Palia de la Orăştie ca traducere

DE

ALEXANDRU GAFTON

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Preliminarii

1.1. *Palia de la Orăştie* poate fi privită din numeroase perspective, ca act cultural, lingvistic, religios etc., fiecare dintre acestea evidenţiind anumite trăsături ale acestei tipărituri. Oricare dintre perspective, împreună cu concluziile ce decurg din respectivele focalizări ale cercetării şi ale discursului, pentru a nu fi afectate de inadecvare la realitate, trebuie să ţină seamă de caracteristica esenţială a *Paliei de la Orăştie*: aceasta este o traducere. Întrucît, înainte de toate, textul PO provine de pe urma unui astfel de act - profund grevat de felurite constrîngeri, cerinţe şi însuşiri -, orice fel de consideraţie asupra unui asemenea text trebuie să plece de la o corectă imagine asupra actului traducerii. Altfel spus, orice astfel de cercetare trebuie să se constituie în deplină coerenţă cu datele furnizate de analiza traducerii textului cercetat, pe baza unei astfel de analize şi în continuarea acesteia.

Primul dintre lingviştii români care priveşte la textul *Paliei de la Orăştie* cu o mare luciditate şi cu spirit critic, ştiinţific, este Iosif Popovici, care, în anul 1911, publică pe această temă un articol polemic. Respectivul articol decurge dintr-o cercetare temeinică a textului, pe baza unei bune cunoaşteri a acestuia[1]. Reacţionînd cu fermitate la tot felul de aprecieri, mai mult sau mai puţin încărcate de entuziasm liric, şi care însoţeau *Palia de la Orăştie* ca o ie sărbătorească, Iosif Popovici arată cît de vagi pentru ştiinţă sînt elementele *Prefeţei* PO şi, mai ales, cît de nelalocul său ar fi actul de a face din ele un punct de plecare, în loc de a proceda la o verificare a acestora, prin datele furnizate de text.

Studiul lui Iosif Popovici este important şi întrucît subliniază importanţa influenţei calvine (în mod direct, asupra unei zone a Transilvaniei, indirect, asupra unei zone foarte largi a teritoriului românesc), într-o anumită etapă a dezvoltării culturii şi civilizaţiei româneşti. Fără a exagera această interferenţă, învăţatul român arată că, neducîndu-şi pînă la capăt consecinţele în plan religios, curentul calvinist a reuşit, prin influenţă directă şi indirectă, să contribuie la dezvoltarea culturală, precum şi în planul mentalităţii.

> Scris în spirit cartezian, articolul lui Iosif Popovici evidenţiază felul în care nu trebuie făcută ştiinţa. Fără a încerca - într-un mod în care ar mina grav spiritul articolului - să demonstreze cum stau lucrurile în realitate, articolul arată cît de lipsite de credibilitate pot fi afirmaţiile din *Prefaţa* tipăriturii şi, mai cu seamă, cît de greşit este să se facă afirmaţii pe temeiul acestora, fără a se opera necesarele verificări. Deşi putem bănui că acest articol este o reacţie, nu putem nega că reacţia este corectă, lipsită de exagerări şi că, în plus, constituie o formă prin care spiritul ştiinţific este pus în drepturile sale.

Cel mai asiduu şi mai competent cercetător care s-a ocupat cu studierea *Paliei de la Orăştie*, a fost şi cel care a cunoscut acest text cel mai bine: Mario Roques. Acesta a susţinut că PO reprezintă o traducere a unui text maghiar şi a unei ediţii a *Vulgatei*[2]. Concluzia acestui învăţat decurge dintr-o analiză atentă a textului (pe care, se poate presupune fără temerea de a greşi, Mario Roques îl cunoştea foarte bine), îmbogăţită de comparaţia acestuia cu alte texte, posibile modele. În plus, demonstraţia lui Mario Roques foloseşte argumente valide, solid închegate între ele, într-un model de cercetare ştiinţifică pentru primul sfert al secolului al XX-lea. Întrucît concluziile sale sînt rezultat al unei cercetări ştiinţifice reale, ele merită a fi menţionate, măcar succint.

Mario Roques găseşte criterii relevante pentru a cerceta posibilele relaţii de filiaţie dintre texte, criterii pe care le aplică, apoi, în mod riguros. Astfel, observînd situaţia numelor proprii, cercetătorul arată că, uneori, formele trădează influenţa maghiară, alteori pe cea latină, în această din urmă situaţie, atunci cînd sînt deformate, faptul se datorează deprinderii traducătorilor cu sistemul de echivalare maghiar (Roques, *L'original de **Palia** d'Orăştie*, p. 516-517). Totodată, cercetătorul amintit observă că acestea beneficiază de un tratament proporţional cu notorietatea lor, unele avînd forme tradiţionale, altele prezentînd greşeli date de lipsa unor analize, ceea ce le face să înglobeze desinenţele cazuale maghiare (*ibidem*, p. 518-520).

De asemenea, analiza comparată a *Prefeţelor*, din *Palia de la Orăştie* şi cea a ediţiei maghiare a lui Heltai (*ibidem*, p. 520-522), studiul unora dintre glosele marginale (*ibidem*, p. 522-524), precum şi analiza

---

[1] Este de remarcat că opiniile vizate în articolul menţionat (*Paliia de la Orăştie 1582*, în AA, mem. secţ. lit., seria II, t. XXXIII, 1911, p. 517-538)) nu erau rezultat al unei consultări critice şi atente a *Paliei de la Orăştie*, ci doar nişte aprecieri de suprafaţă. Deşi veneau de la învăţaţi de marcă (precum Nicolae Iorga), întrucît respectivele consideraţii se bazau afirmaţiile, neverificate, aflate în *Prefaţa* tipăriturii, precum şi pe o imagine globală carenţială asupra culturii române vechi - imagine pe care tocmai cercetarea atentă şi imparţială a unor astfel de scrieri ar fi putut-o lumina -, toată încărcătura emoţională pozitivă şi toată bunacredinţă a unor astfel de consideraţii rămîn lipsite de orice valoare în plan ştiinţific, mai mult, în mare măsură ele dăunează procesului de aflare a adevărului ştiinţific (oricum mai valoros decît o construcţie teoretică neîntemeiată ştiinţific, şi imaginată de mintea umană).

[2] Vezi M. Roques, *L'original de **Palia** d'Orăştie*, în *Mélanges offertes à M. Émile Picot* (...), tome second, Paris, 1913, p. 515-531, precum şi studiul introductiv la ediţia pe care acelaşi învăţat o întocmeşte pentru *Palia de la Orăştie*.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

omisiunilor şi a greşelilor din cele trei texte (PO, maghiar şi latin) (*ibidem*, p. 525-528) constituie elemente de cea mai mare forţă în argumentaţia relaţiilor de filiaţie a textelor român, maghiar şi latin.

Fără a fi de neglijat, rămîne relativ argumentul care se întemeiază pe prezenţa maghiarismelor în text (*ibidem*, p. 517-518). Privind la afirmaţia din *Prefaţa Paliei de la Orăştie*, conform căreia ebraica a fost una dintre sursele acesteia şi observînd că, de fapt, *Pentateuhul* lui Heltai a fost una dintre sursele PO, Mario Roques va observa - nu fără o subtilă ironie - că, într-adevăr, dat fiind că textul maghiar are ca principală sursă textul ebraic, se poate acorda credit afirmaţiei prefaţatorilor PO, care, însă, au omis a spune că sursa ebraică a fost urmată prin intermediul celei maghiare (*st.cit.* p. 528).

1.2. Privind la coerenţa internă a traducerii numite *Palia de la Orăştie*, constatăm că textul prezintă numeroase elemente în măsură să indice un grad destul de ridicat al unităţii textului (mai ales avînd în vedere contextul în care această traducere a fost executată). Alături de aceasta, se impune şi constatarea contrară. Întrucît, pe parcursul studiului nostru, vom încerca să lămurim cu ilustraţii variate cauzele acestei situaţii complexe, în cele ce urmează imediat, vom oferi o explicaţie doar pentru una dintre posibilele cauze ale acestei stări de fapt.

Unele dintre divergenţele din sînul acestei traduceri ar putea beneficia de explicaţii care să aibă în vedere existenţa mai multor traducători. Caracterul imperios al unei astfel de explicaţii este dat de o informaţie din *Prefaţa* PO. Printre altele, aici se spune: „Cu mila lui Domnedzeu şi cu ajutoriul Fiiului şi cu săvărşitul Duhului Sfînt, **eu Tordaşi Mihaiu, ales piscopul românilor în Ardeal, şi cu Herce Ştefan, propoveduitoriul Evangheliei lu Hristos, în oraşul Căvăran Şebeşului, Zacan Efrem, dascalul de dăscălie a Şebeşului şi cu Peştişel Moisi, propoveduitorul Evangheliei în oraşul Logojului, şi cu Achirie, potropopul varmigiei Henedoriei**, *ţinum într-una pentru jelanie Scriptureei sfinte, că vădzum cum toate limbile au şi înfluresc întru cuvîntele slăvite a lui Domnedzeu, numai noi românii pre limbă nu avem,* **pentru aceaea, cu mare muncă, scoasem den limbă jidovească şi grecească şi sărbească pre limbă românească 5 cărţi ale lui Moisi prorocul şi 4 cărţi ce se chemă Ţrstva şi alţi proroci cătva, şi le dăruim voo, fraţilor rumăni**, şi cetiţi şi nu judecareţi necetind mainte, că veţi cu adevăr a afla mare vistiariu sufletesc. **Noi pentru dragoste lui Domnedzeu am ustenit; n-au, iară, întors mănă de înger, ce mănă grea păcătoasă**; să veţi afla ceva greşit pre a ceriului Domnu, cum că el fie adevărătură că nu e cu voie noastră acea greşală, pentru aceaea cetind toţi vare în ce mănă va sosi, blagosloviţi cum şi Domnedzeu să blagoslovească pre voi. Amin. Den mila lu Domnedzeu în dzilele lu Batăr Jigmon, voivodă Ardealului, dăruim den aceaste cărţi scris‹e› a nostre, ceaste doo de întăniu: Bitie şi Ishod‹u›l.

Celui domn de steag şi vestit viteadz Ghesti Freanţi, alesu hotnogiu Ardelului şi Ţărîei Ungureşti, lăcuitoriu în Deva, cum aceaste doo cărţi să fie părgă pănă Domnedzeu va şi alalte tipări şi scoate. **Şi măriia lu Ghesti Freanţi fu cu tot agiutoriul, şi le-au scris în cheltuială multă, şi cu alţi oameni buni încă lă[î]ngă sine, şi le-au dăruit voo, fraţi românilor**, pentru aceaea rugaţi pre Domnedzeu pre[î]ntru mărie lui.

Den mila lui Domnedzeu, **eu, Şerban diiacu**, [me] **meşterul mare a tiparelor, şi cu Marien diiac**, *dă[î]ndu în măna noastră ceaste cărţi, cetind şi ne plăcură* **şi le-am scris voo***, fraţilor români*, (...)".

Cu alte cuvinte, cinci personaje istorice: un episcop, un predicator, un profesor, iarăşi un predicator şi un protopop prezentau preocuparea comună de a deplînge faptul că textul sacru nu fusese tradus în limba română.

Prin următorul şir de afirmaţii: „**pentru aceaea, cu mare muncă scoasem den limbă jidovească şi grecească şi sărbească pre limbă românească 5 cărţi ale lui Moisi prorocul şi 4 cărţi ce se chemă Ţrstva şi alţi proroci cătva, şi le dăruim voo, fraţilor rumăni**, şi cetiţi şi nu judecareţi necetind mainte, că veţi cu adevăr a afla mare vistiariu sufletesc. **Noi pentru dragoste lui Domnedzeu am ustenit; n-au, iară, întors mănă de înger, ce mănă grea păcătoasă**;", mai ales corelat cu: „**Şi măriia lu Ghesti Freanţi fu cu tot agiutoriul, şi le-au scris în cheltuială multă, şi cu alţi oameni buni încă lă[î]ngă sine, şi le-au dăruit voo, fraţi românilor**" şi cu: „**eu, Şerban diiacu**, [me] **meşterul mare a tiparelor, şi cu Marien diiac**, *dă[î]ndu în măna noastră ceaste cărţi, cetind şi ne plăcură* **şi le-am scris voo**", nu se poate, nicicum, susţine şi argumenta că cei cinci ar fi traducătorii textului. Firește, este de imaginat că atunci cînd se spune că: „**măriia lu Ghesti Freanţi**" „**şi cu alţi oameni buni încă lă[î]ngă sine**" „**le-au dăruit voo, fraţi românilor**" este vorba despre nişte stîlpi ai societăţii şi ai comunităţii, care au aprobat şi finanţat întreprinderea, după cum putem presupune că secvenţa: „**eu, Şerban diiacu**, **meşterul mare a tiparelor, şi cu Marien diiac**" se referă la tipografii care au trudit la apariţia tipăriturii. Deşi despre toţi cei menţionaţi se susţine, relativ la aceste cărţi, că „le-au scos"[3], „le-au scris"[4] şi, de asemenea, că le dăruiesc tuturor

[3] „**cu mare muncă scoasem** den limbă jidovească şi grecească şi sărbească pre limbă românească 5 cărţi ale lui Moisi prorocul şi 4 cărţi ce se chemă Ţrstva şi alţi proroci cătva, **şi le dăruim voo**, fraţilor rumăni".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

românilor, ca nişte truditori care au lucrat la o operă pe care o donează naţiunii, se poate crede că prin afirmaţia: „**Noi pentru dragoste lui Domnedzeu am ustenit; n-au, iară, întors mănă de înger, ce mănă grea păcătoasă**" se face o legătură directă între cei cinci şi actul traducerii, „întoarcerea" aparţinîndu-le acestora. Toate acestea, însă, nu sînt decît supoziţii, nicăieri nefiind spus în mod explicit cine a tradus *Palia de la Orăştie*. Este limpede că modul acesta de exprimare aparţinea epocii şi că, alături de truditorii la traducere, autori reali ai acesteia, trebuiau menţionaţi iniţiatorii, finanţatorii, puternicii zilei care au acceptat (sau determinat) producerea actului de traducere a textului sacru în limba vernaculară, precum şi tipografii, adică toţi cei implicaţi în vreun fel în întreprindere. Prin deducţie, şi numai astfel, se poate conveni că primii cinci (sau, poate mai exact, unii dintre aceştia) ar fi adevăraţii autori ai traducerii. Atît timp cît (în exact aceeaşi modalitate supozitivă) posibilitatea ca la traducere să fi contribuit şi vreun călugăr sau preot nenumit, un personaj destoinic, dar care nu făcea parte din cercurile mirenilor sau laicilor puternici ai zilei, de pildă, nu poate fi înlăturată, toate cele spuse în *Prefaţă* nu pot constitui argumente peremptorii, de rang ştiinţific, în demonstrarea numelui şi numărului autorilor propriu-zişi ai traducerii.

Mai mult, cele spuse în *Prefaţă* nu prezintă prea multă credibilitate atît timp cît înglobează următoarele informaţii: „**scoasem den limbă jidovească şi grecească şi sărbească pre limbă românească 5 cărţi ale lui Moisi prorocul şi 4 cărţi ce se chemă Ţrstva şi alţi proroci căţva**". Lăsăm la o parte informaţia legată de numărul cărţilor traduse (cel puţin douăsprezece)[5], deoarece aceasta poate fi considerată doar ca neverificabilă de către posteritate. După cum s-a înţeles şi arătat de către M. Roques şi I. Popovici, în prima parte a secvenţei, „**scoasem den limbă jidovească şi grecească şi sărbească pre limbă românească** (...)", se afirmă un neadevăr. Vom încerca să aflăm cauzele, dar putem spune, încă din acest moment, că *Palia de la Orăştie*, cu certitudine nu constituie rezultatul traducerii directe a textului sacru din nici una din limbile menţionate în *Prefaţă*: ebraică, greacă, slavonă[6]. Adevărul apare în *Prefaţă*, ceva mai sus, unde, după ce se repetă afirmaţia neadecvată PO (adevărată doar, în general, pentru majoritatea limbilor vernaculare care deţineau textul sacru): „Cinci cărţi ale lui Moisi prorocul, carele sămt întorse şi scose den limba jidovească pre greceaşte, de la greci, sărbeaşte", se continuă: „şi într-alte limbi, den acealea scose pre limbă rumănească" (2/2-6). Dacă, în acest loc, se spune că *Pentateuhul* a fost tradus din ebraică în greacă, în slavonă şi în alte limbi, iar din acestea au fost traduse şi în limba română, atunci, deşi vagă şi plină de echivoc, afirmaţia rămîne să conţină adevărul, în comparaţie cu cea care urmează înşiruirii numelor cărţilor biblice veterotestamentare: „Den aceastea toate nu-s multe care n-au ieşit în limbă rumînească den ceale cărţi sărbeşti şi greceşti" (4/1-3) sau cu cea mai sus citată. Este limpede că, oricum am considera ceea ce apare în primul citat, între cele două rînduri de citate există o deosebire importantă: ultimele citate afirmă (este greu de arătat hotărît dacă fără sau cu echivoc) descendenţa *Paliei de la Orăştie* din textele ebraic, grecesc şi slavon, în vreme ce primul citat fie introduce în aceeaşi înşirurire şi alte limbi (care, apoi, nu mai sînt menţionate nici ca atare), fie este depozitarul adevărului (rostit printre virgule) arătînd un traseu, între limbile ebraică, greacă şi slavonă, pe de o parte, şi română, de cealaltă, aflîndu-se acele „alte limbi". Considerăm că, o astfel de analiză a textului, însă, nu îşi are rostul atît timp cît, în mod evident, autorii întreprinderii aveau ce ascunde, iar analiza amănunţită a *Paliei de la Orăştie* ca traducere arată în mod cît se poate de limpede că singurele texte care au contribuit la textul românesc au fost nişte texte care nu puteau fi privite cu îngăduinţă în spaţiul românesc-ortodox: textul maghiar şi cel latin[7].

Este posibil ca, la acest text, să fi lucrat mai mulţi traducători, independent sau nu. Nefiind siguri de informaţiile *Prefeţei*, am introdus acest element, ca pe o falsă ipoteză, în ecuaţiile majorităţii problemelor pe care le-am întîmpinat în analiza traducerii PO. De asemenea, am procedat la eliminarea, apoi, a acestui element. Singurul rezultat pe care l-am obţinut în mod coerent, ca o constantă, a fost acela că elementul [numărul traducătorilor] nu este în măsură să modifice în mod semnificativ concluziile cercetării. Mai exact spus, o astfel de ipoteză ar putea oferi unele explicaţii referitor la foarte puţine situaţii concrete. Acestea ar fi în contradicţie cu alte explicaţii, mult mai bine întemeiate şi verificate, de multe ori încrucişat, prin numeroase probe interne de mare credibilitate. În prea multe situaţii, prezenţa unui traducător sau a patru

---

[4] „Şi măriia lu Ghesti Freanţi **fu cu tot agiutoriul, şi le-au scris în cheltuială multă**, şi cu alţi oameni **buni încă lă[î]ngă sine, şi le-au dăruit voo**, fraţi românilor"; „eu, Şerban diiacu, [me] meşterul mare a tiparelor, şi cu Marien diiac, *dă[i]ndu în măna noastră ceaste cărţi, cetind şi ne plăcură* **şi le-am scris voo**, fraţilor români, (...)".

[5] Cinci cărţi ale *Pentateuhului*, patru ale regilor, măcar trei proroci, pentru a fi „căţva". Vezi şi Iosif Popovivi, *Leviticul*, în idem, *Scrieri lingvistice*, p. 287-290.

[6] Dacă traducătorul face destule mişcări pentru a ne determina să credem că sursa slavă a contribuit la această traducere, acţiunile care încearcă să ne convingă că textul are şi o sursă grecească sînt atît de inobservabile încît se poate crede că limba greacă nu era printre cele pe care le stăpînea.

[7] Pentru problematica, destul de complexă, a reticenţelor în faţa traducerii textului sacru, în general, a reacţiilor din lumea catolică şi ortodoxă, vezi Al. Gafton, *După Luther*, Iaşi, 2005, p. 36-38.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

traducători este irelevantă, în mod aparent paradoxal, rezultatele concrete neavînd vreo relaţie cu faptul că la text ar fi lucrat unul sau mai mulţi traducători. Dacă, într-adevăr, la acest text au lucrat mai mulţi traducători - ipoteză pe care o putem accepta, dar fără vreun argument cu baze ştiinţifice, ci numai dînd crezare *Prefeţei* -, atunci coordonatorul lucrării a fost o personalitate extrem de puternică şi de ascultată, care a reuşit să conducă colectivul în aşa fel încît rareori au existat incoerenţe faţă de planul general pe care îl putea stabili o singură persoană (presupusul coordonator). Şi aici, însă, apar unele probleme. Cu toate că nu ar fi onest, şi nici în bună metodă ştiinţifică, să se pună pe seama existenţei mai multor traducători toate clasele de incoerenţe constatate în sînul textului, nu se poate să nu observăm că anumite clase de deosebiri prezintă (în sînul unei clase date, dar şi în sînul acelui grup de clase) felurite incoerenţe care - dacă considerăm că elementele de coerenţă sînt date de acţiunea unificatoare a unor principii impuse de un coordonator unic - nu pot fi explicate în acelaşi fel. Şi aceasta deoarece un coordonator atît de riguros - căci activitatea sa a reuşit să genereze anumite elemente de coerenţă la un anumit nivel - nu avea cum să lase la voia întîmplării sau neobservate alte cazuri care, astfel, devin, la acelaşi nivel, elemente de incoerenţă. Acest tip de relaţii între lanţuri de coerenţă şi lanţurile de incoerenţă constituie cel mai puternic adversar care ar susţine că *Palia de la Orăştie* ar fi rezultatul muncii independente a mai multor traducători.

Revenind la *Prefaţă*, ne mai rămîne de făcut o ultimă deducţie, una cu mari şanse de a corespunde realităţii şi care, probabil, conţine cele mai preţioase informaţii pe care *Prefaţa* le oferă. Respectiva secvenţă, deja citată şi considerată ca neverificabilă, este următoarea: „**scoasem (...) 5 cărţi ale lui Moisi prorocul şi 4 cărţi ce se chemă Ţrstva şi alţi proroci cătva**”[8].

Dacă, aşadar, acceptăm (după cum pare a fi rezonabil) că ultimii doi menţionaţi în *Prefaţă*, sînt tipografii PO, că precedentul, împreună cu grupul oamenilor din jur, la care se face aluzie, ar fi giranţii şi finanţatorii - foarte posibil ca, cel puţin unii, într-o măsură, poate mai mare decît s-ar crede, şi iniţiatorii PO -, iar cei cinci - sau doar unii dintre aceştia - cu care se începe înşiruirea, ar fi traducătorii, şi, dacă mai acceptăm (într-un şir al concesiilor de nimic împiedicate, de nimic încurajate) că, într-adevăr, s-au tradus, toate cărţile menţionate[9], atunci nu putem evita concluzia logică că întregul discurs se referă la întreaga lucrare pînă atunci scrisă, doar menţiunile exprese referindu-se la ceea ce ele specifică.

> Este vorba despre secvenţa: „Den mila lu Domnedzeu în dzilele lu Batăr Jigmon, voivodă Ardealului, dăruim ***den*** *aceaste cărţi scris‹e› a nostre,* ***ceaste doo de întăniu****: Bitie şi Ishod‹u›l*. Celui domn de steag şi vestit viteadz Ghesti Freanţi, alesu hotnogiu Ardelului şi Ţărîei Ungureşti, lăcuitoriu în Deva, *cum aceaste doo cărţi să fie părgă pănă Domnedzeu va şi alalte tipări şi scoate*”, unde, în fapt, se spune că, dintre numeroasele cărţi pe care prefaţatorii afirmă a le fi tradus, i se dedică „Celui domn de steag şi vestit viteadz Ghesti Freanţi, alesu hotnogiu Ardelului şi Ţărîei Ungureşti, lăcuitoriu în Deva” primele două cărţi, pînă la momentul la care următoarele vor fi tipărite şi difuzate[10].

Cele de mai sus pot susţine foarte bine ipoteza că unii dintre cei cinci, sau chiar toţi au cunoscut ipostaza de traducător, dar şi-au împărţit cărţile biblice. Tot din *Prefaţă* se poate deduce şi că, iniţial, intenţia celor cinci, care afirmă că: „ţinum într-una pentru jelanie Scriptureei sfinte, că vădzum cum toate limbile au şi înfluresc întru cuvîntele slăvite a lui Domnedzeu, numai noi românii pre limbă nu avem”, a fost de a traduce *Biblia* integral. Fireşte că volumul de lucru impus de asumarea unei astfel de activităţi nu putea fi acoperit în mod rezonabil dacă cei implicaţi s-ar fi centrat împreună (fie în acelaşi timp, fie succesiv, precum în cazul reviziei) pe acelaşi text. De aceea, era firesc ca, după consultări privind versiunea sau versiunile de urmat, principiile călăuzitoare în cazul numeroaselor posibilităţi şi dificultăţi apărute, textul de tradus să fie împărţit şi distribuit participanţilor la traducere. În acest caz, este posibil ca partea de text care a avut şansa de a fi fost publicată, pe care o numim astăzi *Palia de la Orăştie*, să fie rezultatul muncii unui singur traducător, după cum este posibil ca la prima carte sa fi lucrat un traducător, la cea de-a doua altul.

Alături de această cvasi-certitudine trebuie menţionată încă o ipoteză care merită luată în seamă. Există unii indici, destul de slabi, care par a sugera că traducerea celor două cărţi biblice a constituit sarcina a două persoane diferite (sau două grupe de persoane). Dacă lucrurile au stat astfel, totuşi, marile asemănări dintre cele două cărţi, precum şi tipurile şi caracteristicile acestor asemănări arată că separaţia privea sarcina, ca

---

[8] Înainte de a arăta importanţa pe care ar avea-o o astfel de informaţie, menţionăm că, în continuare, atît timp cît nu deţinem alte informaţii care să certifice că numărul cărţilor biblice pe care traducătorii *Paliei de la Orăştie* l-au tradus este mai mare decît cel pe care oricine îl poate dovedi (*Geneza* şi *Exodul*) nimic nu ne obligă să considerăm cele ce urmează mai mult decît o simplă conjectură.

[9] Se poate, iarăşi, imagina că erau traduse cel puţin cele cinci cărţi ale lui Moise şi cele patru ale regilor, cele ale profeţilor fiind în lucru la data publicării *Paliei de la Orăştie*.

[10] În opinia noastră aceasta este încă o dovada indirectă, dar de mare siguranţă, că actul traducerii, cel puţin al *Paliei de la Orăştie*, nu se datorează Bisericii Ortodoxe, ci lumii protestante a Ardealului. Dacă celelalte cărţi se aflau deja traduse, tipărirea lor nu a fost împiedicată, în primul rînd de factori de ordin financiar, ci de slabul impact pe care PO l-a avut asupra enoriaşilor şi preoţilor români. Această cale a fost abandonată aici, încercîndu-se altele.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

grijă şi responsabilitate, dar cei doi (sau cele două perechi) comunicau intens (sau/şi făceau parte din aceeaşi şcoală, mediu cultural etc., erau destul de apropiaţi - chiar neverosimil - în ceea ce priveşte concepţia asupra traducerii, precum şi posibilităţile reale de a oferi traduceri foarte asemănătoare). De asemenea, cele două cărţi ale *Paliei* prezintă unele deosebiri în ceea ce priveşte tratamentul şi utilizarea surselor.

Dacă acceptăm aceste premise[11], atunci putem avansa următoarea ipoteză: *Palia de la Orăştie* constituie rezultatul muncii de traducere a unui grup de patru traducători, cîte doi la fiecare carte biblică. Unul dintre membrii fiecărui grup avea sarcina de a traduce textul din maghiară, după care urma o confruntare, operată de celălalt membru al echipei, între traducerea rezultată şi textul latin.

În cazul NTB, această ipoteză are şanse reale de a fi cea corectă. Spre deosebire de acel text, PO este o traducere care nu implică decît maghiara şi latina, aşadar două limbi destul de la îndemîna celor culţi - mai cu seamă din mediul sacerdotal - din zona Transilvaniei secolului al XVI-lea, avem deja un motiv - de ordin secundar, ce-i drept - care se alătură altor elemente degajate din analiza traducerii PO, şi care nu sprijină ipoteza aceasta.

Ceea ce ne interesează, în primul rînd, nu este un simplu element de istorie şi nu decurge dintr-o curiozitate neştiinţifică: cine şi cîţi au tradus acest text? Cu adevărat importante sînt calea pe care a fost tradus textul, mijloacele şi tehnica puse la contribuţie, cu alte cuvinte calea pe care textul s-a edificat, atingînd anumite obiective. În sine, nici aceste lucruri nu prezintă importanţă, dar ele pot conta în interpretarea datelor oferite de analiza amănunţită a textului. La acest nivel, se vede că, în cazul acestui text, este lipsit de relevanţă numărul traducătorilor. Ceea ce, însă, o astfel de cunoştinţă poate oferi, ca informaţie de interes ştiinţific, se referă la tehnica traducerii. Acesta este singurul motiv pentru care ne-a preocupat chestiunea traducătorilor.

De aceea, vom concluziona observînd că, chiar acceptînd această ipoteză, studiul atent al traducerii *Paliei de la Orăştie* ne arată următorul lucru: corelarea complexă a relaţiei dintre ceea ce apare la interiorul fiecărei cărţi biblice a *Paliei*, cu relaţia dintre cele două cărţi, cu relaţia dintre ponderea şi valoarea celor două surse (aşadar analiza amănunţită a unor elemente particularizante, văzute la nivel de detaliu), la care se adaugă aspectul de lucru finit şi concepţia care se arată a sta la baza lucrării (aşadar analiza dominantelor, date de nivelul principiilor generale şi de ansamblu pe care se edifică întreaga lucrare) ne arată că asemănările şi deosebirile care ar sprijini ipoteza de mai sus (sau ar cere-o), nu ies din matricea activităţii umane. Un individ capabil să ducă la bun sfîrşit o astfel de întreprindere, dar care nu are exerciţiul acesteia la nivelul respectiv (care nu a mai făcut acel lucru, la o astfel de amploare), care se confruntă cu zeci de probleme complexe şi importante, învaţă pe măsură ce rezolvă problemele ce-i stau în cale, suportă felurite presiuni (dinspre limbă, scop, mijloace, finanţator etc.), trebuie să facă faţă unui travaliu intelectual şi fizic uriaş etc., un individ supus unor astfel de tensiuni nu se comportă altfel decît se vede analizînd *Palia de la Orăştie* ca traducere. Credem că, dimpotrivă, un grup nu ar fi adus atîta unitate, acolo unde ea există, şi nu ar fi creat, în sînul textului, acele diferenţieri pe care le are. Tocmai felul şi locul unde textul cunoaşte unitate şi variabilitate constituie pledantul cel mai puternic în direcţia unui traducător unic ori a doi traducători care au lucrat împreună, de-a lungul PO.

Sub aspectul strict al studiului de faţă, datorită caracteristicilor PO, aşa cum se degajă ele în urma cercetării acestui text ca traducere, problema numărului de traducători nu prezintă nici o implicaţie în nici una dintre direcţii. Cu alte cuvinte, analiza traducerii nu prezintă indicii care să demonstreze că aceasta ar aparţine unui individ ori unui grup de indivizi, de asemenea, oricare din aceste posibilităţi nu este în măsură să modifice concluziile, parţiale sau finale, pe care analiza traducerii le furnizează. Chiar dacă pare curios, cercetarea traducerii arată că este lipsit de relevanţă dacă *Palia de la Orăştie* este rezultatul muncii unui traducător sau al mai multor traducători care au lucrat concomitent sau succesiv la text.

Analiza *Paliei de la Orăştie* ca traducere îndreptăţeşte avansarea unei ipoteze, pe cît de tentantă, pe cît de puţin credibilă, dacă se judecă din perspectiva altor texte româneşti, pe atît de neînlăturat, totodată. Privind la înfăţişarea textului, precum şi la originile impulsurilor care au generat traducerea, nu ar fi cu neputinţă ca, într-una dintre fazele finale, textul să fi fost citit în prezenţa mai multor persoane pentru ca acestea să opineze asupra aspectului românesc şi asupra inteligibilităţii, mai ales la lectură, a traducerii. Privind la măsura în care acest text este rodul unei munci atente de elaborare (firește, cu scăpările ce ţin de factorul uman şi de epocă), mai greu ar fi de acceptat ca acest ultim pas să nu fi fost făcut (poate sub alte forme, dar cu aceleaşi finalităţi).

[11] Trebuie observat că aceste premise conţin precizări care se referă la elemente de mare finețe, în sensul că deosebirile avute în vedere privesc ansamblul de fapte la nivel de detaliu. Acesta constituie un punct slab al premiselor deoarece nu este sigur că rodul activităţii umane poate fi apreciat în vederea unei diferenţieri, avînd ca premise nişte diferenţieri atît de minuţios tăiate.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

1.3. Înţelegînd că, în cel mai bun caz, *Prefaţa* conţine ambiguităţi şi adevăruri ascunse printre afirmaţii prudente şi convenabile, rămîne ca doar cercetarea textului să poate furniza informaţiile corecte şi necesare pentru a cunoaşte sursele *Paliei de la Orăştie*. Dintre posibilităţile fireşti care apar, cele de luat în seamă, precum şi cele care au fost deja studiate, sînt textele maghiar (*Pentateuhul* lui Heltai) şi latin (o ediţie a *Vulgatei*). De altfel, dintre textele epocii, în mediul românesc din care provine PO, doar o ediţie a traducerii lui Luther ar mai fi putut servi drept sursă şi model textului românesc. De aceea, calea pe care ne vom îndrepta pentru a găsi certitudini ştiinţifice asupra sursei sau surselor de la baza PO, va încerca să se edifice prin utilizarea unei largi baze de comparaţie.

Pentru a putea observa principiile de la baza traducerii *Palia de la Orăştie*, modalităţile în care traducătorul[12] şi-a construit traducerea, tehnica de lucru, şi sursele pe care textul românesc se întemeiază, precum şi relaţiile dintre acestea, ne-am luat ca punct de plecare concluziile studiului mai sus citat, întocmit de către Mario Roques. Firește, comparaţia *Paliei de la Orăştie* cu *Pentateuhul* lui Heltai şi cu *Vulgata* a fost extinsă în mod constant la textul german produs de Luther, la cîteva ediţii ale *Septuagintei*[13], la trei ediţii ale *Bibliei* ebraice şi la cîteva segmente de text slavon, toate acestea urmărite şi din perspectiva unor ediţii moderne ale *Bibliei*. Prin comparaţii minuţioase efectuate la nivelul acestui întreg ansamblu (textul românesc al *Paliei de la Orăştie*, textul maghiar vechi, textul *Vulgatei*, textul *Septuagintei*, textul ebraic, textul slavon, textul german) am ajuns la concluzia că *Palia de la Orăştie* reprezintă rezultatul traducerii directe două texte: *Pentateuhul* lui Heltai şi *Vulgata*. Cu toate acestea, celelalte scrieri menţionate ne-au fost de mare folos din două motive, diferite ca pondere şi importanţă. În primul rînd, unele dintre acestea au legături directe cu cele două surse ale *Paliei de la Orăştie*. Astfel, textul maghiar se edifică pe baza celui ebraic şi a celui german, dar şi cu un ajutor (greu de definit în cadre riguroase) din partea *Vulgatei*. La rîndul său, *Vulgata* este rezultat al contribuţiei textului ebraic şi a *Septuagintei*. În al doilea rînd, toate aceste ediţii sînt în măsură să ajute la înţelegerea multiplelor probleme care se ivesc atunci cînd diferite versiuni ale aceluiaşi text sînt comparate.

1.3.1. O primă chestiune care trebuie menţionată este aceea că textul *Paliei de la Orăştie*, traducere a textelor maghiar şi latin, nu se constituie urmînd linear anumite segmente ale celor două modele, contopindu-le, sau reconstruind în limba română un text la care s-a ajuns doar sub aspect conceptual cu ajutorul celor două limbi. Orice traducere se constituie printr-un act de traducere succesivă a unor unităţi de text. În cazul *Paliei de la Orăştie*, se pare că această unitate este versetul.

> Firește, se pot constata destule situaţii în care traducătorul a citit mai mult de un verset, probabil spre a înţelege textul. Există, însă, şi situaţii în care acest efort nu a fost depus. Alături de acestea se află şi situaţiile în care versetul, fiind mai lung (însuşire care, uneori, se conjugă cu o anumită rezistenţă, pe care unele versete o opun actului de traducere), traducătorul a întîmpinat felurite dificultăţi ce au condus la segmentarea unităţii versetului, fapt decelabil, cîteodată, în analiza traducerii.

Avînd în faţă şi la dispoziţie două modele, autorul traducerii româneşti va urmări verset cu verset, atît textul maghiar, cît şi pe cel latin, dar va traduce în funcţie de anumite principii şi finalităţi - determinate de mentalitatea dominantă în spaţiul acelei epoci -, în aşa fel încît *Palia de la Orăştie* se constituie prin contribuţia inegală a celor două texte-model, o inegalitate sub toate aspectele. Această inegalitate se referă la faptul că modelul maghiar se arată a fi mult mai prezent în rezultatul traducerii: sînt mai numeroase versetele maghiare care au servit *Paliei de la Orăştie* ca sursă şi ca model, în comparaţie cu cele latine utilizate în acelaşi fel. Intensitatea contribuţiei textului maghiar se poate observa atît la nivelul formei, cît şi la cel al conţinutului. În destul de multe situaţii înrudirea dintre latină şi română a împiedicat utilizarea sursei maghiare, a estompat faptul că textul latin a fost cel utilizat, după cum, alteori, structurile maghiarei au fost preferate structurilor latinei.

Consultarea constantă a ambelor modele, deşi a lăsat numeroase urme la nivelul rezultatului, a fost, adeseori, făcută într-un mod care a reuşit să facă modelul tot mai puţin vizibil, uneori, pînă la „dispariţia" sa totală. Sub acest aspect, prima constatare, dedusă din studiul comparat al versiunilor maghiară, latină şi română, de natură să se constituie în principiu călăuzitor pentru etapa înţelegerii rezultatelor, este aceea că textul românesc rezultat în urma traducerii prezintă diferite nivele de transparenţă. Altfel spus, certitudinile sînt extrem de vremelnice şi relative, ele cunoscînd grade. Există, totodată, nivele de suprafaţă (unde totul pare maghiar sau latin sau, pînă la un punct, compilat), după cum există nivele de profunzime, unde ceea ce

[12] Avînd în vedere cele de mai sus (caracterul nedemonstrabil, dar şi irelevant, al posibilităţii ca *Palia de la Orăştie* să se fi constituit prin aportul, simultan sau succesiv, al mai multor traducători), întrucît, cu siguranţă, traducerea aceasta este rezultatul activităţii cel puţin a unui traducător, în continuare vom utiliza acest termen doar la singular.

[13] Pe lîngă obligaţiile fireşti pe care orice travaliu desfăşurat în spiritul şi în slujba ştiinţei filologiei le impune, în felul acesta, ne-am supus rigorilor date de consultarea constantă, minuţioasă şi atentă a textului analizat, încercînd să înţelegem stările, procesele şi solicitările concrete pe care traducătorul *Paliei de la Orăştie* trebuie să le fi străbătut.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

părea compilat într-un grad este compilat în altul, ceea ce părea de extracţie maghiară se datorează latinei etc.).

Din acest motiv, alături de situaţiile în care se poate arăta cu hotărîre care a fost modelul urmat, se întîlnesc destule situaţii în care acestea se amestecă (fie la suprafaţă, fie în profunzime, alteori în mod inextricabil). În alte cazuri modelele servesc doar înţelegerii conţinutului epic sau ideatic, traducătorul acţionînd aproape liber (fireşte, pe baza unui tipar mental care îi aproximează modul în care trebui să arate o traducere a *Bibliei*, şi acest tipar fiind deprins în urma contactului cu modelele). Pentru a face distincţiile necesare între toate aceste situaţii, spre a putea judeca asupra cauzelor şi implicaţiilor (în plan cultural, în epocă, la nivelul cititorului şi al limbii) pe care această situaţii le are, este necesar să se opereze pe baza unor mărci de identificare corectă a tipurilor de situaţii care apar. Aceste mărci sînt furnizate de către însuşi traducătorul care, prin toate acţiunile sale, lasă numeroase urme.

Rezultatele obţinute în urma unei astfel de cercetări pot fi destul de variate. Motivele pentru care un acelaşi proces procură rezultate diferenţiate are cauze la fel de complexe. Actul traducerii consistă în încercarea de translare, a unui conţinut exprimat într-o anumită formă, într-o altă formă. Această ultimă formă (în fapt, limba în care se traduce, aşadar, un sistem lingvistic) prezintă particularităţi proprii, unele bine conturate, după cum poate prezenta şi suficient de multe carenţe, sub aspect formal, dar şi sub aspectul conţinutului. În cazul de faţă, este vorba despre a traduce un text de maxim prestigiu, avînd ca modele forma sub care apare el într-o limbă extrem de exersată (latina) şi forma sub care apare el într-o limbă mai exersată în această direcţie decît limba română (maghiara). Fie şi numai avînd în vedere acest ascendent, româna îşi căuta accesul la text prin intermediul şi al maghiarei, căci aceasta avea textul, româna nu. Dacă, aşadar, limbile latină şi maghiară reuşiseră să deţină textul, adică să-l cuprindă în formele lor, pe lîngă travaliul de a atinge şi reda conţinuturile textului, româna avea de făcut încă un travaliu: acela de a-şi găsi şi, eventual, crea formele capabile să redea în mod rezonabil respectivul conţinut. Avînd drept călăuze limba latină şi limba maghiară, traducătorul român avea de adus în faţa receptorului român conţinuturile textului sacru. Chiar dacă limba română i-a creat uneori dificultăţi, el a încercat să-i utilizeze resursele, inclusiv în cazurile în care a ajuns la soluţia adoptării modelului străin, acomodînd limba română la particularităţile aceluia şi adaptîndu-l pe acela la cerinţele de bază ale limbii române.

> Sub acest ultim aspect, se cuvine făcută o remarcă specială. Un text precum *Codicele Bratul*, spre exemplu, traducere a unui text slavon, prezintă tendinţe acute în a urma modelul slav. Alături de posibilităţile limbii române (care nu trebuie considerate a fi prea diferite de ceea ce se constată pentru PO, între cele două texte fiind doar douăzeci şi doi de ani, CB datînd din 1560), ceea ce explică cel mai mult atitudinea care conduce la urmarea modelului este mentalitatea celui care abordează textul străin spre a-l traduce, precum şi imaginea faţă de propria limbă, ierarhizată într-o anumită poziţie de inferioritate faţă de limba de cultură din care se traduce. Într-un caz precum cel al *Bibliei de la Bucureşti*, la o sută douăzeci şi opt de ani după CB, constatăm aceeaşi atenţie faţă de textul model (atît pentru *Vechiul Testament*, tradus din greacă de către Nicolae Milescu, cît şi pentru *Noul Testament*, revizie a *Noului Testament de la Bălgrad*, datorată fraţilor Greceanu - poate şi altor cărturari -, dar care încearcă, aproape cu orice preţ, să se orienteze spre modelul grecesc - deşi NTB reprezenta o traducere care urmase modelul latin). Cauza, nu mai este considerarea limbii române ca aflată într-o poziţie ireversibilă de inferioritate faţă de o limbă sacră, ci stă, în mare parte, în încercarea autorului traducerii de a forma limba română în chipul modelului cult, în încercarea de a provoca un salt calitativ care să aducă româna în rîndul limbilor care deţin un aspect literar.
>
> Avînd la bază cu totul alte impulsuri, altă mentalitate şi alt mod de a concepe relaţiile dintre diferitele limbi, *Palia de la Orăştie* se arată un text care contribuie la edificarea aspectului literar al limbii române în mod liber, fără complexe. Construcţia lingvistică a acestei tipărituri ne arată fără echivoc nişte oameni care încearcă să ajungă la cititor cu un text reconstruit într-o limbă cît mai accesibilă acestuia, fără a fi grevată de modalităţile populare de exprimare. Traducătorul PO nu mai priveşte cu respect mistic la limbile din care traduce şi nu încearcă cu orice preţ să redea în limba română spiritul lor, nici să îmbogăţească limba română cu structurile acestora. El pare interesat doar de felul în care reuşeşte să redea, în limba română şi pentru receptorul român, conţinutul textului. Principala sa preocupare nu ar fi, aşadar, aceea de a edifica limba, ci pe cititor. Vom vedea mai jos care este cea mai importantă cauză a acestei concepţii şi a acestei direcţionări a acţiunii.

1.3.2. Alături de problemele ridicate de însăşi substanţa care era de tradus, apar cele datorare relaţiei dintre conţinutul textului de tradus şi conţinutul rezultat în urma traducerii. Cel dintîi cunoştea două forme (maghiară şi latină) şi, în momentul în care cele două sisteme lingvistice exercitau presiuni asupra celui de-al treilea (limba română, insuficient formată pentru a cuprinde mereu, în forme proprii ori adoptate şi adaptate, respectivul conţinut), puteau apărea tendinţe centrifuge ale limbii române, relativ la limbile maghiară şi latină. Cu alte cuvinte, limba latină trebuie să fi fost privită ca un model cult, de mare prestigiu. Limba maghiară trebuie să fi fost privită ca un model cult mai accesibil, o limbă vernaculară care reuşise să aducă în formele sale conţinutul textului biblic. De aceea, traducătorul român se îndreaptă spre limba maghiară în alt fel decît spre latină. Dacă cea din urmă deţinea cheile unui model înalt, cealaltă deţinea o parte a soluţiilor

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

care ar fi ajutat o limbă vernaculară să capete acces în rîndul celor ce reuşiseră să-şi aproprie textul sacru. Faptul acesta este deosebit de important întrucît este de natură să modeleze atitudinea traducătorului faţă de textul de tradus, prisma prin care privea la acesta - aflat în formele concrete ale unei limbi - fiind diferită de cea prin care priveau traducătorii români care apelaseră doar la un singur text, şi acela dintr-o limbă pe care o priveau aproape pios.

> Sub presiunea actului de traducere a unor texte avînd un anumit prestigiu, în contextul în care limba română încă nu deţinea un aspect literar - nici măcar de grad rudimentar -, limba română intră în contact cu o serie de modele culte şi solicită cu putere aspectul cult vorbit. Astfel, limba română este solicitată să genereze - cu ajutorul modelelor culte străine, dar şi cu aportul resurselor sale interne - un aspect cult scris care, aşadar, trebuie să răspundă unor cerinţe, pe baza anumitor principii.
>
> Privind la vechile traduceri ale *Psaltirii*, ale *Apostolului*, la traducerile anumitor rugăciuni, la literatura religioasă apocrifă, la alte texte culte vechi, în general, se observă că acestea se edifică pe două căi principale[14]. Unele dintre acestea (în special cele din spaţiul estic) apelează, dincolo de orice măsură uneori, la modelul cult. Pentru traducătorii de aici, textul de tradus nu este doar o sursă de conţinut conceptual şi un simplu model care sugerează, inspiră sau împrumută moderat forme şi conţinuturi lingvistice. Pe alocuri, el devine un monolit care este transferat ca atare în limba română. Firește că nici traducătorii din aria vestică nu scapă de presiunile limbilor cu aspect cult exersat. Analiza compartimentelor fonetic, morfologic şi lexical, uneori chiar şi a celui sintactic, însă, arată că traducerile acestora, implică eforturi ce conduc la edificarea unui nivel cult al limbii române, care să nu reproducă modelul străin, ci să activeze şi să pună la lucru resursele limbii române. Acest deziderat nu pare a decurge dintr-un anumit mod de concepere a aspectului cult, ci din nevoia concretă de a produce un text românesc inteligibil pentru receptorul traducerii.
>
> La nivelul secolului al XVI-lea românesc, dat fiind nivelul de dezvoltare al limbii române, precum şi relativa fărîmiţare culturală a teritoriului românesc (fărîmiţare dată, mai cu seamă de o anumită lipsă de comunicare între diferitele arii româneşti), în contextul în care începe o intensă activitate de traducere, principala caracteristică este dată de existenţa unei abundenţe de posibilităţi de exprimare pe care limba le pune la dispoziţia traducătorilor. Lipsa, pînă atunci, a unor principii de selecţie cultă, pe fondul unor contactele restrînse între diferitele arii cultural-geografice româneşti, au condus nu doar la funcţionarea mai multor variante ale aspectului cult al limbii române, ci şi la apariţia unor variante care funcţionau, deşi nu aveau şanse de a supravieţui.
>
> Avînd în vedere situaţia în care traducătorii se aflau, faţă de destinatarul traducerii, dar şi în relaţia lor cu nivelul de dezvoltare al aspectului cult al limbii române, este limpede că soluţia optimă era combinarea echilibrată a celor două căi. Pentru a se produce transferul, în limba română, a unui conţinut conceptual exprimat în formele unei limbi străine, traducătorul trebuia:
>
> **a**) să uzeze de posibilităţile limbii române, potenţate şi şlefuite pînă la nivelul lor maxim (ţinînd seamă şi de capacităţile individului traducător);
>
> **b**) să uzeze de soluţiile textului străin (transformat astfel în model), acolo unde - pentru a exprima acele conţinuturi - limba română era în imposibilitate de a produce soluţii proprii şi dacă acest lucru nu leza intimitatea de sistem a limbii române.

Arătîndu-se inspirat de textul maghiar, dar liber în a crea o traducere românească, traducătorul român, avînd în faţă două surse de rang egal, are posibilitatea de a-şi manifesta spiritul interpretativ, inovativ chiar, oricum lipsit de obedienţă faţă de litera textului. Prin asocierea unei surse de o incontestabil mai mică autoritate, provenind tot dintr-o limbă vernaculară, traducătorul român este stimulat să lase limba română să-şi impună cerinţele. Alături de dificultăţile limbii brudii există şi posibilităţile limbii, precum şi cerinţele acesteia. De aceea, se constată că nevoia urmării modelului se converteşte treptat (uneori cu mai mult succes, alteori cu mai puţin) în nevoia respectării nevoilor limbii în care se traduce, ceea ce înseamnă că urmarea prin reproducere a modelului devine urmare adaptativă, apoi recreativă.

De altfel, traducătorul era un bun cunoscător al limbii maghiare, al latinei şi, lucru foarte important, un bun cunoscător al limbii române. Faptul acesta este demn de a fi relevat, nu atît pentru a sublinia astfel că traducerea aparţine unui român, cît pentru a înţelege multe dintre soluţiile de traducere. Acestea indică un individ dotat cu simţul limbii, bun cunoscător al aspectului literar în devenire (căruia, mai ales, îi înţelegea tendinţele, posibilităţile şi unele dintre limite), cunoscător al textelor româneşti din vremea sa aparţinînd altor zone de influenţă (de unde şi capacitatea de a depăşi tendinţele primului nivel de cunoaştere, cînd individul se cantonează în norma proprie[15]). Din acest motiv, tulburări de tot felul apar aproape la tot pasul, marele

[14] Este foarte important să se observe că, practic, nici un text tradus nu se edifică exclusiv prin aplicarea unuia dintre cele două procedee. Fiind deduse din comportamentul traducătorilor, acestea sînt teoretice. În fapt, traducătorii uzează de ambele căi. Cu toate acestea, împărţirea în cele două grupe corespunde realităţii şi este impusă de ponderea celor două căi teoretice în actul traducerii.

[15] Sub acest aspect, un bun exemplu este oferit de textul CV; vezi, în acest sens, *Studiul filologic* la CB, p. XVII, XXII-XXIX.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

miracol fiind tocmai valorificarea posibilităţii de a traduce un text dificil într-o limbă care nu avea decît un aspect popular bine structurat, cel cult abia astfel constituindu-se.

1.3.3. O primă concluzie care se impune în urma studierii atente a întregului text, corelînd toate situaţiile din aceeaşi categorie, este aceea că nu se pot observa tipare de acţiune în care să se încadreze toate rezultatele dintr-o aceeaşi categorie. Traducătorul pare a fi foarte bine pregătit în unele locuri, dar, cu siguranţă, că este total neatent în altele; uneori pare a fi un bun cunoscător al textului, care urmăreşte atent ambele versiuni, alteori apar exemple care demonstrează cu tărie contrariul. Mai mult, chiar căutînd un tipar complex - care să explice apariţia rezultatelor diferite plecînd de la aceeaşi cauză, rezultatele asemănătoare plecînd de la cauze diferite, precum şi acele rezultate ale acţiunilor traducătorului, care par a avea cauze tot mai greu de acceptat pe măsură ce precedentele cauze se acceptă - în care, fiecare cauză s-ar înlănţui în mod rezonabil cu celelalte, tot nu s-ar putea găsi o schemă care să explice la modul coerent toate situaţiile concrete care apar.

Oricît ar părea de frustrantă o astfel de situaţie, în opinia noastră, ea se datorează unei erori de esenţă pe care am face-o în cazul în care am încerca cu tot dinadinsul să găsim un astfel de tipar. El nu există. Pe cît de comodă ar fi născocirea lui, pe atît ar fi de greşit un astfel de act, concluziile care ar decurge din aplicarea sa fiind false şi pernicioase oricărui demers ştiinţific. Natura umană, fie şi aceea a unui om instruit şi stăpîn pe porţiunea sa de ştiinţă şi pe tehnicile activităţii sale, disciplinat de disciplina sa, este una care există şi funcţionează cu o coerenţă internă şi de relaţie mult inferioară celei pe care mintea umană o poate plăsmui. Ceea ce, realmente, ne spune analiza traducerii PO (fapt, confirmat din plin de alte asemenea analize, referitoare la CB, NTB, BB, spre exemplu) este că, acei bărbaţi care s-au încumetat a traduce un text atît de complex, au avut cunoştinţele, determinarea, forţa şi capacitatea necesare unei astfel de întreprinderi; fiind, însă, primii care şi-au asumat, în cadre culturale, rigorile unui travaliu filologico-lingvistic, rezultatul final al acţiunii lor a fost grevat de această implicaţie.

Privind la şirul lung de traducători români ai textului sacru, începînd cu secolul al XVI-lea şi ajungînd, în zilele noastre, la vlădica Bartolomeu Valeriu Anania, vom observa cîteva elemente comune de mare importanţă. Toţi aceştia şi-au propus, şi au reuşit, să traducă integral cărţi ale textului sacru. Toţi au avut de înfruntat nişte dificultăţi de rang fundamental, date de forma, de conţinutul textului, precum şi de aceea că actul lor avea o finalitate comună: rezultatul traducerii se adresa unui public. Nici unul dintre traducători nu avea la îndemînă instrumente lingvistice care să-i garanteze reuşita deplină - în contextul chiar şi al unei perfecte cunoaşteri a textului în limba (limbile) din care se traducea -, adică obţinerea unui text perfect limpede. Marea deosebire dintre aceştia - firește, privind lucrurile din perspectiva care interesează studiul de faţă - se referă, în primul rînd, la măsurile diferite în care limba română ajunsese să se dezvolte, ca instrument cult de exprimare. Această deosebire este mult mai profundă şi cu implicaţii mult mai mari decît pare la prima vedere. În cazul traducătorilor secolului al XX-lea, spre exemplu, problema era aceea de a recrea conţinutul unui text în cadrele unei limbi şi la standardele unui cititor - formînd, desigur, atît cititorul, cît şi limba, acolo unde (re)formarea se impunea. Pentru traducătorul secolului al XVI-lea, spre exemplu, lucrurile stăteau cu totul altfel. Şi acesta avea de reconstruit, pentru un receptor concret, un text într-o altă limbă decît în cea în care fusese el compus şi recompus (prin traducere, căci nu s-au tradus din ebraică *Vechiul Testament* şi *Evanghelia după Matei* şi nici restul *Noului Testament* din greacă), numai că efortul acestui traducător nu consta doar în a adapta forme şi conţinuturi străine la capacităţile de exprimare ale unei limbi, mai mult sau mai puţin formate ca limbă de cultură. Travaliul acestui traducător care, şi el, avea a recrea acel conţinut, era împovărat de acela de a crea însuşi aspectul literar al limbii în care traducea. Diferenţa cea mai consistentă, aşadar, se află în faptul că traducătorii secolului al XX-lea au tradus într-o limbă de cultură formată (operînd eventuale ajustări şi ameliorări ale acesteia), în vreme ce ceilalţi au avut a traduce într-o limbă al cărei aspect cult, în felul acesta, tocmai îl construiau, mai mult, împreună cu unele dintre principiile de funcţionare ale acestuia.

Pe lîngă toate acestea, traducătorul se arată a fi un bun cunoscător al textului biblic[16]. Alături de cunoştinţele sale se află conştiinţa finalităţii actului de traducere. Prin toate tehnicile utilizate, prin valoarea soluţiilor de traducere, prin întregul complex care generează rezultatul pe care îl avem în faţă, traducătorul se arată ca urmărind un scop foarte precis: să ofere cititorului şi ascultătorului un text inteligibil. Această reconstrucţie a textului biblic, pe care traducătorul o face, în limba română, punînd-o la dispoziţia

[16] Fapt, iarăşi, important, deoarece secolul al XVI-lea ne oferă exemple de texte care prezintă greşeli generate de necunoaşterea textului biblic (CB şi CV, spre exemplu, şi chiar BB, în secolul următor). Deşi formele sub care aceste traduceri au ajuns pînă la noi provin de la nişte revizori, nu pot astfel înlătura suspiciunile că greşelile pleacă de la traducători, ceea ce, chiar dacă nu ar fi adevarat, nu ar fi de natură să schimbe situaţia în mod radical.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

receptorului român se arată a fi executată pentru ca textul să ajungă, fără prea mare efort, în mintea destinatarului.

1.4. În procesul de prezentare a cadrelor operaţionale şi a perspectivelor din care se va desfăşura cercetarea noastră, se cer evidenţiate, în contextul pînă acum schiţat, două aspecte definitorii pentru traducerea numită *Palia de la Orăştie*.

Utilizatorul obişnuit al unui text, interesat de conţinutul acestuia - uneori, chiar şi de forma textului - poate să fie mai puţin, sau deloc, interesat sau conştient de caracterul de traducere al respectivului text. Indiferent, însă, de nivelul de cunoaştere al utilizatorului unui text tradus, precum şi de nevoile sale, un astfel de text se particularizează prin chiar această trăsătură intrinsecă a sa. Într-o măsură consistentă, asupra unui text îşi pune amprenta chiar modalitatea prin care acel text a apărut. Numeroase elemente formale şi de conţinut, la toate nivelele, sînt şi funcţionează ca atare tocmai datorită faptului că acel text decurge de pe urma unui act de traducere. De aceea, elementul care, în mod constant, trebuie avut în vedere, în cadrul unei analize - mai cu seamă la nivel sintactic şi lexical - a unui astfel de text, este tocmai caracterul de traducere al respectivului text. Soluţiile de traducere de toate categoriile, care se concretizează treptat, pînă la a constitui însuşi textul, se edifică, în fapt, pe textul străin. În ceea ce priveşte sistemul lingvistic în care se efectua traducerea, trebuie avut în vedere că traducătorul activa într-o perioadă în care aspectul literar al limbii române, cel care putea constitui un cadru real pentru a purta formele şi conţinuturile textului de tradus, era încă în formare. În ceea ce priveşte pe traducător, cu cît acesta era mai (pre)dispus să urmeze textul străin, cu atît rezultatul traducerii era mai îndatorat procesului de traducere în toată concreteţea sa. Chiar un traducător dispus şi capabil să-şi asume libertăţi - ale cărui acţiuni, aşadar, aveau, printre efecte, o mai accentuată punere la lucru a mecanismelor şi posibilităţilor sistemului limbii în care se traducea -, nu se putea sustrage anumitor elemente de formă şi de conţinut, care aparţineau textului de tradus, dar şi limbilor prin care textul trecuse pînă în acel moment. Situaţia aceasta îşi amplifică gradul de complexitate atunci cînd avem a face cu o traducere rezultată în urma consultării paralele a două sau mai multe texte.

Neidentitatea surselor de la baza textului maghiar şi a celui latin poate pune probleme traducătorului, deopotrivă, poate oferi sugestii şi soluţii de traducere, iar pentru noi poate furniza indicii asupra surselor traducerii româneşti. Astfel, sub *Gen*., 5, 4 apare: „Şi fură dzilele lu Adam, deacă născu Sit, 8 sute de ani, şi făcu feciori şi feate", ceea ce pare a urma: „et facti sunt dies Adam postquam genuit Seth octingenti anni genuitque filios et filias", iar nu: „Es éle annac vtanna nyoltzszáz esztendeig es nemze Fiakat es Leanyokatt" (vezi şi *Gen*., 5; 8, 13, 14)[17]. Diferenţele dintre textele latin şi maghiar se datorează urmării de către acestea a unor versiuni diferite ale textului biblic. Astfel, privind la textul lui Luther şi la *Septuaginta*: „und lebte danach 800 Jahre und zeugte Söhne und Töchter", respectiv: Ἐγένοντο δὲ αἱ ἡμέραι Ἀδάμ, ἃς ἔζησε μετὰ τὸ γεννῆσαι αυτὸν τὸν Σήθ, ἔτη ἑπτακόσια· καὶ ἐγέννησεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας, se observă că textul maghiar provine din cel dintîi, iar cel latin din textul grecesc. Pe de altă parte, dacă privim la conţinutul celor două rînduri de texte, vom observa că nu se pot constata diferenţe importante; cu toate acestea, formele, sub care acel conţinut apare, diferă. Se poate spune, aşadar, că, în acest caz, traducătorul român a ales să constituie textul românesc prin urmarea formei din textul latin. Este un caz în care, pe de o parte, există diferenţe formale între textele de la baza celui românesc, cu consecinţele care decurg de aici (diferenţele acestea permit, pentru acest caz concret, aflarea sursei exacte a textului românesc). Pe de altă parte, observarea celor două soluţii de traducere îl ajută pe traducătorul român să o aleagă pe cea pe care o consideră a fi mai potrivită pentru textul său (pentru textul în sine, pentru limba română şi pentru destinatarul textului). De asemenea, în felul acesta, traducătorul observă căi concrete prin care limbile exprimă diverse conţinuturi, ceea ce constituie o premisă de îmbogăţire a cunoştinţelor sale şi bază pentru viitoare căi şi tipare de exprimare.

În exemplul de mai jos avem a face cu urmarea prea fidelă a textului maghiar, fără ca acest fapt să fie necesar ori profitabil pentru traducere şi pentru cititor. Astfel, sub *Gen*., 30, 11 apare: „bine fu", urmînd magh. „Iol iön". În textul latin apare: „feliciter". În alte texte apar: Ἐν τύχη, „In fortuna" (*Septuaginta*), „Glück zu!" (B.germ.), „cu noroc" (B.Orth.). Astfel de expresii care, deşi încearcă să nu trădeze textul, aparţin limbilor respective, fiind uzuale sau cunoscute, ele redînd acea urare-mulţumire pe care româna o poate reda, spre exemplu, prin: „(Să fie) cu noroc!", precum în B.Orth.

[17] De altfel (şi situaţia nu este singulară) discrepanţe între textul latin şi cel maghiar apar în mai multe locuri, punctul de plecare cel mai consistent aflîndu-se la nivelul diferenţelor dintre textul ebraic (urmat cu predilecţie, şi aproape exclusiv, de către protestanţi) şi *Septuaginta*, care a constituit un punct de referinţă important pentru *Vulgata*.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Ca orice formulă care încearcă să redea, în termenii unei limbi, o stare sufletească, mai mult sau mai puţin complexă[18], traducerea întocmai sub aspect formal poate conduce la valori sau la forme care nu au curs în limba-ţintă, care, deşi nu sînt de natură să devină nişte enigme pentru receptor, totuşi, chiar dacă au şanse de reproducere şi existenţă în acea limbă, pot afecta, nu neapărat sistemul lingvistic în care intră, ci zona de interferenţă a acestuia cu gîndirea în respectiva limbă. În cazul acesta (nici maghiara, nici româna nu reuşesc să cuprindă în formula utilizată decît satisfacţia pentru reuşită), mulţumirea abia este conturată, iar urarea faţă de sine (de fapt, formula magică prin care Divinitatea este constrînsă la a continua actele de bunăvoinţă) nici nu există. Fireşte că traducerea românească se datoreşte urmării textului maghiar, dar este una dintre acele situaţii în care are loc o îndepărtare de model (în fapt, şi acesta o traducere). O astfel de distanţare poate atinge puncte critice faţă de conţinutul de tradus (acesta exprimat în formele unei terţe limbi), datorită glisării sferelor semantice, care îşi coincid parţial, dar care au putut pierde nucleul de sens ce era de redat. Încercarea de a propaga un anumit conţinut, exprimat, fireşte, într-o limbă prin forme specifice acesteia, într-o altă limbă, dar care are formele şi uzurile ei specifice se loveşte şi de această problemă. Cazul obişnuit şi normal este cel în care termenii corespondenţi ai celor două limbi nu îşi corespund în totalitate pe toate notele lor de conţinut. Dacă între sferele acestora există o suprafaţă întinsă de contact, dar nota pentru care este folosit acel termen într-o limbă nu este conţinută de corespondentul său obişnuit şi în limba în care se traduce, iar aceasta din urmă, totuşi îl utilizează, avem a face cu o încercare (conştientă sau nu) de calc semantic. Dacă, apoi, o terţă limbă traduce urmînd traducerea şi procedează în acelaşi fel, dar nici termenul ei nu conţine nota respectivă şi, mai mult, nici nota care a putut genera apropierea care să justifice în prima traducere utilizarea acelui termen, atunci *écart*-ul poate atinge limite nepermise, traducerea avînd şanse să devină aberantă.

În aceste cazuri, abia întoarcerea la sursa originară (cea în care a fost scris textul), eventual, urmărirea textului în mai multe dintre limbile în care acesta a fost tradus, poate ajuta la înţelegerea menirii pe care forma respectivă trebuia să o aibă.

Precum alte traduceri care - din felurite motive - nu şi-au luat un singur model, PO se constituie pe baza textelor latin şi maghiar ca o traducere uniformizată doar de anumite cerinţe stringente ale limbii române şi de unele efecte ale concepţiei traducătorului a ceea ce trebuie să fie o traducere de text biblic. Dincolo de faptul că nu reproduce, în mod fidel şi integral, nici textul latin, nici pe cel maghiar, şi de faptul că prezintă porţiuni care pot fi atribuite, cu certitudine, fie versiunii maghiare, fie celei latine, PO prezintă modalităţi în care cele două modele se combină pentru a da la iveală textul românesc. Analiza a două traduceri-model care, în esenţă, se revendică de la *Biblia* ebraică (aproape exclusiv textul maghiar, într-o măsură importantă cel latin), analiză efectuată în vederea aflării acelor elemente care au trecut dinspre cele două texte înspre un al treilea (*Palia de la Orăştie*), arată că diferenţele dintre textele-model nu sînt mereu atît de relevante (uneori lipsesc cu desăvîrşire) încît să se poată constitui în elemente de referinţă pe a căror bază să se afirme relaţii de filiaţie. Există, însă, şi porţiuni de text - destul de întinse - care pot permite stabilirea relaţiilor dintre textul maghiar sau cel latin şi traducerea românească.

Privind la situaţia în care un traducător are în faţă un singur text, pe care îl traduce şi, astfel, produce o versiune a aceluia într-o altă limbă, se observă lesne că un astfel de tip de traducere va prezenta anumite trăsături implicite, date chiar de faptul că la baza sa se află un singur text. Spre exemplu, acest traducător nu va fi prea bîntuit de nelinişti în legătură cu multe dintre elementele formale şi de conţinut ale textului. Marile probleme pe care le va avea se vor datora, în principal, nivelului său de cunoaştere a celor două limbi în contact, de nivelul de dezvoltare ale acestora, de capacităţile lor de expresie şi de conceptualizare (amplificate de eventualele decalaje dintre cele două limbi, mai ales sub aspectele menţionate), de calea pe care înţelege acel traducător să se îndrepte: traducerea orientată către limba-sursă sau către limba-ţintă şi, eventual, de măsura în care este receptorul textului avut în vedere.

Deşi toate acestea sînt valabile şi pentru un traducător care are în faţă două sau mai multe surse, pe care le utilizează constant, o traducere de acest tip diferă fundamental de tipul precedent, problemele acestui traducător fiind incomparabil mai mari. În primul rînd, trebuie reamintit un truism: diferenţa dintre o traducere executată prin urmarea a două texte nu este acelaşi lucru cu o traducere executată prin urmarea unui singur text, la care se mai adaugă un alt text. Mai cu seamă atunci cînd este vorba despre textul sacru, traducerea care se face prin urmarea a două sau mai multe texte, este, implicit, o traducere efectuată pe bază de comparaţie. Altfel spus, traducătorul are marea şansă de a observa şi înţelege că textul sacru poate lua mai

[18] Aici este vorba despre o mamă aflată în competiţie, temătoare pentru că a văzut la sora ei ce se poate întîmpla în situaţiile în care Dumnezeu a pus limite stricte controlului uman asupra efectelor acţiunilor sale. Văzînd unde poate duce siguranţa de sine care merge pînă la cutezanţă, Leah va rosti o formulă înglobantă prin care, în primul rînd, mulţumeşte Divinităţii pentru împlinirea voiei, dar care, totodată, încearcă să o forţeze pe aceasta la a continua să-i fie prielnică. În versetul 13, Leah îşi va exprima satisfacţia, mulţumind lui Dumnezeu prin a se considera demnă de a fi numită „fericită”.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

multe forme, trecerea dintr-o limbă în alta nefiind una care să se refere neapărat la formă, mai mult, de multe ori rigoarea nu cuprinde nici conţinutul. Acest fapt schimbă radical datele chestiunii, precum şi caracteristicile şi efectele de aici provenite. Decurgînd dintr-o consultare paralelă a versiunilor-sursă, o astfel de traducere este precedată de o serie de raţionamente complexe, datorate observării particularităţilor celor două surse aflate în contact. Observînd porţiunile de suprapunere dintre cele două surse, traducătorul mai remarcă şi acele situaţii în care cele două versiuni nu coincid nicicum sau coincid prea puţin (este posibil ca: porţiuni care apar într-un text să lipsească cu desăvîrşire din celălalt; din diferite motive, cele două texte să prezinte corespondenţă, dar segmentele respective să fie total diferite sub aspectul conţinutului; între cele două să existe diferenţe formale majore; diferenţele de conţinut să fie minore, dar, la comparaţie să fie de natură a-l arunca pe traducător într-o dilemă, căci diferenţele se datorează interpretării textului de bază etc.). Toate acestea şi multe altele nenumite aici sînt în măsură să ridice probleme majore în calea unui traducător care - lucrul cel mai important, poate - începe să simtă nevoia cunoaşterii textului de bază, pentru a se lămuri asupra hotărîrilor şi conduitei ce vor trebui adoptate. Neavînd acces la un astfel de text, traducătorul rămîne să se hotărască în limitele date de sursele sale. Chiar avînd în vedere aceste dificultăţi sumar schiţate aici, traducătorul care are la dispoziţie două sau mai multe surse, pe lîngă alte avantaje, capătă, iarăşi implicit, un avantaj major. El are de luat decizii în legătură cu modalităţile de transfer la nivel conceptual, cu principiile de bază ale traducerii, precum şi cu cele de re-creaţie ale aspectului literar. Aceste decizii urmează unor procese de ordin comparativ. Întregul complex de analiză, pe lîngă o anumită ierarhizare - chiar dacă vremelnică şi nedefinitivă - a surselor, se referă şi la utilizarea (prin uz, modificare şi îmbogăţire) a mijloacelor de expresie ale limbii (mijloace privite în relaţie cu cele ale limbilor sursă, care, astfel, devin limbi model).

Important de observat, în acest sens este un exemplu precum cel de sub *Gen*., 24, 47: „Şi puş un cercel pre fruntea ei şi o podoabă a mînilor pre mînile ei", „Es figgestéc egy nasphát az ö homlokara, es kari ékösséget az ö kezeire". Alte versiuni prezintă: Καὶ περιέθηκα αὐτῇ τὰ ἐνώτια, καὶ τὰ ψέλλια περὶ τὰς χεῖρας αὐτῆς, „Et circumposui ei inaures, et virias circa manus ejus" (*Septuaginta*), „suspendi itaque inaures ad ornandam faciem eius et armillas posui in manibus" (*Vulgata*), „Da legte ich einen Reif an ihre Stirn und Armreifen an ihre Hände" (B.germ.), „and I put earing upon her face, and the bracelets upon her hands" (B.engl.), „Alors j'ai mis cet anneau à ses narines et ces bracelets à se bras" (B.Jer). Numai în rîndul celor mai sus citate se observă că există mai multe soluţii de traducere. O primă direcţie este reprezentată de *Septuaginta*, unde se vorbeşte despre simpla punerea a unor podoabe. În textul german, cel maghiar (de aici, în cel românesc) este vorba despre un cercel cu care se împodobeşte fruntea Rebecăi. Versiunea engleză este aproape de *Vulgata*, unde se pomeneşte despre împodobirea feţei. În sfîrşit, B.Jer. vorbeşte despre un inel pus în nările Rebecăi. Textul ebraic menţionează în mod explicit că sluga lui Avram a dat Rebecăi o verigă (נזם) de aur de jumătate de şekel (*Gen*., 24, 22), verigă pe care, aceeaşi slugă, i-a pus-o Rebecăi în nări (*Gen*., 24, 47)[19]. Aşadar textul din B.Jer. reprezintă traducerea cea mai fidelă a textului ebraic. În ceea ce priveşte celelalte soluţii, este mai puţin probabil ca acestea să fie efecte ale abandonării, din diferite considerente şi în diferite grade, a practicii de a urma fidel - în cadrul unei traduceri întocmai şi literale - textul ebraic. În contextul dat, chiar necunoscînd în întregime *Vechiul Testament* - ceea se poate prezuma chiar şi la traducătorii *Septuagintei*, dar nu în mod obligatoriu[20] -, este limpede că nu se poate trece peste textul ebraic, considerîndu-se, spre exemplu, că ar putea fi vorba despre 'faţă' sau despre 'creştetul capului', dar exprimate prin sinecdocă. Totodată, comparativ cu ceea ce apare în textul german şi în *Vulgata*, spre exemplu, *Septuaginta* se exprimă mult mai vag, ceea ce cu greu poate fi pus pe seama unei temeri de a nu nota ceva atunci cînd ar putea fi vorba despre altceva. În cazul de faţă, analiza ipotezelor posibile, făcută în funcţie de comportamentul respectivilor traducători, arată că alta este calea de urmat pentru a explica situaţia dată. Este aproape sigur că această situaţie de datorează urmării de texte ebraice diferite şi, eventual, a unor texte în alte limbi, care conţineau respectivele modele sau sugestii în direcţiile respective. În ceea ce priveşte cazul *Septuagintei*, însă, este firesc să presupunem că soluţia de aici este rezultatul unei adaptări în funcţie de obiceiurile lumii greceşti sau doar de idiosincrasiile ei.

---

[19] Aşa cum inelele puteau fi pentru braţ, antebraţ sau deget (de altfel, ebr. יד, aici utilizat poate avea oricare dintre cele trei sensuri), la fel verigile puteau fi pentru nări sau pentru urechi; segmentul de text ebraic în discuţie este acesta: וְאָשִׂם הַנֶּזֶם עַל־אַפָּהּ , adică 'am pus, aşadar, veriga pe nasul ei'.

[20] Iniţial, *Septuaginta* se identifica cu *Pentateuhul*. Chiar aşa, respectivii traducători evrei trebuie să fi cunoscut cărţi biblice precum *Iezechiel*, chiar dacă nu neapărat în amănunt. În capul 16, din *Iezechiel*, unde se vorbeşte despre Ierusalim, soţie necredincioasă, apar următoarele versete: „şi cu podoabă te-am împodobit şi brăţări ţi-am pus la mîini şi salbă scumpă pe grumaz;/ şi inel ţi-am pus în nări şi cercei la urechi şi cunună de mărire pe cap" (*Iezechiel*, 16, 11-12). Desigur, chiar la repovestirea unei situaţii, a unei întîmplări, nu de puţin ori, *Biblia*, în mod conştient, se pare, produce diferenţe.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Situaţia de mai sus este una dintre cele mai interesante şi instructive, întrucît indică importanţa studiului comparat al diferitelor traduceri, atît pentru înţelegerea felurilor în care traducătorii acţionează, cît şi pentru a întrezări instrumentele pe care aceştia le au la îndemînă şi le pun în act.

1.5. În sfîrşit, o ultimă perspectivă, de două ori profitabilă, este aceea a relaţiei dintre principalele texte de al căror studiu ne vom ocupa (PO, *Vulgata* şi *Pentateuhul* lui Heltai) şi principala sursă sau, cel puţin, principalul termen de comparaţie pentru orice traducere a *Bibliei*: *Septuaginta*. O astfel de relaţionare ne oferă informaţii asupra unora dintre relaţiile intime stabilite între texte, dar şi în ceea ce priveşte modalităţile în care evoluează actul traducerii.

Între diferitele texte care redau *Biblia* există numeroase diferenţe, de diferite grade. Acestea îşi au originile în textele de la baza lor, orice travaliu comparativ şi care ar încerca să înţeleagă cauzele acestor diferenţe necesitînd un amănunţit şi elaborat studiu diacronic prospectiv. Dintre textele accesibile cercetătorului şi care, probabil, sînt astăzi cele mai vechi, *Septuaginta* constituie primul moment ce poate fi studiat. Şi aici, însă, avem mai multe ediţii între care există felurite deosebiri. Chiar dacă unele dintre acestea pot fi puse pe seama concepţiei editorilor (unde se includ elementele şi sugestiile pe care acea ediţie le va fi luat din texte mai noi decît cele de la baza ediţiei respective), majoritatea deosebirilor dintre ediţiile *Septuagintei* îşi au sursa în textele de bază. Aici, situaţia este mult mai complexă, între diferitele versiuni ebraice înregistrîndu-se, în modul cel mai firesc, mult mai multe deosebiri. Chiar şi editorii care îşi selectează textul ebraic de referinţă alegîndu-şi doar un reper (Textul Masoretic sau Pentateuhul Samaritean, sau - mai facil - o ediţie oarecare a Bibliei ebraice) întîmpină felurite dificultăţi date de diferenţele care, inevitabil, ies la suprafaţă.

Printre sursele unei ediţii avem, aşadar, cîteva variante de text ebraic. Indiferent de lungimea segmentelor care le conţin, diferenţele dintre aceste variante (întinzîndu-se de la formă la conţinut) sînt minore pe alocuri, consistente în altele. Oarecum alături de acestea, avem textul *Septuagintei* (şi el uşor variat). Redînd prin traducere un text ebraic greu de identificat în integralitatea sa (ne referim la primele cinci cărţi ale *Bibliei* şi avem în vedere că acele surse - despre care legenda ne spune că au fost distruse după ce *Septuaginta* a căpătat viaţă - trebuie să fi reprezentat mai multe redacţii şi variante ale Torei, traducerea grecească fiind, în fapt, o compilaţie a acestora), *Septuaginta* stă alături de acesta în măsura în care îl înlocuieşte, nu doar ca traducere, ci şi ca text. Chiar dacă înlocuirea ar fi fost perfectă (ceea ce nu este atît de incredibil pe cît este de imposibil), *Septuaginta* rămîne să aibă înaintea sa alte texte ebraice (poate mai vechi decît cele de la baza sa, unele sigur superioare sub aspect lingvistic etc.). Din acest motiv, majoritatea traducătorilor valoroşi a încercat să înglobeze şi să redea textul ebraic [cel(e) pe care îl (le) aveau la dispoziţie] şi *Septuaginta*. Urmînd (în modul cel mai firesc şi mai de înţeles cu putinţă) mai mult unul dintre acestea, sub un aspect sau altul (formal, de conţinut, estetic, teologic etc.) traduceri precum *Vulgata*, *Biblia* lui Luther sau cea a regelui Iacob I reprezintă nişte texte strălucite, tocmai prin nivelul cel mai înalt la care este reuşit actul compilatoriu. Totodată, între aceste texte substanţa circulă prin nişte canale (subterane sau nu, formale şi ideatice, văzute, greu decelabile şi nevăzute) care uniformizează, dar şi individualizează respectivele realizări. De aceea, atunci cînd nu urmează textul grecesc, *Vulgata* are puncte comune cu textele ebraice, prin care se diferenţiază de textul grecesc. Alteori, *Vulgata* se apropie (uneori, pînă la identificare) de *Septuaginta*, pe baza aceloraşi puncte comune pe care textul latin le are cu textul ebraic şi, prin aceasta - atunci cînd textul grecesc îşi trage sevele dintr-un text ebraic asemănător sau identic cu cel urmat de *Vulgata* -, şi cu *Septuaginta*. Fireşte, în alte situaţii (poate în cele mai multe), *Vulgata* diferă de *Septuaginta*, căci a urmat atent şi fidel textul ebraic, în vreme ce *Septuaginta*, fie a urmat texte ebraice diferite de primele, fie a inovat. Aceste ultime cazuri sînt cele mai interesante; asupra acestora ne vom concentra, în primul rînd.

Septuaginta este rezultat al unei nevoi reale, aproape stringente a unei importante părţi a comunităţii evreieşti din lumea greacă. Ţelul iniţiatorilor şi autorilor acestei traduceri a fost deosebit de complex, tocmai întrucît decurgea din nişte nevoi reale ale unei comunităţii vii, aflate în nişte condiţii la fel de dinamice. De aceea, dincolo de efortul edificării acesteia într-o greacă elevată, travaliul s-a concentrat asupra măsurii în care textul rezultat reuşea să poarte, cu claritate şi forţă, înţelesuri către şi în mintea receptorului. În plus, este important de menţionat că toate eforturile se făceau din perspectiva traducătorilor, a vremii lor, a felului în care aceştia voiau să orienteze şi să întărească publicul (evreu, grecizat sau nu, şi neevreu). Această ultimă perspectivă este cardinală în înţelegerea felului în care *Septuaguinta* se edifică, apare şi funcţionează o vreme[21].

[21] Este semnificativ faptul că, după apariţia *Septuagintei*, încep să apară şi alte încercări de traducere a textului sacru, fiecare dintre acestea subordonate anumitor scopuri şi orientate conform anumitor concepţii. Era, aşadar, un moment favorabil evoluţiei comunităţii evreieşti din lumea greacă, şi care a deschis o cale ce putea fi străbătută în mod eficient. Caracterul favorabil, propice evoluţiei, al acestui moment se poate înţelege cel mai bine prin observarea apariţiei acelei

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

În mod aparent paradoxal, textul pe care îl numim *Septuaginta* prezintă, la comparaţia cu texte ebraice, mult mai multe deosebiri decît un text care nu a avut texte ebraice ca unică sursă (precum *Vulgata*, B.Jer., B.germ. sau B.engl.). În opinia noastră, faptul acesta este de natură să indice cu putere caracterul extraordinar al *Septuagintei*. Studiul comparativ al acestui text şi al unor texte ebraice, dar şi alături de ediţii ale *Vulgatei* şi ale *Bibliei* în unele limbi vernaculare, arată că autorii *Septuagintei* se distanţează de textul ebraic în diferite feluri, dar încercînd să urmărească acel scop complex mai sus evocat. Spre exemplu, cînd consideră că textul conţine incoerenţe, traducătorii încearcă să confere textului coerenţă, astfel că intervin; de asemenea în cazul în care apar termeni pe care traducătorii *Septuagintei* nu par să-i considere a fi la locul lor, sau dacă se crede că acei termeni ar fi lăsat loc interpretărilor nedorite, chiar înţelegerii diferite a textului; uneori se completează liste cu nume, pe baza, poate, a altor manuscrise ebraice, dar, la fel de posibil, şi pe baza datelor oferite de textul privit în integralitatea sa. Atunci cînd consideră necesar[22], traducătorii adaugă termeni care înlătură echivocul sau fac înlocuiri, în acelaşi scop ori pentru a determina ale sensuri şi nuanţe de sens. Alături de multe alte astfel de acţiuni, autorii *Septuagintei*, încearcă să lumineze conţinutul (dar în anumite feluri şi direcţii), căci elaborează un text care trebuie să aibă virtuţi persuasive şi valori practice[23].

Am concluziona spunînd că *Septuaginta* înglobează spiritul *Vulgatei* şi pe cel al *Bibliei* lui Luther, în sensul că, de fapt, aceatsa este prima *vulgată* în sens etimologic, primul text care, în modul cel mai public, se adresează comunităţii, văzute ca o sferă deschisă, spre studiere, edificare, formare şi întărire. *Septuaginta*, însă, depăşeşte, încă de la început, toate traducerile *Bibliei* printr-o caracteristică fundamentală şi proprie la modul cel mai riguros. Acest text se naşte şi creşte pe baza unor texte ebraice. Prin ţelurile sale, textul grecesc încearcă să-şi asimileze şi să-şi mistuie sursele pînă la dispariţia lor, căci *Septuaginta* nu se vrea alături de textul ebraic, ci în locul lui.

Situaţiile care urmează încearcă să ilustreze deosebiri care apar între textul grecesc şi textele ebraice[24]. Nu se poate spune cu precizie că aceste diferenţe se datorează mereu felului în care s-a tradus *Septuaginta* sau doar surselor acesteia. Uneori, sînt temeiuri pentru a considera că prima este cauza diferenţelor, alteori, se poate crede că textele ebraice erau prea variate. Oricare ar fi cauzele, diferenţele acestea îşi au semnificaţiile lor, pe care, mai jos, vom încerca să le observăm în act.

1.5.1.1. Versetul de sub *Gen*., 2, 2 apare astfel în traducerile română, latină şi maghiară: „Şi împlu Domnedzeu *în a şaptea zi* lucrul său ce făcu; şi odihni **în a şaptea dzi** de toate lucrure ce era făcut", „conplevitque Deus *die septimo* opus suum quod fecerat et requievit **die septimo** ab universo opere quod patrarat", „Es eképen vegezé el az Isten *Hetedic* Napon az ö Chinalmanyat, mellyet chinal vala, es meg nyuguuec a **Hetedic** Napon, minden ö chinalmanyatol, kit chinal vala". Aceste trei versiuni - care, alături de versiunile siriace, samaritene sau de Targumul Onkelos, urmează textul ebraic - spun că în a şaptea zi s-a încheiat Creaţia şi Dumnezeu s-a odihnit. Se pare că *Septuaginta* vede aici deschizîndu-se calea unei posibile autocontradicţii biblice - cu toate neînţelegerile care ar decurge din aceasta -, şi găseşte prilejul de a o înlătura. De aceea, pe urmele textului grecesc, în BB apare: „Şi săvîrşi Dumnezău ***a şasea zi*** faptele lui care le-au făcut; şi odihni Dumnezău **a şaptea zi** de toate faptele lui care au făcut" (BB)[25].

---

mase critice de la care emulaţia devine o realitate pregnantă. Principala premisă a unei evoluţii reale, unul dintre motoarele variabilităţii îl constituie emulaţia. Momentul în care aceasta se instituie ca factor de impuls intermitent şi natural (necontrolat şi lipsit de falsitate) semnifică un nivel de libertate, de prosperitate ridicat, cu o posibilitate reală de progres. Un astfel de moment era cel în care înfloritoarea comunitate a evreilor din Alexandria, cu acordul (şi chiar la îndemnul) lui Ptolemeu Filadelful întreprinde ceea ce era necesar pentru a-şi traduce Legea din uitata limbă strămoşească în limba pe care acum o utilizau ei şi copiii lor.

[22] După cum s-a mai spus, perspectiva care a contat a fost aceea a iniţiatorilor şi a traducătorilor. Toate modificările decurg din ceea ce consideră aceştia că ar trebui făcut (pentru text, pentru public, pentru limbă).

[23] Nu mereu se reuşeşte căci apar scăpări, coliziuni etc., sensul efortului, însă, este în direcţia aducerii textului într-o lume nouă, unde acesta are a acţiona ca un factor modelator de prim rang.

[24] Fireşte că exemplele acestea au fost selectate şi, încearcă să ilustreze în modul cel mai clar felurite tipuri de deosebiri între *Septuaginta* şi textul ebraic. La nivelul întregului text, numărul acestor situaţii este foarte ridicat, înşiruirea de situaţii care urmează nepropunîndu-şi prezentarea tuturor diferenţelor.

[25] Pentru relaţionarea cu un text românesc am utilizat exemple din *Biblia de la Bucureşti*. Prima traducere integrală a *Bibliei* în limba română, pe porţiunea care interesează discuţia noastră (*Vechiul Testament*, dar, mai precis, cărţile *Geneza* şi *Exodul*), a fost făcută urmînd o ediţie a *Septuagintei* (ed. Frankfurt), iar revizia traducerii milesciene s-a făcut prin urmărirea ediţiei lui R. Daniel (vezi studiul lui N.A. Ursu, în BB 2001-2002, p. I-LIII). Cu toate acestea, pentru primele două cărţi ale *Bibliei*, diferenţele datorate acestui fapt rămîn nesemnificative, în exemplele cu care s-a ilustrat mai jos ocolite fiind astfel de situaţii. În acest fel, am considerat că este utilă şi sugestivă relaţionarea PO cu BB, în plus, acesta din urmă fiind un element de referinţă valid atunci cînd se discută relaţia dintre două texte româneşti, unul derivat din textul ebraic, celălalt traducere a *Septuagintei*.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Deşi, în acest caz, este dificil de spus dacă traducătorii *Pentateuhului* în limba greacă au tradus cu precauţie sau au urmat ceea ce apărea în textele ebraice pe care le-au tradus, cert este că textele ebraice care au ajuns pînă la noi, precum şi cele care le-au urmat întocmai nu sugerează nicicum lucrul de care autorii *Septuagintei* s-au ferit[26].

1.5.1.2. O situaţie asemănătoare apare sub *Ex*., 33, 4: „Nărodul, audzind această beseadă rea, întristară-se şi nime nu-şi purtă podoaba sa", „A nép haluan è gonosz beszedet, bankodanac, es senki nem viselé az ö ékösséget", „audiens populus sermonem hunc pessimum luxit et nullus ex more indutus est cultu suo", texte care urmează întocmai pe cel ebraic. Spre deosebire de acestea, urmînd *Septuaginta*, BB prezintă: „Şi auzind norodul cuvîntul acest rău, plînseră cu plînsuri" (BB). Este drept că în versetul următor se spune: „Şi zise Domnul lu Moisi: «Dzi aceasta fiilor lu Israil: "Cu grumadzi vărtoşi oameni seţi voi, pentru aceasta va fi cum de pripă pre voi voiu mearge şi vă voiu piiarde; *leapădă, derept aceaia, de pre tine podoaba ta*, cum să ştiu ce voiu face cu tine"»", însă, dacă autorii *Septuagintei* au operat modificarea mai sus arătată pe acest considerent, atunci acţiunea lor a fost una extrem de formalizantă[27]. Probabil că s-ar putea depăşi autocontradicţiile, antropomorfismele şi altele asemenea situaţii din *Biblie* dacă exegeţii ar avea faţă de text încrederea pe care, consideră ei, ar putea-o inspira textul abia după ce lectorul „beneficiază" de comentariile şi îndreptările lor. Pentru cazul de mai sus, o soluţie apare la De Carrières: „*Depone ornatum tuum*. Quasi dicat: Pergite ut coepistis, eo cultu ultimi, qui poenitentiam prae se ferat; vel quod dictum est n. 4: *Nullus ex more* etc., dictum est per anticipationem". Precum se observă, şi aici există o teamă care derivă din mentalitatea celui care a rezolvat problema urmelor de henoteism de la începutul *Genezei*, sau a autocontradicţiilor textului biblic, a anacronismelor etc., prin felurite sofisme care vor să arate că textul este perfect.

1.5.1.3. Astfel de intervenţii pot conduce la contradicţii în textul autorilor care procedează astfel, mai ales atunci cînd textul biblic face apel la ceea ce spusese deja. O modificare în continuare fiind prea vizibilă, traducătorii care procedează în modalitatea de mai sus au posibilitatea fie să revină, fiind fideli textului pe care îl traduc (ceea ce, dacă fac, nu reuşesc mereu - dovadă cazurile acestui paragraf), fie să meargă în continuare pe aceeaşi linie (ceea ce, dacă ar face, ar însemna că devin revizori şi chiar coautori ai textului pe care îl traduc). Dacă nu se află în situaţia primă, autorii *Septuagintei* se află într-o a treia situaţie, cînd, după o astfel de modificare, merg înainte, dar fără a reveni. Astfel par a se petrece lucrurile sub *Ex*., 12, 40: „Vreamea, iară, în care-au lăcuit feciorii lu Israil *în Eghipet* iaste patru sute şi treidzece de ani", adică: „Az idö kedig melybe az Izrael fiai *Egiptusba* laktanac vala, negyszáz es harmitz esztendö" sau: „habitatio autem filiorum Israhel qua manserant *in Aegypto* fuit quadringentorum triginta annorum". „Îndreptarea" autorilor *Septuagintei* (καὶ ἐν γῇ Χαναάν) se reflectă astfel în BB: „Iară sălăşluirea fiilor lui Israil ce-au lăcuit *în pămîntul Eghipetului* **şi în pămîntul lui Hanaan**, ei şi părinţii lor, ani 430". Acest text, însă, se contrazice în versetul următor, unde este nevoit să traducă: „Şi fu după 430 de ani, ieşi toată putearea Domnului *den pămîntul Eghipetului*". Fireşte, lucrurile pot fi, ulterior, motivate cumva, ceea ce este firesc. Privind situaţia din perspectiva modului în care înşişi autorii *Septuagintei* arată că gîndesc prin chiar felul în care acţionează în exemplele de mai sus, după lectura succesivă a celor două versete (*Ex*., 12, 40-41) nu mai rămîne nimic de spus.

1.5.1.4. Un alt caz apare sub *Gen*., 6, 6, unde se spune despre Creator: „*Căi-se el* că au făcut pre om spre pămînt şi fu dor într-inima lui", „*Meg bana*, hogy az Embert terömtete volna á Földen, es Szüue faya rayta", „*paenituit eum* quod hominem fecisset in terra et tactus dolore cordis intrinsecus".

Socotind, probabil, că aşa ceva nu se poate petrece, deci ar trebui adusă o corectură textului[28], autorii *Septuagintei* redau segmenul altfel, fapt reflectat de BB după cum urmează: „Şi **să mîhni Dumnezău** căci

[26] Vezi şi: „*Die septimo*. Exclusive. Itaque dominico die opus creationis inchoatum" (De Carrièrres).

[27] Se poate spune că este inutilă introducerea unei astfel de modificări, în contextul în care textul abundă în felurite alte situaţii asupra cărora se intervine sau nu se intervine. Spre exemplu, alături de astfel de cazuri, în care autorii *Septuagintei* intervin în text încercînd să confere o presupus necesară coerenţă internă textului, apar acele cazuri în care textul este orientat către contemporaneitatea traducătorilor, într-un soi de *aggiornamento* avant la lettre. Această linie va fi urmată, apoi de către exegeţi, care vor smulge textului sensuri pe care acesta nu le are, exersîndu-şi abilităţile de dialecticieni pe un text care i-a înşelat căci, uneori, acesta fusese construit în acest chip şi nu cum socoteau ei. Astfel, a face distincţie între *jertfa* lui Cain şi *darul* lui Abel, aşa cum face *Septuaginta* (*Gen*., 4, 5) nu înseamnă decît a stoarce cuvintele de sensuri pe care chiar exegetul le-a imaginat acolo, şi nu a revela sensuri pe care autorul textului le-a dăruit prin text. De cele mai multe ori, însă, textul narează exact ceea ce înţelege oricine; de aceea intervenţiile în text rămîn pernicioase.

[28] După cum s-a subliniat şi în cuvîntul care însoţeşte acest paragraf, nu putem avea garanţii absolute că situaţiile luate în discuţie (alături de multe altele de acelaşi fel) apar, mereu, ca atare datorită intervenţiilor de tot felul pe care acei traducătorii le-ar fi avut în cadrul actului de traducere. Tot astfel, însă, nu avem garanţii nici că textul *Septuagintei* ar

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

făcu pre om pre pământ şi cugetă". Trebuie repetat că textul *Pentateuhului* este plin de situaţii în care Dumnezeu se mînie, se bucură, află că e bine, sau rău ceea ce face, pedepseşte pe cei ce nu trec prin foc şi sabie populaţia unei cetăţi cucerite etc., însă numai cu reavoinţă sau ignoranţă, ar putea fi acestea luate în sens literal, atribuindu-se Dumnezeului ebraic şi creştin sentimente umane şi stări caracteristice unei fiinţe imperfecte. Pe de altă parte, autorii *Septuagintei* erau cît se poate de conştienţi de faptul că textul sacru intra într-o lume în care chiar destinatarul principal putea fi pîndit de înţelegerea greşită, pentru a nu mai vorbi de inevitabilitatea contactului cu păgînii, inclusiv cu grecii cei civilizaţi şi dezvoltaţi în plan cultural, cu toţii urmăriţi de înţelegerea distorsionată, cu atît mai mult cu cît zeii grecilor se comportau ca nişte oameni extrem de capricioşi şi de pasionali. Din nou, este de menţionat explicaţia raţională, foarte calmă, lipsită de îngrijorare şi plină de încredere în oameni, care apare în De Carrières: „*Poenituit eum*. Sine poenitentia sunt dona Dei: sed ita loquitur Scriptura per anthropopathiam". Alături de aceasta, se află şi nota lui F. Vigouroux, din B.P.: „Les expressions *se repentir*, *être touché jusqu'au fond du coeur*, sont ici purement métaphoriques et signifient, sous les emblèmes des affections humaines, le décret par lequel Dieu avait arrêté qu'il punirait les hommes obstinés dans leur désordre et dans leur incrédulité".

1.5.1.5. Un exemplu care arată că nu doar *Septuaginta* putea să se afle în astfel de situaţii, să resimtă asemenea nevoi, este dat de ceea ce apare sub *Gen*., 41, 50: „Şi fură lu Iosif doi feciori, mainte de ce i-ară fi veniţi *anii foameţiei*, carii născu lui Ajnata, fata lu Potifar, a preutului den On", „Es Ioseplmec két fia lön, minekelötte eliött volna *az éhsegnec esztendeie*, kiket öneki szüle Asnath Potipharnac az Onbeli papnac leanya", mai concis în *Vulgata*: nati sunt autem Ioseph filii duo antequam veniret *fames* quos ei peperit Aseneth filia Putiphare sacerdotis Heliopoleos". Privind la textul ebraic, se observă că aici apare שְׁנַת הָרָעָב בְּטֶרֶם תָּבוֹא, adică 'mai înainte de a veni *anul foametei*'. În acest caz, traducătorii au mers pe o singură direcţie, adică au considerat că trebuie să rezolve cumva problema ridicată de textul ebraic (era limpede anunţat că vor fi şapte ani de foamete, şi nu unul!). Soluţia din *Vulgata* este preluată şi de Luther, unde se spune că fii lui Iosif s-au născut: „bevor die Hungerzeit kam". Soluţia textului maghiar se regăseşte în *Biblia* regelui Iacob I: „before the years of famine came" şi în Segond: „Avant les années de famine". Pe aceeaşi linie, dar mult mai decişi în a fi riguroşi, autorii *Septuagintei* merg pînă la capăt şi vor specifica şi numărul anilor de foamete: „Şi lui Iosif să făcură doi feciori mai nainte de a veni *cei 7 ani de foamete*, carii au născut lui Asineth, fata lui Pentefri, preotul Ileu Poleos" (BB). În esenţă, deosebirile acestea au drept cauză imediată menţiunea din textul ebraic, unde se vorbeşte despre „anul foametei". Socotind că ar aduce în textele lor presupusa contradicţie, traducătorii care fac apel la textul ebraic se simt în situaţia de a căuta soluţii pentru a nu încurca pe cititor (sau, pentru unii, poate, de „a repara greşeala" din textul ebraic). Cea mai ingenioasă soluţie este cea din *Vulgata* şi din B.germ., unde se evită menţiunea temporală şi se face referinţă doar la foamete. Neputînd renunţa la urmarea formală a textului, traducătorul maghiar şi cei englezi vor face o schimbare ce trebuie să le fi părut minoră: plural în loc de singular. Traducătorii greci vor găsi cu cale să repete informaţia privitoare la numărul anilor de privaţiuni. Singurul text care urmează fidel pe cel ebraic este B.Jer., unde se spune: „Avant que vint l'année de la famine". Acest ultim text ar trebui să ne conducă la reconsiderarea întregii situaţii, atît a posibilităţii ca textul ebraic să conţină o greşeală, cît şi a îndreptăţirii soluţiilor care încearcă să ajusteze textul în acest loc. Este cît se poate de evident că autorii traducerii B.Jer. au sesizat ceea ce sesizaseră ceilalţi, şi nu credem că din obedienţă sau dintr-o rigoare formală greşit înţeleasă şi aplicată au optat pentru soluţia lor. În opinia noastră, în locul respectiv, povestirea (care se desfăşoară pe mai multe planuri paralele) îşi întrerupe un plan. Versetul 44 încheie segmentul care descrie începutul existenţei binecuvîntate a lui Iosif în Egipt (visele faraonului, ieşirea din închisoare, dezlegarea viselor, soluţiile concrete la criza viitoare şi demnitatea cîştigată de Iosif prin acceptarea planului său de către faraon). Versetul 45 se referă la statutul social al lui Iosif, dar dintr-o perspectivă complementară (are loc schimbarea numelui său[29] şi acceptarea sa în rîndul egiptenilor, prin căsătoria cu o egipteancă de sînge preoţesc). Planul anterior revine, prin următoarele patru versete, unde Iosif este arătat punîndu-şi în act planul de aprovizionare. În sfîrşit, planul povestirii este iarăşi întrerupt; în următoarele trei versete (50-52) aflăm că Iosif capătă doi fii, numele fiecăruia indicînd cicatrizarea unor răni adînci. În versetul 50, aşadar, nu este vorba despre foametea ce va veni. Aceasta nu are nici o importanţă. Ea nu este decît un punct de reper în timp. Ceea ce vrea să spună textul în acest loc este că, după căsătoria care a avut loc la trei ani de la eliberare,

---

decurge, pas cu pas, în modul cel mai fidel, din nişte texte ebraice care nu au ajuns pînă la noi, diferite de cele care au ajuns la noi. Există unele situaţii în care, se poate crede cu temei că diferenţele dintre *Septuaginta* şi unele texte ebraice ajunse pînă la noi decurg din diferenţele dintre feluritele texte ebraice. Alteori, însă, această presupunere ar fi, în mod la fel de evident, eronată.

[29] Vezi Al. Gafton, *Numele în **Biblie***, în AUI, LI (2005), p. 165-179.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

în interval de patru ani[30], lui Iosif, i s-au născut cei doi fii. Faptul concret la care vrea, în acest loc, să se refere textul ebraic, în mod special, este acela că, înainte de primul an al foametei, înainte de a începe aceasta[31] adică, ambii fii ai lui Iosif erau deja născuţi.

1.5.2. În exemplele următoare, autorii *Septuagintei* fac felurite precizări, unele cerute de adecvarea textului ebraic la limba greacă, altele considerate a fi utile pentru destinatarul textului, ori chiar strict necesare pentru înţelegerea textului de către receptor. În general, exemplele acestei categorii arată că textul era destinat unui public larg, abia a doua ambiţie a traducătorilor fiind aceea de a reda conţinutul într-o limbă elevată. Cum se va vedea, cazurile orînduite aici prezintă diferenţe între ele (de intensitate, dar şi calitative). Aceste cazuri se leagă prin tendinţa (urmărită de noi prin intermediul textului BB, cel care se edifică redînd fidel *Septuaginta*) textului grecesc de a lămuri şi clarifica pentru cititor anumite segmente de text, evitarea posibilelor ambiguităţi. Textul grecesc se deosebeşte astfel de textul ebraic (urmărit aici prin cele trei texte care fac obiectul principal al studiului de faţă), acesta din urmă fiind mult mai direct. Analiza exemplelor de mai jos arată că, în unele cazuri, diferenţele formale care apar prin *Septuaginta* se datorează nevoilor limbii greceşti. În esenţă, subînţelesurile unui limbi nefiind identice cu cele ale altei limbi, ceea ce se poate exprima concis şi fără echivoc într-o limbă, într-o altă limbă poate avea nevoie de alte modalităţi, mai complexe, de realizare formală şi lingvistică.

1.5.2.1. Un prim exemplu, destul de simplu, care intră în această categorie, este dat de ceea ce apare sub *Gen*., 35, 9: „Şi Domnezeu iară se ivi lu Iacov după aceaea, cum deaca ară fi venit den Mesopotamiia, blagoslovi pre el", „Es az Isten ismet meg ielönec Iacobnac annakutanna, hogy Mesopotamiabol meg iött volna, meg álda ötett", „apparuit autem iterum Deus Iacob postquam reversus est de Mesopo-tamiam Syriae benedixitque ei". Faţă de acestea, traducînd *Septuaginta*, textul de la 1688 prezintă: „Şi să ivi Dumnezău lui Iacov încă în Luza, cînd au venit acolo de la Mesopotamia Siriei, şi blagoslovi pre el Dumnezău" (BB). Cele două precizări au darul de a face o localizare exactă, probabil necesară cititorilor textului grecesc.

1.5.2.2. Tot astfel se petrec lucrurile şi sub *Gen*., 35, 27: „Vine Iacov iară la tată-său, la Isac, în Mambre, în cel oraş mare, căruia era numele Hevron, în carele Avraam şi Isac era veniţi de laturi", „Iöue kedig Iacob az ö attyahoz Isaac hoz Mambreba à fö varosba, melnec neue Hebron, melybe Abraham es Isaac iöueuényec valanac", „venit etiam ad Isaac patrem suum in Mambre civitatem Arbee haec est Hebron in qua peregrinatus est Abraham et Isaac", alături de: „Şi veni Iacov cătră Isaac, tată-său, încă trăind el la Mamvri, la Cetatea Cîmpului, acesta iaste Hevron, în pămîntul lui Hanaan, unde au lăcuit Avraam şi Isaac" (BB). De asemenea, sub *Gen*., 46, 20: „Lu Iosif au născut în Eghipet Manasis şi Efrem, pre carii născu lui Asnat, fata lu Potifar, a preutului den On", „Iosephec születec Egiptusba Manasses es Ephraim, kiket szüle önéki Asnath az Onbeli papnac Potipharnac leanya", „natique sunt Ioseph filii in terra Aegypti quos genuit ei Aseneth filia Putiphare sacerdotis Heliopoleos Manasses et Ephraim", alături de: „Şi să făcură feciorii lui Iosif în pămîntul Eghipetului, carii au născut lui Asinetha, fata lui Pentefri, preotul Iliu Polios: pre Manasi şi pe Efraim. Şi se făcură feciorii lui Manasi, pre carii au născut lui ţiitoarea Sira, pre Mahir. Şi Mahir au născut pre Galaad. Şi feciorii lui Efraim, fratele lui Manasi: Sutalaam şi Taam. Şi feciorii lui Sutalaam: Edem" (BB). În acest ultim caz, *Septuaginta* prezintă tendinţe totalizatoare prin încercarea de a oferi grupat informaţia întreagă legată de o anumită chestiune. Nefiind prima şi singura dată, este posibil ca situaţia să se datoreze intervenţiei în text şi nu neapărat urmării altor manuscrise ebraice decît a celor de la baza actualelor texte ebraice[32].

> O subcategorie aici încadrabilă se referă la situaţia în care textul conţine liste de nume, genealogii etc. Tendinţele *Septuagintei* de a oferi cititorului imagini pe care le consideră a fi complete (în limitele anumitor posibilităţi văzute în mod realist, desigur) sînt evidente în astfel de situaţii. Sub *Gen*., 10, 2 apare următoarea înşiruire: „Lui Iafet ficiorii aceştea sănt: Gomer, Magog, Madai, Iavan, Tuval, Meşec şi Tirai", în textul maghiar: „Gomer, Magog, Madai, Iauank, Tubal, Mesec es Tirab", în cel latin: „Gomer Magog et Madai Iavan et Thubal et Mosoch et Thiras". În *Septuaginta*, alături de aceste nume mai apare încă unul: *Elisa*. Acesta, însă, este un nume care, în textul ebriac, apare două versete mai jos, sub 10, 4, unde se enumeră copiii lui Iavan.

[30] În versetul 46 se spune că Iosif era în slujba şi în graţiile faraonului de trei ani. Cine căuta contradicţii poate crede că a găsit una; aceasta, însă, ar însemna fie că textul este privit cu reavoinţă, fie că nu a fost înţeles. Este limpede că autorul povestirii doar punctează momentele care i se par semnificative şi relevante. Iosif şi-a început punerea în aplicare a planului imediat după investirea sa. Versetul 46 se raportează doar la momentul căsătoriei lui Iosif; nu este nevoie să se spună că, timp de trei ani, acesta a administrat recoltele şi a făcut aprovizionarea. După trei ani, însă, el a fost acceptat total de către egipteni, care i-au permis să-şi amestece sîngele cu al lor. În următorii patru ani şi-a continuat activitatea de administrare a recoltelor (în versetul 48 chiar se spune că Iosif a strîns recoltele celor şapte ani de belşug).

[31] Ebraica cunoaşte astfel de modalităţi eliptice de exprimare, subînţelesurile pe care le poate dezvolta permiţîndu-i asemenea formule.

[32] În favoarea ultimei ipoteze pledează (nu fără o doză ridicată de incertitudine, însă) ciferele de sub *Gen*., 46, 22: „14 suflete" (PO), „18" (BB); *Gen*., 46, 27: „70 de suflete" (PO), „75" în BB; (pentru ultima cifră vezi şi *Ex*., 1, 5.).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Tot astfel, sub *Gen*., 25, 3 sînt numiţi „Feciorii lui Deda: Asurim, Latusim şi Leumim”; „Dedannac kedig fiai Assurim, Latusim, es Leumim”, „filii Dadan fuerunt Assurim et Lathusim et Loommim”. Urmînd textul grecesc, BB înşiră: „Şi feciorii lui Dedan fură: Raguil, şi Napdeil, şi Asuriim, şi Laturiim, şi Loomit”[33].

1.5.2.3. Un caz asemănător apare sub *Ex*., 2, 16: „Preutul den Madian, iară, avea 7 feate; aceastea vineră a împlea apă şi împlură scocurele, cum oile tătîni-său să le adape”, „Midiamba kedig à Papnac hét leanya vala. Ezec viz meríteni iouenec, es meg töltec a valukat, hogy az ö attya iuhat meg ittatnaiac”, „erant sacerdoti Madian septem filiae quae venerunt ad hauriendas aquas et impletis canalibus adaquare cupiebant greges patris sui”. Altfel organizează textul *Septuaginta*, fapt reflectat de BB: „Şi la popa den Madiiam era 7 feate păscînd oile tătîni-său, lui Iothor”, după care, în versetul următor se continuă: „Şi mergînd, scotea apă pînă umplură jghiaburile, ca să adape oile tătîni-său, lui Iothor”. Precum în alte situaţii, *Septuaginta* aduce la lumină ceea ce era subînţeles în textul ebraic: aici, faptul că fetele preotului madianit păşteau oile lui preotului madianit Ietro, tatăl lor[34].

1.5.2.4. O ultimă distincţie lămuritoare - care poate fi comentată în mai multe feluri şi sub mai multe aspecte - apare sub *Gen*., 44, 5: „Au nu iaste acesta den carele bea domnu-nostru şi cu carele vrăjaşte? Dzău, rău aţi făcut”, „Nemde ezé à kiböl iszic az én wram, es melyel iöuendöt mond? Bezzeg gonoszul chelekedtetec”. Faţă de acesta, textul *Septuagintei* reflectat de BB apare astfel: „Pentru că ce mi-aţ furat cupa cea de argint? Nu iaste aceaea cu carea bea domnul mieu? Şi el vrăjind cu vraje întru el. Reale aţ săvărşit carele aţ făcut!” (BB)[35].

1.5.2.5. Textul *Septuagintei*, nu se vrea prolix cu orice preţ, avîndu-şi momentele sale în care apelează la subînţelegere. Spre exemplu, sub *Gen*., 43, 24, unde este vorba despre fii lui Iacob, aflaţi în dialog (încă începînd cu versetul 19) cu „purtătoriul de grija caseei lu Iosif”, construcţia textului grecesc arată că aici s-a înţeles în mod firesc că aceia se aflau deja în casa lui Iosif. Astfel că, spre deosebire de: „Şi lăuntru-i duse pre ei în casa lu Iosif, şi apă deade a-ş spăla picioarele, şi oboroc asinilor săi”, „es beuüue öket àIoseph hazaba (...)”; „et introductis domum (...)”, pe urmele *Septuagintei*, în BB apare doar: „Şi adusără apă să să speale picioarele lor, şi deade hrană măgarilor lor”.

1.5.3. Categoria următoare conţine un amestec de situaţii care au în comun o evidentă retorică prin care se încearcă inducerea unor convingeri la cititor care să favorizeze o direcţie de modelare, prevenind eventuale forme de aversiune. Fie că este vorba despre poporul evreu, fie că este vorba despre unele personaje - cu mică - ale povestirii, fie că este vorba despre Iahweh, *Septuaginta* se arată atentă în ceea ce priveşte conţinutul informaţiei care ajunge la receptor. Mai mult decît în alte locuri, autorii traducerii greceşti se arată conştienţi de caracterul formator al povestirii şi nu vor să-şi asume riscuri de vreun fel. Este aproape sigur, însă, că pentru a-şi atinge acest scop, ei practică intervenţia în textul pe care îl traduc[36].

1.5.3.1. O situaţie aparent banală apare sub *Gen*., 17, 16, unde Iahweh îi spune lui Avram, în legătură cu soţia sa: „Că eu pre ea blagoslovi-voi şi den ea ficior voi da ţie şi eu pre ea blagoslovi-voi, oameni şi mulţi oamini crai rădicase-vor din ea”, „Mert én ötett meg áldom. Es ö töle Fiat adoc én teneked: Mert én ötett meg áldom, Népec es soc népeknec Kiralyi tamadnac ö töle”, „et benedicam ei et ex illa dabo tibi filium cui benedicturus sum eritque in nationes et reges populorum orientur ex eo”. În aceste versiuni, pe urma textului ebraic, referirea se face doar la Sara, singura dată cînd este vorba despre Avram fiind cea în care, încă o dată, se subliniază importanţa soţiei sale: „den ea ficior voi da ţie”, unde este aproape sigur că accentul sintactic cade pe pronumele feminin. După cum se ştie, lumea semită a avut întotdeauna o atitudine aproape egalitaristă în ceea ce priveşte poziţia socială a femeii, aceasta fiind privită ca egală cu bărbatul, spre deosebire de lumea europeană. La vremea traducerii *Septuagintei*, în ciuda tuturor aparenţelor - multă vreme păstrate - un verset precum cel care apare în textul ebraic nu era de admis. Atenţi la toate micile amănunte, traducătorii *Septuagintei*, neputînd lăsa textul ca atare, vor aduce secvenţei respective o modificare aparent minoră, dar importantă pentru lumea în care intra textul. Aceasta este fidel reflectată de BB: „Şi o voiu

[33] Se înregistrează, însă, şi situaţia inversă. Astfel, faţă de: „şi Hebal şi Abimael, Saba” (*Gen*., 10, 28), „Obalt, Abimaelt, Sebathott”, „et Ebal et Abimahel Saba”, în *Septuaginta* doar ultimii doi apar: „Şi Aviomeil şi Sovev” (BB).

[34] Vezi şi *Gen*., 12, 20, unde *Septuaginta* are un plus la final, o explicaţie pe care alte texte, inclusiv cel ebraic, nu au considerat-o necesară: „şi Lot cu dînsul” (BB).

[35] Este de menţionat că, în acest loc, textul latin apelează la cel grecesc: „scyphum quem furati estis ipse est in quo bibit dominus meus et in quo augurari solet pessimam rem fecistis”. De asemenea, vezi *Gen*., 44, 9, unde, în BB, se menţionează explicit *cupa*, dar PO, urmîndu-şi modelul, nu numeşte, ci subînţelege. Un astfel de caz este şi un bun indicator al surselor unei traduceri.

[36] Scris în alte vremuri, pentru alt public, aflat într-o cu totul altă situaţie, textul biblic ebraic conţine unele justificări sau forme de pledoarie, dar cu alt obiect, altfel orientate şi cu alte mize. Astfel, aici apar mai curînd justificări ale unor acţiuni, încercări de formare a unor curente şi tendinţe de opinie, lucru firesc dacă ne gîndim că textul original privea - sub toate aspectele - ceea ce se petrecea şi ceea ce se gîndea în sînul unei singure comunităţi.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

blagoslovi pre dînsa, şi-ţ voiu da ţie dintru dînsa fiiu, şi-l voiu blagoslovi pre dînsul, şi va fi în limbi; şi împăraţi limbilor dentru dînsul vor fi" (BB). Este o evidentă refocalizare, în locul femeii (Sara), care se afla în centru, fiind plasat bărbatul (fiul promis lui Avram).

1.5.3.2. În alt caz, spre deosebire de ceea ce apare în textul ebraic, traducătorii *Septuagintei* fac un adaos prin care atribuie sobrului şi reţinutului Iosif nişte cuvinte care, oricît de mult şi-ar fi dorit acesta să le rostească, este aproape imposibil de crezul că le-ar fi rostit în acel context. Astfel, faţă de: „Răspunseră: «Tatăl nostru, sluga ta, iaste în pace şi custă încă»; şi plecându-se cădzură-i înainte" (*Gen*., 43, 28), „Felelenec: A mi attyãc à te szolgad békessegel vagyon, es él még: Es meg haioluan lessenec elötte" şi: „qui responderunt sospes est servus tuus pater noster adhuc vivit et incurvati adoraverunt eum", în BB apare: „Şi ei ziseră: «Sănătos iaste; sluga ta, tată-nostru, încă trăiaşte». Şi zise: «Blagoslovit omul acela la Dumnezău». Şi plecîndu-se, să închinară înaintea lui".

Este inimaginabil ca acela care: are tăria de a-şi lăsa fraţii să plece fără nici cea mai mică umbră de banuială; are tăria de a-i aştepta vreme îndelungată să se întoarcă; are tăria de a-l păstra pe Simon fără a avea discuţii relevante cu acesta (în fapt textul nu pomeneşte nici măcar că Iosif l-ar fi vizitat vreodată, în închisoare, pe temperamentalul Simon); reuşeşte să facă în aşa fel încît Simon nu află absolut nimic despre identitatea, ori, măcar, originea israelită a puternicului şi vestitului dregător, în sfîrşit, ca acela care are tăria de a-şi duce pînă la un punct îndepărtat tot planul[37], să aibă vreun moment de scăpare, în care să deraieze sub aspect comportamental făcînd gafe pe care pînă şi nişte păstori nomazi le-ar fi sesizat.

De altfel, textul ebraic (pentru a fi exacţi, textele ebraice pe care am avut posibilitatea de a le consulta) nu îndreptăţeşte o astfel de variantă.

1.5.3.3. Tot Iosif este cel care apare şi în secvenţa următoare: „Asupră de aceasta, Iosif văzu un vis, şi cănd l-ară fi spuind fraţilor săi, de-aciia mai vărtos începură a-l urî" (*Gen*., 37, 5), „Ennec felette Ioseph álmot lata, es mikor meg ielentette volna az ö battyainac, annal inkab kezdec gülölny", „accidit quoque ut visum somnium referret fratribus quae causa maioris odii seminarium fuit". Iosif este unul dintre personajele privilegiate ale *Pentateuhului*. Alături de alţii (Abel, Noe, Avram, Lot, Iacov, Moise) acesta nu este doar simpatizat de către text, dar beneficiază chiar de încadrări şi descrieri prin care cititorul aproape este obligat să-l scuze, să-l îndrăgească, să-i fie favorabil[38]. Faptul acesta este vizibil în ajustarea textului ebraic, pe care o fac autorii *Septuagintei*: „Şi visînd Iosif vis, spuse fraţilor lui" (BB).

1.5.3.4. Sub *Gen*., 41, 16 apar următoarele două variante: „Iosif răspunse lu faraon şi dzise: «Nu stă pre mine aceasta, nu eu sănt cine au gîcit şi au dedzlegat visul, ce Domnedzeu pren mine, ce derept aceaea, Domnedzeu pre binele lu faraon arătă»", „Ioseph felele Pharaonac, es monda: Nẽ én a rajtã ál az: De mind az altal az Isten Pharaonac iouara valot ielent", „respondit Ioseph absque me Deus respondebit prospera Pharaoni", respectiv: „Şi răspunzînd Iosif către farao, zise: «Fără de Dumnezău nu se va răspunde mîntuirea lui farao»" (BB). În acest caz, faraonul beneficiază, în textul ebraic de o privire mai mult decît îngăduitoare, chiar caldă [se dovedeşte înţelept scoţîndu-l pe Iosif din închisoare şi facilitîndu-i dezvoltarea nelimitată a aptitudinilor şi capacităţilor sale, are un comportament extrem de binevoitor cu Iosif şi, apoi, cu familia sa (acordă nenumărate privilegii acesteia, în vreme de mare strîmtorare a propriului popor, pe care o şi cinteşte, căci îl primeşte pe Iacob şi acceptă ca umilul păstor să-l binecuvînteze în numele zeului său pe preaputernicul şi educatul urmaş al lui Osiris)]. *Septuaginta* modifică în mod consistent această perspectivă, care se încarcă de severitatea condiţionării, foarte probabil deoarece simplul nume *faraon*, pentru cititorii *Bibliei* trebuia să fie veşnic negativ, pesemne datorită faraonului din vremea lui Moise.

1.5.3.5. Un alt caz se referă la o situaţie în care *Septuaginta* se îngrijeşte de imaginea evreilor, dar în lumea greacă, contemporană şi viitoare, aceea în care trăiau traducătorii textului biblic şi în care vor trăi urmaşii lor. Altfel, ar fi greu de aflat motivul pentru care au fost modulate prin atenuare cele ce apar în textul

[37] Izbucnirea finală a lui Iosif este indiciul cel mai puternic al faptului că, pînă atunci, nu avusese loc nici cea mai mică dezvăluire. De fapt, nu numai că este cît se poate de clar faptul că nu acela fusese momentul plănuit de Iosif pentru a-şi dezvălui identitatea fraţilor săi, dar nici nu se poate spune cît timp avea Iosif de gînd să joace acea şaradă cu fraţii săi; probabil că momentul revederii tatălui (oricum s-ar fi întîmplat aceasta) ar fi fost imediat premergător identificării sale. De asemenea, faptul că, în momentul dezvăluirii ţine ca, mai întîi, să iasă afară din încăpere egiptenii care-i serveau casa nu este doar o chestiune de intimitate, ci se continuă astfel - într-o altă formă - acea stare de nedezvăluire. Toate acestea se petrec astfel deşi Iosif ştia că, în scurtă vreme va deveni public faptul că marele Ţofnath-Paneach era evreu şi îşi aducea tatăl şi fraţii, nişte umili crescători de animale, să locuiască în Egipt.

[38] Un exemplu extrem îl constituie Lot, cel care, deşi comite incest (de două ori, dar habar nu a avut ce s-a întîmplat, căci era într-o avansată stare de ebrietate!), din neamul său nerezultînd nimic demn de reţinut, iar singurul său merit a fost acela că respectabilul model şi părinte, Avraam, l-a luat cu sine şi i-a acordat toate şansele posibilile, este tratat cu toleranţă maximă, atît de către autorii textului sacru, cît şi de către majoritatea copleşitoare a exegeţiilor şi comentatorilor.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

ebraic sub *Ex*., 1, 9: „Iaca, oaminii ficiorilor lu Izdrail mai mulţi-s şi *mai tari* de noi", „Ime az Izrael fiainac népe töb es *erösb* minalunknal", „ecce populus filiorum Israhel multus et *fortior* nobis", dar: „Iată, limba fiilor lui Israil, mare mulţime şi *poate mai mult* de noi" (BB)[39].

1.5.3.6. În sfîrşit, pe aceeaşi line se află şi felul în care se traduc cele spuse de către faraon sub *Ex*., 1, 10: „*Veniţi cu măndrie să-i călcăm pre ei*, că doară se vor înmulţi şi se va fi năvălind pre noi oaste, se vor da către vrăjmaşii noştri, şi rădzbind pre noi vor ieşi den cest pămînt afară", „Ier nyomoritsuc meg öket ockal (...)", „venite sapienter opprimamus eum (...)". Privind la textul ebraic: הָבָה נִתְחַכְּמָה לוֹ, adică „Haideţi, dar, să ne gîndim la ei", se observă că textul românesc, urmîndu-l pe cel latin sau pe cel maghiar, nu este fidel celui ebraic, unde nu se vorbeşte despre oprimare. Aici se vorbeşte doar despre un plan (inteligent şi abil construit), care să prevină o posibilă aliere a evreilor cu duşmanii, în caz de război şi în contextul în care evreii din Goşen erau extrem de numeroşi. Fidele textului ebraic sînt traducerile din Segond: „Allons! montrons-nous habiles à son égard", din B.engl.: „Come on, let us deal wisely with them" şi, într-o măsură, textul B.Jer.: „Allons, prenons de sages mesures pour l'empêcher de s'accroître". Se poate considera că textul ebraic necesită unele subînţelesuri, dar, în modul cel mai corect, Segond şi B.engl. nu-şi asumă această cale. Celelalte texte încearcă să ducă, cumva, textul ebraic pînă la ultimele consecinţe (dar şi acestea aflate la interpret şi nu neapărat impuse ori îndreptăţite de text). Deşi textul grecesc traduce secvenţa respectivă prin: Δεῦτε οὖν, κατασοφισώμεθα αὐτοὺς, de data aceasta este aproape imposibil de spus dacă diferitele completări şi modulări pleacă de aici, cu atît mai mult cu cît verbul utilizat în *Septuaginta*, κατασοφίζομαι 'a înşela printr-un discurs sofistic, prin viclenie', diferă profund de cel din *Vulgata*, spre exemplu. Ceea ce rămîne comun acestor traduceri (cu excepţia celei din Segond şi din B.engl.) este tendinţa de a face - în mod explicit, dar în grade diferite - din cuvintele faraonului un discurs dușmănos la adresa poporului israelit.

Probabil că situaţia din textul maghiar se datorează urmării, aici, a *Vulgatei*[40].

Alături de partea medială sau finală a unor capuri unde sînt descrieri relativ complexe şi amănunţite (precum sub *Ex*., 28, 22-29; *Ex*., 36-40), capurile în care apar (şi se amestecă) felurite prescripţii (precum 21, 22, 23 din *Exod*) prezintă - în mod aproape natural - felurite diferenţe, inversiuni de versete, precum şi necorespondenţe între limitele versetelor. Nici una dintre acestea nu este neobişnuită, dar, în astfel de contexte (şi nu doar în cartea biblică din care s-a exemplificat aici), aceste cazuri înregistrează o frecvenţă ridicată[41].

1.5.4. Textul ebraic conţine nenumărate situaţii în care se utilizează expresii idiomatice caracteristice limbii ebraice. Multe dintre acestea sînt preluate în diferitele traduceri, nu doar în situaţiile în care respectivele limbi permit, cu uşurinţă, acest lucru, ci şi atunci cînd calcul este dificil de operat. *Septuaginta* nu face excepţie de la această practică. De aceea, acest text conţine foarte multe calcuri, provenind din mai multe clase de situaţii. O analiză exhaustivă a acestor clase, însă, centrată pe exemple reprezentative, arată că, în majoritatea cazurilor, receptorul grec, oricîte dificultăţi ar fi avut de întîmpinat în descifrarea respectivului conţinut, aproape că nu ar fi avut cum să ajungă la înţelegerea eronată a textului. În cele mai grave situaţii, el nu ar fi înţeles textul. Totuşi, fiind un text adresat cititorilor care nu (mai) cunoşteau ebraica, traducătorii s-au ferit pe cît au putut de la a calchia în situaţiile în care cititorul grec ar fi fost pîndit de înţelegerea distorsionată sau chiar complet greşită a textului. Pentru astfel de situaţii, ei caută şi găsesc felurite soluţii de echivalare.

1.5.4.1. Într-un moment al primei întîlniri dintre Iosif şi fraţii săi, acesta se face a-i acuza: „Iscoade sănteţi voi, şi pre aceea aţi venit cum să vedeţi *partea cea mai nătare* a ceştii ţări" (*Gen*., 42, 9), segment care urmează ceea ce apare în textul maghiar: „az orszagnac eröttlëbic részet", şi identic în conţinut (chiar dacă, formal, se exprimă antonimic) cu ceea ce apare în *Vulgata*: „ut videatis infirmiora terrae venistis". Prin ceea ce apare în textul BB: „a cerca urmele ţărîi aţ venit", se observă că textul grecesc a ales o altă modalitate de a reda acest conţinut: κατανοῆσαι τὰ ἴχνη τῆς χώρας ἦκατε. Traducerea BB este conformă cu textul grecesc, unde apare τὰ ἴχνη, avînd sensul contextual 'drumurile secrete, căile de acces ascunse'. Cu toate acestea, este greu de arătat ce a înţeles cititorul român prin *urme*. Ambele tipuri de soluţii sînt căi urmate în a

[39] Probabil că în acelaşi sens trebuie luată şi omisiunea unui verset în care însuşi Iahweh se pronunţă fără echivoc: „Şi dzise Domnul lu Moisi: «Văz cum acest nărod cu cerbice vărtoasă e»"(*Ex*., 32, 9): Acesta lipseşte cu desăvîrşire din *Septuaginta* (şi, în consecinţă, şi din BB). De data aceasta, operaţia prin care autorii *Septuagintei* au cenzurat textul extrăgînd segmentul a fost atît de hotărîtă încît au făcut uitat ori au omis să facă în aşa fel încît capul să rămînă cu 35 de versete şi nu cu 34.

[40] Vezi şi B.germ.: „Wohlan, wir wollen sie mit List niederhalten".

[41] Spre exemplu, privind la *Gen*., 31, 47-54, constatăm necorespondenţe între conţinutul versetelor din PO şi BB (adică dintre textele urmate de cele două, în fapt, între textul ebraic şi *Septuaginta*). Apoi tăieturile între capuri prezintă numeroase diferenţe [v. 1 şi 2 din 32 intrînd la sfîrşitul capului 31 din *Geneză*; unele texte ebraice cuprind în capul 31 ceea ce, în *Vulgata*, apare sub 31, 55, 32, 1-2, adică trei versete. Alte texte ebraice încep capul 32 cu aceleaşi trei versete (de la trezirea de dimineaţă a lui Iacov, pînă la trimiterea solilor către Esau)].

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

rezolva, pentru receptorul textului, problema pusă de textul ebraic. Acolo apare o exprimare metaforică: הָאָרֶץ לִרְאוֹת אֶת־עֶרְוַת, adică: „spre a vedea goliciunea ţării (‘punctele slabe’)”. Se observă lesne că textul maghiar şi cel latin echivalează cumva (textul maghiar prin accentuare, deoarece utilizează negaţia) acel conţinut, eliberîndu-se de constrîngerea metaforei idiomatice. Este ceee ce, mai direct, se întîlneşte în B.Jer., unde se spune „points faibles”. Mai aproape de textul ebraic este textul lui Luther, care vorbeşte despre „wo das land offen ist”. Nu surprinde textul englez care, ca de obicei, încearcă să imite textul ebraic - chiar dincolo de limitele posibilităţilor limbii engleze -: „to see the nakedness of the land”. Diferită, calea textului grecesc este aceea a utilizării unui termen polisemantic care, în cele din urmă, duce cititorul grec către înţelegerea cel puţin acceptabilă a textului. Într-un sens şi într-o oarecare măsură, avem a face cu înlocuirea unei expresii idiomatice cu o alta. În toate celelalte situaţii, textul ebraic rămîne baza în jurul căruia şi în funcţie de care traducătorii îşi construiesc soluţiile. Sub acest aspect şi pe baza unor astfel de situaţii, tindem să acordăm credit legendei conform căreia, după încheierea traducerii, autorii *Septuagintei* ar fi distrus textele ebraice de care s-au servit: de multe ori, *Septuaginta* nu pare a traduce textul ebraic; încearcă să-i ia locul.

1.5.4.2. În acelaşi fel se petrec lucrurile şi sub *Gen*., 40, 13: „Trei dzile trecănd, *rădica-va faraon capul tău* şi tine va tocmi în cinstea ta şi vei împlea păharul lui ca şi de mainte cănd erai păharnic”, „Harõnap mulua *felemeli* Pharao *à te feiedet* (...)”, faţă de: „Încă trei zile, *şi-ş va aduce aminte* farao de boieriia ta şi te va pune pre mărirea păhărniciii tale (...)” (BB)[42].

1.5.4.3. Apariţia unei situaţii inverse, de păstrare în textul grecesc a unei expresii idiomatice a ebraicei, are darul de a întări concluziile parţiale de mai sus. Astfel, sub *Gen*., 43, 3 apare: „Înainte-mi să nu veniţi, numai să va fi venind cu voi fratele vostru”, „Elömbe ne iöyetec, hanemha à tü attyatoc fia tüueletec el iöuend”. Traducătorul român se află într-o mică dificultate aici deoarece textul maghiar îi permite să traducă aşa cum a tradus, dar, la iniţială, îl îndeamnă şi să traducă prin: „În faţa mea, înaintea feţei mele, să nu veniţi...”. De altfel, ideea de redat este corect reprezentată în toate situaţiile, în diferite limbi existînd, pentru a reda acest conţinut, felurite formule idiomatice care se referă la ‘în-făţişare’. Textul ebraic este fidel redat aici de *Septuaginta*, aceasta reflectată de BB: „*Nu veţi vedea faţa mea*, de nu fratele vostru cel mai tînăr cu voi va veni” (BB)[43].

1.5.4.4. Ultimul caz al acestei categorii va fi ilustrat cu ajutorul comportamenului autorilor *Septuagintei* în două rînduri în care este vorba despre traducerea unor nume. În *Gen*., 37, 35, Iacob se tînguieşte şi nu-şi găseşte consolarea după ce fii săi se întorc acasă fără Iosif. Nimic nu-l mai face să fie ca înainte şi, într-un moment negru exclamă: „pogoră-voiu *în mormînt*”, precum: „szálloc à *sirbe*”. Textul *Vulgatei* traduce astfel: „descendam ad filium meum lugens **in infernum**”. Fără să se poată spune că traducerea maghiară şi cea din PO ar fi greşite, judecîndu-le comparativ, traducerea latină este mai aproape de textul ebraic (unde apare numele *Sheol*), şi corespunde cu ceea ce apare în *Septuaginta*, pe care BB o reflectă: „Mă voiu pogorî cătră fiiu-mieu, plîngînd **în iad**!”.

Pe de altă parte, sub *Gen*., 14, 13, cele trei texte care fac principalul obiect al discuţiei noastre, prezintă: „Avraam, carii era evreiu”, „Abramnac, ki Ebreus vala” şi: „Abram Hebraeo”. Faţă de acestea, BB conţine: „Avraam celui trecut”. Firește, aici se traduce întocmai ceea ce apare în *Septuaginta*. Probabil că explicaţia cea mai bună a situaţiei o oferă De Carrières: „*Abram Hebraeo*. LXX τῷ περάτῃ, id est, *transitori*. Sentiunt enim hebraeum dici a voce עבר *habar*, quae transire significat, et hanc etymologiam secuti, dicemus Abramum vocari transitorem et hebraeum, quod Euphraten transisset. Alia est sententia dici Hebraeos ab Heber, a quo descendebant, et cujus idioma retinebant”.

1.5.5. Ultimele tipuri de situaţii luate aici în discuţie înglobează exemple care indică un efort al traducătorilor *Septuagintei* de a modela sensul prin intermediul unor termeni. Greu de spus, mai mult decît în precedentele situaţii, dacă modificările aparţin autorilor *Septuagintei* sau le preexistă, diferenţele rămîn vizibile şi importante.

1.5.5.1. Primele două situaţii sînt relativ minore. Astfel, sub *Ex*., 10, 13 se spune: „Tinse afară, derept aceaea, Moisi toiagul său *pre pămîntul Eghipetului*”, „Ki nyuyta ezokaert Moses az ö paltzaiat *Egiptusföldére*”, „extendit Moses virgam *super terram Aegypti*, dar: „Şi rîdică Moisi toiagul **spre ceriu**” (BB). Al doilea caz se află sub *Ex*., 19, 18: „şi tot *muntele* se legăna”, „es mind az egész *hegy* reng vala”, spre deosebire de: καὶ ἐξέστη πᾶς ὁ λαὸς σφόδρα, în BB: „şi **să minună** tot *norodul* foarte” (BB)[44]. Este posibil ca secvenţa din *Septuaginta* să urmeze o altă variantă de text ebraic, dar este la fel de posibil să fie vorba

[42] Textul latin urmează *Septuaginta* în acest caz: „post quos recordabitur Pharao magisterii tui et restituet te in gradum pristinum dabisque ei calicem iuxta officium tuum sicut facere ante consueveras”.

[43] În *Vulgata* se urmează textul ebraic: „non videbitis faciem meam nisi fratrem vestrum minimum adduxeritis vobiscum”.

[44] *Vulgata* combină oarecum cele două căi de redare: „eratque *mons* omnis **terribilis**”.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

despre un soi de introducere a coerenţei în text, din perspectiva cititorului *Septuagintei* - mult mai sensibil la mirarea poporului decît faţă de cutremurul unui munte.

1.5.5.2. Următoarele două situaţii constituie, aproape sigur, intervenţii ale septuaginţilor în textul ebraic. Probabil că acei traducători au considerat că ar fi un soi de blasfemie dacă ar lăsa textul ca atare. Este vorba de ceea ce apare sub *Ex*., 24, 10 „Şi vădzură Domnedzeul lu Israil", „es latac Izraelnec Istĕét", „et viderunt Deum Israhel", dar „Şi văzură **locul** unde au stătut Dumnezăul lui Israil" (BB). Grija este la fel de mare sub *Ex*., 29, 45: „Şi *voiu lăcui între fii lu Israil*, şi Domnedzeul lor voiu fi", „Es *az Izrael fiai közet lakom*, es ö Istenec lészec", „et *habitabo in medio filiorum Israhel* eroque eis Deus", dar: „Şi *mă voiu chema întru fiii* lui Izrail şi voiu fi lor Dumnezău" (BB) (vezi şi v. urm., unde, spre deosebire de cazul de sub *Ex*., 12, 40, semnalat sub **5.1.3.**, *Septuaginta* continuă în acelaşi fel).

1.5.5.3. Sub *Ex*., 32, 32 Moise îi spune lui Iahweh: „ştearge afară **şi** mine den cartea ta carea tu ai scris", „töröl ki éngemet**is** à te könyuedböl melyet te irtal". Diferenţa minoră, sub aspect formal, din *Septuaginta*, implică diferenţe majore în înţelegerea sensului secvenţei: „stinge-mă den cartea carea ai scris" (BB)[45]. Comentatorii consideră că modularea din *Septuaginta* se datorează credinţei că Moise a dorit să se arate solidar cu poporul fiilor lui Israel. Unii comentatori ai textului ebraic, însă, consideră că Moise îşi exprimă solidaritatea cu acelaşi popor, dar în alt mod; sensul spuselor sale ar fi: 'dacă ai de gînd să nimiceşti acest popor, eliberează-mă de sarcina pe care mi-ai încredinţat-o; la un alt popor nu vreau să mai merg pentru a îndeplini acest rol'[46].

1.5.5.4. Ultimele două exemple sînt similare, în sensul că, spre deosebire de textul ebraic, *Septuaginta* uzează de o schimbare de termeni în vederea obţinerii unor modificări de sens. Astfel, sub *Gen*., 4, 4-5, în textele fidele celui ebraic apare: „Şi caută Domnul cu milă pre Avel şi pre *darurele* lui. / Însă pre Cain şi *darurele* lui nu căută cu milă", „Es kedues szömmel neze az WR Habelre es az ö *aldozattyara*: De Cainra es az ö *Aldozattyara* nem neze kedues szömmel", „et respexit Dominus ad Abel et ad *munera* eius ad Cain vero et ad *munera* illius non respexit", respectîndu-se ceea ce, în ambele poziţii ale textului ebraic, apare וְאֶל־מִנְחָתוֹ „şi la darul lui"). Faţă de acestea, în *Septuaginta* apare: Καὶ ἐπεῖδεν ὁ θεὸς ἐπὶ Ἄβελ καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ, ἐπὶ δὲ Κάϊν καὶ ἐπὶ ταῖς θυσίαις αὐτοῦ οὐ προςέσχε, ceea ce, în BB, se redă prin: „Şi privi Dumnezău preste Avel şi preste *darurile* lui. Iară preste Cain şi preste *jîrtvele* lui n-au luat aminte". Utilizarea, pentru Abel, a subst. δῶρον, iar pentru Cain a subst. θυσία nu este întîmplătoare. În contextul în care textul ebraic conţine un singur termen, atît pentru ceea ce a dat şi făcut Abel pentru Iahweh, cît şi pentru ceea ce a dat şi făcut Cain pentru acelaşi Iahweh, utilizarea, în textul grecesc a doi termeni diferiţi, semnifică intenţia autorilor *Septuagintei* de a transmite un mesaj diferenţiat. Este dificil de ştiut ce efect concret a indus această distincţie terminologică la nivelul receptorului textului[47]. Cu excepţia simplei utilizări a doi termeni diferiţi pentru a desemna acelaşi act - ceea ce, prin chiar acest fapt, dobîndeşte semnificaţii, cu atît mai puternice şi mai persistente cu cît sînt mai încărcate de vag - este puţin probabil ca cei doi termeni, prin sensurile lor, să fi condus receptorul la două sensuri diferite, conştientizate pe care raţională ca distingînd ceva. De altfel, θυσία apare în locuri dintre cele mai „onorabile", precum sub *Ex*., 22, 20 şi *Lev*., 7, 6. Privind la textul BB, situaţia este aceeaşi, plecînd de la *dar* şi *jertfă*, cititorul român neputînd genera mai mult decît o interpretare (deci un gînd întemeiat mai degrabă pe halo-urile de sens, lipsit de raţionalitate şi încărcat de afectivitate; nu două sensuri pentru două acţiuni, ci o distincţie între Cain şi Abel). De altfel, comentatorii şi exegeţii au încercat să coreleze utilizarea celor doi termeni de conţinuturi radical diferite. Astfel, s-a speculat că darul este total, pe cînd o parte a jertfei se întoarce la cel ce a făcut-o, ceea ce poate fi complet fals, fie şi numai pentru că o jertfă poate fi prin ardere de tot (holocaust). S-a mai spus că Abel oferise carne, pe cînd Cain oferise plante (ca agricultor ce era, acesta din urmă oferise legume, cereale etc., adică ceea ce avea el). Faptul acesta nu poate fi în contradicţie cu cerinţele Divinităţii - ele vor fi formulate, apoi, în modul cel mai clar, prin Legea lui Moise - care cerea ca fiecare să ofere, sub formă de jertfă (adică în cadrul unui ritual şi despărţindu-se de produse proprii care fac obiectul nevoilor sale), ceea ce produce şi deţine.

În plus, trebuie observat că, în momentul sacrificiului, nici Cain, nici Abel nu sînt, în mod explicit, conotaţi cumva. Dimpotrivă, Iahweh aşteaptă acelaşi lucru de la ei şi, chiar în momentul în care nu se arată mulţumit de jertfa lui Cain, Divinitatea i se adresează acestuia în modul cel mai părintesc. În opinia noastră,

[45] Textul latin pare a urma *Septuaginta*: „dele me de libro tuo quem scripsisti".

[46] Merită amintit aici şi comentariul din De Carrières: „*Dele me*. Quasi dicat: Non me delebis, dimitte ergo. Quidam hyperbolem esse volunt, expressionem scilicet affectus maximi ad populum, non autem deliberati animi; sic Rahel, Genes. 30, 1.".

[47] Singurul lucru care, cu siguranţă, a constituit principalul efect al acestei opţiuni a fost acela că receptorul textului, sesizînd simpla utilizare a doi termeni (comparaţia cu un text care care ar fi utilizat acelaşi termen în ambele situaţii nu era necesară), a făcut o distincţie netă între cei doi fraţi, încă din acest moment. Astfel, ei au fost total separaţi în mintea receptorului, începînd cu numele lor şi pînă în cele mai mici amănunte.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

distincţia pleacă de la oameni şi nu de la Divinitate. Este greu de crezut că Iahweh nu ar fi fost mulţumit de o jertfă agricolă (cereale, legume, fructe) a fiului cel mare al lui Adam numai pentru că cel mic arsese pe rug o bucată de carne (un miel). Probabil că trecerea de la nomadism la sedentarism nu era nici pe departe încheiată în momentul redactării textului. Dacă unul dintre cei doi trebuia să piardă, agricultorul nu avea cum să cîştige lupta, oricum l-ar fi chemat. În plus, dacă nu sînt de carne, jertfele contează prea puţin. Mult mai tîrziu, la momentul traducerii textului în greacă, situaţia nu se schimbase radical. Cu toate acestea, privind la textul biblic, se observă că acesta îşi extrage principalul element de dinamică din lupta unor contrarii polarizate la maximum. Acolo unde acestea sînt atenuate prin natura lor, traducătorul, povestitorul prezintă tendinţa naturală de a le acutiza şi de a le prezenta în aspectele lor cele mai diferenţiate şi aflate în punctele de maximă opoziţie.

1.5.5.5. Cazul următor, de sub *Gen*., 4, 5-6, seamănă mai mult cu primele din această grupă. Astfel, aici se înregistrează: „şi Cain *mînie-se* tare şi faţa lui să schimbă. / Şi dzise Domnul lu Cain: „Că ce *te-ai măniat*", „Ezokaert Cain igen meg *haraguuec*, es szine meg valtozec. Es monda as WR Cainnac: Miert *haraguttal* meg te?". Faţă de abordarea evidenţiată, textul grecesc utilizează verbul λυπέω 'a se întrista': „şi *scîrbi* pre Cain foarte şi au căzut cu faţa lui. Şi zise Domnul Dumnezău lui Cain: «Pentru că ci *te-ai scîrbit* şi pentru ce căzu faţa ta?»" (BB)[48]. Soluţia *Septuagintei* nu face decît să-i interzică lui Cain pînă şi să se mînieze pe Divinitate. Proscris, nu are dreptul decît, cel mult, să se amărască. Faţă de „tratamentul" general la care textul şi comentatorii îl supun pe Cain, în situaţia creată, aceasta nu este decît o nouă contradicţie şi un semn al oprimării la care Cain a fost supus; pentru un păcat teribil, dar pe care l-a săvîrşit mai tîrziu.

1.6. *Vulgata* reprezintă o traducere a unui erudit care a făcut mari eforturi, care a învins felurite dificultăţi şi, nu în ultimul rînd, a cîntărit mult aur în mîinile unor învăţători capricioşi care, cu greu, s-au hotărît să-l înveţe limba *Bibliei*. Un erudit cu o astfel de voinţă[49] nu putea să nu apeleze la textul ebraic, pe care îşi propusese să-l utilizeze în traducerea sa latinească. Pe de altă parte, acelaşi Hieronym nu putea să ignore textul grecesc, adică să nu profite de această posibilitate de a obţine o traducere de calitate, rezultat al confruntării celor două texte: ebraic şi grecesc. Multe dintre soluţiile *Vulgatei* ar fi inexplicabile dacă nu am ţine seama de faptul că textul latin a fost tradus urmînd textul ebraic, după cum alte soluţii ale aceleiaşi scrieri ar fi la fel de inexplicabile dacă nu am ţine seama de faptul că Hieronym a privit, deopotrivă, şi la textul grecesc, precum şi la munca unor antecesori care începuseră traducerea *Bibliei* în latină[50]. În fapt, *Vulgata* este rezultat al confruntării dintre *Biblia* ebraică cu *Septuaginta*, precum şi al contribuţiei aceloraşi două surse de bază.

1.7. Aproximativ în acelaşi chip, *Pentateuhul* lui Heltai apare ca rezultat al consultării paralele a unui text ebraic, a *Bibliei* lui Luther şi a *Vulgatei*. Despre textul lui Heltai se poate afirma că încearcă să ajungă la conţinut cu aportul textului german şi al celui latin, la tot pasul verificîndu-le pe acestea cu textul ebraic. Limba maghiară a textului lui Heltai îşi constituie forma sa cultă (mai ales în compartimentul sintactic) prin sugestiile şi cu aportul textului lui Luther, şi în mai mică măsură cu ajutorul *Vulgatei*. Aceasta din urmă, însă, constant consultată, are un aport, pe cît de important, pe atît de greu definibil. Este o trăsătură care marchează aproape imperceptibil orice traducere care are la bază cel puţin două surse pe care le consultă în mod constant. Chiar dacă, în limba în care se traduce, textul care creşte astfel decurge doar din unul dintre cele două surse, el apare incomparabil diferit de un altul care s-ar construi, tot prin redarea unui singur text, dar pe care traducătorul nu are cu ce să îl compare şi verifice. Temeinicia, corectitudinea (firească, parţiale, în oarecare măsură), precum şi „conformaţia" multora dintre soluţiile de traducere sînt cele ce sînt datorită invizibilului (pentru cititor) sprijin oferit de textul-martor. De multe ori, viabilitatea soluţiilor de traducere din textul maghiar, fidelitatea acestora faţă de textul ebraic şi, mai cu seamă, caracterul de îmbinare fericită dintre fidelitatea faţă de conţinutul textului ebraic şi modalitatea de reconstrucţie a acelui conţinut în formele

[48] În *Vulgata* apare: „iratusque est Cain vehementer et concidit vultus eius dixitque Dominus ad eum quare maestus es".

[49] În multe situaţii, mînă dreaptă a unui papă deosebit de ambiţios (care - după cum erau vremurile - şi-a cucerit realmente scaunul pontifical), Hieronym dezvoltă şi pune în act o filosofie coerentă asupra traducerii textului sacru. Poliglot, erudit şi spirit rafinat dotat cu simţul limbii, el va deschide o direcţie în activitatea de traducere a *Bibliei*, asimilînd şi valorificînd ceea ce se realizase pînă la el, dar, mai ales, păşind pe noi drumuri, de el inventate.

[50] Supravieţuirea, în *Vulgata*, a porţiunilor din textul sacru, deja traduse pînă la venirea lui Hieronym a fost exagerată de către unii cercetători şi minimalizată de alţii. Privind la puţinele fragmente din textele de dinainte de Hieronym, pe care le-am avut la dispoziţie, am opina că, deşi, în *Vulgata*, se întrevăd unele soluţii mai vechi, precum şi aportul *Septuagintei*, este hazardat să se susţină că lucrarea lui Hieronym ar fi rezultat al reviziei textelor pînă la el traduse în latină, la care s-ar adăuga rezultatul traducerii, în latină, a *Septuagintei*. Prin toate elementele sale, *Vulgata* se arată, în primul rînd, rezultatul traducerii, în latină, de către Hieronym, a textului ebraic. Procesul de traducere s-a desfăşurat prin punerea la contribuţie a *Septuagintei* (prin multe soluţii concrete, dar şi adoptînd maniere de abordare a textului), precum şi, într-o măsură ceva mai modestă, a textelor deja traduse în latină.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

şi conţinuturile limbii maghiare, se datorează nu în primul rînd unei banale urmări fidele a textului ebraic, ci sprijinului pe care *Vulgata*, ca reper lămuritor şi termen de comparaţie (desigur, pe porţiunile pe care însăşi *Vulgata* a urmat textul ebraic), îl oferă în cuprinderea (la nivel de conţinut şi la nivel formal) textului ebraic. Acest sprijin se confirmă şi prin exemplul propriilor soluţii care, chiar atunci cînd nu sînt urmate de către traducătorul maghiar, sînt apte să-l orienteze pe acesta. În esenţă, *Vulgata* devine un punct de reper în funcţie de care, în cadrul de traducere a textului ebraic, traducătorul maghiar se orientează şi îşi coordonează mişcările.

1.8. La rîndul său, textul românesc (*Palia de la Orăştie*) seamănă, ca mod de constituire, cu cele de mai sus, edificîndu-se pe baza textului latin şi a celui maghiar. Spre deosebire de cazul traducerii lui Heltai, *Palia de la Orăştie* apare ca rezultat al unei combinaţii, pe alocuri inextricabilă, între *Pentateuhul* lui Heltai şi *Vulgata*. Marea deosebire dintre textul românesc şi cel maghiar se află în lipsa, pentru PO, a unui text de bază, fundamental. Deşi ponderea textului maghiar care se regăseşte în cel românesc este mai ridicată decît cea a textului latin regăsit în traducerea românească, cum vom vedea mai departe, o judecată, în astfel de termeni, a traducerii româneşti, ar constitui o greşeală datorată neînţelegerii reale a cazului reprezentat de PO. Traducătorul român nu-şi propune să furnizeze culturii, Bisericii, sau cititorului român un text cît mai apropiat de textul sacru, deci prin apel la textul ebraic. Ţelul său este de a furniza cititorului, pe calea traducerii, un text românesc inteligibil, care să cuprindă în mod corect conţinuturile textului sacru şi care să se înfăţişeze cititorului în forme rezonabile, eventual reproducînd forme caracteristice textului sacru „original". În acest scop, traducătorul român utilizează ambele texte, pe cel latin şi pe cel maghiar, ca pe nişte texte de rang egal. Firește, realitatea îl împiedică să urmeze neabătut un drum linear căci, uneori, i se opun sau îi stau în cale motive obiective şi subiective (limba română cu structurile ei, posibilităţile de înţelegere ale cititorului avut în vedere, propriile concepţii, dar şi neputinţe, dorinţele patronilor întreprinderii). Alteori, va reuși să-şi atingă scopurile. Şi atunci, îşi va împlini ţelurile, atît pe cele reale, cît şi pe cele aparente, atît de subtil şi măgulitor descrise în *Prefaţă*: „ţinum într-una pentru jelanie Scriptureei sfinte, că vădzum cum toate limbile au şi înfluresc întru cuvîntele slăvite a lui Domnedzeu, numai noi românii pre limbă nu avem, pentru aceaea (...)", adică va produce în limba română, pentru receptorul român, o traducere care se va întrupa din textul maghiar, din cel latin, din compilarea, precum şi din sugestiile acestora, pe care le va materializa îndepărtîndu-se de litera textelor model şi apropiindu-se de limba română şi de cititorul român.

Aparent, PO nu prezintă diferenţe calitative relativ la alte texte româneşti ale secolului al XVI-lea. Cu toate acestea, în opinia noastră, comparativ cu produsele româneşti derivate din cele slavone, acest text constituie un uriaş salt înainte, atît ca traducere, cît şi ca text în sine. Studiul vechilor traduceri româneşti a evidenţiat multe carenţe ale limbii române, ca instrument de cultură. Acesta este unul dintre marii factori de natură să modeleze o traducere într-un fel sau altul. În plus, acest factor este deosebit de complex, în sensul că înmănunchează în sine numerose elemente a căror acţiune conduce la multiple efecte. Aducerea, însă, în discuţie a unui text precum *Palia de la Orăştie* (dar nu sînt de neglijat nici textele care nu se aşază în ordinea limbii române ca instrument de cultură, precum documentele secolului al XVI-lea) arată că multe dintre problemele identificate în cazul celorlalte traduceri ale secolului al XVI-lea nu se constată în cazul PO. În mod firesc, realitatea aceasta este un indicator al faptului că nivelul de dezvoltare al aspectului literar limbii române nu poate fi, mereu şi în acelaşi proporţii, cauză a problemelor care apar în textele traduse. Toate calităţile, incontestabile, ale *Paliei de la Orăştie*, se datorează, în principal faptului că acesta este un text care are la bază două surse şi nu una. Apoi, foarte important este faptul că, una dintre aceste surse este un text într-o limbă vernaculară (care, cel mult putea fi investită cu un oarecare prestigiu cultural, dar nu şi cu sacralitate). Mai mult, textul dotat cu acest din urmă tip de prestigiu (*Vulgata*) nu putea, în spaţiul căruia textul îi era destinat, să-şi manifeste, într-o manieră pregnantă, această formă de prestigiu (de altfel, nici măcar simpla prezenţă nu şi-o putea încă manifesta, curajul de a mărturisi aportul *Vulgatei*, indispensabil - căci aportul, la traducere, al unui text într-o limbă sacră este imperios - va începe a fi unul lipsit de consecinţe neplăcute abia în Transilvania anului 1648, o dată cu NTB). În sfîrşit, traducerea PO aparţine unor cărturari bine pregătiţi şi care au înţeles că efortul cultural trebuie făcut „în continuare" şi nu izolat[51].

[51] Cu acest prilej, este de evidenţiat observaţia, de mare pertinenţă şi cu ridicată valoare de adevăr, pe care o face Király Francisc. Acesta constată că intelectualii români, cel puţin dintr-o anumită zonă a Transilvaniei - din care face parte şi cea în care a fost produsă *Palia de la Orăştie* -, au evoluat sub profunda înrîurire a culturii maghiare. Întrucît, însă, apropierea de cultura maghiară reclama o bună cunoaştere a ortografiei, a limbii şi a culturii latine, influenţa maghiară a ajuns să conducă şi să stimuleze, în modul cel mai firesc, către o puternică orientare a cărturarilor români din Transilvania înspre cultura şi limba latină, mai cu seamă medievală. Influenţa maghiară în zonă fiind mult mai tîrzie decît cea slavă peste munţi, de o altă factură, într-un context social, cultural, religios etc. diferit, avînd alte valori şi dezvoltîndu-se pe coordonate sensibil diferite, această explicaţie este cea mai bună şi ea indică în mod real cauzele

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

De aceea, textul *Paliei de la Orăştie* se edifică liber, îşi asumă constrîngeri la modul cultural şi nu mistic ori neajutorat, îşi respectă modelele atît cît acest fapt nu dăunează propriei existenţe, constituţii şi funcţionări; el creşte urmînd modele şi nu încorsetat în tipare.

pentru care Transilvania s-a orientat spre cultura de latină (vezi Mihai Halici-Tatăl, *Dictionarium Valachico-Latinum* [Anonimus Caransebesiensis], Studiu filologic şi indice de cuvinte de Francisc Király, Timişoara, 2003).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

2. Prezentarea generală a chestiunilor legate de *Palia de la Orăştie* a încercat să arate că este foarte important să se aibă în vedere că acest text este rezultatul unei traduceri. Întrucît, între o scriere care decurge dintr-un act de traducere şi cea care rezultă ca urmare a unui act de compunere originală există diferenţe consistente, analizele şi interpretările la care un text precum *Palia de la Orăştie* ar fi supus trebuie să plece de la datele şi concluziile furnizate de analiza felului în care a fost tradus respectivul text. Apoi, există o deosebire cît se poate de consistentă între rezultatul unui act de traducere a unui singur text şi cel al unui act de traducere a două sau mai multe texte.

Analiza unui text, desfăşurată din perspectiva actului din care decurge textul nu este doar una cît se poate de necesară, dar, totodată, este şi una în măsură să ofere nenumărate date asupra modalităţilor de constituire a respectivului text. Multe dintre premisele şi concluziile obţinute în urma unei astfel de analize nu pot fi furnizate de alte tipuri de analiză. Mai mult, pentru numeroase clase de situaţii, abia analiza textului ca traducere este de natură să ofere temeiuri reale pentru cercetări ulterioare şi din alte perspective.

Avînd o importanţă atît de mare şi aflîndu-se la baza altor tipuri de analize, o astfel de cercetare are nevoie de o multitudine de date - căci, la rîndul ei, se constituie din joncţiunea a numeroase alte perspective - care este necesar a fi dotate cu un grad cît se poate de ridicat de certitudine şi de relevanţă. În cele ce urmează, vom prezenta principalele clase de situaţii caracteristice textului *Paliei de la Orăştie*, privit ca rezultat al unei traduceri. Totodată, ne vom apleca asupra acelor elemente de marcă, dotate cu caracter distinctiv esenţial pentru orice tip de analiză, toate acestea pentru a putea urmări căile concrete de edificare a *Paliei de la Orăştie*.

Studiul amănunţit, care urmăreşte găsirea metodelor de evidenţiere a mărcilor relevante ce conferă temeinicie afirmaţiilor cu referire la sursele traducerii numite *Palia de la Orăştie* dezvăluie, concomitent, observarea modalităţilor de constituire a traducerii. Sub acest aspect, pretextul (aparent) de identificare a surselor traducerii ne permite să observăm existenţa şi gradul de stăpînire, de către traducător, al tehnicilor şi metodelor puse în act la elaborarea acestei traduceri. Comparativ cu nivelul maxim atins de epocă - aşa cum este acesta reflectat de alte traduceri româneşti cu care *Palia de la Orăştie* a fost măsurată - este, oricum, superior, în ciuda anumitor elemente de inconsistenţă în acţiune şi comportament.

2.1. Nivelul comparaţiei neconcludente. Foarte numeroase sînt locurile din PO, pentru care analiza comparată a celor trei traduceri (română, maghiară şi latină) nu reuşeşte să ofere certitudini cu privire la sursa, în acel punct, a textului românesc. Principala cauză a incertitudinii o constituie nivelul ridicat de asemănare sau chiar identitatea (formală şi/sau de conţinut) dintre textele latin şi maghiar, în condiţiile în care textul românesc nu se abate de la modelul său, oricare va fi fost acesta. Întrucît traducerea maghiară şi cea latină pot genera, în egală măsură, ceea ce apare în textul românesc (fapt care, uneori, poate fi observat şi dacă se studiază alături versiuni în alte limbi ale textului biblic), astfel de porţiuni de text nu pot, în mod evident, oferi puncte de sprijin într-un astfel de demers. Alteori, textul românesc pare a fi rezultantă a contribuţiei ambelor texte străine, adică o compilaţie destul de reuşită. Şi în unele dintre aceste cazuri, însă, poate fi vorba doar despre o aparenţă, rezultat al aceluiaşi tip de apropiere dintre cele două texte.

2.1.1. O primă situaţie care necesită a fi adusă în discuţie este cea dată de segmentul de sub *Gen*., 2, 4: „Aşa fură ceriul şi pămîntul, cănd făcură-se, în dzi cănd făcu Domnedzeu ceriul şi pămîntul", alături de: „Eképen lött a Meny es Föld, mikor terömtetténec: Az idöbe, mikor az WR Isten a Földet es a Mennyet chinala" şi de: „istae generationes caeli et terrae quando creatae sunt in die quo fecit Dominus Deus caelum et terram", pentru care este greu de arătat ce versiune se urmează, maghiară sau latină. Versetul se află într-o porţiune de text care a fost creată cu aportul masiv al textului latin. Deşi începutul versetului pare a pleda - chiar dacă destul de slab - în favoarea textului maghiar, anumite elemente care apar la o analiză fină pledează pentru textul latin. Astfel, magh. „Eképen lött" ar fi impus, dacă era urmat, o traducere precum: „în felul acesta/astfel, se făcură/fură făcute", după cum magh. „Az idöbe" s-ar fi redat prin „în vremea" (aşa cum este se procedează cu această secvenţă în continuare şi de regulă). Textul românesc pare mai aproape de cel latin, deşi poate fi una din acele situaţii (destul de întîlnite în *Palia de la Orăştie*) în care relaţia genetică dintre latină şi română conduce la o astfel de situaţie. Principalul element care trebuie subliniat aici este asemănarea dintre cele două modele, în fapt, posibilităţile extrem de reduse de a reda, în mod rezonabil diferenţiat, respectivul conţinut.

> Încă de pe acum se poate observa că, uneori, deşi citeşte textul maghiar - lectură care poate folosi la o mai bună înţelegere a conţinutului textului -, traducătorul român poate opta pentru urmarea, mai mult sau mai puţin fidelă, a celeilalte versiuni. Mai mult, studiul întregului text arată că traducătorul nu pare nicicum interesat de a lăsa să transpară urmele modelelor sale în textul românesc (dimpotrivă, efortul de a şterge urmele nu este împiedicat decît de sărăcia mijloacelor sale, a normei pe care o stăpîneşte şi de principala sa grijă: să construiască un text accesibil destinatarului acestuia). Cînd există posibilitatea de a atinge acest deziderat, uneori, observînd

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

posibilităţile reduse de a crea forme îndepărtate de modelele sale, traducătorul obţine astfel de rezultate[52]. Cazul acesta de incertitudine, datorat, în parte, unui conţinut ce nu poate fi lesne redat în forme prea diferite - chiar fiind vorba despre sisteme lingvistice diferite -, este în măsură să ne facă să înţelegem una dintre tendinţele care animă pe traducător: aceea de a nu produce un text prea apropiat de vreunul dintre modelele sale. Este posibil ca una dintre cauzele acestei dorinţe să se afle în discordanţa dintre sursele declarate în *Prefaţă* şi sursele realmente utilizate.

2.1.2. Într-o anumită măsură, asemănător se prezintă lucrurile sub *Gen*., 4, 1: „Şi Adam conoscu muierea lui, Evva, şi fu tăroasă şi născu pre Cain şi zise: «Dobîndi omul pre Domnul»", „ADAM KEDIG meg ismere Heuat az ö Feleséget: Ki fogada es szüle Caimot, es monda: Meg nyertẽ az WRnac Emberét", „Adam vero cognovit Havam uxorem suam quae concepit et peperit Cain dicens possedi hominem per Dominum". Analiza acestei triade arată că, deşi textul românesc prezintă urme ale ambelor versiuni, latină şi maghiară, se poate cred că, mai degrabă, versiunea de bază, cea urmată în principal, a fost cea latină, cea maghiară orientînd doar pe traducător în procesul de generare în limba română a unui text accesibil.

În mod aparent paradoxal, deşi româna este o limbă romanică, cu structuri foarte diferite de cele ale limbii maghiare, caracterul de limbă vernaculară (puţin exersată în direcţie cultă, cu structuri încă în formare), o apropia, deseori, nu atît de maghiară, cît de situaţia acesteia[53]. Probabil că, fiind conştient sau intuind această realitate, traducătorul caută soluţii în textul maghiar. Chiar dacă, pe această porţiune, textul latin pare a fi călăuzit mai mult pe traducător, situaţia asemănătoare a celor două limbi vernaculare pare a cere (şi a impune) soluţii de traducere asemănătoare.

Cu acest prilej, se cuvine făcută încă o distincţie, fundamentală pentru cercetătorul unor astfel de texte. Avînd în faţă două versiuni-model, consultate în mod constant, traducătorul se poate folosi (fireşte că succesiv şi atunci cînd consideră că astfel i se procură soluţiile cele mai bune pentru activitatea sa), cu predilecţie, de una dintre acestea pentru a înţelege textul la nivel conceptual, cealaltă servindu-i mai frecvent la modelarea textului sub aspect formal. Întrucît este vorba despre un complex şi delicat proces neural, avansăm cu mare prudenţă ideea unei distincţii între un text folosit pentru atingerea nivelului conceptual şi un text folosit pentru sugestii privind construcţia nivelului formal. Astfel de separaţii nepetrecîndu-se la nivel material, nu au caracterul acestora, sînt fragile, vremelnice şi cît se poate de relative. În întregul complex de procese, însă, oricît de strîns relaţionate ar fi, aceste două direcţii există şi sînt active, producînd efecte.

2.1.3. Alături de acestea stă şi textul de sub *Gen*., 4, 4: „Şi caută Domnul cu milă pre Avel şi pre darurele lui". Privind la textele-model, se observă că este dificil de arătat care dintre cele două versiuni a fost urmată aici: „et respexit Dominus ad Abel et ad munera eius" sau: „Es kedues szömmel neze az WR Habelre es az ö aldozattyara". Singurul element care s-ar putea constitui în marcă ar fi loc.adv. *cu milă*. Lat. *respicio*, însă, putea fi redat astfel, căci avea şi sensul 'a privi cu îngăduinţă, cu bunăvoinţă'. De cealaltă parte, magh. *kedues* conduce în aceeaşi direcţie. S-ar putea spune că textul românesc nu redă, la nivel formal, construcţia din maghiară: „kedues szömmel neze", 'privi cu ochi îngăduitori, buni' (deci textul românesc provine din latină), deşi, sub aspect semantic, toate cele trei soluţii sînt cît se poate de apropiate. Un astfel de argument, însă, în favoarea urmării versiunii latine, ar fi destul de şubred. În plus, luînd în calcul numeroasele situaţii în care autorul român compilează, caută soluţii în ambele texte, inovează, traduce conţinutul spre a-l plămădi în română, după care îl rescrie dînd la iveală forme noi, unele inspirate de tipare culte, altele cît se poate de româneşti, este foarte dificil de arătat care este, întradevăr sursa preponderentă în acest caz - dacă cumva există aşa ceva.

2.1.4. Un exemplu de segment neconcludent apare şi sub *Gen*., 8, 16: „Ieşi din corabie tu şi muiarea ta, şi ficiorii şi muierile ficiorilor cu tine", „Menyki a Barkabol, te es a te feleséged, a te fiaid es te fiaidnac feleségi te veled", „egredere de arca tu et uxor tua filii tui et uxores filiorum tuorum tecum". Identitatea dintre cele trei secvenţe este neştirbită, motiv pentru care orice comentariu este de prisos. Situaţia este una în care, privind doar la acest segment (avînd, totuşi, întinderea unui verset), nu se pot găsi argumente ştiinţifice convingătoare care să arate care dintre cele două versiuni-model a stat la baza versiunii româneşti.

2.1.5. La fel de dificil este de arătat cui i se datorează versetul de sub *Ex*., 6, 1: „Şi dzise Domnul lu Moisi: «Amu vei vedea ce voiu face cu faraon, că pren mănă putearnic‹ă› va goni afară pre ei den pămîntul

---

[52] Alături de acest ultim aspect, este de remarcat simplificarea din PO, *Domnedzeu* corespunzînd lat. „Dominus Deus", respectiv magh. „az WR Isten".

[53] În comparaţie cu latina, sau greaca, ambele limbi vernaculare erau neexersate din multiple puncte de vedere. Structurile pe care latina, spre exemplu, le prezenta şi pe care încerca să le impună unei alte limbi în care se voia a fi tradus textul sacru, nu numai că erau diferite de cele obişnuite în limba vernaculară, dar la echivalare rezultatele puteau fi nesatisfăcătoare. De asemenea, în cazul încercării unui transfer de structură din latină în respectiva limbă vernaculară, se putea ajunge la calcuri nefuncţionale în acea limbă. În ciuda tuturor diferenţelor majore şi a incompatibilităţilor, în astfel de cazuri, fiind în aceeaşi situaţie, limbile vernaculare puteau dezvolta afinităţi pe baza cărora să prezinte compatibilităţi de tratament al unei structuri lingvistice. De aici aparentele contradicţii care pot fi observate în anumite cazuri concrete.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

său»", textului maghiar: „Es monda az WR Mosesnec: Immar meg latod mit müuelec Pharaoual: Mert hatalmas kéz miatt kel elbochatni öket: Soc hatalmas kéz miatt ki is üzi földeböl öket", sau celui latin: „dixit Dominus ad Mosen nunc videbis quae facturus sum Pharaoni per manum enim fortem dimittet eos et in manu robusta eiciet illos de terra sua". După cum se observă, cele două versiuni străine coincid destul de mult, anumite elemente din textul românesc pledînd pentru urmarea uneia, altele pentru urmarea celeilalte. Pe urmele textului ebraic şi ale *Septuagintei*, traducerile biblice prezintă aici o gradaţie importantă, prin care se prevesteşte creşterea stării de tensiune a faraonului. Datorită forţei divine, faraonul se va vedea nevoit să elibereze, chiar să expulzeze, pe evrei.

> Precum în alte cîteva situaţii, fie crezînd că este vorba despre o repetiţie, fie animat de un alt spirit, mai puţin receptiv la nuanţe şi gradaţii, traducătorul român îşi ia libertatea de a scurta versetul (oricum avînd probleme de numerotare, textul ebraic aşezîndu-l la sfîrşitul celei de-a treisprezecea diviziuni a Torei (יג), în *Septuaginta* fiind versetul prim al capului al şaselea). Privind textul românesc este greu de arătat dacă avem a face cu o omisiune a ultimei părţi a versetului, cu o sinteză, sau o reducere la esenţă a celor două elemente.

2.1.6. Un caz în care textele latin şi cel maghiar sînt aproape identice, fără a putea permite identificarea sursei textului românesc apare sub *Gen*., 7, 22: „Ce avea duh viu în sine spre pămînt muriră". Textul maghiar: „Minden valamibe élö lélec vala a szarazon meg hala", precum cel latin: „et cuncta in quibus spiraculum vitae est in terra mortua sunt", sau cel al lui Luther: „Alles, was Odem des Lebens hatte auf dem Trockenen, das starb", comparate cu cel ebraic[54], se arată a încerca evitarea metaforei din textul ebraic, dar fără a se pierde sensul. Textul biblic prezintă destul de multe situaţii în care comportamentul traducătorilor arată că, din felurite motive, aceştia nu selectează anumite metafore caracteristice spiritualităţii orientale. Traducerile germană şi maghiară prezintă această caracteristică sau apar precum mai sus din acest motiv. Privitor la textul PO, nu se poate şti cu certitudine dacă acesta urmează textul maghiar deoarece, dacă privim la textul latin, constatăm că nici acesta nu preia metafora (lipsă şi din *Septuaginta*), lucru pe care multe din versiunile moderne încearcă, dimpotrivă, să-l facă. Alături de aceasta, nici alte elemente nu permit o identificare de încredere a sursei textului românesc.

2.1.7 Aproape la fel de acută este nediferenţierea în *Gen*., 9, 9: „Iaca eu fac legătură cu voi şi cu seminţele voastre după voi,", „Ime én Kötest teszec tüueletec, es a tü maguatockal tü vtannatoc,", „ecce ego statuam pactum *meum* vobiscum et cum semine vestro post vos", unde, în mod firesc, elementul latin subliniat nu avea cum pătrunde în textul românesc. Cu această excepţie, identitatea dintre texte, nu permite găsirea unor mărci care să indice sursa PO în acest loc.

2.1.8. Dacă se compară seria: „ingressae sunt ad Noe in arcam bina et bina ex omni carne in qua erat spiritus vitae" (*Gen*., 7, 15), „Ezec ménénec be Noehöz, ketten ketten, a Barkaba, minden husbol, mellybe élö lélec vagyon", „întrară la Noe în corabie, cîte doo, cîte doo den tot trupul în carea iaste duh viiu", se observă că identitatea dintre versetul latin şi cel românesc nu poate fi relevantă în cercetarea noastră. Cu excepţia secvenţei iniţiale din textul maghiar 'acestea (toate)' care, precum în alte situaţii, ţine de opţiunea traducătorului maghiar, şi care poate fi, sau nu, împărtăşită de către traducătorul român, în fapt, toate celelalte structuri sînt identice, dar apar în chipul respectivelor limbi. Numai relaţia de filiaţie dintre latină şi română este cea care face ca, puse alături, respectivele versete să apară identice. Aşadar, nu se poate demonstra că situaţia de aici s-ar datora urmării de către traducătorul român a versiunii latine. Astfel de exemple se pot folosi doar pentru a calibra metoda de lucru, pentru a observa parametrii între care ea se dezvoltă şi funcţionează, precum şi pentru a decela grade la nivelul materialului demonstrativ.

2.1.9. O altă situaţie relevantă în ceea ce priveşte consecinţele lipsei de diferenţiere între versiunile-model, asupra încercărilor de a lega argumentat textul PO de un model apare sub *Gen*., 3, 4: „Zise şarpele la muiare: «Nece cum nu vreţi cu moarte muri, / că ştie Domnezeu cum vere în care zi vreţi mînca dentr-îns deşchide-se-vor ochii voştri şi vreţi fi ca Domnedzeu, ştiind binele şi ‹răul›»", „Es monda a Kegyo az Aszszonyállatnac: Sẽmiképen halállal nẽ haltoc: / De tudgya az Isten, hogy valamelly nap tü abbol észtec, meg nyittatnac a tü szömeitec, es ollyanac lesztec mint az Istẽ, es tudtoc ióI es gonoszt", „dixit autem serpens ad mulierem nequaquam morte moriemini / scit enim Deus quod in quocumque die comederitis ex eo aperientur oculi vestri et eritis sicut dii scientes bonum et malum".

Trecînd peste excepţia minoră care există între textul latin şi cel maghiar (la finalul segmentului citat), se poate afirma identitatea acestora. În prima parte a discursului şarpelui, care încheie primul verset citat, textul latin nu prezintă negaţia dublă, spre deosebire de ceea ce apare în: „sẽmiképen halállal nẽ haltoc" şi în: „Nece cum nu vreţi cu moarte muri". Aparent, această diferenţă ar putea lega textul românesc de textul maghiar, dar nu este o legătură pe care se poate pune temei, deoarece, în toate cele trei situaţii, rolul cu adevărat important îl au respectivele sisteme linvgistice. Ceea ce, însă, ar putea lega textul românesc de cel latin este porţiunea finală: „ştiind binele şi ‹răul›" fiind identic cu: „scientes bonum et malum". Chiar dacă

[54] Acesta poate fi redat prin: „Tot ce avea suflare de duhul vieţii în nările sale, din tot ce era pe uscat, a murit".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

secvenţa românească nu este identică cu cea din textul maghiar: „es tudtoc ióI es gonoszt" 'şi ştiţi (= veţi şti) binele şi răul', segmenul final tot nu poate constitui un argument în discuţia noastră.

Sînt numeroase situaţiile în care asemănările dintre textele românesc şi latin decurg doar din relaţia lor genetică. Întrucît, în unele cazuri, se constată această apropiere chiar şi atunci cînd, în mod evident, textul românesc s-a constituit prin traducerea celui maghiar, astfel de apropieri nu pot fi avute în vedere, ca argumente. Sprijinul acesta este cu atît mai şubred cu cît argumentaţia relaţiilor de filiaţie dintre texte ar încerca să se sprijine doar pe o asemenea observaţie. Alături de aceasta, singurul element deosebitor dintre textul românesc, pe de o parte, şi cele două modele, de cealaltă parte, se referă la prima parte a secvenţei, unde nici lat. *autem*, nici magh. *es* nu sînt traduse în vreun fel. Nici aceasta diferenţă, nesemnificativă, nu este de natură să permită vreo corelare între textul românesc şi vreunul dintre modele[55]. Avînd în vedere întreaga situaţie (cvasiidentitatea textelor latin şi maghiar, precum şi faptul că diferenţa ţine mai degrabă de natura sistemelor şi nu de nişte opţiuni propriu-zise), se poate afirma că elementul menţionat nu poate fi considerat ca avînd forţa unei mărci.

Este evident că textul românesc s-a edificat în urma lecturii unuia dintre modele. În plus, segmentul românesc se află într-o porţiune a PO în care contribuţia textului latin a fost masivă. Cu toate acestea, datorită cvasiidentităţii dintre textele model, precum şi datorită faptului că textul românesc nu prezintă (şi nu poate prezenta) mărci concludente care să traseze o relaţie de filiaţie (care, în mod evident, trebuie presupusă şi care poate fi afirmată), cazul acesta rămîne unul în care nu se poate demonstra care a fost modelul urmat în edificarea *Paliei de la Orăştie*.

2.1.10. Un alt exemplu din această categorie este furnizat de *Gen*., 9, 13: „Arcul mieu voiu pune în nuori, acela să fie semnul legăturiei între mine şi între pămînt", „Az én Iyemet helyhesztetem a fellegbe, é legyen iegye a Kötesnec én közettem, es a föld kẽzett", „arcum meum ponam in nubibus et erit signum foederis inter me et inter terram". Între textul latin şi cel maghiar există două diferenţe, nu foarte importante, dar nelipsite de orice semnificaţie. Prima este dată de pronumele magh. *é*, redat în PO prin *acela*. Alături de aceasta - şi în aceeaşi direcţie - se află relaţia dintre magh. *legyen*, echivalat întocmai prin *să fie*, ambele diferite de viitorul reprezentat de lat. *erit*. Firește, aceste conjunctive au şi valoare de viitor, toate trei implicînd şi certitudinea dată de promisiunea Divinităţii. Cu toate acestea, exemplul de faţă îşi are locul aici, deoarece astfel de elemente de marcă, chiar corelate, nu sînt în măsură să pună bazele unei argumentaţii reale; ele rămîn insuficiente în sine, fără ajutorul altor dovezi nu pot contribui la argumentarea relaţiilor de filiaţie dintre o traducere şi presupusul ei model.

2.1.11. Sub *Gen*., 6, 5-8, lucrurile se prezintă numai aparent asemănător. Deşi este dificil de arătat ce urmează PO, acest lucru poate fi încercat deoarece, între *Vulgata* şi textul maghiar există anumite diferenţe de natură să se constituie în mărci. Textul este următorul: „Ce, deaca Domnul vădzu cum oamenilor răiie multă pre pămînt, şi tot cugetul inimiei sta spre rău în toată vreamea, / Căi-se el că au făcut pre om spre pămînt şi fu dor într-inima lui. / Şi zise: «Pierde-voiu pre omul care am făcut den faţa pămîntului, den oameni până la jiganii, den ceale ce se trag pre pămînt până la paserile ceriului, că mă căiesc că am făcut iale». / Ce Noe află milă naintea Domnului". Textul maghiar corespunzător este acesta: „Mikor kedig az WR latnaya, hogy az embereknec gonossagoc nagy volna a Földen, es az ö Szüueknec mindẽ Gondolattya es Igyeközeti mindenkor chac Gonosz volna: / Meg bana, hogy az Embert terömtete volna á Földen, es Szüue faya rayta / es monda: Eluesztẽ az Embert, kit terömtettem, a földnec szinirröl, az Embertöl fogua á Barmakig, á Fergekig, es az égi Madarakig: Mert banom, hogy én ökett terömtettem. / NOE KEDIG keduet talála az WRnal. Ez a Noe nemzetsege", iar cel latin se prezintă astfel: „videns autem Deus quod multa malitia hominum esset in terra et cuncta cogitatio cordis intenta esset ad malum omni tempore / paenituit eum quod hominem fecisset in terra et tactus dolore cordis intrinsecus / delebo inquit hominem quem creavi a facie terrae ab homine usque ad animantia a reptili usque ad volucres caeli paenitet enim me fecisse eos / Noe vero invenit gratiam coram Domino".

Între cele trei texte există anumite asemănări şi deosebiri. Astfel, textul românesc seamănă cu cel maghiar, şi pare a-l urma întrucît: secvenţa *şi zise* apare precum magh. *es monda*, în textul latinesc apărînd *inquit*. Asemănarea este minoră, ea reducîndu-se, practic, la prezenţa unui *şi* narativ, care lipseşte în mod firesc din textul latin. Poziţionarea secvenţei, înainte de începerea discursului Divinităţii, în textul maghiar şi în cel românesc, şi după începerea discursului în textul latin, ţine exclusiv de uzurile sistemelor şi, rezonabil

[55] Un alt caz de identitate între cele două modele, corelat cu netraducerea unei secvenţe de către autorul PO, apare sub *Gen*., 10, 5: „Din aceştea întinseră-se ostrovure păgînilor în pămîntul lor, după a lor limbă, ruda şi oameni", „Ezektöl teryedtenecki á Poganoc Szigeti az ö föIdeken, mindenic az ö Nyelue, Nemzetsége es Népe szerent", „ab his divisae sunt insulae gentium in regionibus suis unusquisque secundum linguam et familias in nationibus suis", unde nici lat. *unusquisque*, nici magh. *mindenic* nu sînt cumva traduse în română. Astfel de situaţii apar des de-a lungul PO.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

privind lucrurile, ea nu poate genera constrîngeri lingvistice prin care să se modifice norma. O altă asemănare, la fel de neconvingătoare, între textul maghiar şi cel românesc, se poate constata la nivelul secvenţei *pierde-voiu*, care poate fi relaţionată mai curînd cu magh. *elueszt*ẽ decît cu lat. *delebo*.

Textul românesc poate fi legat de cel latinesc prin: sintagma „paserile ceriului", care ar urma lat. „volucres caeli", în vreme ce textul maghiar prezintă doar *madarak* 'păsări'. Această legătură, însă, este cît se poate de slabă. Diferit de textul maghiar apare textul românesc şi prin aceea că magh. *chac* 'numai, doar' de la sfîrşitul versetului 5, şi magh. *es* 'şi', de la mijlocul versetului 7 sînt lipsite de corespondente în textul românesc (precum în *Vulgata*), deşi, în mod real, nimic nu împiedica prezenţa acestora în textul românesc. În sfîrşit, deşi triada *dor*, *faya*, *dolore* poate fi socotită ca alcătuită din elemente echivalente, trebuie observat că doar ceea ce apare în textele romane este un substantiv, în textul maghiar fiind o formă verbală. În plus, structura finalului respectivului verset (6) diferă de cea din versiunile romane.

Deşi seria: „tot cugetul inimiei", „cuncta cogitatio cordis", „szüueknec mindẽ gondolattya", pare a pleda în aceeaşi direcţie, a urmării textului latin de către autorul PO, trebuie observat că elementele maghiare implicate corespund întocmai celor din celelalte două texte, deosebirea dată de topică fiind, iarăşi, nesemnificativă. (Cazul este la fel mai mai sus, unde nimic nu ne constrîngea să credem că acel *şi* narativ menţionat, apărea în textul românesc sub presiunea şi pe modelul textului maghiar.)

Între textul românesc şi celelalte două luate împreună nu există decît două diferenţe. Prima se localizează la nivelul sintagmei „ceale ce se trag pre pămînt", prin care traducătorul român oferă cititorului o sintagmă explicativă, probabil forţat de lipsa, în limba română, a unui termen satisfăcător şi inteligibil. Cealaltă se referă la o uşoară forţare a subînţelegerii, în versetul 5 neexistînd un corespondent pentru lat. *esset*, sau magh. *volna*[56]. Privind la toate aceste situaţii, se poate vedea că, deşi, punctiform, apar elemente care ne-ar orienta către un anumit model, oricum s-ar totaliza rezultatele, acestea nu sînt în măsură să ofere vreo certitudine cu privire la relaţiile de filiaţie dintre PO şi textele-model[57].

Privind în mod izolat la situaţiile mai sus evidenţiate, s-ar putea crede că, împreună, toate acestea ar putea contura direcţia din care, în acest loc, provine textul românesc. Utilitatea unui astfel de exemplu, ceea ce permite el a fi remarcat se află, însă, în alt loc. Dacă textul PO s-ar fi edificat, precum alte traduceri, fără a-şi asuma libertatea compilaţiei ori alte libertăţi, redînd fidel, reproducînd forme străine în substanţa limbii române, atunci aproape orice element - oricît de minuscul - ar fi fost dotat cu relevanţa unei mărci de identificare a sursei. Cazul *Paliei de la Orăştie* este cu totul altul. Dată fiind concepţia de la baza traducerii PO, elementele marcatoare trebuie să lase amprente puternice, inconfundabile, care se verifică prin alte asemenea mărci, precum şi prin compatibilitatea cu trăsăturile profunde şi generale ale traducerii de pe urma căreia acest text românesc ia viaţă. Nimic din toate acestea nu caracterizează secvenţele punctiforme de mai sus. O astfel de situaţie permite o mai bună cunoaştere a acestui text, precum şi a instrumentelor specifice pe care cercetarea sa trebuie să le dezvolte şi să le utilizeze.

2.1.12. Pe aceeaşi linie, un alt model de dificultate în ceea ce priveşte, în general, distincţia între momentele în care autorul PO urmează textul latin, a celor în care urmează textul maghiar, a celor în care le urmează pe ambele separîndu-le, sau combinîndu-le, a celor în care compilează creînd în limba română noi forme de exprimare, apare în versetul sub *Gen*., 6, 13: „Sfîrşitul a tot trupului venit-au naintea mea, că se-au împlut pămîntul cu strîmbătatea şi, iacă, pierde-voiu ei cu pămîntul". Celelalte două versiuni se prezintă astfel: „finis universae carnis venit coram me repleta est terra iniquitate a facie eorum et ego disperdam eos cum terra", respectiv: „Minden Hussnac a vége én elembe iuttot: Mert a Föld rakua vakmerö batorsággal ö miatoc, es ime eluesztem ökett a földöl egytembe". La prima vedere PO urmează *Vulgata*: „Sfîrşitul a tot trupului venit-au naintea mea" alături de „finis universae carnis venit coram me" sugerează identitatea dintre cele două, diferite sub aspect topic de: „Minden Hussnac a vége én elembe iuttot", care s-ar reda întocmai, prin „Oricărei cărni sfîrşitul înaintea mea a ajuns". Fără a fi complet exclus ca autorul PO să fi urmat aici textul latin, a considera lucrurile astfel, doar pe acest considerent de natură sintactică, ar însemna că producem o interpretare (fapt riscant, în general), adică o construcţie lipsită de baze ştiinţifice. Traducătorul PO nu are un astfel de comportament, capacitatea sa de adaptare a frazelor la cerinţele limbii române fiind o realitate destul de puternică. Relaţia cu propoziţia următoare se face, în PO, prin conj. *că*, care are corespondent în textul maghiar, *mert*, dar nu şi în cel latin, unde propoziţia a doua intră direct. De asemenea, structura „iacă, pierde-voiu ei" redă magh. „ime eluesztem ökett" (în textul ebraic, oralitatea este încă şi mai accentuată:וְהִנְנִי מַשְׁחִיתָם) şi nu lat.: „ego disperdam eos". Finalul textului latin pare a fi fidel textului ebraic, deoarece acolo nu apare scris decît ceea ce poate fi redat prin „cum terra", „cu pămîntul", în vreme ce textul maghiar prezintă o structură ce poate fi redată prin 'împreună cu pămîntul'. În fapt, fidelitatea textului latin

[56] Dacă nu cumva este o banală scăpare a traducătorului, situaţie care se mai înregistrează, de altfel, pe parcursul PO.
[57] Astfel de cazuri nu sînt rare, vezi, spre exemplu, *Gen*., 7, 13-16.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

faţă de cel ebraic este doar formală, aparentă şi nu profundă, deoarece redarea corectă a ebr. אֶת־הָאָרֶץ: este „împreună cu pământul”, nu prin interpretare, ci prin completarea în altă limbă a ceva ce este implicit exprimat în ebraică, deşi nu este explicit marcat prin corporalitatea unui termen. O astfel de situaţie, cel mult, poate beneficia de un răspuns care să indice care trebuie să fi fost versiunea străină care, în acest loc, a contribuit mai mult decît cealaltă la edificarea textului românesc.

2.1.13. Următoarele două situaţii vin să completeze complexitatea imaginii pînă acum conturate: „şi Cain mînie-se tare şi faţa lui să schimbă” (*Gen*., 4, 5), alături de: „iratusque est Cain vehementer, et concidit vultus eius” şi de: „Ezokaert Cain igen meg haraguuec, es szine meg valtozec”, şi: „Că ce te-ai măniat şi faţa ta s-au mutat?” (*Gen*., 4, 6), alături de: „quare maestus es[58] et cur concidit facies tua”, şi de: „Miert haraguttal meg te? Es miert valtozic a te szined?”. La prima vedere, textul românesc îl urmează pe cel latin în ambele situaţii. La o privire mai atentă se pare că există unele elemente care ar putea arăta că, dimpotrivă, textul maghiar este cel care stă la baza celui românesc. În realitate, privind cu atenţie la cele trei versiuni, cu greu se poate determina provenienţa textului românesc. Utilizarea vb. *a se schimba* şi *a se muta* poate părea a fi un bun indiciu în favoarea ipotezei că PO urmează textul maghiar. Pentru verbele respective, textul latin prezintă *concedere*, cel maghiar *valtozni*. Aşadar, PO utilizează două sinonime aproximative (contextual acceptabile), acolo unde modelel sale fac uz de acelaşi verb reluat. Verbul maghiar avea şi are sensuri extrem de apropiate: ‘a (se) schimba, a se preface, a se transforma’. Verbul latin, derivat al vb. *cedo* ‘a merge, a veni’, ‘a se preface’, ‘a se retrage’, ‘a ceda’, ‘a dispărea’, este centrat pe o altă direcţie semantică, fiind, totodată, ceva mai generos sub acest aspect: ‘a ceda, a îngădui’, ‘a se retrage’, ‘a trece cu vederea’. Nu se poate şti pînă la ce nivel de subtilitate ajungeau cunoştinţele de latină ale traducătorului *Paliei de la Orăştie*, deşi multe alte locuri ale traducerii arată fără dubiu că acestea erau cel puţin suficiente pentru a acoperi pînă la un nivel mai mult decît onorabil această întreprindere. Se poate presupune că traducătorul român a ajuns la sensul celor două segmente, cu care s-a exemplificat aici, prin intermediul limbii maghiare. În continuare, se poate presupune că *a se schimba* şi *a se muta*, se datorează textului maghiar, între aceste două verbe şi valorile verbului din versiunea maghiară fiind o apropiere evidentă. Aşadar, traducătorul român a înţeles într-un mod destul de simplist textul[59], mergînd pe urmele, mult mai uşor de pătruns, ale textului maghiar. Chiar dacă se acceptă, însă, această ipoteză (nedemonstrabilă, în opinia noastră, un model de aplicare abuzivă a unei metode cercetare, cu consecinţele implicite la nivel de argumentaţie), rămîne restul segmentelor în discuţie, care nu pot oferi argumente solide în nici o direcţie. Probabil că prezenţa conjuncţiei *şi*, la începutul segmentului din versetul 5 - avînd drept corespondent latin un *-que*, dar lipsit de un corespondent în textul maghiar (căci *ezokaert* poate fi investit cu valori precum: ‘în felul acesta, aşadar, în consecinţă’) -, ar fi un

[58] În versiuni precum Nestle sau Carrières apare „quare iratus es”. De altfel, comparînd între ele versiuni latine precum Osb, Nestle, Carrières am constatat existenţa unor diferenţe între acestea, chiar dacă neimportante. Astfel, unele ediţii prezintă semne de punctuaţie, majuscule etc. (Nestle, Carrières), altele nu (Osb). Chiar sub acest aspect, libertatea semnelor de punctuaţie a fost luată în mod diferit de cei care le-au folosit. De asemenea, o ediţie precum Osb se vrea mai arhaizantă sub aspectul formelor utilizate, precum şi sub aspectul topicii. De aici provine majoritatea diferenţelor observate de noi (inrigans/ irrigans, eius/ ejus, uxores duas/ doas uxores etc.). În sfîrşit, în cazul numelor proprii, alte versiuni decît Osb prezintă forme simplificate, caracteristice perioadei postmedievale. O situaţie similară se poate constata şi pentru versiunile greceşti, chiar dacă, aici, diferenţele sînt cu mult mai mici.

[59] În fapt, versetele de sub *Gen*., 4, 5-7 sînt deosebit de importante, unul dintre locurile dificile, dar şi pline de miez ale *Bibliei*. Una dintre trăsăturile pe care *Septuaginta* le manifestă sporadic, dar îndeajuns încît să o particularizeze, o constituie o anumită tendinţă de simplificare a textului ebraic. Fie că sulurile de la baza acestei traduceri diferă de cele care au rămas să constituie *Torah*, fie că autorii traducerii s-au gîndit la destinatarul traducerii, văzut în lumea în care acesta trăia, fie din alte motive, *Septuaginta* rămîne un text care, pe lîngă alte diferenţe pe care le prezintă în comparaţie cu textul ebraic, se diferenţiază de acesta şi prin faptul că „depăşeşte” prin interpretare şi lămuriri simplificatoare anumite locuri obscure, misterioase, încărcate de un miez dens. Acesta este şi unul dintre motivele pentru care versiunile care, neprocedînd în acest fel, decurg direct din textul ebraic au a se lupta, în formă şi în conţinut, cu ceea ce, prin traducerea întocmai, se străduiesc să scoată la lumină. În cazul versetelor mai sus menţionate, se pare că, după ce Iahweh s-a îndreptat cu bunăvoinţă spre jertfa lui Abel, dar nu şi spre a lui Cain (fratele cel mare pare să fi fost predestinat spre victorie, rădăcina numelui lui Cain provenind dintr-un cuvînt cu sensul ‘a cîştiga, a obţine’, caz în care am avea un prim exemplu de situaţie în care fiinţa umană îşi schimbă radical destinul prin faptele sale), acesta a păcătuit tulburîndu-se brusc, iar elementul care rămîne încărcat de mister se referă la schimbarea feţei (în textul ebraic, lui Cain „i-a căzut faţa”). În continuare (v. 7), Eternul îi dă lui Cain un sfat plin de bunăvoinţă şi de dragoste părintească, de o generozitate divină şi de importanţă cardinală, explicîndu-i că făcînd binele, oamenii sînt răsplătiţi, iar dacă păcătuiesc, răul făcut îi afectează, căci îi dau forţă spre a-i cădea pradă; aşadar, consecinţele faptelor oamenilor le stau acestora la îndemînă. Deşi mînaţi de pornirile interne spre rău, oamenii sînt dotaţi cu tăria de a rezista tentaţiilor răului şi de a domina păcatul. Soarta oamenilor, aşadar, se află în mîinile lor.
Probabil că, în urma acestei jertfe, Cain a primit de la Dumnezeu infinit mai mult decît Abel.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

argument mai solid în favoarea urmării, aici, de către PO a *Vulgatei*.[60] În cazul celuilalt segment, structura acestuia, precum şi timpul verbului - *valtozic* este formă de prezent - pledează, iarăşi, în favoarea textului latin. Cu toate acestea, astfel de argumente rămîn neconvingătoare, fiind greu de hotărît, prin metode cu valabilitate ştiinţifică, dacă modelul, în acest loc, al PO a fost textul maghiar sau cel latin.

2.1.14. Un caz precum cel de sub *Gen*. 2, 5 este tipic pentru a ilustra dificultăţile de a stabili o încadrare pentru un segment de text luat în sine: „(...) ca Domnul Domnedzeu încă nu era ploat pre pămînt şi neci u‹n› om care să lucre pămîntul", alături de: „ (...) non enim pluerat Dominus Deus super terram et homo non erat qui operaretur terram", „(...) Mert az Isten még essöt nem bochatott vala a Földre, Ember sem vala, ki a Földet müuelneye". Privind doar la acest segment se observă existenţa unor elemente care arată că textul românesc urmează versiunea maghiară, dar nu într-un mod fidel şi nu în totalitate. Astfel, faţă de modalitatea pozitivă de a prezenta lucrurile, caracteristică *Vulgatei*, prima parte a acestui verset apare în PO, precum în maghiară, particularizată prin negaţii. Pe de altă parte, forma *era crescut* urmează ceea ce apare în *Vulgata*, *germinaret*, şi nu ceea ce apare în textul maghiar: *neuekedtenec*. Versiunea latină este vizibilă atunci cînd ne referim la secvenţa: „Domnul Domnedzeu încă nu era ploat pre pămînt". Deşi topica de aici ar putea fi inspirată de textul maghiar: „az WR Isten még essöt nem bochatott vala a Földre", în profunzime, nivelul structural-conceptual este cel din textul latin: „non enim pluerat Dominus Deus super terram". Urmînd textul maghiar, traducerea ar fi fost aproximativ aceasta: „Domnul Dumnezeu ploaie încă nu lăsase asupra pămîntului".

> Faţă de textele latin şi maghiar, consecvente cu sine (sau doar cu modalităţile de exprimare, fixate, ale respectivelor limbi), sub *Gen*. 7, 4, textul românesc prezintă o altă abordare: „că încă după şapte dzile lăsa-voiu ploaia spre pămînt (...)". Ceea ce apare aici se revendică, de această dată, de la textul maghiar: „Mert hétnap mulua Esöt bochatoc é földre (...)", diferit de: „adhuc enim et post dies septem ego pluam super terram (...)".

2.1.15. Alături de precedentul se află un caz în care se observă şi că, deşi traducătorul român, într-un anumit moment, poate urma un anumit model, era posibil ca - datorită faptului că îşi urmase modelele încercînd să decidă care era mai propriu pentru a fi urmat în acel caz - autorul *Paliei de la Orăştie* să împrumute, de la cealaltă versiune, tiparul de simplificare a exprimării, spre exemplu, sau alte elemente privind concepţia asupra structurii, a construcţiei textului etc. În felul acesta, devine greu de arătat care dintre cele două modele a contribuit mai mult la traducere (în acel caz, dar, mai cu seamă, în altele în care modelul deprins a putut acţiona).

În acest sens este relevant un exemplu precum cel de sub *Gen*., 8, 9, „După aceaea lăsă el a dzbura un porumb după el, să vadză secat-au apele spre pămînt / care, deaca nu află odihnă picioarelor lui, vine iară la el în corabie, că apele era spre tot pămîntul (...)", în comparaţie cu: „emisit quoque columbam post eum ut videret si iam cessassent aquae super faciem terrae / quae cum non invenisset ubi requiesceret pes eius reversa est ad eum in arcam aquae enim erant super universam terram (...)" şi cu: „Annakutanna egz Galambottis bochata ki ö magatol, hogy meg latnaya, ha a vizec a földnec szinen meg szarattanac volna. / A Galamb kedig, mikor nem talalt volna, hol az ö laba meg nyugodnyec, meg tére ö hozza a Barkaba: Mert még a vizec mind az egesz föld szinen valanac (...)" arată, în general, o traducere sub imperiul textului latin. Cu inerente adaptari, (*cessare* redat prin *a seca*, nu atît după textul maghiar, cît în coerenţă cu ceea ce anterior tradusese, v. 6) versetul 8 urmează textul latin. Indubitabil, formula de început este apropiată de textul maghiar.Versetul următor se arată dintru început urmînd *Vulgata*. Astfel, autorul PO nu mai reia fostul complement direct şi actualul subiect (*porumbelul*) mizînd, precum *Vulgata*, pe subînţelegere. Dincolo de supleţea frazei, urmînd-o pe cea latină, departe de cursul din maghiară, finalul fragmentului cu care s-a exemplificat este identic între cele două versiuni romane. Este de observat că şi acest segment de text contribuie la a demonstra că autorul PO acţiona pe trei căi principale. În principal, activitatea sa poate fi considerată una de traducere a textului biblic din latină. Avînd, însă, în vedere felul în care proceda, activitatea sa era marcată de unele caracteristici. Datorită feluritelor dificultăţi (obiective şi subiective)[61], actul propriu-zis de traducere din latină căpăta complexitate prin înglobarea de alte procese auxiliare. Deşi traducea din latină, autorul PO avea deprinderea de a urmări constant şi textul maghiar. Faptul acesta făcea ca segmentele de text pe care le traducea succesiv să sufere, uneori, felurite reconfigurări. Totodată, pe măsură ce avansa lucrul, familiarizarea cu textul, sub aspect lingvistic şi conceptual, conferea traducătorului român o

[60] Lipsa unui corespondent maghiar, pentru pronumele din „faţa *lui*" nu poate pleda pentru textul latin, o astfel de exprimare nefiind relevantă; vezi: „Şi tu ia" (*Gen*., 6, 21), alături de „Es vegy", din care provine, dar „tolles igitur".

[61] În principal, este vorba despre nivelul său de competenţă şi de performanţă, de cerinţele limbii, de imaginea şi ponderea pe care receptorul textului le căpătau în mintea traducătorului. Pentru chestiunile legate de cerinţele unei astfel de activităţi, vezi Al. Gafton, *După Luther*, p. 13-64.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

tot mai puternică impresie de autonomie faţă de litera textului[62]. De aici unele (aparente) libertăţi[63] pe care autorul PO şi le îngăduie faţă de forma textului. Avem a face, aşadar, cu o traducere din latină în română, dar care capătă, uneori, trăsături de compilaţie, iar alteori, se eliberează formal de model.

2.1.16. Privind la cele două versete de sub *Gen*., 2, 17-18: „«Ce den pomul ştiuturiei binelui şi răului tu să nu mănînci, că în care zi veri mănca den el cu moarte veri muri». / Şi dzise Domnul Domnedzeu : «Nu e bine omului să fie singur; să facem lui agiutoriu a semăna lui»", „De a Ionac es Gonosznac tudasanac fayarol semmiképen ne egyel: Mert valamel nap arrol eszel, Halalnac Halaláual halsz. / ES monda az WR Isten: Nem ió hogy az Ember egyedül legyen: Segitött chinaloc öneki, ki környüle legyen", „de ligno autem scientiae boni et mali ne comedas in quocumque enim die comederis ex eo morte morieris / dixit quoque Dominus Deus non est bonum esse hominem solum faciamus ei adiutorium similem sui" se poate, iarăşi, observa că diferenţele dintre cele două traduceri, latină şi maghiară, sînt atît de minore încît ar fi hazardat să se susţină că textul românesc urmează uneia sau alteia. În cazul primului verset, se poate spune că, cel puţin în partea finală, acesta urmează textul latin. Astfel, „cu moarte veri muri" nu poate urma magh. „Halalnac Halaláual halsz", ci: „morte morieris"[64]. Această situaţie generează o problemă, foarte frecvent survenită în travaliul de aflare cu exactitate a măsurii în care *Palia de la Orăştie* a urmat (traducînd întocmai, compilînd sau recreînd pe această bază) cele două modele.

> Deşi o astfel de marcă nu poate fi trecută cu vederea, riguros vorbind, ea demonstrează relaţiile de filiaţie doar pentru porţiunea pe care o acoperă. Cu alte cuvinte, concluziile pe care le oferă o astfel de marcă nu se pot extrapola la nivel de verset (aşa cum - atunci cînd avem a face cu mai multe surse ale unei traduceri - demonstrarea faptului că un anumit verset decurge din traducerea unui anumit text nu poate demonstra ca întregul cap sau întreaga carte biblică ar decurge din traducerea aceluiaşi text).
>
> Pe de altă parte, deşi o secvenţă nu poate susţine demonstraţia decît pentru sine, privind la fiinţa umană care a tradus textul, este greu de acceptat (chiar dacă, faţă de o altă persoană, aşa ceva se poate imagina) - înlocuind un tip de constrîngere cu un altul - că cineva a putut recrea un text, pe baza a două modele, în urma unui proces de fărîmiţare şi de recompunere. În esenţă, chestiunea aceasta are două aspecte: unul priveşte limitele metodei ştiinţifice prin care se întreprinde o astfel de cercetare, celălalt aspect se referă la înţelegerea felului în care traducătorul, ca om concret, a acţionat. Pe parcursul acestei cercetări vom încerca să lamurim şi aceste două aspecte şi să ţinem seamă de ele.

2.1.17. Privind la grupul de versete de sub *Ex*., 12, 29-33, observăm că, după ce primul verset al seriei poate fi considerat ca provenind din latină, pentru următoarele, datorită asemănărilor consistente şi susţinute dintre textul maghiar şi cel latin, pe fondul unor deosebiri minore şi lipsite de relevanţă, este foarte dificil de demonstrat care din cele două texte a stat la baza celui românesc. Relaţiile dintre cele trei versiuni, marcate ca diferenţe clare, deosebiri cu caracter de marcă, apropieri şi zone de identitate sînt mai jos marcate: „**Fu, iară,** în miadză-noapte**, bătu *Domnul şi omorî tot născutul de-a prima în* pămîntul *Eghipetului***, den născutul lu faraon de-a prima carele şedea în scaunul lui, pănă în născutul de-a prima a roboceei carea era în tem[m]niţă, şi tot născutul de-a prima a dobitocului. / **Şi** se scoală Faraon *noaptea* şi toate slugile lui şi tot Eghipetul, şi **se rădică** strigat mare în Eghipet, că nu era nice o casă în carea mort **nu dzăcea**. / Şi chiemă faron pre Moisi şi pre Aron noaptea, dzise: «Sculaţi-vă, ieşiţi afară de la oamenii miei, ***şi voi şi ficiorii voştri***, păsaţi **şi *faceţi jirtvă Domnului cum dziceţi***. / Oile voastre şi dobitocul luaţi cu voi ***cum ceruset***, **şi ducîndu-vă blagosloviţi pre mine**». / Şi siliia eghipteanii pre oameni să iasă curînd den pămăntul **lor** *dzicînd*: «**Toţi vom muri**»", alături de: „**factum est autem** in noctis medio **percussit *Dominus omne primogenitum in* terra *Aegypti*** a primogenito Pharaonis qui sedebat in solio eius usque ad primogenitum captivae quae erat in carcere et omne primogenitum iumentorum / surrexit**que** Pharao *nocte* et omnes servi eius cunctaque Aegyptus et **ortus est** clamor magnus in Aegypto neque enim erat domus in qua **non iaceret** mortuus / vocatisque Mosen et Aaron nocte ait surgite egredimini a populo meo ***et vos et** filii Israhel* ite ***immolate***

---

[62] Impresia aceasta era favorizată, în special, de presiunile limbii române. Altfel spus, traducătorul dobîndea nu doar încredere în forţele proprii, ci şi siguranţa că, aşa cum poate ieşi la suprafaţă spiritul prin limba latină sau maghiară, dar în chipul acelor limbi, tot astfel, româna este capabilă nu doar să redea ceea ce era de redat, ci şi să-şi impună - anumitor conţinuturi (de gîndire, estetic, afectiv, spiritual etc.) - structurile sale, ca sistem lingvistic, apoi să refacă şi redea prin formele sale respectivele conţinuturi.

[63] Este semnificativ faptul că aceste libertăţi nu sînt de tip interpretativ, căci autorul PO nu reconsideră textul; ele sînt de ordin lingvistic: ceea ce, în limba română, poate fi redat în modalităţi simple, directe şi mult mai familiare cititorului, fără a aduce atingere conţinutului, pare a avea prioritate. Excepţie fac, dar nu mereu, formele în care avem a face cu anumite imagini sau structuri supuse factorului estetic, de asemenea, versetele obscure; această constatare este valabilă şi pentru alte versiuni.

[64] Cazul nu mai este acelaşi sub *Gen*., 20, 7 şi *Gen*., 26, 11, unde textul românesc prezintă, „cu moartea morţiei veri muri" şi „cu moartea morţiei va muri", redînd magh. „halalnac halalaual halsz", respectiv: „halalnac halalaual hallyon", în vreme ce *Vulgata* prezintă: „morte morieris", respectiv: „morte morietur".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Domino sicut dicitis / oves vestras et armenta adsumite ***ut petieratis*** **et abeuntes benedicite mihi** / urguebantque Aegyptii populum de terra exire velociter *dicentes* **omnes moriemur**" şi de: „Es eyfelikor megöle *az WR Egiptusba minden elsöszülettet*, Pharaonac elsöszülettetöl fogua, mely az ö szekibe ül vala, mind à tömlötzbeli fogoly elsöszületeig, à barmoknakis elsöszülettet. / Felkele Pharao es mindẽ ö szolgai, es mind egesz Egiptus **azon *eyel***. Es nagy kialtas ***lön*** Egiptusba: Mert egy haz se valo halotnekül. / Hozza hiuata ezokaert Mosest es Aaront eyel **es** monda: Kelyetec fel **es** menyetecki az én nepem **közzül**, ***tü es*** *az Izrael fiai*: / Menyetekel **es** *szolgalyatoc az WRnac mint mondatoc*, vigyetec el veletec à tü iuhaitokat es barmaitokat *mint mondatoc*: *Menyetec el es álgyatoc meg engemet*is. / Es az Egiptusbeliec keszeritic vala á népet, hogy hamar ki mẽnenec á földröl: **Mert eszt mõdgyac vala**, ***minyaian halalnac vagyunc fiai***"[65].

Situaţia versetelor de mai sus este reprezentativă pentru acele cazuri în care aplicarea unei metode de cercetare cu greu poate oferi rezultate eficiente şi valide. Cauza nu se află în lipsa de adecvare a metodei la astfel de situaţii, ci în felul în care a fost făcută traducerea pe astfel de porţiuni, pe fondul existent al felului în care versiunile-model se prezintă. Traducătorul român nu putea scrie respectivele versete în limba română dacă nu avea cunoştinţă de conţinutul lor dintr-o versiune a *Bibliei*. Aşadar, el le-a luat de undeva. Revenind la cele două texte străine, se observă că marea lor asemănare este întreruptă sporadic de mici deosebiri. Fireşte, aceste deosebiri pot fi lipsite de relevanţa ştiinţifică necesară formulării unei concluzii. Într-o astfel de situaţie, este firesc să se pornească de la asemănări. Citind ambele texte străine - după cum îi era obiceiul -, traducătorul român a luat la cunoştinţă despre conţinutul respectivelor versete, înţelegînd despre ce este vorba. Totodată, el a sesizat marea apropiere dintre cele două traduceri străine. Este firesc să presupunem că, neexistînd vreo dificultate în calea traducerii, traducătorul a acţionat ca şi pînă acum, urmărind claritatea textului românesc, încercînd, totodată, să dea textului o formă compatibilă cu ceea ce apare în versiunea cea mai limpede şi care nu ar leza primul său scop: inteligibilitatea PO. Mai bogată, mai limpede, versiunea latină a stat cu siguranţă la baza celei româneşti. Incertitudinea, însă, provine aici din altă parte. Lectura celor două versiuni stăine, destul de apropiate în conţinut şi formă, se reflectă în rezultatul traducerii; dacă putem fi siguri că, în acest loc, traducătorul român a privit la *Vulgata*, nu putem fi siguri că el nu a privit şi la textul maghiar.

Deşi locul unui astfel de exemplu ar putea fi în altă parte a studiului de faţă. Încercînd să ilustrăm dificultăţile care apar uneori în judecarea relaţiilor de filiaţie dintre texte, am preferat discutarea acestuia aici, fiind o mostră model în ceea ce priveşte limitele unei metode, în contextul în care traducerea se edifică pe două sau mai multe texte.

2.1.18. Pe aceeaşi linie se înscrie şi ultimul exemplu al acestui paragraf. La prima vedere, segmentul „sluga a toţi slugilor" (*Gen*., 9, 25), „minden szolgaknac szolgaya", „servus servorum" urmează textul maghiar. Privind cu atenţie, se poate considera că, fie şi avînd în faţă doar textul latin, traducătorul român al *Paliei de la Orăştie* ar fi ajuns la această soluţie (chiar foarte rapid) deoarece construcţia latină presupune 'tuturor', în contextul în care astfel de ebraisme ale *Bibliei* (în fapt, superlative) se referă, de regulă, la situaţii şi la persoane cumva extrase din mediul lor, privite în raport cu comunitatea. Cu toate acestea, atît din motive ce ţin de rigoarea metodei de cercetare, cît şi dacă privim mai atent la text (este vorba despre blestemul proferat de Noe la adresa lui Ham şi a întregii sale descendenţe; în urma acestei noi segregări, Ham va fi sortit să rămînă inferior fraţilor săi, Sem şi Iafet: „Zise: «Blăstemat *să fie* Hanaan şi **să fii** sluga a toţi slugilor *între* fraţii lui»", „monda: Atkozot *legyen* Canaan, es ***legyen*** minden szolgaknac szolgaya az ö attyafiai *közett*", „ait maledictus Chanaan servus servorum erit fratribus suis")[66], nu putem găsi la nivelul întregului verset elemente care să lege în mod hotărît versiunea românească, fie numai de cea maghiară, fie numai de cea latină. În spiritul grijii traducătorului faţă de nivelul de înţelegere al cititorului, textul maghiar explicitează superlativul. Se poate crede că textul românesc merge pe urmele acestuia, în sensul că, practic, aici se traduce urmînd textul maghiar[67]. Cum se observă, în acest caz, argumentaţia nu-şi poate găsi prea multe elemente de sprijin în text, în principal din acelaşi motiv al apropierii celor două versiuni model, pe fondul dificultăţilor de a reda în forme prea diferenţiate un conţinut destul de puţin generos sub acest aspect.

---

[65] Deoarece am considerat că textul latin a avut o pondere determinantă în constituirea textului românesc şi, mai ales, întrucît trebuia să aplicăm o tăietură versetelor, am urmat aici tăietura din textul latin.

[66] După cum se vede, textul românesc şi cu cel maghiar se deosebesc de cel latin în două locuri, dar neesenţiale, întrucît, după *maledictus*, limba latină subînţelege, sau presupune, o formă a verbului *sum*, *esse*, *fui*, iar la final, de asemenea, subînţelege un *inter* înainte de *fratribus*. Date fiind cunoştinţele de latină ale traducătorului român, deşi acesta a privit la ambele texte străine, nu se poate afirma, pe baza acestor două elemente că *Palia de la Orăştie* ar urma aici textul maghiar. În plus, *să fii* nu corespunde întocmai magh. *legyen* 'să fie', ceea ce s-ar înscrie în gesturile de independenţă pe care traducătorul român le face (dar ar putea fi şi o banală greşeală de tipar sau de grafie).

[67] Vezi şi B.germ.: „Verflucht sei Kanaan und sei seinen Brüdern *ein Knecht aller Knechte*!".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

2.1.19. Exemplele acestui paragraf, relevante pentru situaţia din PO, arată că demersul ştiinţific, uzînd de un instrumentar corespunzător, este pîndit la tot pasul de felurite capcane, eficienţa instrumentelor de cercetare fiind afectată de construcţia materialului pe care acestea îl au de prelucrat. În situaţia în care coerenţa internă a textului, logica, argumentele bunului simţ tind a se manifesta cu putere, luînd locul riguroaselor metode de ordin strict ştiinţific, singura coerenţă care se poate păstra este cea a spiritului ştiinţific. De aceea, alături de situaţiile în care domină certitudinile, am considerat că, oricît de perfecţionate ar fi metodele de cercetare şi instrumentarul adiacent, într-o realitate construită fără toate aceste instrumente precise rămîn mereu elemente de incertitudine. Faţă de acestea, atitudinea ştiinţifică cea mai demnă şi mai autentică se află în recunoaşterea lor ca atare.

Un ultim element care merită remarcat, şi care va putea fi constatat şi în cele ce urmează, se referă la relaţia dintre întinderea segmentului cu care se exemplifică şi forţa argumentativă a acestuia. Precum în cazul relaţiei dintre sfera şi notele de conţinut ale unei noţiuni, în general, cu cît segmentul este mai mic, cu atît capacitatea sa de argumentare este mai mare, dar aceasta vizează doar porţiunea respectivă; cu cît segmentul este mai mare (mai ales în cazul unei traduceri cu dominantă compilatorie, cum este PO), deşi creşte aria sa de valabilitate, forţa sa argumentativă devine mai difuză.

2.2. Apariţia şi identificarea mărcilor. Situaţiile pînă acum prezentate sînt în măsură să arate că, din variate motive, este dificil de găsit mereu şi cu certitudine sursa textului românesc. Cu toate acestea, există destul de multe locuri din text care permit, în mod argumentat, indicarea - mai mult sau mai puţin precisă - a sursei pe care, în respectivul loc, s-a edificat *Palia de la Orăştie*. În cele ce urmează, vom căuta acele mărci care ar putea fi în măsură să se constituie în indici ai sursei textului românesc.

Atunci cînd există elemente de identificare, ambiguitatea poate dispărea pe porţiuni de text de diferite întinderi (în funcţie de forţa şi de amploarea elementelor respective). Mărcile care permit atribuirea respectivului segment de traducere unuia sau altuia dintre cele două modele străine cunosc mai multe modalităţi concrete de existenţă. Există situaţii în care elemente de dimensiuni reduse şi foarte reduse din cadrul versetelor se pot constitui în mărci, de oarecare încredere, prin care se poate identifica modelul urmat. Chiar dacă, între textul maghiar şi cel latin nu există diferenţe majore, aceste elemente pot indica - cu rezerve, ori între anumite limite - provenienţa textului românesc. Alteori, aceste elemente se verifică reciproc cu alte mărci. Foarte riguros vorbind, acest tip de marcă este valabil doar pentru respectivul segment. De altfel, avînd în vedere modalitatea compilatorie în care *Palia de la Orăştie* a fost tradusă, chiar cînd textul maghiar şi cel latin apar diferenţiate - din punct de vedere formal sau al conţinutului -, cu greu se pot obţine certitudini privitoare la sursa traducerii româneşti, care să se refere la segmente mai întinse de text.

2.2.1. Un rol important, în cadrul acestei categorii, îl au elementele care, în general, pot fi considerate inserturi afective în text, elemente de discursivitate, elementele de relaţie în propoziţie şi în frază, alţi indici din această clasă eterogenă.

2.2.1.1. Un astfel de element îl constituie interjecţia *ni*, de origine maghiară în limba română. Dacă aceasta nu apare ca atare în textul maghiar, în locul cercetat, însă, acel text prezintă o interjecţie, existenţa unui astfel de element în text demonstrează că traducerea românească a fost făcută de către un individ şi, eventual, într-o zonă, în al cărui univers cultural limba maghiară era cel puţin un factor de influenţă. Chiar astfel, în momentul în care, în paralel, textul latin nu prezintă nici un fel de astfel de corespondent, prezenţa respectivei interjecţii în textul românesc poate trăda urmarea, la traducere, a modalităţii în care, în respectivul loc, textul maghiar a fost construit.

Astfel, sub *Gen*., 11, 3, textul românesc prezintă interj. *ni*, ceea ce are drept corespondent în *Pentateuhul* lui Heltai, forma *ier*[68], în vreme ce *Vulgata* prezintă o formă care nu ar putea fi acceptată ca inspirînd-o pe cea românească: imperativul *venite*[69].

Asemănător, sub *Gen*., 24, 30 apare: „şi sosi la bărbat; *iaca*, sta la fântînă lîngă cămile", „Iuta ezokaert a firfiuhoz, es *ime* ál vala a Kútnal a Teuéc mellet", dar: „venit ad virum qui stabat iuxta camelos et propter fontem aquae" (*Vulgata*)[70]. Invers, prin lipsa unui astfel de element se pot, de asemnenea, căpăta oarecari

---

[68] Interj. *ni* este de origine maghiară în limba română (vezi EWUR, s.v.) şi este o formă care rămîne o modalitate primitivă de exprimare (nu doar datorită cantităţii de afectivitate pe care un astfel de element îl are în mod implicit, fapt trădat şi de valoarea interjecţională a respectivului flux sonor). Alături de o astfel de modalitate, deloc cultă, şi faţă de o astfel de formă de exprimare, ne-am putea întreba cum se exprimau românii, şi, mai ales, care trebuie să fi fost forma pe care traducătorul cult, din acea zonă, ar fi utilizat-o într-o astfel de situaţie. Probabil că răspunsul ar fi: *ni*.

[69] Vezi şi *Gen*., 11, 4 şi 7; 19, 32; 30, 34; 31, 30.

[70] În Carrieres: „venit ad virum qui stabat juxta camelos, et prope fontam aquae". Acest element are, însă, corespondente în textul german („da kam er zu dem Mann, und siehe, er stand bei den Kamelen am Brunnen"), ceea ce se explică prin textul ebraic:וְהִנֵּהצֹמֵד,צַל־הַגְּמַלִּיםצַל־הָעָיִן ‘şi iată-l, era stînd lîngă cămile la fîntînă'.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

sugestii privind modelul urmat în acel loc. Astfel, segmentul de sub *Ex*., 14, 17 leagă textul românesc: „Eu, iară" de cel latin: „ego autem", şi nu de cel maghiar: *Ime*.

Alteori, de la astfel de lipsuri pot pleca unele verificări mai complexe, sau se poate confirma direcţia în care alte mărci pledează. Sub *Gen*., 17, 20, PO prezintă: „De pre Izmail încă te-am ascultat, *iaca* blagoslovivoi pre el şi-l voiu face ploditoriu şi prea *tare* voiu înmulţi, 12 biruitori rodi-va şi *prea* oameni *mari* face-voiu". Faţă de magh.: „Ismael felöl is meg halgattalac tegedett: **Ime** meg áldom ötett es gyümelchezöue teszem, fölette *igen* meg is sokasitom: Tizenkét feyedelmet nẽz es **nagy** népe teszem ötett" există cîteva diferenţe peste care nu se poate trece, atît timp cît textul maghiar nu a constituit singurul model al traducătorilor PO. Privind la textul latin: „super Ismahel quoque exaudivi te *ecce* benedicam ei et augebo et multiplicabo eum *valde* duodecim duces generabit et faciam illum in gentem *magnam*" se observă că acesta a constituit modelul dominant pentru acest verset. Astfel, deşi începutul versetului românesc poate fi dedus şi din cel maghiar ('Te-am ascultat *şi în ceea ce-l priveşte* pe Ismael'), „De pre Izmail încă te-am ascultat" se arată a decurge foarte bine din: „super Ismahel quoque exaudivi te". Conform celorlalte situaţii, magh. *ime* ar fi trebuit redat prin *ni*, dar ceea ce apare în text, *iaca* redă, de fapt, lat. *ecce*. Se observă uşor că segmentul următor a pus mici probleme, poate nu ţinînd neapărat de limba română sau de traducător, ci de posibilităţile cu care acesta credita pe destinatarul textului[71].

2.2.1.2. O relaţionare mult mai strînsă reuşeşte să producă o modalitate de exprimare încărcată de afectivitate precum cea din următoarele situaţii[72]: „Ascultă-ne, *bun* doamne" (*Gen*., 23, 6), după: „Halgasmeg münket *ió* vram"; „Ba, domn *bun*" (*Gen*., 23, 11), după: „Ne, *ió* vram"; „*Bun* doamne" (*Gen*., 23, 15), după: „*Ió* vram". Această modalitate de exprimare afectivă este caracteristică într-un grad ridicat limbii maghiare (ea poate fi întîlnită şi la vorbitorii români - nu neapărat bilingvi - aflaţi în zonele în care o influenţă din partea vorbitorilor maghiari există).

Prin felul în care se prezintă, textul ebraic nu încurajează neapărat o astfel de exprimare, dar nici nu o împiedică. Astfel, sub *Gen*., 23, 6, textul german prezintă: „Höre uns, lieber Herr!", dar în celelalte locuri apare doar „mein Herr". La rîndul său, prin: „audi nos domine", „nequaquam ita fiat domine mi" şi „domine mi", textul latin nu se arată nicicum a fi oferit o astfel de sugestie textului românesc.

În aceeaşi subcategorie se încadrează şi situaţii precum: „*Drag* fiiul mieu" (*Gen*., 27, 1), după: „*Szeretö* fiam"; „Pre mine cază blăstemul tău, *drag* fiiul mieu" (*Gen*., 27, 13), „En ream szállyõ à te átkod, *szeretö* fiã[73]"; „*Drag* tată!" (*Gen*., 27, 18), după: „*Szeretö* attyam"; „Destule am eu, *drag* frate, ţine ţie a tale" (*Gen*., 33, 9) după: „Elég vagyon ennekem *io* öchem, tarch magadnac à tiedet"; „*Drag* doamne" (*Gen*., 43, 20), după: „*Szeretö* WRam"[74]; „Şi zise Isac tătîni-său, lui Avraam: «*Drag* tată». Şi Avraam răspunse: «Aicea sînt, *drag* fiiul mieu»" (*Gen*., 22, 7) după: „Monda kedig Isaac az ö attyanac Abrahamnac: *Szerelmes* attyã. Es Abraham felele: Ihon vagyoc *szeretö* fiam", în vreme ce textul latin prezintă: „fili mi"; „in me sit ait ista maledictio fili mi"; „pater mi"; „habeo (...) plurima frater mi sint tua tibi"; „dixit Isaac patri suo pater mi at ille respondit quid vis fili".

2.2.1.3. Un rol asemănător, de elemente afective de întărire îl au şi formulele din exemplele următoare: „*Bine* cunoaştem" (*Gen*., 29, 5), pentru: „*Iol* ismeryiuc", în vreme ce textul latin nu prezintă decît: *novimus*. Apoi: „Şi îngerul Domnului dzise ei: «Sămînţa ta *aşa vîrtos* voi înmulţi, cum de mulţie nu se vor putea

---

[71] După cum se va vedea şi pe parcursul acestei cercetări, sînt destul de numeroase situaţiile în care traducătorul, deşi în unele locuri utilizează anumite elemente - ceea ce ne-ar putea face să considerăm că receptorul textului atinsese deja nivelul de cunoaştere cerut de înţelegerea respectivelor elemente -, în alte locuri, acelaşi traducător are, faţă de acelaşi cititor, un cu totul alt comportament. Cel dintîi furnizează celui de-al doilea cunoştinţe (şi exerciţiu), dar în doze pe care trebuie să le fi socotit rezonabile, căci era preocupat de aducerea în text a elementelor ce ţineau de mediul receptorului şi de o anumită siguranţă, a căror prezenţă şi consistenţă era obligatoriu ca destinatarul textului să le resimtă. Într-un sens, autorul traducerii (asemenea tuturor traducătorilor preocupaţi de roadele textului lor în mintea şi în comportamentul receptorilor) acţionează pe calea filosofiei pe care o prezintă Sfîntul Pavel în *1Cor.*, 3, 1-3. Pe de altă parte, avînd în vedere eterogenitatea publicului, precum şi decalajele dintre membrii comunităţilor în care se prevedea că va fi citit acest text, un astfel de comportament alternant este întrutotul de înţeles, constituind strategia cea mai adecvată.

[72] Şi acestea, şi următoarele, se constituie în nişte formule de invocare şi răspuns, prin care se încearcă a se caracteriza diferitele tipuri de discursuri tranzacţionale (negocierea unei bucăţi de pămînt, transmiterea către urmaşi a unor reguli de comunicare şi comportament), dar şi a se prezenta, prin această prismă, nivelul de civilizaţie la care se ridicaseră respectivii indivizi.

[73] Este de remarcat redarea magh. *szállyõ* 'a coborî' prin *a cădea*.

[74] Dintre textele consultate, *Septuaginta* prezintă, în acest loc, cea mai mare fidelitate textului ebraic: Δεόμεθα, κύριε, „Oramus, domine", în vreme ce *Vulgata* introduce un termen care, ce-i drept, poate fi subînţeles: „Oramus domine ut audias".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

număra»" (*Gen*., 16, 10), după: „ES AZ WRnac angyala monda öneki: A te magodat *olly igen* meg sokasitom, hogy a soksagnac miatta meg sem szamlaltathatic" şi nu după: „et rursum multiplicans inquit multiplicabo semen tuum et non numerabitur prae multitudine"; lat. „et augebo et multiplicabo eum valde" nu corespunde la fel de bine rom.: „şi-l voiu face ploditoriu şi prea *tare* voiu înmulţi", precum magh. „es gyümelchezöue teszem, fölette *igen* meg is sokasitom"; „Şi zise Domnul: «În Sodom şi în Gomor iaste *prea tare* strigat, şi păcatele lor *tare* se-au îngreoiat»" (*Gen*., 18, 20), după: „Es monda az WR: Sodomaba es Gomorraba a Kialtas *igen nagy*,es az ö bünec *igen* meg nehezültenec", dar nu după: „dixit itaque Dominus clamor Sodomorum et Gomorrae multiplicatus est et peccatum earum adgravatum est *nimis*". Precum la sfîrşitul ultimului exemplu din Vulgata, sînt situaţii în care astfel de elemente (întocmai sau echivalabile) pot exista în toate cele trei texte: „Şi fără seamă *tare* plodit face-voi tine şi din tine oameni voi tocmi, crai **încă** vor ieşi din tine" (*Gen*., 17, 6), „Es fölette *igen* gyümölchezeue teszlec tegedet, es te belöled népekett szerzec, Kiralyok**is** szarmaznac tetöled", „faciamque te crescere *vehementissime* et ponam in gentibus reges**que** ex te egredientur". În astfel de cazuri ele se pot neutraliza ca mărci, fiind nevoie de alte mijloace pentru a afla calea pe care s-a edificat textul românesc.

2.2.1.4. Un anumit grad de relevanţă, ca indici în cercetarea de faţă, îl au şi elemente precum feluritele particule, de relaţie, sau doar avînd un rol discursiv. Uneori, se constituie astfel în mărci începuturile de verset, prin care se face legătura cu precedentul, dîndu-se coerenţă povestirii, elemente precum: *şi*, *iară*, *însă*, *derept ce* etc., care, în aceste situaţii, pot fi deduse din textul latin sau din cel maghiar, dar nu mereu, alteori fiind necesar a le pune pe seama autorului PO, care a putut simţi nevoia lor în respectivul loc (cîteodată datorită unor cerinţe ale limbii române, alteori reproducînd deprinderi dobîndite pe seama modelelor sale). Iarăşi, adoptarea unor formule de relaţie dintr-o anumită versiune (precum cele de mai sus sau mai complexe), chiar dacă astfel de formule lipsesc din cealaltă versiune, nu poate fi o dovadă că, pentru întregul verset s-a urmat prima versiune. Posibilitatea de a culege un anumit element considerat ca necesar, dintr-un anumit loc, fără obligativitatea urmării pînă la capăt a ceea ce apare în respectivul loc este o caracteristică a PO, care, în fapt, aparţine oricărui act de compilaţie. Mai mult, avînd a face şi cu un segment foarte mic, posibilitatea de a achiziţiona, de la modelele străine, tipare de acţiune şi de a le utiliza apoi, indiferent de coprezenţa acestora, în acel moment, scade considerabil din tăria de argument a acestui element. Dacă, însă, acest element se corelează cu altele, deşi auxiliar, rolul său poate deveni important.

Astfel se petrec faptele sub *Gen*., 8, 19: „*După aceea tot fealiul de* jiganii, *tot fealul de* viermi, *tot fealul de* pasări, şi tot ce se trage pre pămînt, ieşi din corabie tot la fealul lui.", „*Annakutanna mindenfele* élö állatoc, *mindenfele* férgec, *mindenfele*, madarac es minden, valami a földen mász, ki iöue a Barkabol, kiki mind az ö fele höz", „sed et omnia animantia iumenta et reptilia quae repunt super terram secundum genus suum arcam egressa sunt", unde începutul versetului urmează textul maghiar, de asemenea secvenţa *tot feal*(*i*)*ul de*, restul nefiind marcat cumva; „Lot *încă* mearse cu el" (*Gen*., 12, 4), după: „Lotth*is* elmene vele" şi nu după: „et ivit cum eo Loth"; „*Aşa* luo Avram muiarea sa, Sarai" (*Gen*., 12, 5), după: „*Eképen* vöue Abram az ö feleséget Sarait", nedeductibil din: „tulitque Sarai uxorem suam".

2.2.1.5. Foarte util ca element de marcă al prezentei categorii, se arată arată a fi uzul rom. *cum*, în situaţiile în care redă magh. *hogy*. Deşi, uneori, magh. *hogy* este corespondentul maghiar al rom. *cum*, faptul acesta nu este mereu valabil. Magh. *hogy*, echivalent cu lat. *ut*, germ. *dass*, joacă, mai ales, rolul unui circumstanţial de scop. În aceste situaţii, numai la o echivalare formală întocmai (oarecum mecanică) magh. *hogy* îi corespunde rom. *cum*. Situaţia în care rom. *cum* ar fi putut avea drept corespondent în textul maghiar forma *hogy*, apare sub *Gen*., 21, 1: „Şi Domnul căută de Sara, *cum* era zis, şi aşa făcu cu ea *cum* era zis", „ES AZ WR meg latogata Sarat *miképen* meg mondotta vala, es vgy chelekedéc ö vele, *miképen* meg mondotta vala", „visitavit autem Dominus Sarram sicut promiserat et implevit quae locutus est". Caracterul pregnant şi exclusiv modal al elementului necesar în acel loc face ca traducătorul maghiar să utilizeze forma compusă *miképen*, poate cea mai proprie în limba maghiară pentru a reda modalitatea. Corespondenţa dintre cele două forme este dublată de corespondenţa dintre valori (este vorba despre valoarea pe baza căreia un vorbitor român poate echivala rom. *cum* cu magh. *hogy*) apare în exemplul următor: „*Cum* voiu pute ascunde de Avraam aceasta ce voiu face?" (*Gen*., 18, 17), „*Hogy* titkolhatnã el Abrahamtol aszt, a mitt müuelec?"[75]. Dincolo de acest caz se află, într-un număr copleşitor, cele în care, pe baza relaţiei dintre rom. *cum* şi magh. *hogy*, pe baze strict formale, traducătorul român introduce în textul românesc *cum*, forţînd o modificare de uz şi, probabil, operînd un calc cvasi-semantic.

Dată fiind valoarea principală a acestui element în limba maghiară, de cele mai multe ori, traducerea formală a textului maghiar face ca rom. *cum* să introducă o finală. În astfel de situaţii, limba română cerea, poate, întrebuinţarea unor elemente precum: *încît*, *ca*, *că*. Astfel apar: „Preutul den Madian, iară, avea 7

[75] În textul latin: „num celare potero Abraham quae gesturus sum".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

feate; aceastea vineră a împlea apă şi împlură scocurele, *cum* oile tătîni-său să le adape" (*Ex*., 2, 16), „Midiamba kedig à Papnac hét leanya vala. Ezec viz meríteni iouenec, es meg töltec a valukat, *hogy* az ö attya iuhat meg ittatnaiac"[76]; „Că deaca Dom‹nul› Domnedzeu era făcut den pămînt toate jigăniile pămîntului, şi toate pasările ceriului, aduse iale la Adam *cum* să vadză cum ară chema iale, că oare cum au chemat Adam toate jigăniile aşa li-e numele" (*Gen*., 2, 19), „Mert mikor az WR Isten keszitett volna a Földböl minden féle mezei Vadakatt, es mindẽféle égi Madarakat, hoza ökett az Emberhöz, *hogy* latnaya miképen neueszneye ökett: Mert valamint neuezneye az Ember az élö állatokatt, a lenne neuec"[77]; „Şi puse Domnul pre Cain un semn, *cum* nimea să nu-l ucigă cine va afla pre el" (*Gen*., 4, 15), „Es az WR Iegyet vete Caimra, *hogy* senki azoc közzöl ötett meg ne ölneyé, aki ötet meg talalnaya"[78]; „Iaca am dat voao toată iarba ce face sămînţă spre pămînt şi toţi pomii ce au în sine sămînţă de fealul lui, *cum* să fie voao spre mîncare" (*Gen*., 1, 29), „Ime néktec adtam mindenféle maghozo Parét a tellyes Földen es minden gyümölchtermö es maghozo Fát a tü eledeltökre"[79]; *Ex*., 21, 12 „Iară cine va lovi omul aşa *cum* va muri într-însă, acela cu muarte să moară", „A ki embert vgy ütt, *hogy* meg hal bele, halálal halyon"[80].

Acelaşi element maghiar poate introduce o completivă directă, precum în: „Plăcu lu Moisi *cum* cu acest om să rămîie într-una, şi acesta pre fata sa, pre Sifora, o deade lu Moisi să-i fie muiare" (*Ex*, 2, 21), „Tetzéc Mosesnec *hogy* ez emberel együt maradna. Es ez, az ö leanyat Ziporat feleségül ada Mosesnec"[81]; „că ştie Domnezeu *cum* vere în care zi vreţi mînca dentr-îns deşchide-se-vor ochii voştri şi vreţi fi ca Domnedzeu, ştiind binele şi ‹răul›" (*Gen*., 3, 5), „De tudgya az Isten, *hogy* valamelly nap tü abbol észtec, meg nyittatnac a tü szömeitec, es ollyanac lesztec mint az Istẽ, es tudtoc ióI es gonoszt"[82]. Cele două valori pînă acum evidenţiate şi ilustrate apar împreună în cazul următor: „Ce, te rog, dzi ceasta, *cum* că-mi eşti soră, *cum* să-mi fie mie mai bine lucrul pentru tine, şi viaţa mea să poată rămînea pentru tine" (*Gen*., 12, 13), „De kérlec mond aszt, *hogy* húgom vagy, *hogy* iobban legyen dolgom te miattad, es az én életem meg maradhasson te eretted"[83].

Privind la valorile pe care *cum* le capătă într-o astfel de traducere, este de remarcat faptul că nu se poate considera că acest uz s-ar datora lipsei mijloacelor de expresie care să redea respectivele valori. De altfel, chiar în texte traduse, apar elementele proprii limbii române, specializate prin uz în redarea acelor valori. De aceea, alături de situaţiile de mai sus, se cuvin menţionate şi exemple precum: „Eu încă ştiu **că** cu inemă proastă ai făcut aceasta; derept aceaea te-am ferit, *cum* în aleanul mieu să nu greşeşti, neci am îngăduit să atingi ea" (*Gen*., 20, 6), „En is tudom, **hogy** együgyü szüuel müuelted eszt: Ezert Oltalmasztalac meg *hogy* én ellenem ne vétköznel, sem engettem, hogy illetned ötted"[84]. [Vezi şi: „Şi înţeles fu tuturoru vietorilor dintru Ierusalim *ca* se zică-se satul acela cu ale sale loruş limbi Alcheldamului, acesta zisu Satul Sîngelui" (CB, FA 1, 19); „rugară-se de ei *ca* se priimească Duhul Svîntu" (CB, FA 8, 15)[85], dar: „se rugară de ei *cum* să priimească Duh Sfînt" (CP)][86].

> Este de remarcat că, aşa cum se întîmplă în situaţii de acest tip, o relaţie precum cea care apare mai sus între *cum* şi *ca*/*că*, poate deveni biunivocă, precum se întîmplă în: „Întoarse Dumnezeu şi deade lor a sluji voinicilor

[76] În mod firesc, exemplele care urmează se referă la segmente de text care s-au edificat fără contribuţia textului latin sau care nu au fost afectate, în punctele care interesează discuţia de faţă, de o eventuală utilizare a *Vulgatei*. În textul latin, segmentul de mai sus este redat prin: „erant sacerdoti Madian septem filiae quae venerunt ad hauriendas aquas et impletis canalibus adaquare cupiebant greges patris sui".

[77] În latină: „formatis igitur Dominus Deus de humo cunctis animantibus terrae et universis volatilibus caeli adduxit ea ad Adam *ut* videret quid vocaret ea omne enim quod vocavit Adam animae viventis ipsum est nomen eius".

[78] În textul latin: „posuitque Dominus Cain signum *ut* non eum interficeret omnis qui invenisset eum".

[79] În textul latin: „ecce dedi vobis omnem herbam adferentem semen super terram et universa ligna quae habent in seme t ipsis sementem generis sui *ut* sint vobis in escam". Vezi şi relaţia *iaca*, *ime*, *ecce*.

[80] În textul latin: „qui percusserit hominem volens occidere morte moriatur".

[81] În textul latin: „iuravit ergo Moses quod habitaret cum eo accepitque Sefforam filiam eius".

[82] În textul latin: „scit enim Deus *quod* in quocumque die comederitis ex eo aperientur oculi vestri et eritis sicut dii scientes bonum et malum".

[83] În textul latin: „dic ergo obsecro te quod soror mea sis ut bene sit mihi propter te et vivat anima mea ob gratiam tui".

[84] Se observă că ultima ocurenţă a magh. *hogy* nu mai este redată în PO printr-un element distinct. În textul latin: „ego scio quod simplici corde feceris et ideo custodivi te ne peccares in me et non dimisi ut tangeres eam". Cel de-al doilea *cum* din textul românesc, corespunzînd unui *hogy*, se află în categoria mai sus discutată.

[85] Acelaşi element, *ca*, apare şi în NTB.

[86] Se vede din compararea ultimelor două perechi de exemple că nu se poate pune exclusiv pe seama influenţei maghiare un astfel de uz, prin care rom. *cum* este investit cu valori precum cele pe care le- am observat. De situaţia aceasta, mult mai complexă decît pare, ne vom ocupa în secţiunea în care studiem calcurile.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

ceriului, *cum* scrise întru carte prorocul” (CB, FA 7, 42), dar: „Întoarse ei Dumnezeu şi-i pridădi ei a sluji voinicii ceriului, *ca* scrie în Cartea prorocului” (CP)[87].

Înglobînd şi aceste ultime cazuri, se înţelege de ce, uneori, în situaţii precum cele de mai sus, traducătorul român urmează textul maghiar, aproape la nivel formal, deşi structurile limbii române îi impun utilizarea unui alt element (*încît*, *dacă* şi, mai ales, *ca*, *că*) sau a juxtapunerii. Astfel se petrec lucrurile în: „Şi sili pre ei, *cum* să se toarne la el, şi întrară în casa lui” (*Gen*., 19, 3), „Es keszerite ökett, hogy hozza terénec es bemenénec hazaba”[88] sau în: „Rogu-te, lasă-mă *cum* iară să merg la fraţii miei carii sănt în Eghipet şi să-i vădz *cum* încă să-s vii” (*Ex*., 4, 18), „Kérlec bochasel *hogy* ismet az én attyamfiaihoz menyec, kic Egiptusba vadnac, es meg lassam *hogy* ha még élnec”[89], unde numai primul *cum* este redundant[90], al doilea avînd valoarea ‘dacă’.

O situaţie aparte o reprezintă cazul - asemănător, oarecum, cu precedentele - de sub *Gen*., 18, 5, unde apare: „Fă aceaea *cum* ziseşi”, pentru magh: „Müueld aszt *amit* mõdal”, în latină: „fac ut locutus es”. Magh. *amit* avea, sensul ‘(pe) care’, astfel că rom. *cum*, corespunde aici lat. *ut*. Problema este că, atît enunţul de mai sus, cît şi o schimbare de particulă, implică o schimbare de nuanţă. Textul românesc şi cel latin semnifică ‘fă după cum ai spus’, cel maghiar: ‘fă ceea ce ai spus’.

Indiferent de ceea ce apare, în acest loc, în alte texte, începînd cu cel ebraic, problemele care se pun sînt două: ce a înţeles traducătorul român şi ce a înţeles destinatarul textului. Dincolo de faptul că un răspuns tranşant nu se poate oferi, rămîne suplimentarea, astfel, a numărului locurilor în care textul biblic putea fi interpretat de către receptor.

Sînt situaţii care ne arată că traducătorul era depăşit de cerinţele limbii române, ale actului de traducere, de cerinţele cititorului (chiar cele pe care şi le imagina însuşi traducătorul ca provenind de la cititor sau fiind ale acestuia), precum şi de text. Astfel, nu vom şti dacă traducătorul a înţeles corect textul de sub *Ex*., 6, 13: „Şi grăi Domnul lui Moisi şi lu Aron şi deade poruncă lor către feciorii lu Israil şi către faraon, către craiul Eghipetului, cum ficiorii lu Israil den pămîntul Eghipetului să-i ducă afară”. Privind la textele maghiar şi latin: „Eképen szola az WR Mosesnec es Aaronnac (...)”, „locutus est Dominus ad Mosen et Aaron (...)”, caz în care devine limpede că, din această traducere, nici cititorul nu a reuşit să înţeleagă exact esenţa versetului, încît ne putem întreba cum era înţeles acest verset în epocă.

Acest verset nu este unul în care are loc una dintre convorbirile curente dintre Dumnezeu şi Moise, deci nu era vorba despre exprimarea unei succesiuni de replici. Aici are loc o discuţie între Dumnezeu, Moise şi Aaron, una tainică şi al cărei conţinut nu ne este relatat. Tainica discuţie nu are rolul de a-i linişti pe cei doi şi de a le da încredere în Divinitate şi în propriile forţe (aceasta este doar o consecinţă inerentă), ci este unul dintre primele locuri în care, se pare, Dumnezeu prezintă un plan amănunţit a ceea ce urmează şi, aproape sigur, în care furnizează celor doi informaţii importante despre principalii actori ai jocului: poporul israelit şi faraonul. Alături de cunoaşterea, pînă la un anumit nivel de amănunt, a planului divin, informaţiile privind însuşirile, slabiciunile şi tăria, caracterul şi dinamica celor doi mari actori (neamul israelit şi faraonul) asupra cărora Moise şi Aaron urmau să acţioneze erau fundamentale pentru reuşita acţiunii. Acest gol în relatarea convorbirilor cu Divinitatea se alătură altor cîtorva dar, probabil, este cel mai important şi a fost, în general, trecut cu vederea de către comentatorii textului sacru, mai ales datorită ambiguităţii textului în acest loc.

De aceea, *către* din textul PO este aproape la fel de nepotrivit precum *ad* din *Vulgata* şi πρὸς din *Septuaginta*. Mai mult, ediţiile *Septuagintei* care ne-au stat la dispoziţie prezintă o traducere defectuoasă a textului ebraic: Εἶπε δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν καὶ Ἀαρὼν, καὶ συνέταξεν αὐτοῖς πρὸς Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου, ὥστε ἐξαποστεῖλαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐκ γῆς Αἰγύπτου, „Dixit autem Dominus ad Moysen et Aaron, et praecepit eis ad Pharaonem regem Aegypti, ut dimittat filios Israel de terra Aegypti”. Firește, textul ebraic poate fi adus la acest conţinut, dar el spune cu totul altceva: אֶל־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶל פַּרְעֹה מֶלֶךְ מִצְרַיִם לְהוֹצִיא אֶת־בְּנֵי־יִשְׂרָאֵל מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם׃ וַיְדַבֵּר יְהוָה אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן וַיְצַוֵּם, ceea ce ar fi potrivit a se reda prin: ‘(Atunci) vorbi Eternul către Moise şi Aaron şi le porunci (despre) fiii lui Israel şi (despre) Farao, regele Egiptului, ca să scoată pe fiii lui Israel din ţara Egiptului’. Aşadar, Dumnezeu le vorbeşte celor doi conducători despre israeliţi şi despre faraon, dîndu-le informaţii care urmează să aibă drept rod scoaterea israeliţilor din Egipt.

2.2.1.6. Pe aceeaşi linie pînă acum evidenţiată, mai aproape de cazul anterior, se înscrie şi situaţia magh. *kedig*, destul de frecvent în *Pentateuhul* lui Heltai, şi care avea valorile lat. *autem*, *vero*. În general, cînd urmează textul maghiar, *Palia de la Orăştie*, redă această secvenţă prin *iară*. Cu toate acestea, datorită intersectării mai multor factori (posibilitatea limbii române de a reda sub mai multe forme valorile magh.

[87] În porţiunile corespunzătoate ale textului slavon corespunzător, intercalat în CB, apare conj. **ꙗкѡ**. Aceasta, însă, putea introduce felurite circumstanţiale (temporală, consecutivă, cauzală, modală, finală), precum şi completive directe.

[88] În textul latin: „conpulit illos oppido ut deverterent ad eum ingressisque domum illius”.

[89] În textul latin: „vadam et revertar ad fratres meos in Aegyptum ut videam si adhuc vivunt”.

[90] Vezi şi: *Ex*., 2, 20: „Iuo iaste acel om? Că ce l-aţi lăsat pre el? Chiemaţi-l înlăuntru *cum* să mănînce păine cu noi!”, „Hol vagyon az az ember: Mire eresztettétec el ötett? Hiyatocbe, *hogy* egyéc müuelünc”, „at ille ubi est inquit quare dimisistis hominem vocate eum *ut* comedat panem”.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

kedig, punerea la contribuţie a textului latin, valorificarea - în anumite situaţii - de către traducătorul român, a valenţelor limbii române), traducerea românească nu redă unitar acest element.

O primă categorie de situaţii poate indica urmarea textului maghiar, cu redarea magh. *kedig* prin rom. *iară*: „*Iară* aceasta este legătura care voi ţineţi între mine şi între voi şi între sămînţa ta după tine: tot fealiul bărbătesc să se taie împregiur între voi" (*Gen*, 17, 10), „Ez *kedig* az én Kötesem, mellyet tü meg tarchatoc, én közettem s'tü közettetec, es a te magod közett te vtánnad: Minden Firfiui Nem környül meteltessec tü közettetec", situaţie în care textul latin nu prezintă acest element de legătură: „hoc est pactum quod observabitis inter me et vos et semen tuum post te circumcidetur ex vobis omne masculinum"; „Adunară, *iară*, într-o grămadă broaştele şi se împuţi pămîntul de iale" (*Ex*., 8, 14), „Rakásba gyüytec *kedig* à békákat, es à föld meg büszüuec tölec", caz în care textul latin este mai aproape, sub aspect formal, de cel ebraic, deoarece elementul corespondent al rom. *iară*, era un *şi* narativ: „congregaverunt*que* eas in inmensos aggeres et conputruit terra". O situaţie în care textul latin alege să dedramatizeze discursul, transformîndu-l, dintr-o punere pe scenă a unor personaje, într-o relatare obiectivă apare în secvenţa de după peţirea şi obţinerea Rebecăi, cînd sluga lui Avram cere să plece: „El, *iară*, zise lor" (*Gen*., 24, 56), „Ö *kedig* monda nekic"; „Ei, *iară*, dziseră" (*Gen*., 24, 57), „Azoc *kedig* mõdanac"[91], unde, deşi este aproape sigur că rom. *iară* are rolul de a reda succesiunea discursurilor, dar prin evidenţierea unei anumite opoziţii - deoarece sluga încerca plecarea, Laban încerca amînarea plecării -, este greu de arătat că traducătorul şi, mai ales, cititorul, nu înţelegea(u) astfel o repetiţie ('iarăşi') care, firește, era implicită, dar nu aceasta era cea pe care autorul textului o voia în prim plan; „Eu, *iară*, o bucăţea de pîine aduce-voiu voao" (*Gen*., 18, 5), precum: „En *kedig* egy falat kenyeret hozoc tünektec"[92].

Aceleaşi elemente au o valoare adversativă în: „Greşit-am şi acmu; Domnulu-i derept, eu *iară* şi oamenii miei săntem necuraţi" (*Ex*., 9, 27), „Vétkesztẽ ezuttalis: Az WR igaz: En *kedig*, es az èn népem, Istẽtelenec vagyunc", „peccavi etiam nunc Dominus iustus ego et populus meus impii"; „Domnul va bate război derept voi, voi, *iară*, fiţi mulcomi" (*Ex*., 14, 14), „Az WR viaskodic, tü eröttetec, tü *kedig* veszteg lesztec", „Dominus pugnabit pro vobis *et* vos tacebitis".

Cînd are valoare conclusivă, magh. *kedig* poate fi redat prin altă formă: „Elindulãac *kedig* Elimbol, es az Izrael fiainac minden gyüleközete" (*Ex*., 16, 1), „Purceaseră, *derept însă*, den Elim toată mulţimea fiilor lu Israil", „profectique sunt de Helim et venit omnis multitudo filiorum Israhel".

Exemplele de pînă acum leagă destul de bine textul românesc de cel maghiar şi arată existenţa unei corespondenţe, la traducere, între un element maghiar şi unul românesc. Cele două elemente se echivalează pe baza valorii lor fundamentale, care este comună, dar care, apoi, nu mai este mereu verificată în mod minuţios. Probabil, că, totodată, traducătorul cedează tendinţelor de a calchia şi utiliza întreaga „semantică" a instrumentului gramatical maghiar - probabil şi datorită faptului că aspectul literar, în constituire, al limbii române, nu-i oferea posibilităţi pe care să le considere a fi acceptabile. Întrucît ar fi fost un rezultat al tratării comode, şi încă pe fondul unei precare cunoaşteri a celor două limbi (ceea ce, pentru traducătorul *Paliei de la Orăştie*, este imposibil de admis), ipoteza utilizării, aici, a unor instrumente (superficial) echivalate cu ceea ce apare în textul maghiar, nu este de avut în vedere.

Deşi, în general, textul latin prezintă forme precum *autem* (cel mai ades), *vero*, şi altele, în locurile în care textul maghiar prezintă *kedig*, în mod firesc, există destul de multe situaţii în care textul latin se construieşte altfel: prezintă *-que*, ori juxtapunerea, ori este lipsit de orice fel de corespondent al magh. *kedig*. La rîndul său, datorită urmăririi şi a urmării ambelor texte, *Palia de la Orăştie* - text care se construieşte nu doar prin imitarea celor două modele, ci şi prin asimilarea acestora, urmată de reconstruirea, în limba română, a unui conţinut generat prin intermediul limbii române şi aflat sub imperiul acesteia - se arată a fi mai variată, şi sub acest aspect. Dacă, între textul latin şi cel maghiar există anumite deosebiri, raportarea unuia la celălalt şi invers arătînd două căi de redare a unui conţinut, prin introducerea în ecuaţie a *Paliei de la Orăştie*, se observă că aceasta nu doar urmează, fie o versiune-model, fie cealaltă versiune-model, ci, plecînd de la acestea, reuşeşte să se constituie într-o nouă versiune, dotată cu oarecari trăsături proprii. Particularizarea, individualizarea aceasta a PO - firește, între anumit limite şi de un anumit grad - este o caracteristică foarte bogată în semnificaţii, grăitoare în ceea ce priveşte modul în care această traducere a fost făcută, pornind de la anumite concepţii care au fost aplicate (desigur, suferind, pe parcursul desfăşurării lucrului, felurite forme de concretizare).

Există situaţii în care, urmînd textul latin, PO prezintă un alt corespondent, valid, al magh. *kedig*: „*Şi* era el de 6 sute de ani cănd apele potopului vineră spre pămînt" (*Gen*., 7, 6), „Ö *kedig* Hatszáz esztendös vala, mikor az Özön uiz a földre iöue", „erat*que* sescentorum annorum quando diluvii aquae inundaverunt super

[91] În textul latin, apar, într-un mod foarte concis şi neutru *ait*, respectiv *dixerunt*.
[92] În textul latin, la fel de concis precum mai sus, apare: „ponam bucellam panis".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

terram"; „*E* Lot dzise lor" (*Gen*., 19, 18), „Loth *kedig* monda önekic", „dixit*que* Loth ad eos". În aceste două situaţii, atît conjuncţia *şi*, cît şi urmaşul lat. *et*, v.rom. *e*, au o valoare narativă, ce putea fi redată, de asemenea, prin *iară* narativ. Probabil că nu alegerea între *şi*/*e* şi *iară* este cea care a condus la această soluţie (deşi ipoteza nu poate fi exclusă), ci simpla urmare a textului latin[93]. Oricum s-ar fi petrecut lucrurile, consultarea ambelor texte, maghiar şi latin, a furnizat traducătorului informaţii în ceea ce priveşte relaţiile dintre aceste elemente, valorile implicate, marele cîştig fiind înţelegerea jocului dintre aceste elemente, posibilităţile pe care limba română şi contactele dintre limbi le oferă unui traducător, precum şi dobîndirea capacităţii de a concretiza, apoi, prin punere în act, cunoştinţele astfel dobîndite.

Acesta poate fi motivul cel mai plauzibil pentru care, atunci cînd textele maghiar şi latin prezintă *kedig*, respectiv *autem*/*vero*, PO utilizează un alt element decît corespondentul formal obişnuit al *kedig*, *autem* sau *vero*, dar unul care redă întocmai sensul din context. Într-un caz precum cel de sub *Gen*., 6, 8: „*Ce* Noe află milă naintea Domnului", „NOE *KEDIG* keduet talála az WRnal.", „Noe *vero* invenit gratiam coram Domino", traducătorul PO se arată eliberat de constrîngeri formale, relaţia de adversitate (se accentuează deosebirea dintre Noe şi oamenii din sînul cărora a fost extras şi separat) fiind redată printr-o altă conjuncţie, specializată (pînă astăzi) în această direcţie. Deşi utilizarea rom. *iară* nu ar fi fost greşită, poate mai puţin potrivită, aşa cum, de altfel, apare în alte locuri din PO, de data aceasta, gestul autorului traducerii româneşti indică în mod clar o alegere, operată pe baza competenţei sale lingvistice, a cunoştinţelor de limba română, a observării textelor-model, a valorilor şi relaţiilor dintre acestea, precum şi a relaţiei lor cu limba română.

De asemenea, sub *Gen*., 6, 4: *Şi* era în acealea dzile uriaşi sau putearnici spre pămînt", „VALANAC *kedig* az idöbe Oriasokis á Földen ", „gigantes *autem* erant super terram in diebus illis", unde apare, în PO, un *şi* narativ, potrivit, dar care semnifică şi eliberarea de sub presiunea modelelor (este de remarcat că, în ambele exemple, modelele coincid, deci presiunea exercitată de ele este considerabilă). Mai interesante încă, apar lucrurile sub *Gen*., 21, 17: „*Şi* Domnezeu, *deaca* audzi glasul porobocului, şi îngerul lui Domnedzeu din ceriu chiemă pre Agara şi zise ei", „Az Isten *kedig* meg halla a gyermec szauat. Es az Istennec Angyala menyböl hiua Hagart, es monda öneki", adică 'iar Dumnezeu auzi glasul copilului. Şi îngerul lui Dumnezeu o strigă pe Agar din cer, şi-i spuse', „exaudivit *autem* Deus vocem pueri vocavitque angelus Domini Agar de caelo dicens", unde traducătorul român, într-un efort compilatoriu, pune la contribuţie ambele modele din care află semantica potrivită.

Pe aceeaşi linie se înscrie şi eliberarea totală, sub aspect formal, de cele două modele, desigur, tot în urma observării acestora, dar în alte locuri ale textului[94]: „Ivi-se lui Domnul la Mambre, în zăpodiia stăjarilor, cănd şedea la uşa cortului său, atunce cănd zua era mai caldă" (*Gen*., 18, 1), pentru: „MEG IELÖNEC **kedig** öneki az WR Mambrenac Cherfas völgyebe, mikor ülne az ö satoranac aytayan a napnac leg melegb koraba" şi: „apparuit *autem* ei Dominus in convalle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei"; „Demîneaţa sculă-se şi dzise" (*Gen*., 24, 54), pentru: „Reggel **kedig** felkele es monda" şi: „surgens *autem* mane locutus est".

2.2.2. Nume proprii. O altă categorie de elemente dotate cu relevanţă în procesul de identificare a sursei unei traduceri o constituie aceea a numelor. Analiza felului în care PO redă această categorie - care înglobează onomastice, etnonime, toponime, hidronime, nume de minerale etc. - este în măsură să completeze datele pînă acum obţinute[95]. Analiza tratamentului la care aceste nume au fost supuse în cadrul

[93] Vezi şi o situaţie precum cea din *Gen*., 18, 10, din PO: „*Şi* Sara după spate, de după uşa cortului, aceasta ‹auzi›", unde textul maghiar este cel urmat: „Sara kedig hata möget a satoraytaya mögül hallaya vala eszt", cel latin prezentînd în mod implicit şi nu explicit un astfel de element: „qui audito Sarra risit post ostium tabernaculi". În acest caz, *şi* narativ din textul românesc decurge din magh. *kedig*.

[94] La astfel de situaţii se poate ajunge şi prin intermediul unor cazuri precum: „Ficiorii lui Cus sănt aceştea" (*Gen*., 10, 7), „Cusnac *kedig* fiai ezec", „filii Chus"; „Isaac veniia de la (...)"(*Gen*., 24, 62), „Isaac **kedig** iö vala (...)" „eo tempore Isaac deambulabat per viam" şi chiar: „Să socotiţi, derept aceaea, sămbăta mea că sfîntă fie la voi, *iară* cine o va frînge, cu moarte să moară" (*Ex*., 31, 14), „Örizzetec meg ezokaert az én szombatomat, mert szent legyen tünalatoc: A ki *kedig* megtöri, halállal hallyon", „custodite sabbatum sanctum est enim vobis qui polluerit illud morte morietur", precum şi: „**Şi** toată dihaniia vădzu tunetul ceriului şi afumatul muntelui. Cănd, *iară*, aceastea vădzură spămîntară-se şi departe stînd" (*Ex*., 20, 18), „**ES** mind a nép lata à menydörgésöket, es á hegynec lüssetgesét. Mikor *kedig* ezeket latac, meg rettenénec, es tauoly áluan", „cunctus **autem** populus videbat voces et lampadas et sonitum bucinae montemque fumantem et perterriti ac pavore concussi steterunt procul".

[95] Analiza acestei categorii de nume a fost făcută, chiar dacă sînt semne că nu în mod exhaustiv, de către Mario Roques, spre a oferi cercetătorilor limbii elemente materiale preţioase dotate cu putere de argumentare, concluzii valide, precum şi un model de cercetare şi de metodă. Aspectele pe care acest cercetător le evidenţiază şi concluziile pe care le extrage de aici pot fi acceptate fără nici o rezervă. Analizînd în paralel, verset cu verset, textul PO, porţiunile corespondente din *Vulgata*, din textul maghiar, din *Biblia Hebraica*, *Septuaginta*, precum şi din alte versiuni, am considerat potrivit să

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

procesului de traducere arată, ca o primă caracteristică de remarcat, că redarea numelor este grevată de numeroase inconsecvenţe. Această observaţie preliminară este de natură să indice, în primul rînd, că subsistemul numelor din text nu a fost conceput ca atare, spre a se reda numele în consecinţă, unitar, sub acest aspect traducătorii tratînd textul în mod nediferenţiat. Totodată, este de observat că dificultăţile legate de redarea în limba română a aceloraşi nume au obligat uneori traducătorii la analize prin care izolau numele de context, problemele traducerii acestora nefiind depăşite decît dacă numele erau privite în sine[96]. Cu toate că analiza corectă a acestei traduceri româneşti impune ca numele proprii să fie analizate în urma extragerii lor din context, în sine, în esenţă, felul în care este făcută traducerea aceasta ne obligă la a privi clasa numelor în ansamblul textului din care ele fac parte. În urma acestor analize se poate constata că toate caracteristicile constatabile la analiza traducerii PO se regăsesc în cele ce decurg din analiza numelor proprii ale PO.

Aşa cum textul biblic nu constituie, în prealabil, pentru traducătorul PO, o realitate bine stăpînită din punct de vedere al formei şi al conţinutului, sub aspect textologic, teologic, filologic şi lingvistic, nici subsistemul numelor proprii nu beneficiază de o reflexie corespunzătoare în mintea traducătorului. Punctul de plecare cel mai important al unei astfel de situaţii este dat de o realitate cît se poate de naturală: gradul de cunoaştere al respectivelor nume. Majoritatea numelor care apar în text sînt complet necunoscute traducătorului. De altfel, adeseori, importanţa acestora în cadrul textului poate fi considerată ca fiind neglijabilă. Chiar dacă, uneori, aceste nume pot să apară nu doar într-o singură ocurenţă, ele nu contează în economia textului. Ele nu se reţin de către receptor (auditoriu sau cititor), iar traducerea lor nu necesită, de regulă, o cercetare sau un efort suplimentar. Acestea rămîn nişte nume care doar se referă la o realitate - de multe ori, şi aceea neinteresantă - care, în cadrul povestirii, trebuie denumită cumva. Aceasta este percepţia comună şi firească la utilizatorul obişnuit al textului biblic, şi numai cercetătorul asiduu al *Bibliei*, specializat (geograf, geolog, lingvist, istoric, teolog etc.) îi poate scăpa. Traducătorul PO nu făcea, nicicum, parte din ultima categorie. El era doar un bun cunoscător al limbilor română, maghiară şi latină, care avea ca scop redarea textului biblic din maghiară şi latină în română, pentru a-l oferi cititorului şi ascultătorului român. Chiar dacă povestirile *Genezei* şi ale *Exodului* erau cunoscute publicului românesc, împreună cu unele nume pe care acestea le conţin, majoritatea numelor din cele două cărţi biblice apar în limba română, în faţa publicului românesc, pentru prima dată. De altfel, faptul acesta nu va conduce la reţinerea lor de către memoria, individuală sau colectivă, a celor în contact cu *Biblia*. Sub acest aspect, ierarhizarea numelor *Biblie* este evidentă şi incontestabilă. Ceea ce rămâne, însă, este necesitatea, pentru traducător, de a reda un astfel de nume, iar pentru text de a-l conţine. Această problemă se rezolvă cu mijloacele traducătorului şi ale epocii şi în interesul acestora.

Pe lîngă această necesitate, inerentă, a redării în limba română a numelor care apar în textul biblic, iniţiatorii actului traducerii şi traducătorii acestui text prezintă o altă necesitate, mult mai imperioasă din perspectiva lor, care li se impune într-un alt fel, pe cale culturală şi nu la modul natural, ca o fatalitate. Aceştia trebuiau să găsească mijloace prin care să convingă toate categoriile de public românesc, dar mai ales categoria „observatorilor", de caracterul ortodox şi de extracţia greco-slavă, orientală, a traducerii. Dincolo de unele mici artificii operate în alte puncte ale traducerii, zona aceasta, a numelor proprii, era una foarte nimerită pentru a atinge un astfel de scop. Deşi, dacă nu sînt importante prin concept sau prin referent, numele proprii nu se memorează (cu excepţia situaţiei, aleatorii, în care un nume poate fi reţinut de către memorie în mod involuntar), la momentul lecturii sau ascultării lor, acestea atrag atenţia[97]. Intuind acest tip de proces psihologic (sau cunoscîndu-l pe cale empirică), dar şi datorită posibilităţilor reale pe care o traducere le oferă în această direcţie, traducătorii PO vor folosi multe dintre numele pe care textul biblic le

---

îmbogăţim corpusul de exemple din această categorie, la nivelul claselor care o constituie, dar fără a înmulţi inutil exemplele din aceeaşi clasă.

[96] În destule situaţii, deşi traduce, spre exemplu, urmînd textul maghiar, dificultăţile redării cîte unui nume îl pot face pe traducător să apeleze la textul latin, optînd, în scopul redării numelui în textul românesc, pentru urmarea modelului latin. Este foarte important de acordat acestei situaţii poziţia pe care ea o deţine, categoria în care se află versetele traduse prin compilare îmbogăţindu-se astfel cu această clasă de situaţii.

[97] În mod natural, fiinţa umană beneficiază - fără a se concentra neapărat în acest scop - de un grad mult mai ridicat de atenţie şi de o mai mare capacitate analitică atunci cînd receptează, pe cale lingvistică, nume, comparativ cu situaţia în care receptează, pe aceeaşi cale, procese sau însuşiri, aşa cum, în activitatea nelingvistică, aceeaşi fiinţă este mult mai impresionabilă în cazul proceselor. În sînul numelor, un nume care se referă la realităţi necunoscute, puţin cunoscute sau care stîrnesc interesul în a fi explorate şi cunoscute de către fiinţa umană este capabil să genereze o impresie mai puternică decît unul bine cunoscut deoarece, sub aspect teoretic şi potenţial, măsura în care cel dintîi ar putea aduce un plus de cunoaştere este mult mai mare decît în cazul celuilalt, ceea ce face şi ca ultimul să fie tratat ca un obiect peste care se poate trece cu vederea sau care poate trece neobservat, în vreme ce primul beneficiază de atenţie.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

conţine pentru a da impresia unei traduceri la care slavona, în primul rînd, a participat din plin. La aceasta vor alătura, în cadrul unui tratament identic, numele proprii importante, deja bine cunoscute de către publicul românesc. Locul în care traducătorii vor acţiona, în această direcţie, asupra numelor va fi cel dotat cu cea mai mare capacitate de evidenţiere, aşadar forma numelui. Fireşte - pe lîngă faptul că rămîn destule nume să indice proveniența latină şi maghiară a *Paliei de la Orăştie*, sînt destule locuri în text în care asocierea cu slavona nu s-a putut face.

> În ceea ce priveşte asocierile - aproape la fel de convenabile pentru iniţiatorii PO, cu textul ebraic şi cu cel grecesc, se cuvine făcută o remarcă. Prin orice limbă s-ar traduce textul sacru, relaţia - mediată - cu textele ebraic şi grecesc nu se poate pierde (mai ales atunci cînd este vorba despre numele proprii). Este natural ca, într-o traducere a textului biblic, să apară forme care prezintă aparenţe greceşti şi ebraice. Sub acest aspect, se poate spune că o eventuală activitate de căutare a sursei greceşti sau ebraice, într-o traducere oarecare şi la nivelul numelor propii, este puţin relevantă. Din nici o perspectivă lucrurile nu stau la fel atunci cînd este vorba despre textul slavon. Urme ale acestuia pot apărea exclusiv la limbile care traduc de aici (nici la nivel teoretic nu este de luat în seamă ipoteza că textele celor care traduc din slavonă, dar prin intermediar, ar putea prezenta urme concludente ale textului slavon). Spre deosebire, aşadar, de cazul reprezentat de ebraică şi de greacă (într-un fel, conţinute în mod implicit în orice traducere care a urmat *Septuaginta* sau texte ebraice şi *Septuaginta*, direct sau indirect, traducerile spaţiului european revendicîndu-se de la această dublă rădăcină), urmarea unei surse slave poate fi în măsură să lase urme doar la textul care a ales această sursă. Nişte urme relevante, aşadar. Din acest motiv, prezenţa unor astfel de urme la nivelul, vizibil, al numelor proprii, putea fi un pas important pe calea inducerii convingerii receptorilor textului că acesta decurge şi din urmarea unui text slavon-ortodox.

În continuare vom analiza principalele tipuri de situaţii pe care PO le prezintă, în ceea ce priveşte numele proprii, încercînd să completăm aspectele relevante ale caracterului acestei traduceri, pînă acum discutate.

2.2.2.1. Ca şi în alte situaţii, şi aici, traducătorul şi-a urmat metodele de traducere pe care le-am observat pînă acum. De aceea, chiar dacă, în unele cazuri, traducerea versetului se revendică de la textul maghiar, de pildă, numele pe care respectivul verset le conţine pot fi fost produse urmînd textul latin. Alteori acest lucru nu se întîmplă, situaţia numelor din textul românesc întărind concluzia care decurge din analiza întregului verset în ceea ce priveşte proveniența acestuia.

În felul acesta apar: *Fison* (PO), precum *Phison* (lat.), faţă de *Pison* (magh.); *Tigris* (PO), precum *Tigris* (lat.), faţă de *Hidekel* (magh.)[98]; *Maviail*, *Matusail* (PO) precum *Maviael*, *Mathusael* (lat.), dar *Mahuiael*, *Methusael* (magh.); *Noima* (PO) pentru *Noemma* (lat.), *Naema* (magh.); *Cainam* (PO), *Cainan* (lat.), dar *Kenan* (magh.); *Malaliil* (PO) *Malalehel* (lat.), *Mahalaleel* (magh.); *Mathusalam* (PO şi *Vulgata*), dar *Methusalah* (magh.), apoi *Mathusalim* (PO), *Mathusala* (în *Vulgata*[99]), respectiv *Methusalah* în textul maghiar.

Ectan precum lat. *Iectan* şi nu precum magh. *Iakethan* (*Gen*., 10, 25-26, 29); *Elmodad*, *Asormoth*, *Lare*, precum lat. *Helmodad*, *Asarmoth*, *Iare* şi nu precum magh. *Almodat*, *Hazarmaueth*ott, *Iarah*ot; *Uzai*, *Decla* precum lat. *Uzal* şi *Decla* şi nu precum magh. *Vsal*t, *Dikela*t; *Ararat* (*Gen*., 8, 4) precum în maghiară[100] şi nu *Armenia* ca în lat.; *Chinaş*, după *Kenas* şi nu după lat. *Cenez*; *Peleg*, precum *Péleg*, deosebit de lat. *Faleg*; *Hebal* precum lat. *Ebal* şi nu precum magh. *Obalt*, ceea ce întăreşte caracterul compilatoriu al PO, de un abandon real al uneia dintre cele două versiuni nepuînd fi vorba nici măcar pe porţiunea unui singur verset.

> Compilaţia poate cunoaşte grade atît de ridicate, încît, în unele cazuri, analiza traducerii versetului, sau doar a unei părţi a acestuia, să contrazică ceea ce procură analiza traducerii numelor cuprinse în porţiunea respectivă. Fireşte, situaţia se datorează la aceea că este traducătorul român alegea formele pe care le considera a fi cele mai potrivite pentru textul şi pentru cititorul său. Astfel se explică: „Hotarăle a lor era de la Sidon prin Ghera, tot pînă la Gaza, pînă sosesc la (...)”(*Gen*., 10, 19), precum: „Az ö hataroc vala Tidontol fogua Gerar által mind Gazaig, míg iuttnac (...)” şi nu precum: „factique sunt termini Chanaan venientibus a Sidone Geraram usque donec ingrediaris (...)”; „Şi Sim, cine-i frate lui Iafet, şi tatăl a toţi ficiorilor lui Eber, rodi ficiori” (*Gen*., 10, 21), precum: „Sem is, ki Iaphetnec báttya es Ebernec minden fianiac attya, fiakat nemze” şi nu precum: „de Sem quoque nati sunt patre omnium filiorum Eber fratre Iafeth maiore”.

2.2.2.2. Sursele devin evidente în cazurile în care apar diferenţe între textul latin şi cel maghiar date de traducerea în maghiară a unor termeni din textul ebraic (*Rafaim*, de pildă, avea acest sens, ‘uriaş’; vezi şi *Gen*., 15, 20). În mod indubitabil, textul românesc se revendică de la cel maghiar: „şi bătură *pre uriiaşi*

---

[98] În: „Şi riul al treile Tigris, care cură spre Asiriia” (*Gen*., 2, 14), „nomen vero fluminis tertii Tigris ipse vadit contra Assyrios”, „A harmadic Viznec neue Hidekel, é folly Assyrianac napkelet felöl valo reszére”, versiunea românească simplifică prima parte a versetului, netraducînd nici „nomen vero”, nici *neue*, (făcuse acest lucru în versetul precedent şi, cu toate că trece în alt verset, tratează enunţul ca pe o frază unitară) şi urmează textul latin în cea de-a doua parte. Magh. *Hidekel* urmează textul ebraic - unde apare חִדֶּקֶל, Chidekel -, de asemenea partea finală a versetului, lipsă în textul latin - precum în cel grecesc- şi în cel românesc.

[99] Nestle, căci în Osb nu se schimbă.

[100] De altfel, şi construcţia versetului urmează pe cea din maghiară.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Astarot în Carnaim, Suzim, în Ham şi pre Emim în cîmpul lu Carithaim" (*Gen*., 14, 5), după: „es meg verec *az Oriasokat Astaroth Karnaimba*, es Susim Hamba, es Emimot, Kiriathalmnac mezeyen", dar: „percusseruntque **Rafaim** in **Astharothcarnaim** et Zuzim cum eis et Emim in Savecariathaim"; „Sculă-se Iacov den Verjava" (*Gen*., 46, 5), precum: „Felkele Iacob Beersababol", dar: „surrexit Iacob a puteo Iuramenti". Ebr. בְּאֵר שָׁבַע redat în B.Orth. prin *Beer-Şeba*, era un nume care, în ebraică, avea sensul acesta: 'puţul jurămîntului'. Denumirea apare, pentru prima dată, în *Gen*., 21, 32, se reia în 45, 1 şi 5.

Uneori, Hieronym traduce termenul ebraic din text, alteori face împrumutul şi lasă termenul ca atare. În acelaşi chip, textul maghiar procedează la fel, dar acest lucru nu se petrece, în toate traducerile, în aceleaşi locuri din text. Lucrul acesta se constată nu doar pentru textul ebraic, ci şi pentru cazul în care sursa unei traduceri este grecească, şi este valabil în toate traducerile. Spre exemplu, deşi, în NTB apare *Mesopotamiia*, revizia acestui text, reprezentată de BB, se va întoarce la limba greacă, dar prin calc şi nu prin împrumut: „Mijlocul rîurilor " (BB). La rîndul său, textul slavon procedează tot prin calchiere, **междꙋ рѣчіи**, ceea ce, apoi, se reflecă în textele româneşti ale secolului al XVI-lea: „dintre rrîure" (CB) şi „între rîuri" (CP).

2.2.2.3. Alături de cazul în care este evident că PO ia respectivele nume din maghiară şi de cel în care numele provin din textul latinesc, uneori, numele par a fi luate dintr-una din cele două surse, apoi fiind modificate conform unor cerinţe ale limbii române, alteori, este posibil ca forma numelor să fie comună celor trei texte. Astfel apar: Gomer, Magog, Madai, Iavan, Togarma, apoi Meşec de la Mesec (magh.) şi nu de la Mosoch (*Vulgata*); Tuval pentru Tubal şi Thubal; Tirai pentru Tirab şi Thiras; Aşchenan pentru Aschenac şi Aschenez; Rifact pentru Riphat şi Rifath, Camuel, alături de Camuhel şi de Kemuel; Azav, alături de Azau şi de Haz; Feldas alături de Pheldas şi de Pildas; Edlaf alături de Iedlaph şi de Idlaf; Ehus, Elam alături de Iehus, Ialam şi Hieus, Hielom; Enoh, Falu, Ezron şi Carmi alături de Hanoc, Phallu, Hetzron es Carmi şi Enoch et Phallu et Esrom et Charmi. Apoi: „Cea de pat a lui, Reuma, încă născu Teba, şi Gahan, şi Taas, şi Maakha" (*Gen*., 22, 24), alături de: „Az ö Agyasa is Reuma szüle Tebahot, Gahamot, Thahast, es Maacat" şi de: „concubina vero illius nomine Roma peperit Tabee et Gaom et Thaas et Maacha"; „Dijon, Ezer şi Dejan" (*Gen*., 36, 30), alături de: „Disou, Ezer es Disan" şi de: „dux Dison dux Eser dux Disan"; Dihna alături de Dinha şi de Denaba (din greşeală, apare o metateză); Ajnata alături de Asnath şi de Aseneth; „Vela, Vekhear, Azbel, Ghera, Nalaan, Ehi, Rosc, Mupim, Hupim şi Ared", alături de: „Bela, Bekher, Asbol, Gera, Naaman, Ehi, Rosch, Muppim, Huppim es Ard" şi de: „Bela et Bechor et Asbel Gera et Naaman et Ehi et Ros Mophim et Opphim et Ared" etc. De altfel, astfel de nume importă prea puţin pentru cititor şi, probabil că nici traducătorul nu le trata cu foarte mare atenţie[101].

2.2.2.4. În general, numele provine din versiunea care prezintă o formă convenabilă românei, dar aceasta nu este o regulă strictă. Se poate spune, de aceea, că limba română dictează pe cît posibil, dar nici nu se poate renunţa o observaţia că, în unele situaţii, forma pe care unele nume o capătă în PO se arată a fi fost inspirată de texte bisericeşti contemporane sau mai vechi, în fapt, de un uz deja impus şi familiar credincioşilor. De aceea, rămîne o formă de independenţă a traducătorului român o situaţie precum cea din: „pămîntul Arapiei", faţă de: „terram Aethiopae" şi de: „Szerechen Orszagot" (în ebraică „ţara Cuş", în greacă τὴν γῆν Αἰθιοπίας), unde, existînd un termen cunoscut cititorului, acesta nu mai este solicitat printr-un împrumut. Precum se vede, fiecare traducător a redat aceeaşi realitate cu numele curent în limba şi civilizaţia sa (*sărăcin* apare în textele româneşti ale secolului al XVI-lea, dar, întrucît traducătorul român nu optează pentru acesta - deşi, în forma sa maghiară, el apare în chiar modelul maghiar al PO -, se pare că acesta aparţinea mai curînd românilor aflaţi sub influenţă slavă, în vreme ce termenul *arap*, de extracţie latină, cunoscut tuturor românilor, caracteriza, şi la nivel cult, zona transilvană)[102].

2.2.2.5. Cu toate că unele nume proprii din text trebuie să fi fost larg cunoscute în epocă, nu doar în rîndul cunoscătorilor textului biblic [*Abel*, *Adam*, *Aron*, *Cain*, *Babel* şi *Babilon*, *Eva*, (*Evva*, în text, alături de *Heua* şi *Hava*, dar *Eva* în *Introducere* - 4/12), *Gomora*, *Iosif*, *Moise*, *Rebeca* (cu variantele *Reveca*, *Răveca*), *Sara*(*i*), *Sodoma* etc.), iar altele erau cunoscute sau măcar reţinute de memoria pînă şi a celor din urmă, este de observat că, în porţiunile în care PO urmează textul maghiar - alături de unele cazuri în care diferenţele se datorează preexistenţei acelei forme în limba română -, oscilaţiile formelor se datorează necunoaşterii situaţiei exacte a formei respective în maghiara vorbită. Cu toate acestea, în general, fonemele care trebuie să fi pus probleme majorităţii cunoscătorilor de maghiară, nu au ridicat dificultăţi insurmontabile în calea autorului PO. Constatarea decurge din urmărirea transcrierilor precum: *Zidon* devine *Sidon*, *Zeboim*ig devine

[101] Vezi şi *Gen*., 11, 10-32, porţiune care pare edificată mai curînd după textul maghiar, ceea ce se reflectă şi la nivelul numelor conţinute de acel fragment. Neinteresînd prea mult pe creştini, astfel de genealogii puteau fi traduse urmînd (foarte probabil mult mai uşor şi cîştigînd timp) una dintre versiuni, fără o consultare prea atentă a celeilalte, cu atît mai mult cu cît, porţiunea nu era una dificilă sau care ar fi cerut acurateţe.

[102] Vezi NTB, FA 8, 27, apoi acelaşi loc în CB şi CP., unde primul text prezintă *arap*, celelalte *sărăcin*.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Seboim, dar: *Iebusim* devine *Ebuzim*, sau: *Sodoma*ig devine *Sodoma*, *Assur* devine *Asur*, *Salaha* devine *Salah*, *Girgosit*ott devine *Ghirgosit*, *Siuit*ott devine *Sivit*, apoi: *Zeniarit*ott devine *Zeniarit*, *Gaza*ig devine *Gaza*, *Lasa*ig devine *Laja*. În cazurile cu care s-a exemplificat aici, atunci cînd termenul nu era deja consacrat într-o anumită formă, în limba română (*Sodoma*, eventual, *Gaza* şi *Sidon*), se observă un efort al traducătorului român de a nu se abate prea mult de la modelul maghiar, dar încercînd să nu lezeze limba română şi, mai ales, să nu-şi facă sursa prea transparentă. Fireşte, cum se va vedea şi în alte cîteva situaţii, lucrul acesta din urmă nu-i reuşeşte mereu (*Laja*), deşi nu trebuie lăsată deoparte posibilitatea, cît se poate de reală, ca, uneori, să fi dezvăluit intenţionat sursa maghiară.

> După cum s-a mai spus, şi precum se va vedea foarte limpede şi în alte ocazii, există situaţii în care această sursă este dezvăluită într-un mod atît de evident încît este imposibil de crezut că un traducător atît de capabil nu ar fi reuşit în alte cîteva cazuri ceea ce a reuşit de nenumărate ori. Analiza unor astfel de situaţii arată că, dimpotrivă, traducătorul român acţiona uneori ca şi cum ar fi fost nevoit să demonstreze cuiva că sursa maghiară este utilizată şi contribuie realmente la edificarea *Paliei de la Orăştie*.
>
> Deşi este destul de apropiat de textul latinesc, textul maghiar de sub *Gen*., 21 prezintă, la nivel formal, destule diferenţe care să poată indica dacă textul românesc se constituie prin urmarea versiunii maghiare sau a celei latine. Privind la acest cap, în integralitatea sa, observăm că, spre deosebire de modalitatea de traducere practicată pînă aici, în capul 21 al *Genezei*, traducătorul român începe să urmărească mai strîns textul maghiar[103]. Putem crede că acesta a căpătat încredere în forţele sale de a înţelege textul şi de a-l reda în limba română într-un mod corect şi la nivelul standardelor stabilite. Putem crede că traducătorul român, în urma lecturilor, a considerat că stăpîneşte textul de tradus, caracteristicile sale esenţiale, atît cele de conţinut, cît şi unele de formă, care, o dată reproduse în limba ţintă, ar fi de natură să confere textului-traducere înfăţişarea şi spiritul necesar pentru ca noua versiune să fie percepută aşa cum se cuvine, aproximativ în felul în care este perceput textul în limba din care se traduce. Atunci, am avea a face, cu un traducător care stăpîneşte tehnicile necesare translării conţinuturilor şi formelor textului de tradus şi care îi sînt necesare atingerii ţelurilor sale. Un astfel de traducător a găsit mijloacele lingvistice de a opera echivalenţe lingvistice şi de a recrea atmosfera textului, a găsit căile de a obţine inteligibilitate. Un astfel de traducător, care a făcut proba calităţilor sale, poate fi văzut ca suspendînd parţial abilităţile acestea, numai dacă asupra sa acţionează cine ştie ce impuls puternic (controlul celui care patrona întreprinderea, imixtiunea, dată de colaborare mai ales, a unui alt traducător, avînd o altă concepţie şi cu autoritate asupra celui dintîi etc.), sau dacă se poate imagina că porţiunea respectivă de text a fost tradusă de un alt individ, avînd o altă concepţie asupra traducerii, ceea ce este greu de imaginat dacă privim textul, în mod evident, conceput şi adus în limba română de unul şi acelaşi individ[104]. În condiţiile semnalate, oricum s-ar privi lucrurile, singurul răspuns care se impune prin forţa evidenţei sale este că, în acest cap, ceva sau cineva a putut exercita o anumită constrîngere asupra traducătrului, o constrîngere de natură să-l determine pe acesta să urmeze mai vizibil (cel puţin la nivel formal) textul maghiar. În plus, de-a lungul PO, există mai multe porţiuni (unele mai scurte decît un cap, altele care se întind pe mai multe capuri), în care apelul la *Vulgata* pare a se suspenda, sau devine cît se poate de firav, versiunea maghiară devenind dominantă. Toate acestea se petrec în condiţiile în care, de nenumărate ori, acelaşi traductor urmează *Vulgata* cu o încredere în autoritatea acesteia, incomparabil mai ridicată decît cea pentru textul maghiar, în condiţiile în care, traducătorul român se arată - iarăşi, de nenumărate ori - adept al consultării şi utilizării ambelor versiuni.

Alături de acestea atrage atenţia o serie de nume în care, conform unor consecinţe ale utilizării alfabetului chirilic, dar mai ales în zona de influenţă slavă (Moldova şi Muntenia) apare în mod constant *v* pentru *b* (**в**/**б**), chiar dacă modelele străine prezintă, în acel loc un *b*: *Avel* nu *Abel*; *Iacov* nu *Iacob*; *Iavil* alături de lat. *Iabel* şi magh. *Iabal*; *Tuvalcaim* pentru lat. *Thubalcain* şi magh. *Tubalkain* (*Tubalkaim*); *Tuval* pentru *Tubal* şi *Thubal*; *Joval* pentru *Sobal* şi *Sobal*; *Ziveon* pentru *Zibeon* şi *Sebeon*; *Vilhan* pentru *Bilhan* şi *Balaan*; „*Vala*, ficiorul lu *Veor*" pentru: „*Bela Beor*nac fia", respectiv: „*Bale* filius *Beor*"; *Iovav* pentru *Iobab* şi *Iobab*; *Ahaliav* pentru *Ahaliab* şi *Hoolia* etc. Totodată sînt de remarcat situaţii cum nu apar în textele de peste munţi: *Hebal* precum lat. *Ebal*, alături de magh. *Obalt*; *Ebuzim* precum magh. *Ebuzim*; „Şi Sim, cine-i frate lui Iafet, şi tatăl a toţi ficiorilor lui *Eber*, rodi ficiori" (*Gen*., 10, 21), precum: „Sem is, ki Iaphetnec báttya es *Ebernec* minden fianiac attya, fiakat nemze", alături de: „de Sem quoque nati sunt patre omnium filiorum *Eber* fratre Iafeth maiore", apoi: *Nebaiot* după *Nebaiot*.

---

[103] La nivel formal, o caracteristică semnificativă a acestui cap, în PO, ţine de revenirea consistentă, la redarea construcţiilor verbale perifrastice.

[104] O analiză amănunţită a felului în care a fost tradus capul 21 în mai multe limbi (greacă, latină, apoi maghiară, germană, engleză, franceză - veche şi modernă -), arată că, în toate aceste cazuri, rezultatele traducerii din textul ebraic sînt cît se poate de asemănătoare. Diferenţe între rezultatele traducerii acestui cap în respectivele limbi există, desigur, însă ele sînt nu doar minore, ci şi imposibil de îndepărtat fără a se forţa peste măsură structurile respectivelor limbi. Altfel spus, în acest caz, traducerea nu sminteşte chipul limbii-sursă decît în măsura în care, altfel, ar sminti chipul limbii-ţintă. Deşi rar, faptul se datorează realităţilor pe care acest cap le are de exprimat, aduse la suprafaţă prin forme care au putut fi reproduse relativ fidel, fără ca solicitările la care limbile-ţină au fost astfel supuse să depăşească limitele lor de siguranţă, dimpotrivă, uneori îmbogăţindu-le pe acestea.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

2.2.2.6. Privitor la această categorie de nume se cuvin remarcate acele situaţii evidenţiate de către M. Roques, şi care se pot constitui în mărci ale urmării textului maghiar. Comparînd ceea ce apare sub *Gen*., 10, 11-14, în cele trei versiuni, dincolo de asemănările şi deosebirile curente, existenţa unor adaptări ale formelor la paradigmele limbii române (*Neniviia*, alături de *Niniue*th, respectiv de: *Nineve*n, dar, apoi *Nineve* alături de *Niniue* şi *Nineve*n), precum şi de faptul că textul românesc trebuie pus pe seama celui maghiar, se observă şi unele confuzii ale traducătorului român: „Din acest pămînt rîdicară-se *după aceaea* Asur şi zidi Neniviia, *Rehobot, Irth* şi Calahaot. / Şi Răsănt, între Nineve şi între Calah, acesta *prea mare* oraş. / Miţaraim rodi *Ludimot*, *Anamimot*, *Leabimot*, Nathuim, / Pathrusim; din aceştea se-au rădicat Filistei şi Cathorim"; „E földröl tamadat *annakutanna* Assur, es raka Niniueth, *Rehoboth, Irth* es Calahot, / Resent is Niniue es Calah közett: Ez *igen nagy* varos / Mitzarim nemze *Ludimot*, *Anamimott*, *Leabimot*, Naphtuimot, / Pathrusimot: Ettöl tamad tanac a Philisteosoc es a Caphtorimoc"; „de terra illa egressus est Assur et aedificavit Nineven **et plateas civitatis** et **Chale** / Resen quoque inter Nineven et **Chale** haec est civitas magna / at vero Mesraim genuit Ludim et Anamim et Laabim Nepthuim / et Phetrusim **et Cesluim** de quibus egressi sunt Philisthim et Capthurim". Astfel, necunoscînd denumirile respective, traducătorul român se încurcă la nivelul unor forme precum: *Ludimot*, *Anamimot*, *Leabimot*, pentru *Ludim*, *Anamim*, *Leabim* (*Ludim*, *Anamim*, *Laabim* în *Vulgata*), copiind şi desinenţa cazuală maghiară. În mod curios, greşeala nu se repetă pentru numele imediat următoare, căci apare *Nathuim*, *Pathrusim*, alături de magh. *Naphtuim**ot***, / *Pathrusim**ot***, şi lat. *Nepthuim Phetrusim*[105]. De asemenea, în continuare, autorul PO traduce ,;din aceştea se-au rădicat Filistei şi Cathorim", alături de „Ettöl tamad tanac a Philisteosoc es a Caphtorimoc", în textul latin: „de quibus egressi sunt Philisthim et Capthurim".

Astfel de cazuri nu sînt singulare, situaţiile în care traducătorul român, necunoscător al formei numelui din text, reuşeşte să evite capcana gramaticii maghiare, alternînd cu cele în care neatenţia, pe fondul aceleiaşi lipse de cunoaştere profundă, conduce la greşeli.

În acelaşi sens, încă mai interesante sînt situaţiile din clasa: „Iebuseum et Amorreum Gergeseum" (*Gen*., 10, 16), care apare în textul maghiar sub formele: „Iebusimot, Emarriatot, Girgositott", devine „Ebuzim, Emariiat, Ghirgosit"; „Hivit, Archet, Sivit" (*Gen*., 10, 17), precum: „Hiuitot, Arketott, Siuitott", şi nu precum: „Eveum et Araceum Sineum"; „Armodit, Zeniarit şi Hamatit" (*Gen*., 10, 18), precum: „Armoditott Zeniaritott es Hamatitott", nu precum: „et Aradium Samariten et Amatheum", cu ajutorul cărora observă că traducătorul era avizat asupra pericolului de a confunda, în formele unor nume necunoscute, elemente ale gramaticii maghiare, dar necunoaşterea numelui este atît de mare încît nu reuşeşte să elibereze, în întregime, formele acelea de amprenta maghiară. Toate acestea se petrec pe fondul interesului scăzut pentru aceste nume, ceea ce înseamnă că fusese suspendată consultarea textului latin, sau că, pe aceste porţiuni, era sporadică. Pe de altă parte, o astfel de greşeală (confuzia între începutul desinenţei şi finala numelui, în contextul în care aşteptarea era ca numele să se încheie în consoană) era lesne de făcut, deoarece, în cazul unor astfel de nume, chiar şi un bun cunoscător român al limbii maghiare poate avea dificultăţi reale în a face delimitarea corectă. În plus, o situaţie precum cea de sub *Gen*., 36, 3: *Vazma* pentru *Basmatott* şi *Basemath*, alături de acelaşi nume din versetul următor, dar, de data aceasta, lipsit de desinenţă în textul maghiar, *Basmat*, apare redat în consecinţă în PO: *Vazmat*[106], arată că posibilitatea confuziei în ambele direcţii era cît se poate de reală.

2.2.2.7. În sfîrşit, o ultimă categorie de nume aici discutată este cea care se referă la anumite pietre preţioase. Întrucît se repetă şi întrucît, iarăşi, este vorba despre nişte nume puţin cunoscute, unele chiar necunoscute traducătorului şi care trimiteau la nişte realităţi la fel de puţin cunoscute (chiar dacă, unele dintre ele, ceva mai cunoscute, poate, decît astăzi) este interesant de urmărit felul în care apar acestea în textul românesc.

---

[105] În textul latinesc, spre deosebire de cel românesc şi de cel maghiar, mai apare un nume: *Cesluim*. Probabil că omisiunea acestuia se explică prin acordarea unei importanţe scăzute unor astfel de porţiuni de text, ceea ce putea conduce la fixarea doar pe una dintre surse, situaţie ipotetică, dar cu şanse reale de a corespunde realităţii, deja descrisă.

[106] Astfel de situaţii aduc în discuţie şi conceptul 'corectură', cît şi poate de slab şi, chiar inexistent în cazul textelor româneşti ale secolului al XVI-lea (vezi şi mai jos, *Gen*., 36, 10 şi 13) şi chiar în următorul. De aceea, remarcabil ni se pare a fi cazul NTB, unde, alături de discursul prin care se solicita îngăduinţa cititorului pentru feluritele greşeli posibile din text, autorii lucrării fac un gest neobişnuit pentru spaţiul românesc oferind o erată. Implicit, acest lucru arată ceva de mare interes pentru noi, întrucît, nici acest tip de act nu constituia ceva obişnuit: după încheierea lucrului (cel mai devreme după ce primele exemplare ies de sub tipar) cineva de încredere a avut marea răspundere de a face o lectură integrală şi atentă a textului. Acest fapt rămîne remarcabil şi, în opinia noastră, arată încă o dată, că supuşii vlădicăi Simion Ştefan au avut disponibilitatea şi ştiau lucra după metodele pe care le aflaseră de la papistaşi şi, mai ales, de la foştii papistaşi.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Sub *Ex*., 28, 17-20 apare următoarea înşiruire: „în rândul dentăniu **şardie**, **topazie** şi **smeragdie**. / În al doilea rând fie carmel, **safir** şi **gheman**. / În al treile: **ligurie**, **acatie** şi **amatie**. / În al patrul rând: **crijolita**, **onifinos** şi **iaspie**”[107]. Acestea redau mai curînd ceea ce apare în textul latin: „in primo versu erit lapis **sardius** et **topazius** et ***z*maragdus** / in secundo carbunculus **sapphyrus** et iaspis / in tertio **ligyrius achates** et **ame*t*histus** / in quarto **chrysolitus onychinus** et berillus”, decît ceea ce apare în cel maghiar: „Az elsö rendbe legyen, Sardonix, Topa*s*ius, es **S**maragdus. / A masic rendbe legyen Carbunculus **Saphyrus** es **Gemã**t. / A harmadikba Lincurius, **Acates** es **Amatistes**. / A negyedikbe **C**risolitus, Onix es **Iaspis**”.

Într-adevăr, se observă, spre exemplu, că elementele subliniate decurg din textele în care corespondentele lor apar aşa cum au fost evidenţiate: *şardie*, *topazie*, *smeragdie* decurg din: *sardius*, *topazius*, *zmaragdus*, şi nu din: *sardonix*, *topa**s**ius*, es ***s**maragdus*, dar cele două fonetisme evidenţiate provin, mai probabil, din textul maghiar. Avem, aşadar, a face cu o compilaţie, ceea ce este cît se poate de firesc, dat fiind conţinutul textului, ceea ce era de redat. Situaţia se repetă sub *Ex*., 39, 10-13: „**sardonie**, paziie şi **smaracdiie**, / (...) carmen, **safir** şi **gheman**, / (...) **ligurie**, **acates** şi **amatis**, / (...) **crijolita**, **onihinos** şi **iaspie**”[108], de data aceasta, alături de: „**Sardonix**, Topasius es **Smaragdus** / (...) Carbunculus, **Saphirus** es **Gemant** / (...) Lyncurius, **Ackates** es **Amatistus** / (...) **Crisolitus**, Onix es **Iaspis**” dar şi de: „sardius **topazius** zmaragdus / (...) carbunculus **sapphyrus** iaspis / (...) **ligyrius achates ame*t*histus** / (...) **chrysolitus onychinus** berillus”. Cum se vede, dacă în prima situaţie apelul la maghiară este limitat, deşi, în cea de-a doua devine mai consistent, apelul la latină nu se restrînge prea mult.

În plus, este de remarcat că *onifinos* şi *onihinos* (ambele sînt variante fonetice ale aceluiaşi cuvînt, primul, rezultat al unei false regresiuni) provin din textul latinesc (*onychinus*, în ambele ocurenţe), şi nu din cel maghiar, unde apare *onix*. Maghiara contribuie la sintagma din: „bdelion şi *piatră scumpă onihinos*” („bdellium et *lapis onychinus*”, faţă de „Bedelymottis (...) es *Onix* neui *draga köuet*”), unde avem a face cu o combinare a versiunilor latină şi maghiară, din cea de-a doua luîndu-se atributul, din prima numele pietrei (în textul ebraic, apare „Bedolach şi piatra Şoham”, în cel grecesc ὁ ἄνθραξ καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος)[109].

2.2.3. Elementul lexical ca marcă. Uneori, mărcile pot fi date doar de utilizarea anumitor termeni. În acest caz, însă, deşi relaţia dintre textul românesc şi cel luat ca model se poate face mult mai uşor şi poate fi mult mai sigură, certitudinile nu se pot extinde dincolo de segmentul pentru care acea relaţie a fost constatată. În aceste cazuri, aşadar, cu cît este mai puternică relaţia stabilită, cu atît este ea mai focalizată (reciproca este valabilă). Aceste tipuri de mărci ale contribuţiei, la traducerea PO, a unui anumit text sau aceşti indicatori de limbă sursă şi de mediu cultural sînt destul de numeroase. Cu toate acestea, astfel de situaţii trebuie cîntărite şi analizate cu mare prudenţă, orice judecată ulterioară şi pe această bază necesitînd verificări suplimentare.

2.2.3.1. Cuvinte de origine latină. Privind la proveniența termenilor utilizaţi în PO, se observă că o parte a acestora este moştenită din latină. Aceştia nu servesc prea mult discuţiei de faţă. Alţi termeni sînt împrumutaţi, în PO, din latină. Fiind vorba despre nişte latinisme, sînt temeiuri valide pentru a presupune că aceştia pătrund în textul PO tocmai prin actul traducerii, sursa fiind versiunea latină care a servit ca una dintre cele două baze ale traducerii.

2.2.3.1.1. În primele capuri ale *Genezei*, subst. *Adam*, din textul românesc are drept corespondent, în *Vulgata*, subst. *Adam*, dar în textul maghiar apare subst. *ember* ‘om’[110]. Astfel, faţă de situaţiile în care numele *Adam* apare în PO: *Gen*., 2, 19-23; 2, 25; 3, 8-9; 3, 12; 3, 17; 3, 19-22; 3, 24; 4, 1; 4, 25; 5, 1-5 (în unele versete numele înregistrînd două ocurenţe), în textul maghiar, acelaşi nume nu apare decît sub *Gen*., 3, 8-9; 3, 12; 3, 20-22; 3, 24; 4, 1 şi 4, 25, în rest apărînd *Ember*. Deşi traducătorul român manifestă o tendinţă

[107] În BB va apărea: „un rînd de pietri va fi sardion, topazion şi zmaragd un rînd; Şi al doilea rînd, anthrax, şi zamfir şi iaspis; Şi rîndul al treilea, lighirion, şi ahatis, şi amethistos; Şi rîndul al patrulea, hrisolithos, şi virilion, şi onihion; acoperite cu aur şi legate cu aur să fie, dupre rîndul lor”.

[108] În BB: „sardion, şi topazion, şi zmaragd, (...) anthrax, şi zamfir, şi iaspis (...) lighirion, şi ahatis, şi amethistos (...) hrisolithos, şi virilion, şi onihion”.

[109] Vezi şi *Ex*., 25, 7 *onichinos onychinos onix*; 28, 9 *onihinos onychinos onix*; 28, 20 *onifinos onychinus onix*. Nefiind încă pătruns în limba română, cuvîntul se putea supune judecăţilor traducătorului care, avînd termen de comparaţie, va prefera elementul lexical latin, considerat, probabil, a fi mai corect, mai propriu (poate că a putut părea şi „complet”), sursa sa, latina, fiind, de departe, mai exersată decît maghiara în astfel de direcţii. Nu la fel procedează mai jos, cînd diferenţele formale dintre termenii din cele două limbi sînt prea mari, iar nesiguranţa în îndeamnă pe traducătorul român să urmeze, prudent, textul maghiar (ipoteza unei oarecare practici a limbii române în această direcţie este aproape improbabilă, ceea ce se observă şi din comportamentul, după o sută de ani, al traducătorului şi revizorilor BB).

[110] De fapt, traducerea maghiară merge pînă la capăt, deoarece numele primului om decurge dintr-un substantiv comun, ebr. *adamah*, care însemna ‘pămînt’.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

accentuată de a îmbina un soi de cultivare a limbii[111] cu cedarea tactică[112] - în această situaţie, se poate spune că utilizează elementul larg cunoscut de către cititor, deja pătruns în limbă, chiar dacă, strict vorbind, *Adam* este un împrumut, iar *om* ar fi fost un calc. Este de remarcat faptul că numele *Adam*, prezent sub *Gen*., 5, 1: „Această carte a roditului Adam", în textul maghiar: „EZ az Embernec nemzéséröl valo Könyuy" şi în cel latin: „hic est liber generationis Adam", este altfel înţeles în *Septuaginta*: Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως ἀνθρώπων, ceea ce, în BB se redă prin: „Aceasta iaste cartea facerii oamenilor". De altfel, textul grecesc procedase în acelaşi fel, pentru: *Evva* (*Gen*., 3, 29), *Heua*, *Hava*, *Septuaginta* operînd traducerea: Ζωή, în BB: „Şi numi Adam numele muierii lui *Viaţă*, pentru că e mumă tuturor viilor" (abia sub *Gen*., 4, 1 va apărea Εὐα)"[113].

2.2.3.1.2. În acelaşi fel apar formele „**cu glas** de *tămpene* şi **cu glas** de *ceateră*" (*Gen*., 31, 27), împrumutînd în mod evident din: „*tympanis* et *cythara*", dar fără a neglija textul maghiar: „dob **szoual** es hegedö **szoual**".

> Deşi astfel de exemple nu sînt deloc simplu de analizat spre a oferi concluzii limpezi, se pot face cîteva precizări. Există cazuri în care textele vechi utilizează un anumit termen, dar care, într-un text poate fi considerat ca moştenit, iar în alt text trebuie mai degrabă considerat ca fiind împrumutat. Astfel, un termen precum *agru*, care apare în CB şi CV [„Acesta e preţul lucrătoriloru celora ce lucrat-au *agrele* voastre" (*Iac.*, 5, 4) (în CP *pămînturile*)], dar şi în alte texte ale secolului al XVI-lea [„Şi semănară *agre*, şi răsădiră viii şi feaceră plodu de viiaţă" (PS.S B, 106, 37], poate fi considerat ca moştenit. Dacă, însă, acelaşi termen se întîlneşte într-un text de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, precum BB, avînd în vedere că avem a face cu o traducere din limba greacă, unde, în locul corespunzător, apare ὁ ἀγριὸς, atunci este mai probabil ca prezenţa subst. *agru* în textul românesc să se datoreze termenului grecesc[114], cu atît mai mult cu cît traducătorul BB, precum şi revizorii lucrării, se arată a fi orientaţi către limba greacă, pe care încearcă să o utilizeze nu doar ca pe un mediu din care au de extras un anumit conţinut de gîndire, ci, şi ca pe un model de urmat în procesul de constituire a unui aspect literar de rang înalt. Lucrurile sînt mai dificil de lămurit într-un text tradus, în principal, din latină, şi aparţinînd spaţiului transilvan, precum NTB: „Iară *agrul* iaste lumea" (*Mt*., 13, 38), unde este foarte posibil să avem a face cu un termen moştenit (ştiută fiind tendinţa acestei zone româneşti de a păstra elementul moştenit din latină). Cu toate acestea, nu putem exclude posibilitatea ca respectivul termen să fie cult, datorat textului latin - unde apare *ager*, *agri* - , căci tendinţa de mai sus se îmbină cu aceea de a împrumuta şi introduce în uz termeni de origine latină, în cadrul unei propensiuni mai largi, către elementul latin.
>
> Pe de altă parte, o formă precum *tîmpene* ar putea proveni din slavonă (vezi MLD, II, p. 37b), dacă nu cumva este vorba despre un caz de hipercorectitudine, ceea ce pare a fi puţin probabil. Dacă lucrurile stau astfel, la o analiză grosieră s-ar putea crede că acest termen provine, în PO, de pe urma influenţei slavone. În opinia noastră, chiar dacă ar fi astfel, datorită faptului că avem a face cu o pereche - unde celălalt termen (*ceateră*), cu certitudine, provine dintr-un act de împrumut din latină -, se poate considera că, pe fondul inexistenţei în limba română a unei perechi corespunzătoare (care să reflecte corect natura respectivelor instrumente, să nu lezeze nivelul către care tindea textul, să conţină termeni acceptabili pentru cititor), traducătorul avea în faţă două posibilităţi: fie de a utiliza un termen din textul maghiar (*dobă* este consemnat, ca regionalism, în Transilvania), pe celălalt luîndu-l din altă parte, fie de a împrumuta ambii termeni din textul latin. În acest context, chiar dacă fonetismul unuia dintre cei doi termeni este slavon sau chiar dacă unul dintre cei doi termeni este, în limba română, de origine slavonă (după cum îl arată fonetismul), avînd în textul latin forma *cythara*, nu se poate accepta că **utilizarea** în PO a acestui termen ar urma unei sugestii fără legătură cu ceea ce traducătorul PO a văzut în textul latin. Precum în cazul subst. *agru* din BB, unde, traducînd textul grecesc, Nicolae Milescu are în faţa ochilor gr. ὁ ἀγριὸς,

---

[111] Poate sintagma este prea mult pentru *Palia de la Orăştie*, mai ales la un traducător preocupat de cititor, însă, nu doar în calitate de traducător-compilator, ci şi prin unele elemente de concepţie devenite transparente în text, traducătorul PO se arată dispus la a învăţa prin actul traducerii, şi capabil să aplice la textul său norme şi procedee deprinse din cele două modele culte.

[112] Traducătorul *Paliei de la Orăştie* are mereu grijă ca, în toate compartimentele limbii, nivelul traducerii să fie unul ridicat. El are în faţă două modele - unul de mare prestigiu, altul, oricum superior faţă de tot ceea ce avea în limba română - şi se arată a fi conştient de faptul că o astfel de traducere trebuie să atingă un anumit standard formal. Pe de altă parte, acelaşi traducător nu-şi uită misiunea principală, aceea de a construi un text concret pentru un tip concret de receptor. În acest context, deseori, traducătorul pare a reflecta la avantajele introducerii unor structuri şi elemente greu asimilabile de către destinatarul textului, în comparaţie cu obţinerea imediată a înţelegerii textului de către acelaşi beneficiar. „Cedările tactice" se referă la acele situaţii în care traducătorul alege inteligibilitatea sau formula familiară cititorului, şi nu restructurarea normei sau împrumutul unei modalităţi culte de exprimare, în contextul în care cea de-a doua cale pare a fi fost considerată de către traducător ca incertă ori chiar nerodnică.

[113] Interesant este cazul de sub *Gen*., 14, 1: „Thidiial, craiul *păgînilor*", „Thideal a *Poganoknac* Kiralya", „Thadal rex *Gentium*", „Thargar, împăratul *limbilor*". Pentru aceasta, textul ebraic prezintă: וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם, ceea ce se poate reda prin: „Thidal, regele din *Goim*", fiind aproape imposibil de spus dacă numele trebuie tradus sau împrumutat.

[114] Vezi MLD, I, p. 85a, dar, mai ales MLD, II, p. 30b s.v. *altar*, unde se prezintă şi argumentează convingător un astfel de paradox aparent. Vezi şi Al. Gafton, *Evoluţia*, p. 185.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

motiv pentru care - chiar dacă limba română deţinea acest termen şi uza de el, neexistînd ceva care să împiedice utilizarea acelui substantiv - nu se poate înlătura ideea că, măcar la nivel de decizie, textul grecesc a încurajat utilizarea acelui termen şi nu a unui sinonim, tot astfel, discutînd despre mărci care indică sursele PO, nu se poate respinge implicarea aici a textului latin în construcţia celui românesc.

De altfel, în aceste situaţii, trebuie observat un fapt. Chiar dacă respectivul termen deja există în limbă, în cazul în care acesta este (realmente sau doar în lexicul traducătorului) unul caracteristic vorbirii populare, important este faptul ca traducătorul, remarcînd respectivul termenul în textul de tradus, să ia decizia de a-l introduce în textul tradus. Această decizie se ia nu pe baza prezenţei sale în vorbirea populară, ci pe aceea a prezenţei sale în textul-model.

2.2.3.1.3. Uşor diferit stau lucrurile în cazul apariţiei în PO a unui cuvînt precum *mandragora* (*Gen*., 30, 14-16). Termenul acesta, de origine grecească în BB, are un corespondent aproximativ în forma populară *mătrăgună*[115]. Fără a putea şti dacă acesta din urmă a fost evitat pe acest considerent, avînd în vedere că textul maghiar utilizează un termen împrumutat din ebraică, *dudaim*[116], pare sigur faptul că textul românesc operează un împrumut cult din *Vulgata*, unde apare *mandragora*.

Se observă aici complexitatea uneia dintre laturile dinamicii lexicale, aceea dezvăluită de analiza actului traducerii. În cazul unui termen inexistent într-o limbă, sau care a fost împrumutat mai de mult, dar care trăieşte la nivel popular, sau într-o formă (ori sub un sens) care nu este de acceptat într-un text situat (sau care tinde către) la un standard superior celui la care se află aspectul popular al respectivei limbi, diferitele traduceri care utilizează acel termen vor putea face acest lucru ca urmare a unui împrumut cult, dar fiecare dintre acestea va opera, de fapt, acel împrumut din textul pe care îl traduc (şi, implicit, din limba din care traduc).

2.2.3.1.4. Ceva mai complex este cazul următor. Sub *Gen*., 7, 4, lat. „adhuc enim et post dies septem ego pluam super terram quadraginta diebus et quadraginta noctibus et delebo omnem *substantiam* quam feci de superficie terrae", are drept corespondent, în PO: „că încă după şapte dzile lăsa-voiu ploaia spre pămînt 40 de dzile şi 40 de nopţi şi strînge-voiu toată *firea* ceaia ce am făcut", iar în textul maghiar: „Mert hétnap mulua Esöt bochatoc é földre, negyuen napig, es negyuen eyig, es elueszтec á földröl minden *Allatott* mellyet terömtettem". După cum se vede, textul românesc este construit mai ales pe baza celui maghiar. Prea puţine elemente ale PO care s-ar putea deduce, aici, din ambele versiuni, fără ca vreuna dintre ele să se arate ca avînd o contribuţie mai consistentă la textul românesc. Astfel, chiar partea de la început poate fi atribuită mai curînd versiunii maghiare decît celei latine. Apoi, o structură precum „lăsa-voiu ploaia spre pămînt" decurge din magh. „Esöt bochatoc é földre", şi nu din „ego pluam super terram"[117]. Alături de acestea apare un termen precum cel evidenţiat (*fire*), şi care nu redă magh. *allat* 'vietate, animal, dobitoc'. Prin toate elementele uzului său aici, *fire* se arată generat de lat. *substantia*.

Sub aspect formal, subst. *fire* este unul dintre elementele moştenite din latină. Acesta, însă, cunoaşte în vechile texte româneşti uzuri şi relaţii sinonimice care îi atestă o valoare pe care nu o putem pune decît pe seama unui împrumut ulterior. Deşi avem a face cu o greşeală de traducere[118], o serie precum: „Aşa şi limba, micu mădulariu iaste şi foarte laudă-se. Adecă, cu puţinelu focu cîte *lucrure* arde!" (CB, *Iac*. 3, 5), „(...) Adecă, puţinu focu cîte *lucrure* arrde!" (CV), „ (...) Iată puţinel foc, şi cîtă *fire* arde!" (CP); „(...) iată puţinel foc, mare *pădure* aprinde" (NTB); „(...) Iată puţin foc, cît de mare *materie* aprinde!" (BB) este semnificativă pentru discuţia de faţă. Traducerea corectă, din NTB, *pădure* este neinteresantă pentru discuţia noastră. Alături de aceasta apar subst. *lucrure* şi sinonimele sale contextuale, *fire* şi *materie*. În toate aceste trei situaţii, deşi traducătorii români şi cel slav au înţeles greşit, confuzia a fost facilitată de textul grecesc, unde ὕλη ,-ης, pe lîngă sensul 'pădure', avea şi sensurile, 'material de construcţie (în general)', 'substanţă, materie'. Important pentru noi este faptul că, alături de *lucrure*, din CB şi CP - care are sens generic, 'substanţă, materie' -, CP prezintă *fire*, avînd acelaşi sens. Este de precizat că, după toate aparenţele, sensurile 'substanţă' şi 'materie' nu au încă sensul abstract care va apărea mai tîrziu, dar depăşesc sfera sensului 'combustibil', chiar dacă unele texte vechi par a prefera uzul în această direcţie[119]. Faptul este demonstrat de situaţii în care gradaţia sensului merge spre abstractizare: „După *materiia* focului, aşa să va aţăţa, şi după întărirea vrăjbii focul să va creaşte" (BB, *Înţ. Sir.*, 28, 10), unde *materie* devine sinonim cu *fire*, acesta din urmă arătînd că a trecut prin etape în care avea sensul mult mai abstract (în unele

[115] Vezi MLD, I, p. 88b-89a.

[116] În textul german apare subst. *Liebesäpfel*.

[117] Vezi situaţii precum: „ca Domnul Domnedzeu încă nu era ploat pre pămînt" (*Gen*. 2, 5), „non enim pluerat Dominus Deus super terram", „Mert az Isten még essöt nem bochatott vala a Földre" şi: „şi Domnul deade tunete şi grindinea şi fulgere curătoare pre pămînt, şi ploo Domnul grindine pre pămîntul Eghipetului" (*Ex*., 9, 23), „et dominus dedit tonitrum et grandimen ac discurrentia fulgura super terram pluitque Dominus grandinem super terram Aegypti", „Es az WR mẽydörgest tön, es köesöt bochata, vgy anyera, hogy à tüz à földre öttléc. Ekepẽ bochata az WR köesöt Egiptus földere", unde se urmează textul latin, alături de: „că încă după şapte dzile lăsa-voiu ploaia spre pămînt" (*Gen*. 7, 4), „Mert hétnap mulua Esöt bochatoc é földre", „adhuc enim et post dies septem ego pluam super terram", unde se urmează modalitatea de exprimare din textul maghiar.

[118] Vezi Al. Gafton, *Evoluţia*, p. 325.

[119] Vezi, spre exemplu: „arsă tot ce ş-au găsît pre unde au agiuns, copaci, pomi şi altă *materie*" (VS, 261, 17-18).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

contexte chiar vag) şi mult mai larg decît astăzi: „Şi dzise Moisi ca să să întoarcă apele Eghipetului întru sînge. (...) Întoarce apele în *fîrea* lor" (CPLR, *Palia*, 163, 2-6) şi „toată *fîrea* omenească fi-va goală şi cu milă va sta înaintea judeţului nefăţarnic" (CCÎ, 35, 24-25). Mai ales în ultima ipostază, sensul 'fiinţă', 'omenire', pe care *fire* în dezvoltă în sintagma „firea omenească' este nu doar concurat, ci şi potenţat de sensul 'substanţă', comparaţia făcîndu-se între extreme: Divinitatea, văzută în deplina şi desăvîrşita sa majestate şi atotputernicie, şi omul, văzut ca un construct al Divinităţii, dar redus la substanţa concretă din care este făcut (adică acel produs secundar derivat din materia primordială şi eternă).

2.2.3.1.5. În sfîrşit, sintagma „pîine *adzimă*" (*Ex.*, 29, 2) pentru „panes *azymos*", deşi se încadrează într-un tipar care are curs în limba română veche (în cazul inexistenţei unui substantiv care să poată trimite de la sine către un anumit referemt, se creează o sintagmă în care substantivul, însoţit de un determinant, este modulat, nuanţat, spre a semnifica astfel respectiva realitate), această sintagmă trebuie dedusă din cea corespondentă în textul latin. Fonetismul celui de-al doilea element este în măsură să arate că termenul nu era necunoscut limbii române. Chiar aşa, coincidenţa dintre cea ce apare în textul latin şi cel românesc indică urmarea, în acest loc, a textului latin.

2.2.3.2. Cuvinte de origine maghiară. Din cele cîteva exemple de mai sus - şi care se adaugă altora asemenea, înşirate de-a lungul prezentei lucrări - se vede că situaţia creată prin apariţia elementelor de origine latină este destul de limpede, permiţînd concluzii valide, chiar dacă parţiale. Lucrurile nu stau mereu întocmai atunci cînd este vorba despre elementul de origine maghiară. *Palia de la Orăştie* prezintă numeroşi termeni de origine maghiară, fie împrumutaţi direct din maghiară, fie creaţi în limba română, dar pe baza împrumuturilor din acea limbă. Apar astfel forme precum: *adăvăsi*, *alean*, *aleaniş*, *alnic*, *alnicie*, *amistui*, *batăr*, *bărat*, *bărătaş*, *băsău*, *beadă*, *beartă*, *beseadă*, *besedui*, *beseduit*, *beteag*, *bintătui*, *bir*, *birui*, *biruită*, *biruitură*, *bizui*, *buduşlău*, *buduşlui*, *bumb*, *călăuz*, *celui*, *chelciug*, *cheltui*, *cheltuială*, *chindisit*, *chindisitură*, *chip*, *chizeaş*, *ciurdă*, *dejmă*, *făgădaş*, *făgădui*, *făgăduită*, *gîndi*, *hasnă*, *hăsnui*, *hicleni*, *hiclenie*, *hicleşug*, *hotar*, *îngădui*, *întăroşa*, *ladă*, *ladie*, *lăcui*, *lăcuit*, *lăcuită*, *lăcuitor*, *marhă*, *mereu*, *meşter*, *murgui*, *neam*, *obroc*, *ocă*, *oraş*, *pesti*, *pildă*, *plaşcă*, *pogace*, *rînd*, *samă*, *sălaş*, *sălăşui*, *sucui*, *şatră*, *şinor*, *şireag*, *tabăr*, *tabără*, *tablă*, *talpă*, *tar*, *tălmaciu*, *tărcat*, *tăroasă*, *tîrnaţ*, *uleu*, *uriaş*, *văndăgi*, *viteaz*, *zălog* etc.

2.2.3.2.1. Este posibil ca unii termeni din înşiruirea de mai sus să poată fi consideraţi ca provenind, în limba română, dintr-o altă limbă, slavona, spre exemplu. O astfel de observaţie, însă, ar avea un caracter destul de abstract şi de vag. Pătrunderea unui termen într-o limbă se face prin intermediul unui proces de natură lingvistică, petrecut într-un anumit spaţiu concret, în cadrul unui act concret de contact lingvistic. Dacă, spre exemplu, un anumit termen pătrunde în limba română în secolul al X-lea, într-o anumită zonă şi într-o împrejurare lingvistică dată, faptul acesta nu înseamnă automat că respectivul termen se impune în acea zonă sau, cu atît mai puţin, că el se extinde la nivelul întregii comunităţi care utilizează limba în care s-a operat împrumutul. Apariţia, apoi, a acelui termen în secolul al XVI-lea nu înseamnă în mod necesar că el are o vechime de şase secole, deşi nici această posibilitate nu este exclusă. În stabilirea vechimii unui termen sînt, aşadar, importante proba uzului şi a continuităţii (fireşte că neîntrerupte). Privind la situaţia concretă din *Palia de la Orăştie* - text care, alături de textul latin, are la bază un text maghiar -, trebuie să ţinem seamă de faptul că - fie şi în situaţia în care avem atestări anterioare pentru termenul respectiv - neputînd demonstra că traducătorul PO ar fi cunoscut termenul respectiv anterior momentului în care l-a întîlnit în textul maghiar, ceea ce se poate afirma cu tărie este faptul că termenul din PO provine din modelul maghiar.

Un cuvînt precum *a bîntui*, frecvent în vechile texte româneşti, mai cu seamă în documente, are etimologie multiplă[120] în limba română tocmai pentru că, în diferitele zone în care este utilizat, a putut fi împrumutat din limbile de influenţă în respectivele zone, dar nu neapărat în aceeaşi zonă. Existînd o conexiune între posibilii donatori (limba maghiară şi limbile slave), româna avînd relaţie cu respectivele vase comunicante, ea a putut împrumuta în mod concret termenul din oricare din cele două limbi, fie din una, fie din cealaltă, fie din ambele. Mai mult, pînă la stabilizarea în limba română a respectivului termen, româna l-a putut împrumuta, în mod repetat şi de la oricare dintre surse, prin acte concrete de contact linvgistic. O situaţie precum cea reprezentată de: „I nihto da ne smeaet *bantovati* pread siiu cnig g[o]s[po]d[s]vomi", tradus de I. Bianu prin „(şi nimene să nu îndrăznească a bântui înaintea acestii cărţi a domniei mele)" (DRB, 55, 1-3) poate permite deducţia că *a bîntui* nu este de origine maghiară în limba română, fiind cît se poate de vechi (ceea ce ar întări opinia lui A. Avram despre evoluţia *á + n*)[121]. Alături de acest exemplu se află şi altele: „în toată mîndriia se-au ispititu în aleanul nostru şi pre noi, carei sîntem slugi credincioase a toată creştinătăţei, *ne-au bîntuit* în slujba noastră" (DÎ 142, 23-25); „Inima şi ficaţii, de *va bîntui* pre cineva drac sau duh viclean, aceastea trebuie a le afuma înaintea omului

[120] Vezi Scriban, s.v., unde se dau trei surse, maghiară, slavonă şi bulgară. Vezi şi Densusianu, *Istoria* II, p. 294, învăţat care nu se pronunţă asupra etimologiei acestui cuvînt.
În ceea ce priveşte conceptul 'etimologie multiplă', îl utilizăm cu maximă prudenţă, deseori acesta devenind doar un subterfugiu. Centrul acestui concept este deosebit de restrîns în comparaţie cu periferia sa.
[121] Opinie exprimată în Avram, *Nazalitatea*, p. 20-29.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

sau a fămeii şi nu *să va* mai *bîntui*" (BB, *Tobias*, 6, 7); „Şi eu, cînd ei mă *bîntuia*, mă îmbrăcam cu sac". (BB, *Psalmi*, 34, 15); „Şi încuie Dumnăzău gurile leilor şi n-*au băntuit* pe Daniil" (BB, *Daniel*, 6, 18), apoi: „Şi să nu ne duci pre noi în *bîntuială*, ce ne izbăveaşte pre noi de cel rău" (BB, *Mt.*, 6, 13); „Căci întru tine mă voiu izbăvi de *băntuială* şi cu Dumnezeul mieu voiu sări zid" (BB, *Psalmi*, 17, 32); „cu aduceri aminte îţ vei aduce aminte cîte au făcut Domnul Dumnezeul tău lui farao şi tuturor eghipteanilor. *Bîntuialele* ceale mari carele au văzut ochii tăi, seamnele acealea şi minunile ceale mari acealea (...)" (BB, *Deut.*, 7, 18-19); „Privegheaţi şi vă rugaţi, să nu întraţi în *bîntuială*, că duhul iaste pohtitoriu, iară trupul e slabu" (BB, *Mc.*, 14, 38); „Şi totodată au venit *bîntuialele* lui preste mine, întru căile meale m-au încunjurat cei şăzători" (BB, *Iov*, 19, 12); „Ştie Domnul pre cei buni-credincioşi den *bîntuială* a-i mîntui, iară pre cei nedirepţi la zioa judecăţii căzniţ să-i păzască" (BB, *2Petru*, 2, 9); „Aşa am datu noi [şi] [a]m miluit şi de nimea *bîntuială* să nu aib[ă] niciodată. Iar cine se va ispiti [a] [st]rica pomeana părintelui nostru, acela să ie blăstemat de 318 o[t]ci" (DÎ 139, 6-8); „de acum înainte de nimea *băntuial*[*ă*] să n-aib[ă]" (DRB 39, 21–22); „de nimenilea *băntuială* să n-aibă, că au ost părăsit[ă], că am lăsatu de bună voia a noastră" (DRB 127, 10-12) şi: „Cu urgie isprăvindu-ş mă oborî, scrîşni asupra mea dinţii, săgeţile *bîntuitoriului* lui pre mine căzură". (BB, *Iov*, 16, 9). Deşi foarte tentantă, ipoteza provenienţei exclusive a termenului românesc din slavonă nu poate fi acceptată. Se poate admite că termenul are, în limba română, o sursă slavă, dar nu se poate respinge cu argumente conjuncţia sau paralelismul cu sursa maghiară. Dimpotrivă, sub aspect fonetic, semantic, diatopic, diacronic, cultural, din toate perspectivele din care o etimologie se verifică, se poate la fel de bine argumenta provenienţa maghiară a rom. *a bîntui*[122].

O primă categorie de elemente care trebuie aici discutate o constituie aceea care, în limba română, se compune din cuvinte avînd etimologie multiplă sau cu etimologie comună în română şi maghiară, ambele limbi împrumutînd respectivii termeni de la aceeaşi sursă. În astfel de cazuri, este necesar să se aibă în vedere că întărirea uzului, în anumite arii lingvistice, se poate face cu contribuţia sau sub presiunea exclusivă a unei terţe limbi străine (de adstrat, spre exemplu, cea de-a doua fiind de suprastrat). Pentru cazul reprezentat de *Palia de la Orăştie*, poate fi necesară această ipoteză întrucît avem a face cu o zonă în care influenţa slavă încetase de mult, ajunsese chiar să fie respinsă, influenţa maghiară devenind dominantă şi aproape unică. Dacă se compară forţele de presiune, pe de o parte, ale termenilor pe care limba maghiară îi avea comuni cu limbile slave (de la care îi împrumutase), şi, pe de altă parte, ale termeilor de origine slavă, care erau concuraţi de corespondenţii lor din limba maghiară, se observă că presiunea cunoştea două direcţii contrare, de impunere a termenilor maghiari şi de suprimare a concurenţilor lor din suprastrat. La acest nivel este mult mai vizibilă acea dimensiune a dinamicii lexicale care face ca sub forţa concurenţială a unei presiuni destul de puternice, o achiziţie, oricît de veche şi de importantă ar fi, să poate fi împinsă către periferie şi chiar eliminată.

Un cuvînt de origine slavă în limba română, precum *ciudă*, 'minune'[123] atestat din abundenţă de către vechile texte româneşti, apare în capul *Ex*., 4 din PO, v. 8, 9, 17, 21, 30, precum şi în *Ex*., 7, v. 3 şi 9 (la p. 205 şi 225 apare şi în note marginale, care nu se înregistrează în textul maghiar, dar reluînd îndemnul de sub 7, 9). De fiecare dată, termenului din textul românesc îi corespunde, în cel maghiar, cuvîntul *choda*. Nu se poate susţine că un astfel de termen fusese necunoscut, pînă atunci, traducătorului PO. Dar este firesc să presupunem că, deşi preexistent - în limba română - momentului traducerii PO, *ciudă* capătă, prin utilizarea sa în textul PO, o mai mare forţă a poziţiei sale în sistem şi îşi amplifică viteza de întrebuinţare.

> Vorbitorul maghiar din Transilvania zilelor noastre, atunci cînd utilizează acest termen (pe care, desigur, maghiara îl are din limbile slave cu care a intrat în contact), îl utilizează ca pe oricare alt termen maghiar al limbii pe care o vorbeşte şi, în limba acestuia, *csoda* chiar este un termen maghiar (chiar dacă este de origine slavă). Lucrurile nu diferă foarte mult pentru vorbitorul român transilvan care se află în contact cu precedentul. Cu alte cuvinte, împrumutînd termenul de la vorbitorul maghiar, el a împrumutat un termen din limba maghiară. Pentru vorbitorul român, termenul este de origine slavă, dar trecut prin filieră maghiară: pentru acesta etimologia cuvîntului *ciudă* este maghiară. În cazul în care, respectivul termen îi era cunoscut vorbitorului român înainte de a intra în contact lingvistic cu cel maghiar, în urma respectivului contact auzind acelaşi cuvînt (cu acelaşi sens) de la vorbitorul maghiar, prezenţa cuvîntului în limba vorbitorului român se întăreşte, el nefiind concurat de un alt termen, mai mult, ocurenţele sale fiind stimulate. Chiar în cazul în care discutăm despre un singur vorbitor (pentru care, într-o anumită măsură, putem utiliza sintagma „etimologie multiplă"), trebuie avut în vedere că prezenţa termenului în limba vorbitorului maghiar (care, se presupune, exercită o oarecare influenţă asupra vorbitorului român) nu poate fi considerată ca lipsită de orice influenţă asupra lexicului deţinut de către vorbitorul român.

Nu alta este situaţia în cazuri precum: *dejmă* pentru *Dezma* (*Gen*., 28, 22); *obroc* pentru *Abrac* (*Gen*., 24, 25; 42, 27); *şatră* pentru *sator* (*Ex*., 31, 7).

---

[122] Vezi şi Iosif Popovici, *Paliia de la Orăştie 1582*, în idem, *Scrieri lingvistice*, p. 266-286, unde elementul de origine maghiară este împărţit în trei categorii: „cuvinte generale", „cuvinte dialectale" şi „cuvinte de origine învăţată". Acest învăţat trece cuvinte precum *curvă* şi *a curvi*, pe care le pune pe seama influenţei maghiare, în cea de-a doua categorie.

[123] Termenul apare în concurenţă cu *semn*, care are drept corespondent în textul lat. *signum*.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

2.2.3.2.2. Cea mai consistentă categorie de elemente lexicale o constituie aceea care cuprinde termeni româneşti de origine maghiară, dar despre care nu se poate spune că ar fi intrat în limba română prin traducerea numită *Palie de la Orăştie*. Dimpotrivă, este firesc să admitem că, la momentul respectivei traduceri, aceste cuvinte cunoşteau deja un grad de circulaţie, mai mare sau mai mic, cel puţin în anumite arii româneşti, printre care şi cea în care PO a fost tradusă.

Aceşti termeni, datoraţi influenţei maghiare în zonă, fireşti la un individ care aparţine unei zone de contact şi interferenţă, rămîn dominanţi. Chiar dacă ajutorul acestor cuvinte în procesul de relaţionare a celor două texte este minor, o discuţie asupra acestora este necesară. De altfel, însuşi numărul relativ ridicat al elementului de origine maghiară din PO plasează traducătorul într-o astfel de zonă, desigur, fără a demonstra relaţia PO cu un anumit text maghiar[124]. Unii dintre aceşti termeni pot fi consideraţi, cel puţin prin calea de pătrundere în limba română, ca fiind culţi, în vreme ce alţii pot fi consideraţi (din aceeaşi perspectivă, dar şi sub aspectul răspîndirii) ca fiind populari.

2.2.3.2.2.1. Un element al acestei categorii apare sub *Gen*., 9, 5, într-o expresie: „că printru sângele trupurilor voastre *sta-voiu băsău* sau în alean şi pre toate jigăniile *sta-voiu băsău*, printru viaţa omului, încă şi pre rudele lui", urmînd „(...) boszszut álloc (...) meg állom boszszut (...)". Deşi textul românesc conţine o glosă internă, „sta-voiu în băsău *sau în alean*", este de presupus că aceasta se adresează nu tuturor cititorilor, ci doar unora dintre aceştia, semn că traducătorul considera că termenul nu era foarte răspîndit şi putea fi necunoscut sau măcar nefamiliar unora dintre receptorii textului. Glosarea, însă, nu înseamnă neapărat că *băsău* ar fi fost necunoscut, abia în momentul traducerii intrînd cuvîntul în limba română. De altfel, acesta înregistrează destule ocurenţe în textele secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, inclusiv în documentele vechi, ocupînd poziţii pe care ar fi putut sta termeni precum *supărare*, *necaz*, *invidie*, *pizmă*, *împrotivă*: „Cine şti ţineare mîniei tale, de frica ta, *băsăul* tău cură?" (PS.S B, 89, 11); „Cuntiri-te de mînie şi lasă *băsăul*, nu revni se lîncoteşti!" (PS.S B, 36, 8); „Opreaşte-te de mînie şi lasă *băsăul*" (PS.C., 37, 8); „n-au gîndit la paguba ţărîi lui într-atîţia ani şi de chelciugul lui, ce în toate striştile au ispitit îm *băsăul* turcilor" (DÎ 130, 4-5); „Aşa văzîndu noi perirea noastră şi cugetul lui cel rău, ce ne-am apărat, şi cu ajutoriul lu Dumnezeu ne-am isprăvit lucrul ş-*am stătut de băsău* păntru strîmbătatea lui, şi n-am rădicat sabiia" (DÎ 143, 1-3); „şi ei încă sîntu creştini şi să nu tragă *băsău* pre noi" (DÎ 143, 12-13); „Dascale, aceastea zicînd noao, ne faci *băsău*" (NTB, *Lc*., 11, 45); „Iară de să va fi omorît de împuţinearea sufletului său, adecă de frică, de scîrbă, sau de *băsăul* oamenilor (...)" (LEGI Munt., 252, 36-37); „Şi cîndu-l vei trimite pre el slobod de la tine, să nu trimiţi pre el deşărt; cu *chelşug* să-l chelşuguieşti pre el den oile tale şi den grîul tău şi den teascul tău" (BB, *Deut.*, 15, 13).

Semnificativ în ceea ce priveşte sfera dominantă de influenţă culturală a zonei în care se desfăşoară traducerea este şi faptul că termenul utilizat pentru glosarea internă este tot unul de origine maghiară.

2.2.3.2.2.2. Avînd în vedere faptul că influenţa maghiară asupra limbii române precede prima perioadă a vechilor traduceri româneşti, precum şi faptul că elementul maghiar avusese vreme să se răspîndească dincolo de teritoriile româneşti pentru care se poate vorbi despre o influenţă maghiară directă, unele relaţionări între texte, operate doar pe baza coprezenţei sau doar a simplei prezenţe a unor elemente lexicale, ar fi hazardate şi abuzive. Textul românesc utilizează un cuvînt precum vb. *a celui*, termen de origine maghiară în limba română: „Dară, derep ce m-*ai celuit*?" (*Gen*., 29, 25), precum: „Tahat miert *chaltal meg* engemet?". De asemenea, verbul apare şi sub *Gen*., 27, 19, textul maghiar prezentînd, şi acolo, primitivul verbului românesc. Mai mult, acelaşi verb apare într-o porţiune de text care a fost construită în limba română urmînd modelul latin. Comparînd secvenţa: „Şarpele *ciălui*-mă şi mîncai" (*Gen*., 3, 13), cu porţiunea corespunzătoare a textelor latin şi maghiar - chiar dacă avem a face cu un text care se construia şi prin

[124] Mai mult, privind la situaţiile în care textul românesc se edifică pe baza celui latin, dar utilizează elemente de origine maghiară (deşi, pentru a reda corect respectivele sensuri, româna avea la dispoziţie şi material lexical de alte origini), sau, invers, la situaţiile în care, urmînd textul maghiar, traducătorul român utilizează elemente moştenite sau de origine slavă, se poate face o observaţie importantă: în alegerea, din planul paradigmatic, a unui anumit termen, pentru a fi utilizat într-o traducere, există numeroase criterii care acţionează, dar printre acestea nu se află cel care ar avea în vedere obligativitatea sau simpla electivitate a unui termen care constituie rezultatul împrumutării unei forme care apare în text. Opţiunea pentru un termen din textul de tradus, şi care deja există în limba ţintă sau care, astfel, ar urma să apară acolo, este determinată de aceeaşi factori care dau caracteristicile unei traduceri (cele două limbi în contact, traducătorul şi receptorul, fiecare dintre acestea alcătuind un complex, cu presiunile sale, pe care le impune şi suportă). Altfel spus, prezenţa, într-o traducere, a unui termen nu se datorează niciodată simplei prezenţe, în textul de tradus, a etimonului său. Chiar atunci cînd, în mod evident, traducătorul operează împrumutul pentru prima dată în limba sa, şi în chiar momentul traducerii, actul acesta nu are la bază tendinţa sau voinţa de a avea neapărat în rezultatul traducerii acelaşi termen din textul de tradus. În esenţă, un astfel de gest ar semnifica autoanularea traducerii. Lipsurile limbii în care se traduce, dorinţa de a transmite anumite mesaje către cititor sînt principalele două cauze (după cum se observă, fiecare dintre acestea înmănunchează numeroşi factori) care conduc la utilizarea într-o traducere a termenului care apare în textul de tradus.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

compilare - se poate spune că, aici, PO urmează *Vulgata*: „serpens decepit me et comedi" şi nu: „A Kegyo *chala meg* engemet eképen hogy öm" 'şarpele mă înşelă astfel încît mîncai'. Într-un text mai timpuriu decît PO, şi anume în CB (1560) - traducere a unui text slavon -, apar situaţii precum: „Cine nu spune di Isus Hristos că vine în peliţă, acela iaste *celuitoriu* şi Antihristu" (*2Ioan*, 7) (în CP *înşelătoriu*), „De-ci spune acelora ce-s ca aceia ca *celuitori* şi porînceaşte nece una cu aceia se aibă soţiie cătră aceaia ce-s ca aceia" (*Spunerea la Iuda*) (în CP *înşelători*); „Şi viţel feaceră întru zilele acealea rădicară comîndare *cealăului* şi veseliia-se întru lucrul mînilor lor" (FA, 41, 7) (în CP *idolului*).

În plus, într-o zonă destul de întinsă din Transilvania actuală, *a celui* şi *celuitor* constituie termeni care se înregistrează destul de frecvent la vorbitorii români, ştiutori sau nu de maghiară. Apariţia verbului în discuţie, în PO, priveşte un termen cunoscut, poate chiar curent, în vorbirea destinatarilor textului. Deşi verbul *a celui* este forma românească a unui verb împrumutat din maghiară, credem că altfel situaţii reprezintă doar potenţial surse de pătrundere ale cuvintelor dintr-o limbă în alta. În acest caz, se poate considera, cel mult, că avem a face cu o formă de întărire a existenţei şi utilizării în limba română a unui termen deja împrumutat. Prezenţa sa în PO arată că avem a face cu un text provenit dintr-o zonă de influenţa maghiară, şi nu constituie un argument care să se adauge demonstraţiei care arată că textul maghiar a fost una dintre sursele PO - aşa cum prezenţa celor doi termeni în CB nu poate arăta, cel mult, decît că avem a face cu un text provenit dintr-o zonă în care, direct sau mediat, influenţa maghiară pătrunsese.

2.2.3.2.2.3. Un alt termen aici încadrabil este *chelciug*: „Şi Iosif porunci cum sacii lor să-i împlă cu grîu, şi banii lor să-i dea toţi, cineşi în sacul său, asupră de aceasta cum *chelciug* încă să le dea pre cale" (*Gen*., 42, 25), unde termenul corespondent din textul maghiar este *kölchég*, adică etimonul cuvîntului în discuţie. Şi acesta este un termen care apare frecvent în vechile texte ale epocii[125]: „n-au gîndit la paguba ţărîi lui într-atîţia ani şi de *chelciugul* lui, ce în toate striştile au ispitit îm băsăul turcilor" (DÎ 130, 4-5); „Nime den călugări să nu ţie al său, nice cal, nice stup, nice altu dobitoc nimică, nice arătură, nice din afar[ă] nice din lontru în mănăstire, nemică deosebi să nu ţie, fără numai îmbrâcămente şi *chelşug* ce va avea dentru râcodealia sa" (DRB 130, 28-32); „*chelşugul* mănăstiriei să nu îndrăznească să-l ţie la sine" (DRB 131, 25-26); „Că cine dentru voi va vrea să zidească un turn, anu nu va şădea mainte să-şi numere *chelşugul*, oare are de-a-l săvîrşirea?" (NTB, *Lc*., 14, 28); „Cine osteaşte cu ale sale *chelşuguri* vreodată?" (BB, *1Cor*., 9, 7), apoi sub: *Ezdra*, 4, 56 şi FA, 17, 9 (unde are, mai curînd, sensul 'mită')[126].

2.2.3.2.2.4. Atît substantivul cît şi corespondentul său verbal sînt prezente în PO într-un alt caz: „Pînă în şase ani tu să samini pămîntul tău şi stringe lăuntru *hasna* lui" (*Ex*., 23, 10), „be gyütsed annac hasznat"; „folosuri şi *hasne*" (în *Introducere*), respectiv: „ce *vom hăsnui* cu aceea să vom omorî frate-nostru" (*Gen*., 37, 26), „Mit hasznalunc (...)". Nici acest termen nu este necunoscut altor texte vechi româneşti: În NTB, termenul are două ocurenţe, sub *Rom*., 3, 1 („Ce e, derept aceaia, destoiniciia jidovului sau ce e *hasna* tăerii împregiur?") şi la p. 342, 5-6 („Pre Hristos cu mare *hasnă*-l propoveduiaşte"). De asemenea, maghiarismul *hasnă* apare într-un compus, *hasnă-luotor*, care cunoaşte trei ocurenţe în CB, sub *1Cor*., 5, 10-11; 6, 10. Termenul apare şi în BB: „Ziceţi, dară: «*Hasnă*»" (BB, *Judecătorii*, 12, 6); „Şi încă şi pre Eleazar, să cetească sfînta carte şi, dînd *hasnă* a ajutoriului lui Dumnezău, celui dentîiu stol el înainte-povăţuind, lovitu-s-au cu Nicanor" (BB, *2Macabei*, 8, 23); „Şi dînd celor ce era ai lui *hasnă*: «Biruinţa lui Dumnezeu», cu voinici prea buni aleş lovind noaptea asupra curţii împărăteşti, la tabără, omorît-au ca vro 4000 de bărbaţi" (BB, *2Macabei*, 13, 15).

2.2.3.2.2.5. Un cuvînt care s-a păstrat pînă în zilele noastre, dar cu unele pierderi de nuanţă semantică, îngustîndu-se şi, aşadar, fixîndu-se, prin uz, în cadrele anumitor contexte este verbul *a îngădui*. O discuţie lărgită asupra acestuia este necesară tocmai întrucît avem a face cu un termen care a suferit interesante alunecări de sens. Prin ceea ce apare sub *Gen*., 27, 13: „numai ce *îngăduiaşte* glasului mieu şi pasă, şi adă", pentru „*engedgy* az án szommac", traducătorul PO se arată a fi un cunoscător al sensului etimologic al cuvîntului, sens pe care îl respectă. Acelaşi lucru poate fi constatat pentru: „De ar fi, dară, vreo nedireptate sau hîtrie vicleană, o, jido‹v›ilor, după socoteală *aş îngădui* voao" (BB, *FA*, 18, 14). Se observă, în ambele cazuri, cum sensul prim, 'a consimţi', alunecă datorită contextului la sensul 'a urma, a se supune', în primul caz, şi la 'a asculta în voie, cu bunăvoinţă' în cel de-al doilea.

În limba maghiară, cuvîntul acesta avea sensul 'a consimţi, a permite, a da drumul', dar acesta era o dezvoltare firească a unui nucleu semantic care avea în conţinut nuanţele 'a amîna, a răbda, a ierta, a reflecta', adică se referea la un răgaz, la o distanţă pe care individul o plasează între subiect şi obiect, spre a

[125] Precum precedentul, *chelciug* nu înregistrează în PO decît două ocurenţe.

[126] În mod destul de curios, BB conţine şi forma verbală corespunzătoare, rarissimă după ştiinţa noastră, în limba română: „Şi cîndu-l vei trimite pre el slobod de la tine, să nu trimiţi pre el deşărt; cu chelşug *să*-l *chelşuguieşti* pre el den oile tale şi den grîul tău şi den teascul tău" (BB, *Deut.*, 15, 13).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

reflecta în vederea unei mai bune cumpăniri. Fireşte, utilizarea limbii conduce deseori la pierderea nuanţelor de fineţe şi la centrarea pe valorile necesare comunicării (care, pe lîngă concizie şi forţă persuasivă, presupune şi viteză de transfer), astfel încît contextele în care un cuvînt apare pot acţiona precum un pat procustian şi/sau distorsionant. În situaţiile de mai jos se observă cum necesităţile contextelor pot exercita felurite presiuni asupra cuvintelor, chiar şi atunci cînd acestea constituie soluţiile cele mai fericite[127].

Plecînd de la sensul central 'a ceda, a consimţi', care apare în: „*Îngăduit-au* pre voia împăratului cum să ţie Ardealul cu nume de gobărnator, însă într-acest chip cum să-l ţie pîn în viiaţa domniii-lui" (DÎ 145, 3-5); „*Îngădui* derept aceaia Domnul cum să nu facă acel rău, care dzisease că va face pre dihanie" (PO, *Ex*., 32, 14)[128], prin uzuri precum în: „Iară cui *veţi îngădui* ceva, şi eu *îngăduesc*, că şi eu ce *am îngăduit*, căruia *am îngăduit*, pentru voi am făcut, înaintea feaţei lui Hristos, ca să nu fim cuprinşi de Satana" (NTB, *2Cor*., 2, 10); „Şi neavînd ei să plătească, amîndurora le *îngădui*" (NTB, *Lc*., 7, 42); „pentru că n-au dat lor *îngăduială* să calce în ţara lui" (BB, *1Macabei*, 12, 25) se ajunge la sensuri precum 'a ierta', 'deveni permisiv, îngăduitor'.

Uzurile acestui cuvînt în limba română veche reuşesc să surprindă şi unul dintre elementele centrale şi profunde ale sensului acestui cuvînt, 'răgazul': „De ci, venind împreună ei aicea, *îngăduială* nemică făcînd, şi a doa zi şăzînd la divan, porunciiu să să aducă omul" (BB, *FA*, 25, 17); „Toată bucuriia socotiţ, fraţii miei, cînd la multe fealiuri de dodeiale veţ cădea, ştiind că ispita credinţei voastre lucrează *îngăduială*" (BB, *Iac*., 1, 2-3); „Atuncea-l pohtiră pre el *să îngăduiască* cîteva zile" (BB, *FA*, 10, 48); „de la Tiros am sosit la Ptolimaida şi, sărutînd pre fraţi, *am îngăduit* o zi lîngă ei" (BB, *FA*, 21, 7). Astfel de uzuri, însă, dezvoltă şi alte posibilităţi care, în cele din urmă, conduc la alunecări lente ale sensului (principala problemă, de fapt, nu aceasta este, ci aceea că astfel de alunecări pot fi premise ale unor viitoare fixări, prin uz, pe un sens, urmate de abandonul, prin uz, al vechiului sens. De aceea, un enunţ precum următorul deja înglobează, alături de sensul 'a răbda, a tolera' şi sensul 'a îngădui': „Dragostea mult *îngăduiaşte*, îmbunează, dragostea nu răvneaşte, dragostea nu să semeţeaşte, nu să făleaşte" (BB, *1Cor*., 13, 4). Tot nucleul de sens 'răbdare' poate constitui miza iniţială a utilizării acestui cuvînt şi într-un caz precum: „pentru aceaea rogu-te cu multă *îngăduială* să mă auzi" (BB, *FA*, 26, 3), unde, însă, răbdarea solicitată, implică şi îngăduinţă, toleranţă. De aici la sensul actual nu este decît un pas: „Era acolo o turmă de porci mulţi, păscînd în măgură, şi rugară pre el ca să-i sloboază pre ei să între în ei, şi *îngădui* lor" (NTB, *Lc*., 8, 32); „Cînd se va prileji vreun dobitoc să-i fie a făta şi va naşte pre locul altuia, iară acela cu locul nu-i *va îngădui*, ce o va goni de grabă de o va osteni, sau de o va lovi cu ceva şi dentr-acea ostenală sau lovitură se va prileji de va lepăda, atunce neîngăduitoriul să plătească vita" (LEGI Munt., 286, 12-15).

În acelaşi fel, plecînd de la un sens alăturat sensului 'răgaz', şi anume 'a aştepta, aşteptare', apar uzuri precum: „*Îngăduind îngăduiiu* pre Domnul şi luo aminte mie" (BB, *Psalmi*, 39, 1); „Bun iaste Domnul celor ce *îngăduiesc* pre el, sufletul carele va cerca pre el" (BB, *Plîngerea*, 3, 25); „Pre mine *îngăduiră* păcătoşii ca să mă piarză" (BB, *Psalmi*, 118, 95). Şi în acest caz, uzul apare ca fiind supus oscilaţiilor. Astfel, alături de dorinţa evidentă a traducătorului de a utiliza cuvîntul în discuţie pentru sensul 'a aştepta', precum în: „Sărguiră, uitară lucrurile lui, nu *îngăduiră* svatul lui" (BB, *Psalmi*, 105, 14) este dificil ce a înţeles aici „marele dătător de sensuri": cititorul.

Remarcabil rămîne un ultim exemplu, unde 'domolirea' îşi dezvăluie caracterul ei cel mai profund, 'stăpînire de sine, ţinerea în frîu a instinctelor dar şi a judecăţilor care pot conduce la rău': „Acest lucru stă pre mîna giudeţului să oprească pre bărbatul cel vrăjmaş, ce să porneşte asupra muerii sale, pentru să să

[127] Avînd a face cu texte traduse, nu putem neglija nici rolul important deţinut de presiunea exercitată de către limba sursă, prin intermediul corespondentului străin, care se cerea tradus şi care era astfel echivalat.

[128] Prin ceea ce apare în BB, unde se utilizează vb. *a se îmblînzi*, obţinem o dovadă a faptului că, pe de o parte, textul de la baza traducerii exercita anumite presiuni, dar şi a faptului că, pe de altă parte, traducătorii aveau şi alte raţiuni care îi ghidau. În *Septuaginta* se utilizează ἱλάσκομαι, verb cu două sensuri principale: 'a fi binevoitor' şi 'a ispăşi', dar care aveau importante puncte comune. În textul ebraic: וְיִנָּחֵם יְהוָה, se spune că Dumnezeu „a revenit" asupra hotărîrii sale iniţiale, ceea ce survine după un răgaz (în care intră şi discursul lui Moise). (De altfel, faţă de faptele oamenilor, Divinitatea are mereu *a se întoarce*, într-un nesfîrşit proces de iertare, fapt prezent în mai toate religiile, aşa cum şi omului i se cere adeseori *să se întoarcă* de pe căile greşite.) Textul latin juxtat în *Septuaginta*, tradus în Jager, prezintă echivalentul *propitiatus*, aşadar accentul cade pe mişcarea Divinităţii pe care o sugerează şi textul ebraic. (*Propitiare*, ca şi *peto* erau verbe care se utilizau exclusiv pentru Divinitate, abia apoi, prin abuz au fost întrebuinţate şi cu referire la muritori.) Este vorba despre răzgîndirea de după răgaz, mai exact despre existenţa unui interval de timp în care se produce o mişcare, aceasta avînd drept consecinţă primă o schimbare favorabilă, care poate fi, apoi, percepută ca rezultat prin aceea ca Divinitatea a devenit binevoitoare. Printr-o esenţializare de ordin lingvistic, pentru acest întreg proces modular se poate utiliza un verb precum *a se îmblînzi*, dar această stare este doar rezultatul aparent al proceselor de mai sus, relaţionate după cum s-a văzut. Prin utilizarea termenului *placatus*, *Vulgata* prezintă tocmai acest rezultat aparent, Divinitatea fiind văzută aici la nivelul cel mai superficial (după furia iniţială, urmează domolirea, fără a se da semne că interesează procesele profunde de dinaintea şi dintre cele două stări aparente).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

veaghe să nu cumva să o strice întru ceva, măcar de-are şi face muiarea pre bărbat să să pornească asupra ei, trebue *să*-ş *îngăduiască* firei" (LEGI Mold., 118, 10-13).

Deşi este vorba despre un împrumut din maghiară care apare în destul de multe texte vechi, cunoscînd numeroase ocurenţe, a cărui provenienţă în limba română nu poate fi pusă pe seama unui traducător identificabil, privind la varietatea valorilor sale de întrebuinţare, care se întind ilustrînd procesul de alunecare semantică, putem considera că, de fapt, acesta este un cuvînt care trebuie, mai degrabă, considerat ca unul aparţinînd normei culte, şi nu un termen caracteristic graiurilor populare. Mai mult, pe aceeaşi bază, considerăm că *a îngădui* este unul dintre cuvintele care pătrunde în limba română (şi) pe cale cultă, şi nu (doar) prin contactele vii, de la nivelul maselor în contact.

2.2.3.2.2.6. Este greu de spus dacă aceasta este categoria în care se încadrează termenul utilizat sub *Gen*., 29, 13: „Cănd, amu, era auzit *oca* venitului lui Iacov (...)" (în magh. *okat*). Avînd în vedere că termenul apare încă la Coresi[129], deci fusese utilizat în limba română anterior traducerii PO, după aceea înregistrînd destule ocurenţe în alte texte, plasarea sa aici pare a fi cea mai potrivită şi în măsură să-i utilizeze întreaga sa capacitate argumentativă, dar în direcţia termenilor aparţinînd acestei clase. Cu toate acestea, se poate presupune şi că prezenţa în PO a subst. *ocă* este dată de ceea ce apare în textul maghiar, subst. *oka*. Oricum ar sta lucrurile, este aproape sigur că utilizarea sa de către traducătorul PO se datorează existenţei în textul maghiar a subst. *ok*, chiar dacă el preexista în limba română.

2.2.3.2.2.7. Pentru un cuvînt precum *plaşcă*, spre exemplu, prezent în PO: „Iară Sim şi Iafet luară o *plaşcă*, puseră pre umere şi înderăt mărgînd, coperiră trupul de ruşine tătîni-său" (*Gen*., 9, 23); „Luo derept aceaia Răveca *plaşca* şi se îmbrobodi" (*Gen*., 24, 65), deşi are drept corespondent, în textul maghiar, subst. *palást*, nu putem presupune decît, cel mult, că traducătorul s-a hotărît să-l utilizeze pe acesta şi nu un sinonim întrucît el apărea în textul model. Cu toate acestea, deşi acesta este, deja, un argument care indică sursa maghiară, avînd în vedere că termenul apare destul de des şi în alte texte vechi româneşti[130], este mult mai corect să credem că *plaşcă* era un termen bine cunoscut şi intrat în uzul vechii române, acesta fiind principalul motiv pentru care el a fost folosit în PO. În acest caz, ipoteza care ar susţine că acest cuvînt a fost utilizat în PO, în urma împrumutării sale din textul maghiar nu se susţine, forţa ipotezei conform căreia uzul acestui cuvînt a fost determinat în parte de prezenţa formei-mamă în textul maghiar fiind mai mare.

2.2.3.2.2.8. Alături de vb. *a întoarce*, rezultatul unui calc după magh. *forditani*, 'a întoarce', 'a consacra, a destina', dar şi 'a traduce', care apare în *Introducere*: „cinci cărţi ale lui Moisi prorocul, carele *sîmt întoarse* şi scoase den limbă jdovească pre greceaşte, de la greci, sîrbeaşte şi într-alte limbi"; „n-*au*, iară, *întors* mînă de înger, ce mînă grea, păcătoasă"[131], PO utilizează subst. *tălmaciu* (*Gen*., 42, 23) care redă, prin împrumut, magh. *tolmach*. Atît substantivul, cît şi verbul, apar în vechea română: „Era acest Gaşpar vodă multă vréme tergiman la împărăţie, adecă *tîlmaci* tuturor solielor creştineşti ce vin la împărăţiie" (MC, 66, 30-31), dar şi: „Iată, fecioara în pîntece va avea şi va naşte fiiu şi vor chema numele lui Emmanuil, carele *iaste tălmăcindu-se*: «Cu noi Dumnezău»" (BB, *Mt.*, 1, 23); „Şi în Iopa era oarecarea ucenică, pre nume Tavitha,

---

[129] Vezi EWUR s.v.

[130] Vezi, spre exemplu: „Împărţiră cămeşile meale şie, şi de *plaşca* mea lepădară sorţi" (PS.S B, XXI, 19); „Împărţiră cămăşile meale loru-s, şi de *plaşca* mea lepădară sorţi" (PS.C., XXII, 19); „Sacosul iaste *plaşca* cu carea purtară pe Hristos la groaznecile patime ale lui şi-ş bătea joc dă dînsul" (LEGI Munt., 103, 19-20); „iară după acea-l dezbrăcară şi-l îmbrăcară în *plaşcă* ierusalemleneascâ" (VARL, 81, 10-12); „Că acmu cu adevărat eşti împărat, că eşti îmbrăcat cu *plaşcă* mohorîtă şi ai în cap cunună" (VARL, 81, 18-19); „Podoaba preotului pentru aceaia iaste roşie sau mohorîtă după graiul prorocului (carele face pre îngerii său duhure şi slugile sale foc arzătoriu). Iaste şi pentru aceasta, că *plaşca* roşie, adecă cu *plaşcă* îmbrăcară pe Hristos la patimele lui" (LEGI, Munt., 108, 22-25); „luvară despre el *plaşca* şî-l învescură în veşmintele lui" (EV.SIB., *Mt*., 27, 31); „ceale dennapoi uitîndu-le, iară la ceale dennainte întinzîndu-mă, după semn gonesc, la *plaşca* cei de sus chemării lui Dumnezău în Hristos Isus" (BB, *Flp*., 3, 14); „Nu ştiţi că cei ce la ţeanchiu aleargă toţi aleargă, iară unul ia *plaşca*?" (BB, *1Cor*., 9, 24).

[131] Alături de valorile cu care acest cuvînt apare în vechile texte româneşti, valabile şi astăzi, prin metafore şi calchiere se mai înregistrează: „Hristos *întoarse* apa în vin şi făcu începeniia seamnelor lui" (NTB, 267, 33); „*Întoarse* apele lor în sînge şi omori peştii lor" (PS.S B, 104, 29) „Pănătaţi şi lăcrămaţi şi plîngeţi că rîsul vostru întru plîngere *întoarce-se-va* şi bucuria întru jale" (CP, *Iac.*, 4, 9), unde 'a transforma, a preschimba' se extinde la 'a răstălmăci': „slugile îndeamnă-i să să pleace stăpînilor săi, ca întru toate să le fie lor dragi, *neîntorcîndu*-le cuvintele" (NTB, *Tit*, 2, 9) (de unde şi sensul 'a nu se supune'); „O, plinule de toată hicleniia şi de toată răutatea, fiiule al diavolului, pizmaşule a toată dereptatea, au nu te vei părăsi *a întoarce* căile Domnului cealea dereaptele?" (NTB, *FA*, 13, 10). Într-un context precum: „Şi să priimască *întorsurile* cuvintelor şi dezlegările cuvintelor întunecoase, şi să socotească direptatea adevărată, şi judecata a o îndirepta" (BB, *Parimii*, 1, 1-3) sensul subst. subliniat era unul apropiat de cele de mai sus , dar şi de 'traducere', căci este vorba despre explicarea valorilor şi sensurilor profunde şi tainice ale cuvintelor. La capătul acestui şir apare: „Şi arătîndu-ni-să Chiprul, şi lăsîndu-l în a stînga, **vînslăm** în Siriia (...)" (glosat: „*Întorsura* cea demult zice înotăm, iară noi am scris vînslăm, căci vînsla cu corabiia pre apă") (NTB, *FA*, 21, 3), unde *întorsură* semnifică 'traducere'.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

carea, *tălmăcindu-se*, să zice Căprioară" (BB, *FA*, 9, 36); „li-au dzis sîrbéşte: Ⱔ имдете (...). Le *tîlmăciia* apoi acéste cuvinte pre rumîniie Bucioc vornicul de Ţara de Gios, adecă: Să aveţi (...)" (MC, 67, 14-16). Avînd în vedere situaţia din PO, unde avem a face cu un împrumut din maghiară, apoi cu un calc semantic, urmînd aceeaşi limbă, se observă că, în fapt, ambele demonstrează relaţia (şi orientarea) traducătorului PO şi a mediului din care acesta făcea parte, cu (şi spre) această cultură. În plus, este foarte probabil ca, alături de alte asemenea situaţii, calcul să indice că rom. *a întoarce* 'a traduce' nu (mai?) aparţinea mediului cult.

2.2.3.2.2.9. O menţiune merită subst. *tabără*, prezent în: „Şi seara vineră prepeliţe şi acoperiră *tabăra* şi demîneaţă fu roao pregiur *tabără*" (*Ex*., 16, 13). Alături de această formă, apare şi cea din: „Iară carnea giuncului, piialea-i şi rumegătura-i afară de *tabăr*, cu foc să le ardzi" (*Ex*., 29, 14). Cunoscut în limba română veche, unde avea sensul 'tabără militară, campament, castru', precum în: „Porunci căpitanul să-l ducă în *tabără*, zicînd, cu bătăi să întreabe pre el, ca să înţeleagă pentru ce vină aşa strigară spre el" (NTB, *FA*, 22, 24) (acelaşi termen apare în locul respectiv din BB), în traducerile *Vechiului Testament* termenul se referă, firește, la o realitate primitivă, trimiţînd la o aglomerare umană (nu neapărat compusă exclusiv din luptători înarmaţi). Prezenţa, în PO, alături de forma *tabără*, a formei cu fonetismul etimologic, *tabăr* (< magh. *tabor*), ar putea semnifica, aşadar, nu faptul că ne aflăm în faţa unui termen care tocmai se împrumuta (deşi am exemplificat cu un text din secolul al XVII-lea), dar ar putea fi o încercare a unui bun cunoscător al maghiarei de a încadra, în paradigmele limbii române, cu păstrarea fonetismului etimologic, a unui termen relativ recent împrumutat. Alături de acest cuvînt, mai este de remarcat faptul că, BB prezintă un verb care se arată creat, în limba română, pe baza substantivului, deşi limba maghiară prezintă verbul corespunzător - cu sensul 'a campa'. Astfel, BB înregistrează numeroase exemple din următoarea categorie: „Şi să rîdică Avram şi mergînd, *tăbărî* în pustiiu" (BB, *Gen*., 12, 9) (în PO întîlnim o traducere uşor diferită, influenţată de textul maghiar şi care arată diferenţele dintre versiunile de bază: „De-aciia purcease mai încolo Avram, şi mearse către Amiadzăzi"); „Şi să mută de acolo Isaac şi poposi la rîpa Gherarilor şi *tăbărî* acolo" (BB, *Gen*., 26, 17) [în PO: „Duse-se, derept aceaia, de acolo Isac şi *întinse cortul* în zăpodiia Gherarului, şi acolo lăcui", exemplu în care, practic, se observă o parte importantă a procesului de 'tăbărîre' (aceea care, în mod firesc, din cauze de ordin extralingvistic, nu s-a păstrat în actualul sens al cuvîntului românesc)]; „Şi rîdicîndu-se fiii lui Israil de la Sochoth, *să tăbărîră la* Othom, lîngă pustie" (BB, *Ex*., 13, 20) (în PO: „ Şi purcedzînd den Sohot, *descălecară* în Etman, lîngă marginea pustiniei"), unde este vorba, precum mai sus, despre camparea întregii comunităţi nomade. În: „împrejurul cortului mărturiei *vor tăbărî* fiii lui Israil" (BB, *Num*., 2, 2) este vorba despre un plan primitiv al aşezării umane. Referirea exclusivă la 'tăbărîre' ca acţiune militară apare în: „şi ceaialaltă oaste a asiriianilor *s-au tăbărît* la cîmpu, şi au acoperit toată faţa pămîntului, şi corturile şi povărăle lor *s-au tăbărît* întru mulţime multă foarte" (BB, *Iudith*, 7, 16); „Şi văzu Iuda şi fraţii lui că s-au înmulţit răutăţile şi puterile *tăbărăsc* în hotarăle lor" (BB, *1Macabei*, 3, 43); „Porunciţi asupra Vavilonului la mulţi, la tot cela ce încordează arcul; *tăbărîţi-vă* asupra lui împrejur, să nu scape nime de la el" (BB, *Ieremia*, 50, 29); „Şi porunci Iuda să strige în tabără ca *să să tăbărască* fieştecarele în care loc iaste; şi *s-au tăbărît* bărbaţii puterii şi au dat războiu cetăţii toată zioa aceaia şi toată noaptea" (BB, *1Macabei*, 5, 51). Se observă că 'tăbărîrea' este un proces prin care o coloană de oameni (atît înarmaţi, cît şi neînarmaţi) se opreşte şi poposeşte undeva, întinzîndu-şi corturile, închegînd şi constituind vremelnic o aşezare şi o comunitate relativ sedentară. Acesta este procesul prin care se constituie şi tabăra militară: „Şi să suiră cu el cară şi călăreţi şi să făcu *tabără* mare foarte" (BB, *Gen*., 50, 9), dar şi aşezarea umană, după cum s-a văzut mai sus. Ceea ce limba română a reţinut din toate acestea este elementul cel mai frapant pentru simţuri, dinamica din momentele iniţiale ale procesului.

2.2.3.2.2.10. Deşi poate fi pus atît pe seama versetului latin corespunzător, cît şi pe cea a celui maghiar, termenul evidenţiat din: „Înmulţi-voiu nevoile tale *cănd veri fi tăroasă*" (*Gen*., 3, 16), alături de: „Meg sokassitom a te Nyaualyaidat *mikor Terhess lesz*" şi de: „multiplicabo aerumnas tuas *et conceptus tuos*"[132] aduce în atenţie aceeaşi relaţie dintre două limbi între care au existat contacte la toate nivelele, chiar înainte de a se statornici un contact pe calea acestei traduceri.

[132] Cauza profundă a construcţiei şi a diferenţelor dintre textele maghiar şi latin se află în felul în care este construit textul ebraic. Acolo, ideea 'chin', 'nevoie' este urmată în modalitate apozitivă, în juxtapunere, de ideea 'sarcină'. Întrucît timpul este un dat fundamental, o traducere potrivită ar avea în vedere un anumit grad de explicitare a relaţiei temporale, succesiunea fiind de natură să evidenţieze în mod implicit şi relaţia de cauzalitate (aceasta nefiind, în fapt, una profundă, chiar dacă are un curs natural.). De aici, fiecare a încercat să redea ideea, dar în forme adecvate limbii sale; firește că s-au produs pierderi, dar şi adăugiri (cf. şi: Πληθύνων πληθυνῶ τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμόν σου, „Multiplicans multiplicabo tristitas tuas, et gemitum tuum" (*Septuaginta*). Traducătorul român va prefera o frază în care apare o subordonată temporală, precum în maghiară, explicitînd, şi nu modelul latin, pe cît de plin de valenţe, pe atît de solicitant pentru cititor. Dincolo de această ajustare, versetul românesc se revendică de la cel latin.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Termenul, împreună cu baza sa de formare, nu apare accidental în PO, nefiind străin vechii române. Astfel, mai apar: *tăroasă*, alături de *terhess* (*Gen*., 16, 11), „fu *tăroasă*", după „teréhbe eséc" (*Gen*., 25, 21); *au întăroşat*, „terehbe esett" (*Gen*., 38, 24), *tarul*, alături de *terhöt* (*Ex*., 18, 22)[133].

Cu toate că, în general, nu este vorba despre o situaţie a cărei existenţă, dezvoltare şi nevoie de redare să poată fi pusă pe seama unui contact cult, modalitatea aceasta de exprimare poate fi considerată ca aleasă, dintre toate celelalte, sub influenţa cultă a unei alte limbi. Deşi se poate presupune că fiecare popor are denumirile sale (care, în esenţă, nu pot fi prea îndepărtate unele de altele) pentru o astfel de realitate (cît se poate de evidentă şi de importantă)[134], atunci cînd este vorba despre un text, în general, biblic, în special, pot apărea unele nevoie de eufemizare a exprimării, mai cu seamă atunci cînd aceste nevoi sînt impuse de modelul urmat în traducere.

> Faptul acesta se observă şi atunci cînd este nevoie de a se exprima actul care precede şi produce starea de graviditate. Astfel, în: „Şi Adam *conoscu* muierea lui, Evva, şi *fu tăroasă* şi născu pre Cain" (*Gen*., 4, 1), alături de: „Adam vero *cognovit* Havam uxorem suam quae *concepit* et peperit Cain" şi de: „Adam kedig *meg ismere* Heuat az ö Feleséget: *Ki fogada* es szüle Caimot"[135], este de remarcat utilizarea, în textul maghiar, a unei structuri care se găseşte şi în limba română: „Ki fogada" 'primi', pentru a reda ideea 'deveni însărcinată'. Pentru acelaşi segment, BB prezintă: „Şi Adam *cunoscu* pre Eva, muiarea lui, şi *zămislind*, născu pre Cain". Tot BB prezintă situaţii precum: „şi *întră la* dînsa; şi *luo în pîntece* de la el" (*Gen*., 38, 18); „Şi *întră cătră* ea şi *dormi cu* ea. (...) Şi *luo în pîntece* muiarea" (*2Împăraţi*, 11, 4); „Şi *întră cătră* fămeaia lui şi *luo în pîntece*; şi născu fecior" (*1Paralipomenon*, 7, 23); „Şi *veniiu cătră* prorociţă, şi *luo în pîntece*, şi născu fiiu" (*Is*., 8, 3), unde, sub influenţa cultă a textului grecesc, apar forme eufemistice, „elegante" de referire la un anumit tip de realitate, fapt care, în numeroase situaţii, este reperabil la nivelul vechilor texte româneşti.

2.2.3.2.2.11. În sfîrşit, ultimul termen menţionat aici este reprezentat de *tîrnaţ* (< magh. *tornatz*). Acesta alternează în PO cu un sinonim de origine slavă: *pridvor*, care apare sub *Ex*., 27, 9; 27, 12; 27, 16-17; 38, 11; 38, 14-18; 38, 20; 38, 31; 39, 1; 40, 8, în ultimele două cu cîte două ocurenţe. Împrumutul de origine maghiară apare sub *Ex*., 27, 18; 35, 18; 38, 9, 35; 17; 38; 31 şi 40, 33 în ultimele trei cu cîte două ocurenţe. Faţă de numărul mare al ocurenţelor cumulate ale celor două forme, distribuţia este semnificativă în ceea ce priveşte modalităţile de acţiune ale traducătorului. Ponderea uşor ridicată a termenului de suprastrat se datorează faptului că acesta era cuvîntul uzual, cunoscut cititorilor. În acest context, termenul de origine maghiară poate fi considerat ca înregistrînd un număr ridicat de ocurenţe. După ce termenul de origine slavă apare de cîteva ori pentru ca cititorul să înţeleagă despre ce este vorba, încep apariţiile alternante ale celor doi termeni, alternanţa dintre cele două cuvinte fiind una propice achiziţiei de către cititor a termenului din adstrat. În felul acesta, lexicul activ al receptorului dobîndeşte două cuvinte care intră în concurenţă, presiunile ulterioare ale mediului urmînd să hotărască asupra elementului care rămîne.

---

[133] Pentru acesta din urmă vezi cazuri precum: „Acmu, amu, ce ispitiţi Domnul de puneţi *tarul* spre cerbicea ucenicilor, cela ce nece părinţii noştri, nece noi putum purta?" (CB, *FA*, 15, 10); „bezaconiile meale preanălţară-se capul mieu, că *tar* greu păsară spre mine" (PS.C., XXVIII, 5); „Nice hiece cal încalecă husarii, ce tot cai mare groşi, să poată birui a purta *tarul*" (MC, 53, 35-36). De asemenea, vezi şi: „Ziceţi featei Sionului, iaca împăratul tău vine ţie blînd şi şăzînd spre asin şi desupra mînzului a asiniei învăţată supt *tărhat*". (NTB, *Mt*., 21, 5).

[134] Probabil că în această categorie ar putea fi introduse cazurile următoare: „David îndrăgi pre Virsaveia, muiarea Uriei. Şi dzăcu cu dinsa şi o *îngrecă*" (CPLR *Fl. d*., 133, 4-6); „du-te la Elisata, vara ta, să vedzi, că şi aceaea are acmu 6 luni de cînd *au îngrecat*" (VARL, 379, 24-26); „Fămeaia care *se va îngreca* şi va naşte făt necurată va fi 7 zile" (BB, *Lev*., 12, 2); „iară bărbatul se-au culcat cu soacră-sa şi o *au îngrecat*" (LEGI Munt., 210, 39-40); „Muiarea *grecioasă*, cînd ia erbi ca să omoară pre cel ce *au îngrecat*, ucigaşă iaste" (LEGI Munt., 532, 27-28); „pămîntul *se îngrecează* de vînt, adecă i se umplu vinele lui" (LEGI Munt., 623, 38-39); „Muiarea carea-ş strică la începătura *îngrecării*, cînd de va strica să nu facă feciori, ucigaşă iaste" (LEGI Munt., 532, 25-26); „Iară vai de *greoaelor* şi aplecătoarelor, în acealea zile" (NTB, *Mt*., 24, 19).

[135] Încă o dată, este de observat şi faptul că traducătorul român utilizează termenul de origine maghiară acolo unde el nu există în textul maghiar [vezi şi: „Că Sara fu tăroasă şi născu" (*Gen*., 21, 2), „mert Sara fogada, es szüle" („concepitque et peperit"); „fu tăroasă" (*Gen*., 4, 17) pentru *concepit* dar şi alături de „Ki fogada"]. Dincolo de motivele obişnuite ale unui astfel de comportament (o anumită nevoie şi voinţă de variaţie în exprimare; intenţia de a produce, printr-un astfel de lanţ sinonimic, un tip de glosă explicativă şi îmbogăţitoare a bagajului lexical al cititorului; exersarea - de către sistem, de către traducător, de către cititor - a noilor structuri şi elemente lexicale împrumutate din textele model), în acest caz se poate observa şi o anumită presiune a nevoii de eufemism. Chiar textul ebraic, cu un simţ al pudorii caracteristic acelei părţi a Orientului, prezintă o structură ce poate fi redată prin „se îngreună", găsind, aşadar, această modalitate de redare privind procesul la nivelul unei componente a acestuia, dată de consecinţa vizibilă a dezvoltării embrionului, cînd apar modificări sensibile la nivelul anumitor parametri ai viitoarei mame - aşadar, dintr-o perspectivă eufemizată de cunoaşterea şi înţelegerea procesului, privit constatativ, la nivelul viitoarei mame, acum aflată într-o stare aparte.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Judecînd lexicul *Paliei de la Orăştie*, la nivel de ansamblu şi la nivel de detaliu, constatăm că foarte puţine dintre elementele lexicale de origine maghiară pot fi utilizate, în sine, ca mărci care să se adauge argumentelor care pledează pentru existenţa unei surse maghiare a PO. Oarecum asemănător situaţiei elementului latin, şi aici, există doar cîteva cazuri care impun o relaţie clară între textul maghiar şi cel românesc. În primul rînd, textele vechi româneşti din epocă, indiferent de zona de apartenenţă, utilizează destul de mulţi termeni de origine maghiară. Situaţia aceasta îşi are cauzele ei, nu mereu uşor de aflat şi de admis. Pe de altă parte, dacă toate acestea pot fi acceptate cu referire la relaţia dintre o anumită zonă şi zona de provenienţă a textului, este greu de admis că traducătorul *Paliei de la Orăştie* -, cel care, alături de *Vulgata*, alege să-şi ia ca model o versiune maghiară, şi care trăieşte într-un spaţiu cultural aflat sub influenţă maghiară (în fapt, şi alegerea *Vulgatei* este determinată de aceeaşi influenţă, ca şi însuşi actul „temerar" al traducerii textului sacru în limba vernaculară) -, nu stăpînea, la un nivel ridicat, limba română aşa cum se înfăţişa ea în zona sa de apartenenţă culturală, şi - foarte probabil dacă privim la rezultatul muncii sale - chiar diferite straturi ale acesteia, în plan diacronic şi diastratic.

Din cele ce preced reiese că, numai pe baza unor elemente lexicale, este dificil de demonstrat o relaţie între două versiuni, mai ales atunci cînd cele două limbi prezintă anterior traducerii contacte de durată şi profunde, întrucît, în acest caz, elementele lexicale pot constitui împrumuturi mai vechi decît data traducerii, iar traducătorul va folosi în mod firesc acei termeni, dar fără o relaţie neapărată de dependenţă faţă de ceea ce apare în textul de tradus. Cu toate acestea, utilizarea, într-un text, a termenilor de o anumită provenienţă - uneori chiar în lipsa din textul model a reprezentanţilor familiilor lexicale din care aceştia provin, precum şi în cazurile în care traducerea în discuţie provine dintr-o zonă în care acea limbă străină exercită o influenţă notabilă -, deşi nu poate demonstra, în mod necesar, relaţia dintre cele două texte, constituie un indice de mare valoare şi relevanţă, privitor la relaţia dintre traducător, zona sa de apartenenţă culturală şi spiritualitatea, limba din care se traduce.

Credem că în acelaşi fel pot fi considerate lucrurile şi în cazul unor termeni precum: *adăvăsi* 'a împrăştia, a risipi' (< magh. *odaveszni*) (*Gen*., 49, 7); *batăr* pentru *bator* (*Gen*., 30, 15; 34); *bărat* 'prieten' (< magh. *barát*) (*Gen*., 38, 12); „Pistruiele să fie *birul* tău" (*Gen*., 31, 8) alături de: „A tarkac legyenec à te *béred*" şi de: „variae erunt mercedes tuae"; „*să poţi birui* acest pămînt" (*Gen*., 28, 4), „*birhassad* eszt è földet"; *bizuiaşte*! pentru *bizd* (*Gen*., 47, 6); *buduşlău* 'rătăcitor, pribeag' (< magh. *bujdosó*) (*Gen*., 4, 13); *chizeaş* pentru *kezes* (*Gen*., 43, 9); *ciurde* pentru *chorda* (*Gen*., 31, 43); *făgădaş* 'angajament' (< magh. *fogadás*) (*Gen*., 31, 13); *hotarăle* pentru *hataroc* (*Ex*., 10, 19); *majă* 'unitate de măsură echivalentă cu un qintal' (< magh. *mázsa*)[136] (*Ex*., 25, 39; 37, 24; 38, 25; 38, 27); *marha* şi *ilişul* pentru *marha* et *élés* (*Gen*., 14, 11) 'bunuri şi provizii'[137]; *pogaci* pentru *pogach* (*Gen*., 18, 6; *Ex*., 12, 39; 29, 2); *sălaş* pentru *szálás* (*Gen*., 42, 27; *Ex*. 4, 24) 'adăpost, loc de refugiu'; „la sălaşu" pentru *szálásra* (*Gen*., 24, 25); „am putea sălăşui" (*Gen*., 24, 23) pentru *szálhatnac*; *şireag* şi *şireagure* pentru *sereg* (*Gen*., 14, 15, respectiv 32, 8)[138]; *şpan* 'ispravnic' (< magh. *ispán*) (*Ex*., 1, 11); *zălog* pentru *zalag* (*Gen*., 38, 17; 18).

---

[136] În *Magyar oklevél-szótár*, (...) Szamota István (...) Zolnai Gyula, Budapest, 1902-1906, s.v., unde se dau sensurile 'centenarius, pondo; zentner', se arată şi că „uulgo *masa* dicitur", *masa* fiind forma care apare în textul lui Heltai. Avînd în vedere că magh. *masa* ar fi generat rom. **maşă*, ceea ce nu apare în PO, se poate presupune că traducătorul român, deşi a utilizat cuvîntul maghiar, ca un cunoscător al normei culte a acestei limbi, nu a urmat umil textul lui Heltai, ci a plecat de la forma cultă, şuierătoarea sonoră din rom. *majă* datorîndu-se magh. *mázsa*; (cf., de pildă, situaţia din *Ex*., 28, 28: „leagă Hozenul cu belciugurele sale de belciugurele Efodului cu *şinor* de mătase galbină, cum pre acel efod, cu măiestrie făcut tare să se ţine şi cum Hozenul de către Ehod să nu se dezleage", unde rom. *şinor* prezintă fonetismul determinat de ceea ce apare în textul maghiar: *sinnor*). Pe de altă parte, însă, vezi şi forma *jimble* (foarte probabil pătrunsă şi răspîndită la nivel popular) din sintagma „făină de *jimble*" (*Ex*., 29, 40), care urmează magh. pentru „*semlye* liszt". Situaţiile acestea, însă, sînt legate de cele evidenţiate la discuţiile asupra munelor proprii, sub. **2.2.5**. Vezi, s.v., şi bogatele atestări reproduse în EWUR.

[137] Cel de-al doilea cuvînt ar putea intra în categoria următoare, a termenilor care au mari şanse de a-şi datora prezenţa în limba română traducătorului PO, cel care, aici, a urmat textul maghiar.

[138] Termenul utilizat în textul maghiar, sub *Gen*., 2, 1, *Sereg*, arată că această versiune a tradus cu textul ebraic în faţă. În ebraică există un temen, *şābā*, care are ca nucleu de sens conceptul 'oaste, armată'. Deseori, acest cuvînt intră în sintagma *ş^{e}bā haššāmayim* 'corpuri cereşti', dar şi 'îngeri'. Nu este vorba aici despre o confuzie propriu-zisă, deoarece, în concepţia ebraică, cel puţin în anumite momente şi situaţii - şi chiar la origine, se pare -, cele două nu erau decît forme ale aceleiaşi realităţi esenţiale a Creaţiei. În cazul de sub *Gen*., 2, 1, unde în textul grecesc se utilizează ὁ κόσμος, se observă cum forma magh. *sereg* este o traducere mai mult decît potrivită a ceea ce apare în textul ebraic, deoarece cuvîntul maghiar avea sensuri precum 'armată, oaste', 'adunare', în general, dar implica şi sensul 'ordine' [rom. *şireag* (pentru etimologie, vezi EWUR) este un cuvînt care apare destul de des în limba română veche, mai cu seamă textele ardeleneşti utilizîndu-l cu valoarea 'armată'. Astfel apare termenul în NTB: FA, 10, 1; 21, 31, dar şi în VS febr. 15 (glosă pentru *steag* 'oştire'), precum şi în BB *Mc*., 15, 16 etc. Vezi Al. Gafton, *După Luther*, p. 145, 223, 231.], cel pregnant în

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

2.2.3.2.3. Deşi, o incertitudine de aproximativ acelaşi grad şi de acelaşi rang se obţine cu ajutorul unor exemple precum cele care urmează, cazul lor este dotat cu o mai mare relevanţă, fapt datorat unui alt motiv. Deşi relaţionările mai sus schiţate nu-şi pierd caracterul valid, o nuanţă importantă o aduc acele elemente de origine maghiară care apar în traducerea românească, dar pentru care, textul maghiar nu prezintă mereu termenul care, de fapt, constituie etimonul a ceea ce apare în PO. Astfel intră în discuţie termeni precum: „nu se amistuia" pentru „nem emésztetneic" (*Ex*., 3, 2); *au amistuit* pentru „meg *emésztette*" (*Gen*., 31, 15); *aş amistui* alături de *meg emésztenélec* (*Ex*., 33, 3)[139]; *beteag* pentru *beteg* (*Gen*., 48, 1)[140]; *marhă* pentru *marha* (*Gen*., 14, 12; 16; 21; 15, 14; *Ex*., 22, 11) 'bunuri mobile, inclusiv animale'; „*marhă* de argint şi de aur" pentru „ezüst es arany *marhákat*" (*Gen*., 24, 53)[141]. La acestea se adaugă unul dintre cuvintele foarte des întîlnite, liber sau în diferite structuri, atît în limba veche, cît şi astăzi, precum *chip*, şi a cărui ilustrare ar fi inutilă. Şi în acest caz, însă, sub *Gen*., 5, 1, *chip* apare nu pentru magh. *kép*, ci pentru un sinonim aproximativ, *Hasonlatossagara*, care putea fi redat mai bine prin *asemănare*.

Acest tip de comportament este destul de frecvent întîlnit în PO. Astfel, alături de situaţiile în care magh. *beszéd*, are drept corespondent, în PO, subst. *beseadă* (*Gen*., 11, 1; 15, 1; 21, 11; 24, 45; 27, 34, 27; 42; 31, 1; 34, 27; 39, 19 etc.), apar cazuri de necorespondenţă. Cu toate că urmează textul latin, şi, în plus, textul maghiar nu conţine respectivul termen, PO prezintă cuvîntul: „Ascultaţi glasul mieu, muierile Lameh şi luaţi aminte *besada* mea" (*Gen*., 4, 23), alături de: „audite vocem meam uxores Lamech auscultate sermonem meum" şi de: „Tü Lamec feleségi, halyatoc meg az én szomat, es vegyetec eszötekbe *aszt a mitt mondoc*" 'ceea ce (vă) spun'.

Sub *Gen*., 3, 1 apare: „Şi şarpele era mai *alnic* de toate jigăniile pămîntului, carele era făcut Domnul Domnedzeu". Formei evidenţiate îi corespunde, în textul maghiar, termenul *rauasz*. În celălalt exemplu, avem a face cu un termen care poate fi considerat, într-o anumită măsură, ca fiind „specializat": *naşfă* 'pavăză, pafta' (< magh. *násfa*), care apare în trei locuri din PO: „Fă şi doo *naşfe* şi doo lanţure den aur curat" (*Ex*., 28, 13), „Chinaly két *bolgartis*, es két lantzot tiszta aranybol", „facies et uncinos ex auro"; „Aduseră tot, şi bărbaţii şi muierile cărora pre dare bună voie avea: cheotori, cercei, ineale, *naşfe*" (*Ex*., 35, 22), „Hozanac mind à firfiac s'mind az aszszonyálatoc, kic az adásra io keduüec valanac, kaptsokat, fülbeuetöket, gyürüket, *bolgarokat*", „viri cum muliebribus praebuerunt armillas et inaures anulos et dextralia"; „feaceră şi doo *naşfe* de aur şi doo verigi de aur pre doo cornure a hojenului" (*Ex*., 39, 16), „Chinalanac két arãy *boglartis*, es két arany karikat à Hosennec két szegeletire", „et dous uncinos totidemque anulos aureos porro anulos posuerunt in utroque latere rationalis"[142].

În ambele cazuri, avem a face cu prezenţa, în textul românesc, a unor termeni de origine maghiară, cărora, în respectivele locuri, le corespunde cîte un termen pe care româna nu-l deţinea şi, pe cît se vede, nici nu-l prea putea împrumuta. Neconcordanţa dintre elementele fiecărei perechi astfel formate, decurge din neconcordanţa, în respectivele puncte, dintre cele două texte. Date fiind unele particularităţi ale actului traducerii - generate de nevoi specifice resimţite de către traducător, dar nu mereu coincidente cu nevoile şi posibilităţile sistemului şi ale cititorului[143] -, astfel de situaţii sînt de înţeles. Alături de aceasta, ceea ce este

---

Septuaginta. Urmînd mai curînd textului grecesc, *Vulgata* redă prin *ornatus* sensul pregnant şi etimologic al gr. κόσμος (vezi Bailly, Chantraine, GEW, Liddel Scott s.v.), rom. *podoabă* nefiind altceva decît o modalitate de traducere a lat. *ornatus*. Chiar acceptînd că, şi de această dată, traducătorul român a privit la textul maghiar, avînd în vedere răspîndirea, frecvenţa şi caracterul de termen uzual al rom. *şireag*, alături de neutilizarea sa, alternată de întrebuinţarea unui termen avînd o altă valoare (nu este vorba, aşadar, despre opţiunea de a utiliza un termen de altă origine, dar sinonim) semnifică opţiunea autorului traducerii româneşti către sensul din textul latin. Pe urmele textului latin şi neînţelegînd sensul contextual al termenului grecesc folosit, această opţiune, prezentă şi în versiuni moderne ale Bibliei, este neconformă cu ceea ce apare în textul ebraic.

[139] După toate acesta, însă, apare şi o situaţie precum: *să potopească* pentru *emészszze* (*Ex*., 32, 10), şi nu *să amistuiască*.

[140] Dar vezi şi situaţia, deloc singulară, în care traducătorul român strecoară în text elemente de origine slavă, într-o ţesătură destul de atent elaborată: *boalele* pentru *betegség* (*Ex*., 23, 25).

[141] Dar cuvîntul apare, iarăşi, într-un exemplu repetat de variaţie a textului, şi în poziţii în care corespondentul maghiar era altul, el putînd fi redat şi prin alte forme decît prin *marhă*: *marhă* pentru *gyanant* (*Gen*., 30, 33) (unde este vorba despre animalele din turma lui Laban); *marhă* pentru *ioszag* (*Gen*., 31, 1) 'idem' (magh. *ioszag* fusese redat prin bunătate, sub *Gen*., 34, 23).

[142] Magh. *boglar*, care a fost redat prin *naşfă*, avea sensuri precum 'umbilicus, lunula', 'funda'. În B.Orth. se utilizează *paftale* (notă: „Literal: «paveze»; agrafe în formă de scut"), apoi *salbe* şi *lănţişoare*.

[143] Este de remarcat că nu sînt rare cazurile în care autorii de traduceri preferă calcul sau felurite echivalări sinonimice (uneori, cu termeni împrumutaţi tot din limba din care se traduce), evitînd să opereze cîte un împrumut (poate necesar) care ar leza sistemul limbii române sau care nu poate fi făcut. Un astfel de exemplu apare sub *Iac*., 5, 1, din versiunile *Apostolului* din secolul al XVI-lea. În locul respectiv, CB şi CV prezintă: „plîngeţi-vă ***hlipindu*** de chinurile voastre",

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

cu adevărat semnificativ în aceste cazuri, se referă la faptul că *alnic*, respectiv *naşfă*, rămîn mărci ale orientării traducătorului (din felurite motive) către textul maghiar[144].

> Pe fondul pe care *Palia de la Orăştie* a fost tradusă, şi în mediul respectiv, utilizarea unui termen maghiar, care se încadrează într-o familie lexicală, demonstrează existenţa unui proces conştient dirijat (sinonimul cît se poate de la îndemînă, termenul - de aceeaşi origine maghiară! -, *hiclean* putea fi foarte bine utilizat în primul exemplu. El, însă, era deja cunoscut, iar un proces bine dirijat, prin care receptorul textului era condus pe calea acumulării de material lexical nou, prezenta cerinţa de a utiliza toate resursele limbii în mod treptat (constituirea în mintea receptorului a unor reţele sinonimice clare, desfăşurarea cîmpurilor lexical-semantice şi punerea în funcţiune a familiilor lexicale). Este de remarcat faptul că traducătorul nu forţează lucrurile, aşa cum, uneori, deşi avea la îndemînă un maghiarism, utilizează termeni de origine slavă, urmărind anumite scopuri, alteori, preferă formele familiare, pentru a nu forţa nici pe cititor, nici sistemul. Astfel se explică apariţia, sub *Gen*., 27, 35 a formei „cu hicleşugul", în textul maghiar apărînd pentru *chalardsaggal*, pentru care ar fi putut crea sau utiliza forme precum: „cu celuirea", *celuind*, sau o formă pe model popular, „cu celoşagul".

Cele trei segmente citate fac parte dintr-un fragment mai amplu al *Exodului*, în care Moise primeşte nişte indicaţii foarte precise asupra unor elemente formale (simbolice şi alegorice, în special) legate de construirea obiectelor de cult, indicaţii pe care, apoi, meşterii le vor pune în fapt. Datorită unor cauze legate de civilizaţie şi de limbă, traducătorul român se orientează către modelul maghiar. Nici românii şi nici maghiarii nu reuşiseră să dezvolte pînă în secolul al XVI-lea nişte instituţii religioase atît de bine formalizate încît să necesite cadre şi un instrumentar atît de bine definite precum cele concepute de către Moise. În plus, deşi multe elemente din cele descrise în text, aparţinînd religiei şi ritualurilor întemeiate de Moise, au ajuns ca, în urma unor modificări - majore sau minore - să aparţină creştinismului, concepţia reflectată în *Torah* rămîne precreştină. Romanii, în schimb, în momentul traducerii *Bibliei*, aveau o experienţă seculară în această direcţie. De aceea, *Vulgata* reuşeşte să redea în mod firesc acele fragmente de text, limba latină refăcînd, fără cazne, respectivele conţinuturi.

Aflat, aşadar, într-o astfel de situaţie, în care, fiind nevoit să descrie cît se poate de exact (de altminteri, o descriere distorsionantă ar fi anulat complet respectivul fragment de text, spre deosebire de alte situaţii, ininteligibilitatea ce ar fi rezultat fiind totală), nu doar nişte elemente care aparţineau vechii religii a evreilor, ci unele dintre elementele aflate la originea celor care, deja, aparţineau creştinismului, traducătorul român alege calea urmării minuţioase a textului maghiar, cel care, în acest moment, îi putea asigura o translare corectă şi eficientă a acelor conţinuturi în limba română. Spre deosebire de situaţiile obişnuite, acesta este un caz în care traducătorul avea nevoie de rigoare formală, libertăţile sale de redare a textului fiind sever îngrădite, iar capacităţile sale de pătrundere a textului spre a-l oferi cititorului fiind puternic solicitate. Ceea ce este de remarcat, în acest caz, este faptul că, deşi termenul *naşfă*, este, în limba română, de origine maghiară[145] şi apare în PO (acesta fiind un termen destul de rar utilizat), într-o porţiune de text care urmează sursa maghiar, în aceasta din urmă se utilizează un alt cuvînt. Astfel de situaţii nu sînt rare, dar, pe de altă parte, nu se poate demosntra astfel decît că, în zona de proveniență a PO, precum şi la traducătorul acestui text, influenţa maghiară a fost o realitate puternică.

Cu toate acestea, ar fi absurd, spre exemplu, dacă observaţiei că termenului moştenit din latină, *pagînii* (*Ex*., 34, 26), îi corespunde magh. *poganok*, (în vreme ce, în *Vulgata* apare *gentes*), i-ar urma susţinerea ideii că termenul românesc apare aici datorită a ceea ce apare în textul maghiar sau că textul românesc împrumută de la cel maghiar. Încă mai categoric se prezintă situaţia atunci cînd, urmînd textul maghiar, traducătorul român procedează precum sub *Gen*., 31, 35: „Drag doamne, nu-ţi fie *greaţă* cum că nu mă poci scula înaintea ta, că după obiciaiul muierilor mi-e lucrul", „En édes Vram, ne legyẽ *nehez* teneked, hogy fel nem kelhetec elötted: Mert az aszszonyállatoc szokasoc vagyon dolgom", „ne irascatur dominus meus quod

---

pentru elementul subliniat CP optînd pentru un termen moştenit: *suspinaţi*. Verbul din textul slavon era unul imposibil de redat în limba română **рꙗдати** 'flere, lugere'. De aceea, CB şi CV optează pentru redarea acestuia printr-un al împrumut din aceeaşi limbă, *a hlipi* provenind din vsl. **хлипати** 'singlutire, contorquere', fiind un sinonim acceptabil. Invers, deşi există şi alte posibilităţi, cel puţin acceptabile, prin cazuri precum: „trăsnăt fu mare ca *să colibească-se* urziturile temniţiei" (CB, FA 16, 26); „Că văzură ceia de Solun iudei că şi în Ber propoveduise Pavel Cuvîntul lu Dumnezeu, vineră aciia *colibind* gloatele" (CP, FA 17, 13); „vine multe şi greale aducea spre Pavel, cealea ce nu le putea *colibi*" (CP, FA 25, 7) aceste texte împrumută verbul *a colibi* (< vsl. **колѣбити** 'κινεῖν movere'), o formă care nu a rezistat şi pentru a reda sensul pe care îl purta, alte texte au căutat felurite soluţii („vine multe şi grăle aducea spre Pavel, ceale ce nu le putea împenge" (CV, FA, 25, 7); „cutremur fu mare cîtu se legăna temeiul temniţeei" (CP); „Şi deca ştiură ceia dintru Solun ovreai că şi întru Beru spuse-se de la Pavel Cuvîntul Domnului, veniră şi acie plecîndu şi turburîndu gloatele" (CB).

[144] Este, însă, de menţionat că sub *Gen*., 24, 47, magh. *naspha* este redat prin *cercel*.

[145] Vezi *Magyar oklevél-szótar* (...), s.v. *násfa*, *násva*; de asemenea, Densusianu, *Istoria* II, p. 344; în EWUR nu apare.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

coram te adsurgere nequeo quia iuxta consuetitudinem feminarum nunc accidit mihi" (*Vulgata*)[146]. Deşi termenul din textul românesc nu poate fi legat de un altul din textul latin, şi, chiar dacă rom. *greaţă* este echivalent cu magh. *nehez*, toate acestea nu pot relaţiona textul românesc de cel maghiar. Atît *păgîn*, cît şi *greaţă* sînt termeni moşteniţi din strat, româna deţinînd astfel de cuvinte încă de pe vremea cînd maghiarii încă străbăteau (cu *greaţă*) drumul spre Europa, iar o distincţie între *christianus* şi *paganus* nu aveau cum să cunoască.

Aparent, ultimele două exemple diferă sensibil. De fapt, cel de-al doilea îl sprijină pe precedentul, întrucît, căutînd argumentele de natură să demonstreze relaţiile de filiaţie dintre textul românesc şi cele două modele, se observă astfel că simpla coincidenţă dintre termenul din PO şi corespondentul său din textul maghiar nu probează neapărat şi pentru acel loc din text că PO s-a edificat pe baza *Pentateuhului* lui Heltai.

Conţinînd cuvinte care sînt invers orientate decît în situaţiile precedente, următoarele două cazuri sînt, tocmai prin aceasta, deosebit de relevante, sub acelaşi aspect al lipsei de relaţie necesară două texte, pe baza elementelor lexicale corespondente.

2.2.3.2.4. Traducerea PO utilizează cîteva elemente lexicale care s-ar putea constitui în mărci indicatoare ale faptului, nu doar că între limbile română şi maghiară au existat contacte lingvistice, ci şi ale aceluia că PO a urmat, în respectivele locuri, textul *Pentateuhului* lui Heltai. Probabil că despre cuvintele acestei categorii putem crede - cu reală îndreptăţire - că demonstrează relaţia directă dintre cele două texte. În acest caz am putea căpăta certitudini cu valoare ştiinţifică. Este vorba despre cazurile în care avem a face cu termeni rari, culţi, a căror prezenţă în limba română se constată doar pentru respectiva traducere, sau atunci cînd există semne evidente că este vorba despre un cultism care nu putea pătrunde în limba română decît prin acea traducere. Cel mai adesea, în astfel de cazuri, sintagma *limba română* constituie rezultatul unei generalizări, deoarece domeniul pe care activează respectivele împrumuturi rămîne limitat aproape la lexicul respectivei traduceri.

2.2.3.2.4.1. Termenul cu cele mai mari şanse de a intra în această categorie apare în: „Şi tot acest lucru de-ntreg şi *mereu* aur era", „Es mind ez egy mü, egesz es *merö* aranybol vala", „et spherae igitur et calami ex ipso erant universa ductilia de auro purissimo" (*Ex*., 37, 22)[147]. Posibilitatea ca forma *mereu* să provină în cel mai direct mod din magh. *merö*, utilizat în unul dintre textele de la baza PO, are cele mai mari şanse, dintre toate ale explicaţiile, de a fi o realitate[148].

> Vezi şi ceva mai sus, sub *Ex*., 37, 17: „Sfeaşnicul, încă, feace de curat, întreg aur", redat în textul maghiar prin: „Meg chinala à györtyatartotis tiszta, egész es *merö* aranybol", ceea ce a creat oarecari dificultăţi de traducere datorită tăieturii de la interiorul versetului. Astfel, prima jumătate a versetului din textul maghiar (tăietură urmată şi în PO) s-ar reda astfel: 'făcu şi sfeşnicul din curat, în întregime şi pur aur'. Principala problemă este că magh. *tiszta* poate fi folosit atît pentru a semnifica 'curat', cît şi pentru 'în întregime'. Utilizarea sa poate conferi un caracter vag anumitor contexte, de unde si necesitatea precizărilor ulterioare.

2.2.3.2.4.2. Şanse aproximativ egale de a constitui o marcă lexicală a urmării textului maghiar o are un termen precum cel de sub *Ex*., 33, 11: „Domnul, iară, faţă-făţişi grăiia cu Moisi, cum omul cu priiatnicul său *au sucuit* a grăi", după: „Az WR kedig szinröl szinre szol vala Mosessel, mint ember baráttyáual *szokot* beszelni".

> Este de remarcat faptul că, deşi urmează textul maghiar, traducătorul român nu o face pe deplin, ci într-un mod în care încearcă să nu aglomereze structuri şi material lexical prin care ar tinctura prea mult rezultatul traducerii cu maghiarisme. De aceea, alături de termenul evidenţiat (prin care se ocoleşte un verb banal precum *a obişnui*) şi de calcul reprezentat de „faţă-făţişi", după „szinröl szinre", apare slavonismul *priiatnicul* (şi nu *bărătaş*, deja utilizat în alte locuri: *Gen*., 26, 26 şi 38, 20), iar magh. „szol vala" nu este redat printr-o formă compusă de tipul „era grăit", ci prin forma simplă *grăiia*. Astfel de situaţii, deloc singulare în textul PO, se alătură celor care indică o anumită grijă pentru cititor, atît în sensul că acesta nu este solicitat în procesul de înţelegere a textului, dar şi în

---

[146] *Septuaginta* este, aici, mai aproape de textul ebraic: Μὴ βαρέως φέρε, κύριε· οὐ δύναμαι ἀναστῆναι ἐνωπιόν σου, ὅτι τὰ ἐθισμὸυ τῶν γυναικῶν μοι ἐστίν, „Ne graviter feras, domine: non possum surgerein conspectu tuo, quoniam quae secundum consuetitudinem mulierum mihi sunt".

[147] Vezi şi ceea ce apare în versiunile *Apostolului* din secolul al XVI-lea, sub FA, 23, 3: „Bate-te-va Dumnezeu, păreate *spoitu*!" (CB), „Bate-te-va Dumnedzeu, păreate *vărruitu*!" (CV), „A te bate are Dumnezeu, de păreate ***mereit***!" (CP) (cf. CB şi Al. Gafton, *Evoluţia*, p. 237).

[148] Credem că acest cuvînt este în mod greşit încadrat de către O. Densusianu în categoria „cuvinte care prezintă sensuri diferite de cele actuale" (vezi Densusianu, *Istoria*, II, p. 290). Un cuvînt care aparţine numitei categorii este *mîndru*, spre exemplu, deoarece actualul cuvînt *mîndru* este acelaşi cu cel din limba veche, deosebirea dintre cele două fiind următoarea: cel dintîi prezintă un sens diferit de cel pe care îl avea termenul vechi (sens care decurge, prin evoluţie semantică din valoarea etimologică pe care primitivul său o avea). Cu totul altul este cazul formei noastre. Actualul *mereu* este un cu totul alt cuvînt decît *mereu* din *Palia de la Orăştie*. Între cele două, nu există nici o legătură, identitatea celor două fluxuri sonore neputînd fi considerată astfel.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

sensul existenţei unui proces dirijat prin care cititorul primeşte doze rezonabile de elemente care arată orientarea traducătorului către maghiară, care joacă rolul modelului cult.

2.2.3.2.4.3. Alături de locuţiunea adverbială destul de răspîndită în vechea română, *în alean* 'împotrivă'[149], care se înregistrează, spre exemplu, sub *Ex*., 17, 10: „Şi Iosie aşi feace cum Moisi lui dzise şi oşti *în aleanul* lu Amalec", în *Gen*., 20, 5; 24, 50 etc., care poate intra şi în componenţa unei locuţiuni verbale: „nimea nu *va sta* dentre noi *în aleanu*-ţi, cum în mormînt să nu îngropi mortul tău" (*Gen*., 23, 6), PO prezintă elemente precum: „Răspunseră, derept aceaia, feciorii lu Iacov lui Şikhem şi tătîni-său, lu Hemor, *cu alnicie* prence cum pre soro-sa, pre Dina, o ruşinase" (*Gen*., 34, 13) (*alnakul*); „Iară, să cuvăntul lui veri asculta şi-l vei face toate toate acealea ce eu dzic, *protivitoriu va fi* ***aleaneşului*** *tău*, şi turburătoriu cui tine turbură" (*Ex*., 23, 22) („*ellensége* leszec à te ***elensegidnec***"). În opinia noastră, prezenţa, în textul românesc, a unor termeni precum *alnicie* şi *aleaneş* probează (mai mult decît în cazul precedent), în primul rînd, orientarea traducătorului român către limba maghiară ca limbă cultă. Este foarte posibil ca aceşti termeni să fie prezenţi în limba textului PO datorită prezenţei în textul maghiar a respectivilor corespondenţi, dar, în comparaţie cu motivul anterior menţionat, cauza aceasta este de ordin secund.

2.2.3.2.4.4. Ceva mai complicată apare situaţia sub *Ex*., 15, 27: „Şi tinse Moisi mîna sa pre mare şi se înturnă marea demîneaţă în locul său dentăniu şi de-ainte fugind eghipteanii curseră apele înaintea lor şi *văndăgindu*-i pre ei Domnedzeu înecă-i în mijloc de unde", „Es ki nyuyta Moses az ö kezét à tengerre, es à tenger reggel visza tére at ö helyére, es az Egiptusbeliec eleybe futãac. / Es ekepẽ szoritabe öket az WR à tengernec kezepibe", „cumque extendisset Moses manum contra mare reversum est primo diluculo ad priorem locum fugientibusque Aegyptiis occurrerunt aquae et involvit eos Dominus in mediis fluctibus".

Comparînd cele trei versiuni, primul lucru care se observă este ca tăietura versetului diferă în versiunile model[150]. Faţă de ceea ce apare în textul maghiar: 'şi întinse Moise mîna sa spre mare, iar marea reveni dimineaţă la locul ei, iar egiptenii fugiră în calea ei / şi în felul acesta îi cuprinse pe ei Dumnezeu în mijlocul mării', textul românesc se arată a fi apropiat de cel latin. Diferenţele acestea au cauze profunde, provenind din versiunile greacă şi ebraică, de la baza traducerilor ulterioare. Textul ebraic s-ar putea reda prin: „Şi Moise întinse mîna lui spre mare, şi spre ziuă s-a întors marea cu tăria ei[151], şi egiptenii fugind o întîmpinară[152], şi astfel i-a înecat Eternul pe egipteni în mijlocul mării".

Membrii acestei înşiruiri, deşi puţini, arată că textul românesc se constituie urmîndu-l pe cel maghiar. Prezenţa, în PO, a unor elemente inexistente în *Vulgata*, dar care se află în textul maghiar este în măsură să arate că nu comoditatea traducătorului este răspunzătoare de urmarea modelului maghiar.

---

[149] Fără ca uzul acesta să împiedice apariţia elementului de origine slavă: „Pentru aceaia, dă-mi pace acmu mie, cum măniia mea să se întindză *împrotiva* lor şi să potopească ei" (*Ex*., 32, 10), dar care putea apărea şi cu un sens pentru care *în alean* nu era utilizat: „Şi-i puseră ei la masă *împrotiva* lui" (*Gen*., 43, 33).

[150] Textul lui Luther, cu care cel maghiar coincide, prezintă aceeaşi tăietură precum *Vulgata*: „Da reckte Mose seine Hand aus über das Meer, und das Meer kam gegen Morgen wieder in sein Bett, und die Ägypter flohen ihm entgegen. So stürzte der HERR sie mitten ins Merr".

[151] Aceasta este una dintre deosebirile care apar între textul ebraic şi traducerile sale, de la *Septuaginta* pînă la ediţiile moderne. Credem că precizarea care apare în de Carrières este fundamentală: „*Reversum est primo diluculo ad priorem locum*. Hebr. *ad fortitudinem suam*, ad suum vigorem, ut scilicet, sicut prius, aquae tumescerent, et fluctus agerent". Este o perspectivă profundă, căci decurge dintr-o viziune cosmică asupra principiilor constitutive şi de „funcţionare" ale uneia dintre componentele importante ale planetei. Precum în cazul următor, astfel de situaţii constituie exemple care ne arată cît de pernicioasă poate fi traducerea atunci cînd, în loc de a face un transfer dinspre limba şi spiritualitatea sursă spre limba şi spiritualitatea ţintă, operează un transfer invers, nevoile de înţelegere a textului de către receptorul spiritualităţii în care se traduce modulînd, adaptînd, aneantizînd adevăratele şi profundele diferenţe specifice. În fapt, dincolo de eveniment, de unele forme de exprimare şi de cîteva forme particulare de manifestare a spiritului uman, astfel de modalităţi de abordare a traducerii distrug exact elementul pentru care alteritatea este cu adevărat importantă: valorile cultual-spirituale, mentale, umane care, prin aceea că doar ea, alteritatea, le-a putut concepe şi atinge prin creaţie proprie, tot ceea ce constituie partea ei de moştenire divină, partea de umanitate pe care numai alteritatea o putea crea, dar pe care - cu preţul unor strădanii - o pot înţelege şi ceilalţi.

[152] Acesta este încă un loc în care a acţionat o logică primitivă prin care textul ebraic a fost deformat. Deşi, la un nivel comun de percepţie, fuga egiptenilor „în calea mării" pare o absurditate, lectura atentă a textului arată că aceştia au fost acoperiţi de ape prin înconjurare. În mod natural, fuga egiptenilor s-a petrecut în sensul dinspre care veniseră. Totodată, însă, apele nu şi-au adunat puterile (inclusiv prin întoarcere în matca lor) exclusiv dinspre locul în care era Moise către celălalt mal, către care fugeau egiptenii. Alături de sensurile profunde ale acelei refaceri a tăriilor apei, cititorul este îndrumat şi pe o cale umană, materială, ajutat fiind să perceapă senzorial că apele şi-au refăcut pe deplin tăria prin adunarea lor concomitent. Fiind un instrument divin, Moise a căpătat, pentru o vreme, sarcina (în ochii oamenilor pe care îi conducea, privilegiul) de a acţiona asupra unei stihii originare. Dacă, însă, luarea acesteia în stăpînire, de către om, se face pe măsura capacităţilor pe care omul le are de a primi putere, adică treptat (marea se separă dinspre Moise), eliberarea acesteia nu mai poate fi o acţiune conformă cu limitele umane, ci se desfăşoară în conformitate cu natura intrinsecă a acelei stihii (sau după legile fizicii).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

2.2.3.2.5. Din prezentările de pînă acum s-au putut observa limitele pe care unele dintre elementele discutate ca mărci le ating. Cu cît complexitatea unei structuri este mai ridicată, cu atît scade posibilitatea ca apariţia acesteia într-un text tradus să constituie efectul unei coincidenţe. Fireşte că un text tradus urmează mai multe coordonate, urmarea modelului nefiind lineară. De multe ori, deşi redă cu fidelitate un anumit fragment din textul model, traducătorul operează modificări, determinate de mai mulţi factori, care acţionează cu intensităţi diferite, pe porţiuni diferite. Luînd în calcul toate acestea, este rezonabil să se presupună că marile asemănări dintre un text şi posibiliul său model au şanse reale de a indica relaţia de filiaţie dintre cele două. Dacă privim la diferitele elemente lexicale comune PO, pe de o parte, *Pentateuhului* lui Heltai şi *Vulgatei*, pe de altă parte, vom putea extrage concluzii, uneori mai convingătoare, alteori mai nesigure, în ceea ce priveşte relaţia dintre aceste texte. La un nivel superior se află construcţiile la care participă mai multe elemente şi care, prin anumite particularităţi, aparţin, fie limbii maghiare, spre exemplu, fie altei limbi care a constituit un model pentru maghiară, dar pentru care nu se poate presupune că ar aparţine limbii române. Tot astfel se consideră şi acele situaţii în care cuvintele utilizate într-o traducere au valori şi sensuri de natură să caracterizeze (sau care doar se regăsesc în) presupusul model. Calcurile de expresie şi cele semantice, aşadar pot constitui mărci valide în stabilirea relaţiilor de filiaţie dintre două texte, fireşte, cu o condiţie: să nu fie vorba despre structuri cu o mare răspîndire şi viteză de circulaţie, care să se poată datora contactelor la nivel popular sau care să fi putut pătrunde în limba sursă încă înainte de momentul traducerii.

2.2.4. Alături de termenii de origine latină şi cei de origine maghiară, *Palia de la Orăştie* conţine o cantitate însemnată de elemente lexicale de origine slavă. Chiar dacă este vorba despre termeni a căror analiză arată că aparţin la mai multe straturi temporale - avînd în vedere faptul că zona de apartenenţă culturală şi de producere a PO nu este cea care, în spaţiul românesc, ar fi cea mai recomandată pentru a deţine şi vehicula un număr însemnat de elemente lexicale de origine slavă -, prezenţa acestor cuvinte în PO necesită o discuţie lămuritoare.

Oricum am privi lucrurile, procesul de traducere al textului biblic în limba română este unul care se datorează curentului protestant. Traducerea textului biblic în limbile vernaculare, în perioada istorică respectivă, se face sub impulsul generat de filosofia Reformei. Chiar dacă avem a face cu texte care provin de la nativi români, spre exemplu, traduse - cu sprijinul sau doar îngăduinţa vlădicilor şi domnilor români- pe teritoriul românesc şi de către indivizi care nu au aderat la Reformă, impulsul şi spiritul actului de traducere rămîne dator Reformei. Ca formă particulară de manifestare a Renaşterii, generată de spiritul anglo-saxon[153], Reforma aduce la suprafaţă mentalitatea şi spiritul unui neam ale cărui principii, valori şi tipare de acţiune se pot sintetiza în sintagma *acţiune eficientă*. Pentru discuţia noastră, este puţin important faptul că românii nu au trecut la protestantism. Valul care a generat anumite acţiuni ale lor s-a lăsat condus, într-o anumită măsură, de spiritul Reformei. Fără a fi reformaţi, românii au adoptat, pe o anumită porţiune a existenţei lor, un model de acţiune eficientă. Clerul şi clasa dominantă au putut imprima acestui tip de acţiune o amprentă ortodoxă, înţelegînd că traducerea unui text, fie şi a celui sacru, în limbile populare care consumă acel text rămîne, în esenţă, un tip de acţiune general umană[154].

Privind la roadele Reformei, ea însăşi profund divizată (probabil că, de la apariţia creştinismului, nici o altă mişcare spirituală nu a generat în sînul ei atîtea erezii[155], depăşind numeric şi calitativ[156] disidenţele care

---

[153] Aşa cum utilizăm termenii *Reformă* şi *protestant* în sensul lor cel mai larg, dar nedepăşind limitele sale culte, spiritul anglo-saxon nu se referă la o entitate cu caracter etnic, ci la un tip de mentalitate, generat într-un anumit spaţiu, capabil de a rodi şi în cadrul altor structuri sociale şi etnice. De la episcopul de York, cel care îl sfătuia pe Henric I al Angliei să instaureze o legătură directă cu Divinitatea, renunţînd la medierea Romei, pînă la una dintre legendele etnogenezei lor, pe care cehii o povestesc cu mîndrie (conform acesteia, Dumnezeu i-a făcut pe cehi din bucata de lut rămasă în urma modelării germanilor), şi de-a lungul tuturor realizărilor constatate la popoarele influenţate de mentalitatea anglo-saxonă, fără ca acestea să se poate revendica sub aspect etnic de la acel neam, avem a face cu unul şi acelaşi spirit, dotat cu o capacitate extraordinară de translaţi - caracteristică a neamurilor indoeuropene. Asupra acestei caracteristici importante, însă, vom reveni.

[154] Fireşte că nu avem în vedere elementele de doctrină ale Reformei şi nu ne referim la argumentaţia în favoarea traducerii textului biblic, folosită în contact cu publicul anglo-saxon. Partea aceasta este tocmai cea particulară, care se impune altora mai greu. Ceea ce subliniem este doar acel element care depăşeşte limitele unei comunităţi (etnice, sociale, culturale, spirituale etc.), fiind universal-uman.

[155] Folosim acest termen în sens etimologic şi, implicit, fără vreo valoare peiorativă.

[156] Curentele care s-au dezvoltat în sînul creştinismului, în primul său mileniu de existenţă, erau, mai curînd, efectul unor încercări de clarificare doctrinară. Ce-i drept, unele dintre acestea prezintă tiparele caracteristice ale formării multora dintre confesiunile rupte din protestantism. Ceea ce, însă, le provoacă pe toate este o „libertate" prost înţeleasă şi asumată de către orice individ care considera că are dreptul şi capacitatea de a interpreta textul sacru şi, pe baza propriilor deducţii, să evidenţieze diferenţele dintre sine şi un altul care procedează la fel, să le ridice la rang de

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

au marcat creştinismul, în primul său mileniu) observăm că avem a face cu o viziune filtrată asupra lumii, conţinînd destule elemente particularizante. În cadrele acestei cercetări, important este că avem a face cu o situaţie în care o idee profund umană a ieşit la iveală şi s-a realizat pe o anumită cale, şi nu cu o situaţie în care o anumită cale a generat o anumită realitate. Caracterului esenţialmente universal al ideii de a traduce textul sacru, i se adaugă viziunea, aparent temerară, de a imagina o modalitate concretă de realizare eficientă a ideii. Acesta este meritul Reformei. În sfîrşit, succesul acestei idei nu provine din tendinţele spre comoditate, curiozităţi sau alte asemenea aplecări ale fiinţei umane. Succesul provine din capacitatea superioară de a-şi topi componenta universală în variatele spirite ale diferitelor comunităţi, fără a produce dizlocări ori distrucţii ale acestora. Succesul nu a fost al doctrinei (sub acest aspect, ridicînd principiul fărîmiţării la rang de principiu fundamental, protestantismul conţinea, în germene, elementul care avea să-i asigure eşecul, deoarece doctrinele au nevoie de unitate - cel puţin una moderată), ci doar al ideii că o religie care li se adresează oamenilor trebuie să ajungă la aceştia, chiar cu preţul unor momente de recul, fiind nevoie de ajutorul acesteia pentru ca indivizii concreţi să se ridice către umanitatea pe care Divinitatea le-a dăruit-o ca posibilitate.

2.2.4.1. Acolo unde există, prefeţele vechilor traduceri româneşti pot furniza informaţii variate, legate de geneza respectivei traduceri. Conţinutul acestora, însă, nu este mereu de încredere. Din diferite motive, autorii prefeţelor omit cu bună ştiinţă sau falsifică felurite tipuri de informaţii, căci prefeţele erau destinate, în primul rînd, contemporanilor lor - destinatari direcţi sau indirecţi ai acelor traduceri -, celor de a căror atitudine depindea destinul respectivei traduceri. Mica înşelăciune a prefeţelor se datorează, în principal, şi la urma urmelor, faptului că actul de traducere al textului sacru în limbile vernaculare fusese, vreme de mai mult de o mie de ani, prohibit. În conştiinţa credincioşilor, o astfel de iniţiativă era echivalentă cu o erezie. Ajungînd la o altă viziune asupra realităţii, protestantismul îşi construieşte un tip de argumentaţie care are rolul de a înlătura cealaltă modalitate de a privi lucrurile. Reuşita unei idei, însă, devine imbold pentru lărgirea cîmpului ei de aplicare. De aceea, prin diferite mijloace, noua confesiune tinde să se lăţească.

> Putem judeca diferit ceea ce a urmat, adică se poate considera că, plecînd dintr-o arie geografică restrînsă, protestantismul a reuşit să împartă fosta lume catolică în două. Privind la unitatea lumii catolice (pentru a nu aduce în discuţie şi unitatea, destul de consistentă, a lumii ortodoxe, ori pe cele ale altor religii), putem considera că, dincolo de ruptura pe care a reuşit-o, protestantismul a fost un eşec. Judecînd lucrurile dintr-o altă perspectivă, vom observa că protestantismul a mai reuşit ceva, şi anume impunerea, cel puţin în lumea sa de apartenenţă, a unei filosofii proprii. Cu oricîtă severitate am privi protestantismul, trebuie să acceptăm că era firesc ca o societate deosebit de activă şi aflată în expansiune, şi care îşi dezvoltase o filosofie şi principii proprii, modele de acţiune şi o scară axiologică proprii, să reuşească a-şi face cunoscut acest întreg sistem.

Cei care preiau ideea traducerii textului sacru, vor împrumuta întregul eşafodaj persuasiv, vor dezvolta unele argumente, pe altele le vor adapta la orizontul de aşteptare şi la structura mentală a comunităţilor în care vor promova traducerea textului sacru, şi chiar vor încerca să construiască noi argumente, în aceeaşi direcţie. Faptul acesta poate fi observat şi în spaţiul românesc, unde dincolo de abuzul de apel la *1Cor*., 14, 19[157], precum şi de constantul apel prin care cititorul este rugat, cu o condescendenţă retorică, să nu judece înainte de a face o lectură (care, firește, de cele mai multe ori are proprietatea de a „converti" la ideea că traducerea este un act benefic în sine), apel urmat de scuzele adresate, în mod anticipat, aceluiaşi cititor, care ar trebuie să aibă în vedere că traducerea aparţine unor oameni, supuşi ai greşelii[158], se dezvoltă o întreagă retorică pentru a persuada credincioşii în direcţia, mai întîi a acceptării ideii că textul sacru poate fi tradus şi consultat în limba română. De la retorica transparentă a lui Coresi şi pînă la aluziile subtile din *Biblia de la 1688*, toată perioada veche românească prezintă astfel de prefeţe, fie că este vorba despre textul sacru propriu-zis, fie că avem a face cu scrieri religioase de alt tip.

---

doctrină, creîndu-şi astfel propria confesiune. Într-un sens, unul dintre punctele de plecare ale Reformei este identic cu această concepţie asupra libertăţii (fundamental şi completamente eronată, sîntem convinşi), Luther deschizînd o cutie a Pandorei care striveşte pe oricine.

[157] Fiind foarte riguroşi, trebuie observat că acesta este un caz tipic de extragere a unui enunţ din contextul său şi, apoi, de utilizare a sa într-un cu totul alt sens decît cel pentru care enunţul respectiv era destinat să-l construiască. În locul respectiv, Sfîntul Pavel se referă la o problemă concretă a Bisericii din Corint, la dezechilibrul care se produsese între „vorbirea în limbi" şi „profeţie" (vezi Al. Gafton, *O ipoteză interpretativă asupra înţelesului sintagmei paulinice* ***a vorbi în limbi***, în *Limbaje şi comunicare II*, Institutul European, Iaşi, 1997, p. 242-249). În acest context se pronunţă versetul pe care protestanţii, într-un act de apel la autoritate, l-au făcut celebru: „dar în Biserică vreau să grăiesc cinci cuvinte cu mintea mea, ca să-i învăţ şi pe alţii, decît zece mii de cuvinte într-o limbă oarecare" (B.Orth.).

[158] Se observă că, deşi, sub aspect raţional, are două tăişuri, acest argument face apel la toleranţă din partea unei fiinţe cu înţelegere faţă de slăbiciunile omeneşti, situaţie în care - ca urmare a modalităţii retorice practicate şi în mod aparent paradoxal - se află traducătorul, dar care este perceput ca plasat într-o poziţie superioară celui la care se face apelul. De fapt, subiacent, avem a face cu o ameninţare („nu judecaţi, pentru a nu fi judecaţi!").

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

2.2.4.2. Avînd în vedere cele de mai sus, faptul că procesul de traducere a textului sacru este unul supus feluritelor susceptibilităţi, prudenţele autorilor acestor traduceri apar ca perfect justificate. O dată acceptată ideea că textul sacru poate fi tradus într-o limbă vernaculară, problema care apare este cea a sursei urmate. În acest punct apare o altă cauză a unei posibile inflamări. Fiind vorba despre o idee provenită din lumea occidentală, adică din acea parte a Europei în care limba de cultură era latina, şi de la nişte foşti catolici, era cît se poate de firesc ca, în viziunea respectivilor traducători şi cărturari, slavona să nu constituie nici pe departe un reper central. Deşi însuşi Luther declarase că latina (*Vulgata*, în speţă) nu poate constitui un model pentru o traducere reală a *Bibliei*[159], soluţia fiind întoarcerea la sursele prime, adică la ebraică şi la greacă, *Vulgata* a constituit, alături de textul german (de acelaşi rang cu textul latin, dacă privim din perspectiva lutheriană), una dintre sursele la care traducătorii din spaţiul maghiar şi din Transilvania au privit. Cu toate acestea, venind cu o ideea atît de revoluţionară, precum cea a traducerii textului sacru într-o limbă vernaculară, idee care, în plus, era conotată negativ şi datorită provenienţei ei occidentale şi neortodoxe, nimeni nu putea afirma în mod deschis lipsa sursei slavone şi prezenţa celei latine sau a unei surse occidentale. Indiferent de situaţia reală, sursele acceptate trebuiau să fie limbile sacre, dar cu excepţia sursei latine[160].

Aproape de sfîrşitul secolului al XVI-lea, *Palia de la Orăştie* intră în categoria textelor exemplare sub acest aspect, în sensul că traducătorii acesteia nu au curajul de a-şi declara sursele reale: sursa maghiară şi sursa latină.

2.2.4.3. Analiza atentă a *Paliei de la Orăştie* sub aspect lexical[161] este în măsură să ofere cîteva evidenţe. În primul rînd, textul acesta prezintă, pe lîngă foarte multe elemente lexicale moştenite din latină şi numeroase elemente de origine maghiară - fireşti într-o zonă în care influenţa limbii maghiare nu poate fi tăgăduită -, destul de multe elemente de origine slavă, unele dintre ele suspecte într-o arie în care influenţa slavă, ca influenţă cultă, nu poate fi considerată ca fiind definitorie ori, măcar, atractivă[162].

> Se cuvine făcută aici o observaţie ce ar putea fi de mare importanţă în procesul de relevare a proceselor formative care conduc la apariţia şi, apoi, implicate în funcţionarea unui aspect literar. Analiza vechilor texte româneşti, mai cu seamă traduceri, arată că structuri caracteristice textelor redactate în slavonă pot fi prezente în texte româneşti chiar dacă respectivele texte româneşti nu decurg nicicum din vreun text slavon. Fie că este vorba despre o traducere precum PO - efectuată din maghiară şi latină - fie că este vorba despre unul dintre *Cronografele* traduse din limba greacă sau de BB - de asemenea dator limbii greceşti -, prezenţa (cu o mai mare sau mai mică evidenţă), în aceste texte, a structurilor slavonei este o realitate.
>
> Cu toate acestea, de aici, nu se poate deduce în mod necesar că printre sursele respectivelor texte s-a aflat şi un text slavon. Fie că este vorba despre un text produs în zona românească aflată sub o puternică influenţă culturală slavonă (Moldova şi Ţara Românească), fie că textul aparţine spaţiului transilvan, fie că perioada în care textul a fost produs este, sau nu este, aceea a „slavonismului cultural", prezenţa structurilor slavone în respectivul text se explică prin factori mult mai importanţi şi de o mai mare amploare decît relaţia - şi aceasta constrîngătoare, dar la un mod mai îngust - dintre două texte aflate la capetele actului de traducere. Spaţiul cultural românesc estic şi sudic este unul aflat, destulă vreme, sub influenţa culturii slavone. Chiar dacă spaţiul cultural românesc vestic nu poate fi considerat în acelaşi fel, privind la nivelul întregului spaţiul românesc şi al întregii comunităţi româneşti - puternic diferite de naţiile înconjurătoare - prezentau o unitate de rang superior, care nu putea fi afectată de astfel de accidente, în special datorită caracterului ei organic. Cu alte cuvinte, chiar dacă românii din Transilvania erau separaţi politic de ceilalţi români, şi chiar dacă spiritul cultural străin implantat aici era profund diferit de spiritul cultural străin implantat peste munţi, cele două părţi ale unicei comunităţi româneşti erau nevoite să se raporteze una la cealaltă. În Moldova şi în Ţara Românească, textele şi oamenii vor aduce

[159] Chiar dacă ar fi fost interesaţi de sursa slavonă (ceea ce nu era nicicum cazul la nişte cărturari aparţinînd cu totul altei sfere de influenţă cultural-spirituală decît cea grecească şi slavonă), urmaşii lui Luther au înţeles că sursa slavonă (traducerea integrală a *Bibliei* în slavonă are loc abia care la 1581, în forma *Bibliei de la Ostrog*) este de şi mai mică încredere, căci nu urmează decît textul grecesc, în vreme ce *Vulgata* urma ambelor surse indicate de Luther.

[160] Această sursă va fi declarată abia în *Noul Testament de la Bălgrad*, dar pe ultima poziţie.

[161] Analiza, sub acest aspect, este importantă deoarece o analiză la nivel sintactic nu evidenţiază decît relaţia textului românesc cu adevăratele sale surse. O astfel de analiză prezintă deosebiri destul de semnificative la comparaţia cu analiza la nivel lexical. Dotat cu o vizibilitate pronunţată, extrem de convingător, nivelul lexical este cel asupra căruia trebuia să-şi exercite presiunile un traducător care avea de convins un cititor de orientarea traducerii. De aceea, alături de simpla tăcere a nivelului sintactic, atunci cînd este vorba despre presupusa sursă slavă, nivelul lexical este ideal pentru a analiza, nu doar influenţele reale pe care o sursă presupusă le-ar fi exercitat asupra unei traduceri, ci şi eventualele influenţe induse aici de către traducător.

[162] Pentru zona de proveniență a *Paliei de la Orăştie*, se poate vorbi, pînă la un anumit punct, de existenţa unei influenţe dinspre sîrbocroată. Ţinînd seamă de această realitate, trebuie menţionat că nu se poate pune prea mult pe seama acesteia. Hotărît, influenţa sîrbocroată nu a avut, la nivelul la care se află o traducere precum PO, o pondere atît de însemnată încît să fie în măsură a deveni marcantă.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

numeroase elemente lexicale de origine maghiară, care vor dubla termenii uzuali acolo şi, în unele cazuri, vor sfîrşi prin a se impune. Tot astfel, în Transilvania, textele vor prelua structuri şi elemente de exprimare caracteristice textelor moldoveneşti şi munteneşti, aici împrumutate din slavonă. În general, pe întregul teritoriu românesc va avea loc un amplu proces de asimilare a unora dintre structurile de proveniență slavonă[163]. Datorită factorului religios, în primul rînd, pînă în vremea *Bibliei* de la 1688, acestea vor constitui un important element de referinţă în planul edificării aspectului literar românesc şi în plan cultural. Din acest motiv, indiferent de limba din care se traduce, textele vechi româneşti pot prezenta structuri lexicale - mai ales de mică întindere, în special sintagme (locuţiuni şi expresii) - şi structuri sintactice caracteristice limbii care, în acest spaţiu creştin, a reuşit să orienteze un popor romanic către ortodoxie.

În *Palia de la Orăştie* apar termeni precum: *beli*, *blagoslovi*, *boală*, *bogat*, *bogăţie*, *cinste*, *cinsti*, *clădi*, *clăti*, *curvă*, *curvi*, *destoinic*, *destoionicie*, *dihanie*, *dobitoc*, *dobîndă*, *dobîndi*, *drag*, *dragoste*, *duh*, *folos*, *folosi*, *găsi*, *găti*, *glas*, *gloată*, *goni*, *grăbi*, *grăi*, *grădină*, *grămadă*, *grămădi*, *greşeală*, *greşi*, *grijă*, *groază*, *grozav*, *har*, *hrană*, *hrăni*, *idol*, *iscoadă*, *ispăsenie*, *ispiti*, *isprăvi*, *iubi*, *iubire*, *izbîndă*, *izvor*, *împotrivă*, *jale*, *jar*, *jelui*, *jirtvă*, *jivină*, *lesne*, *lovi*, *meni*, *milă*, *milostiv*, *mir*, *mirosi*, *mîndrie*, *mîntui*, *mîrşav*, *mlădiţă*, *mohorît*, *mulcom*, *muncă*, *munci*, *năpăstui*, *năpastă*, *nărav*, *năroci*, *nărod*, *năsip*, *nemeri*, *nevoie*, *obicei*, *obidi*, *obraz*, *ocărî*, *odihni*, *omorî*, *osîndă*, *pagubă*, *părăsi*, *păzi*, *pită*, *plăti*, *plod*, *pod*, *podoabă*, *poftă*, *pofti*, *pojar*, *pomeană*, *pomeni*, *potop*, *potopi*, *potrivi*, *prah*, *prigoni*, *pripă*, *privi*, *proroc*, *pustiu*, *rană*, *scump*, *scumpete*, *sfadă*, *sfădi*, *sfat*, *sfătui*, *sfeşnic*, *sfinţi*, *sfînt*, *sili*, *simbrie*, *slăbi*, *slei*, *slobod*, *tăvăli*, *temniţă*, *tocmeală*, *tocmi*, *uliţă*, *usebi*, *vesti*, *voinic*, *voivodă*, *vraci*, *vrăji*, *vreame*, *vîrh*, *vîrstă*, *zăbovi*, *zdrobi*, *zid*, *zidi*, *zori* etc. Privind la aceste elemente lexicale şi considerîndu-le ca făcînd parte din uzul nu al unei comunităţi restrînse, ci ca utilizate într-un text destinat „tuturor românilor", deşi pot părea numeroase (înşiruirea noastră este selectivă şi limitatorie), trebuie remarcat faptul că ele nu au nici o relevanţă pentru discuţia de faţă, nici măcar prin numărul lor care poate fi considerat ridicat. Aceste elemente nu au relevanţă într-o discuţie care ar afirma că textul slavon ar fi putut fi una dintre sursele *Paliei de la Orăştie*, deoarece se poate presupune, fără teama de a greşi, că acestea fac parte din stratul de elemente care a pătruns limba română încă înainte ca maghiarii să fi intrat în contact cu românii[164].

Este semnificativ că, alături de cazuri precum: *buduşlău* pentru *Budoso* (*Gen*., 4, 12) sau *a buduşlui* pentru *budoség* (*Gen*., 21, 14), apar şi: *proslava* pentru *dichöseg* (*Gen*., 29, 43); *să proidesc* pentru *budossam* (*Gen*., 20, 13); „Doamne, aştepta-voiu *ispititoriul* tău" pentru magh. *Szabaditasodot*, şi lat. *salutare* (*Gen*., 49, 18), pentru a nu da decît cîteva exemple. Acestea arată destul de limpede că a existat, din partea traducătorului, o determinare clară în direcţia utilizării elementului uşor recognoscibil ca fiind de origine slavă, conotat într-un anumit fel din punct de vedere religios în lumea ortodoxă. Pe de altă parte, introducerea, în text, a anumitor termeni de origine maghiară (precum *alnic*, *alnicie*, *buduşlău* şi alţi cîţiva), alături de evidenta calchiere a unor construcţii caracteristice textului maghiar, precum şi de orientarea, în anumite puncte ale traducerii, către textul maghiar (deşi, credem că era evident pentru un traducător care demonstrează în mod constant că stăpîneşte tehnica traducerii şi este capabil să găsească soluţii chiar foarte bune), cu toate că era evident că respectiva soluţie nu suportă comparaţie cu ceea ce ar decurge din urmarea textului latin, nu constituie, în opinia noastră, decît un semnal transmis deliberat anumitor categorii de cititori (printre care, foarte probabil, şi „finanţatorilor" întreprinderii).

Aceste elemente de origine slavă fac parte din suprastratul limbii române, unele pătrund în limba română după primele contacte cu slavii (secolul al VII-lea), după care se vor stabiliza în perioada în care alte elemente lexicale (mai cu seamă termeni de creştinism) vor pătrunde, din aceeaşi direcţie, după creştinarea primilor slavi (jumătatea secolului al IX-lea). Într-un fel, aceste elemente sînt la fel de irelevante în a

[163] Fireşte, în multe cazuri, acestea pot aparţine limbii greceşti sau altor limbi. Faptul acesta nu are importanţă decît în sensul că, nefiind prea impregnate la modul rigid de spiritul care le-a produs, respectivele structuri au putut fi reproduse şi asimilate şi de către alte limbi, dovedindu-şi capacitatea de a transgresa limitele spaţiului lor genetic.
Totodată, este de semnalat că, în unele cazuri, aceste împrumuturi culturale şi lingvistice au o forţă mai mică sau, dimpotrivă, cunosc alte direcţii de circulaţie. Respectivele situaţii ţin, însă, de alte seturi de cauze care, alături de cele semnalate aici, fac parte dintr-un întreg complex, variat şi polimorf, la rîndul său, supus unor factori de rang superior.

[164] Chiar dacă avem în vedere procesul - destul de asiduu condus şi desfăşurat, caracteristic zonei în care au existat contacte între români şi maghiari - prin care elementul slav a fost concurat de către cel maghiar, fiind învins sau doar trecut în zonele „rarefiate" ale sistemului paradigmatic al limbii (proces similar cu cel exercitat de elementul slav asupra elementului latin moştenit), nu putem considera că astfel de termeni erau necunoscuţi traducătorului şi că, pentru aducerea lor în text ar fi fost nevoie de un efort special sau de urmarea unei surse slavone. Dimpotrivă, avînd în vedere procesul schiţat, prezenţa, în textul *Paliei de la Orăştie*, a termenilor de origine slavă care nu mai aveau curs sau deveniseră rari pe teritoriul pe care PO a fost elaborată, este un indice cît se poate de puternic al dorinţei traducătorului de a utiliza astfel de termeni. Fireşte, faptul că receptorul local al unei astfel de traduceri ar fi putut fi uşor descumpănit, trebuia compensat cumva, lucru de care, în aceeaşi măsură şi cu aceleaşi procedee, traducătorul va avea grijă.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

demonstra o relaţie cultă cu slavona, pe cît de irelevante ar fi elementele moştenite din latină în a demonstra că o anumită carte biblică ar fi tradusă după *Vulgata*.

2.2.4.6. Acestora li se pot alătura termeni precum: *dosadă*, *dosădi*, *dver*, *hrăborie*, *izvodi*, *de iznoavă*, *milcui*[165], *milosîrd*, *năMisti*, *nepotrebnic*, *niştotă*, *peasnă*, *pocrov*, *preastol*, *priiatnic*, *prietnicie*, *proceti*, *proidi*[166], *proslavă*, precum şi unele calcuri (cum ar fi: *acoperimînt*, *apleca* etc.). În opinia noastră, este mai degrabă improbabil ca astfel de elemente să poată fi trecute în rîndul celor uzuale în spaţiul transilvan. De aceea, avînd în vedere că uzul unor astfel de elemente este destul de frecvent în alte texte româneşti ale epocii (textele coresiene, *Codicele Bratul*, *Codicele Voroneţean*, *Psaltirile* secolului al XVI-lea, *Codex Sturdzanus* şi altele), înclinăm să credem că aceste cîteva exemple arată, cel puţin la fel de clar precum precedentele, orientarea voită a traducătorului *Paliei de la Orăştie* către slavonă, în sensul întăririi în mintea cititorului a aserţiunilor din *Prefaţă*, unde se indică, printre surse, textul slavon („sîrbesc")[167]. Sub acest aspect, trebuie subliniat faptul că prezenţa termenilor de origine maghiară în textele moldoveneşti şi munteneşti are o cu totul altă explicaţie (şi semnificaţie) decît prezenţa elementelor de origine slavă în textele transilvane.

Observînd că elementele primei categorii, precum şi cele de mai sus prezintă grade limitate în ceea ce priveşte valoarea lor probatorie, ne vom îndrepta atenţia către acele elemente lexicale de origine slavă, prezente în *Palia de la Orăştie*, capabile de a desăvîrşi concluzia conform căreia traducătorul a introdus material lexical de origine slavă în textul PO încercînd astfel să atingă un anumit scop, şi nu datorită unor nevoie reale şi intrinseci ale actului de traducere în limba română a unui text străin.

Plecînd de la constatarea că textul *Paliei de la Orăştie* se edifică pe baza *Pentateuhului* lui Heltai şi a *Vulgatei*, fără implicarea vreunui text slavon, analizînd inserţiile de element de origine slavă (adică a acelor elemente împrumutate din limbile slave pe cale cultă sau a creaţiilor româneşti pe această bază) în PO, putem afirma că atunci cînd, pe unele porţiuni apar urme astfel de elemente slave, ele constituie rezultatul ale efort de modulare a respectivelor elemente conform deprinderilor şi, mai cu seamă, conform aşteptărilor

---

[165] Deşi apare verbul *a* (*se*) *milcui* [„Plecă capul acel bărbat şi *se milcui* Domnului" (*Gen*., 24, 26), „Feyet hayta a firfiu es *imada* az WRat", dar: „Et benedicens homo *adoravit* Dominum, et dixit"], prin toate celelalte caracteristici ale sale, versetul urmează textului maghiar. Prezenţa verbului respectiv în textele munteneşti şi moldoveneşti ale secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea se datorează influenţei slavone culte. [El se mai înregistrează, spre exemplu, în: „Să cînte ţie slava mea nu *milcuescu*-mă" (PS.C., 30, 13); „Unde auziră *milcuiră-se* cu inima" (CB, *FA*, 2, 37). De asemenea, dintr-un motiv identic cu cel pentru care termenul este utilizat în PO, el mai apare şi în: „*Milcuiţi-vă* şi jeliţi şi plîngeţi, că rîsul vostru să va întoarce întru jiale, şi bucuriia voastră, întru amărăciune" (NTB, *Iac.*, 4, 9)]. Prezenţa, în textul românesc, a unui termen de o anumită origine nu este neapărat relevantă în ceea ce priveşte sursa traducerii PO. Într-un caz ca acesta, însă, prezenţa unui termen slavon cult are o semnificaţie aparte, dată de un anumit tip de semnal pe care traducătorii voiau să-l transmită unei categorii de receptori ai textului PO.

[166] În PH apar: „Văduole şi săracii omorriră şi *proiditul* uciseră" (Ps. 93, 6); „Domnul ţinre *proiditul*; săracul şi văduoa lua-o-va şi calea greşiţilor piiarde-o-va" (Ps. 145, 9), în PS.C.: „Ca duh *proideaşte* într-însu şi nu iaste" (103, 16); „Pus-ai untunearec şi fu noapte, în ia *proidesc* toate fierile lunciei" (PS.C., 104, 20).

[167] Vezi şi un caz precum: „Şi Domnedzeu dzise: «Iaca, am dat voao toată iarba ce face sămînţă spre pămînt şi toţi pomii ce au în sine sămînţă de fealul lui, cum să fie voao spre mîncare. Şi toate jigăniile pămîntului şi toate paserile ceriului şi toate ce se leagănă spre pămînt şi tot în ce iaste viaţă, ca să aibă pre mîncare»; şi fu aşa" (*Gen*., 1, 29-30). Acest segment de text este identic cu ceea ce apare în latină: „dixitque Deus ecce dedi vobis omnem herbam adferentem semen super terram et universa ligna quae habent in semet ipsis sementem generis sui ut sint vobis in escam / et cunctis animantibus terrae, omnique volucri caeli et universis quae moventur in terra et in quibus est anima vivens ut habeant ad vescendum et factum est ita". Versiunea maghiară prezintă deosebiri reale faţă de acestea: „Es monda az Isten: Ime néktec adtam mindenféle maghozo Parét a tellyes Földen es minden gyümölcstermö es maghozo Fét a tü eledeltökre: Es minden égi Madaraknac, es mindẽ Férgeknec, kiknec életek vagyon a földen, eledelkre legyen minden zöldellö fü: Es igy lön".

Se poate spune că textul românesc este identic cu cel latin. Bun cunoscător şi a ceea ce se petrece în spaţiul românesc de influenţă slavă, traducătorul român va reda „*animantibus* terrae" prin „*jigăniile* pămîntului", un echivalent acceptabil al termenului celui mai potrivit în context: „dihanie". Faptul că traducătorul nu şi-a permis să utilizeze pe *dihanie* aici, dar a utilizat unui bun substitut al acestuia, se datorează faptului că *dihanie* avea şi sensul consacrat 'adunare, gloată'. Acest tip de recul îndică, în opinia noastră, mai multe lucruri. Traducătorul era un foarte bun cunoscător al limbii române şi al traducerilor româneşti, sesizase particularităţile şi variantele limbii române, cunoştea relaţia dintre română şi slavonă, aşa cum se stabilise ea prin traducerile respective. Cu toate acestea, uzul elementelor de origine slavă nu era trăsătura dominantă a acestui traducător. Intenţia de a utiliza astfel de cuvinte era, aşadar, cenzurată, ceea ce putea duce la acte de prudenţă oarecum exagerată, dar şi la manifestări inverse. Avem a face cu o lipsă de echilibru datorată, mai întîi impulsurilor de a demonstra unele din cele afirmate în *Prefaţa* traducerii, apoi datorită unei anumite lipse de familiarizare, în uzul propriu al traducătorului, cu elemente împrumutate din slavonă. Faptul poate fi constatat şi la nivel morfosintactic.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

publicului român ortodox. Scopul pentru care, din loc în loc, traducerea aceasta conţine slavonisme, caracteristice ariilor româneşti aflate sub această influenţă era acela de a sădi, la cititor, convingerea că această traducere biblică se edifică pe o bază ortodoxă, conformă cu cerinţele păstrătorilor tradiţiei. Un traducător care căuta mereu expresia românească, limpede şi care să deschidă accesul cititorului la conţinutul textului fără prea mare efort, nu avea, spre exemplu, un motiv mai bun pentru care să numească cele două cărţi traduse *Bitiia* şi *Ishodul*. Astfel de forme, care apar în PO sînt dotate cu o vizibilitate semnificativă: *Bitiia* (4/6, 11/4, 60/1, 132/1 etc.), *deanie* (notă, p. 159), *Ishod* (4/23), *Levia* (5/2, 11/4), *Cisla* (5/5), *Torozacon* (5/20)[168], „aceaste patru se chema sărbeşte Ţrstva" (2/23), „vă leato 7090 rojdestv Hristovo" (1/15), „Porojdestva Hristovo 1582, mesţa" (11/26). Aproximativ aceeaşi este explicaţia şi pentru situaţiile în care se utilizează *limbi* pentru 'popoare, neamuri'. Autorul PO arată că, în vederea redării acestui concept, are posibilitatea şi cunoştinţele de a utiliza subst. *neam* (*Gen*., 25, 23) sau *rudă* (*Gen*., 25, 12 etc.). Cu toate acestea, în cîteva rînduri, utilizează *limbă*, adică soluţia, uzuală, rezultată în urma unui calc operat după slavonă. Cu toate că acest calc fusese deja operat, în limba română, - fapt demonstrat de numeroasele traduceri religioase de pînă atunci - şi este aproape sigur că, deşi de origine cultă, el era destul de bine răspîndit la nivelul ascultătorilor textului sacru, este de remarcat insistenţa cu care autorul PO îl întrebuinţează (*Gen*., 48, 19; 49, 10 *Ex*., 9, 24[169]; 15, 14 etc.).

2.2.4.7. La fel de sugestiv este şi cazul de sub *Ex*., 30, 30, unde o grafie ѧдрwнѧ, pentru *Aaron*, indică o „scăpare", posibil intenţionată, prin care cititorul capabil să „cenzureze" provenienţa surselor se încredinţează asupra realităţii sursei slavone[170]. Acuzativul slavon nu putea apărea în text altfel.

Alături de acestea se plasează şi unele mărci grafice şi fonetice care apar în text. Astfel, conform unor deprinderi date de utilizarea alfabetului chirilic, vechile texte româneşti prezintă nume precum *Abel*, *Iacob*, etc., cu grafii precum **Авел**, **Іаковъ**, adică cu **в** şi nu cu **ъ**. Deşi situaţia îşi are complexitatea ei, trebuie arătat că utilizarea grafiilor cu **ъ** ar fi trădat o sursă scrisă cu caractere latine. Totuşi, consecvenţa dată de un astfel de autocontrol nu poate merge pînă la capăt. De aceea, alături de situaţiile, majoritare de altfel, în care, în PO, apar nume precum: *Iavil* (pentru *Iavel* în *Vulgata* şi *Iabal* în textul maghiar); *Tuvalcaim* alături de lat. *Thubalcain* şi magh. *Tubalkain*; *Tuval* pentru *Tubal*, respectiv *Thubal*; *Joval* pentru, *Sobal* şi *Sobal*; *Ziveon* pentru *Zibeon* şi *Sebeon*; *Vilhan* pentru *Bilhan* şi *Balaan*; „Vala, ficiorul lu Veor", pentru „Bale filius Beor" şi „Bela Beornac fia"; *Iovav* pentru *Iobab* şi *Iobab*; *Ahaliav* pentru *Ahaliab* şi *Hooliab*; *Vilha* alături de *Bilha* şi de *Bala*, apar şi: *Hebal*, alături de lat. *Ebal* şi de magh. *Obalt*; *Iebusim* alături de *Ebuzim*; *Eber* alături de *Eber*; *Nebaiot* pentru *Nebaiot*.

Toate aceste situaţii constituie argumente care - alături de cele care ne arată că sursele *Paliei de la Orăştie* au fost reprezentate de un text maghiar şi de unul latin, şi de cele care ne arată că textul slavon nu s-a aflat printre sursele textului românesc - demonstrează că aceia care au scris prefaţa şi care au lucrat PO au desfăşurat un destul de amplu proces persuasiv în direcţia convingerii cititorului că textul slavon s-a aflat printre sursele PO. Fără a fi prea dificil, solicitant, ori de natură să împiedice actul traducerii, un astfel de proces a vizat introducerea, în rezultatul traducerii, a unor elemente care să se constituie în mărci relevante, vizibile şi incontestabile într-o logică comună, ale implicării reale a textului „sîrbesc" în traducerea *Paliei de la Orăştie*. Cele de pînă acum demonstrează că nu există temeiuri reale pentru validarea presupunerii care ar pune la baza textului PO o versiune de text slavon. Faptul acesta este arătat de rezultatele analizei situaţiilor pînă acum prezentate[171].

2.2.5. Precum alte texte ale epocii, în modul cel mai firesc cu putinţă pentru o limbă neexersată în direcţie cultă, PO conţine destul de multe structuri calchiate. Acest procedeu de traducere se activează mai cu seamă în cazul în care, între limba-sursă şi între limba-ţintă există diferenţe şi incompatibilităţi importante din punctul de vedere al modalităţilor de structurare a nivelului sintactic şi de construcţie (atît în plan formal, cît şi în planul conţinutului). În consecinţă, la o traducere atentă, intensitatea acestui procedeu este foarte ridicată atunci cînd, între limbile în contact există diferenţe majore la nivelele menţionate. Cazul PO nu se

[168] Pare de mirare că, dînd nume slavoneşti cărţilor biblice, pentru întreaga culegere se optează pentru numele grecesc: *Paleia*. Nu este decît o slabă mişcare ce are rolul să întărească ideea că una dintre sursele traducerii a fost grecească.

[169] Este de remarcat că, în acest loc, traducătorul român nu este pe deplin fidel, sub aspect formal, nici textului latin, nici celui maghiar: „ex quo gens illa condita est", „mitölfogua emberec voltanac bẽne".

[170] Este de notat că acuzativul slavon nu putea apărea astfel. Vezi şi o situaţie, numai aparent similară, care se înregistrează în CB, unde grafia prescurtată, **іс҃**, din textul slavon, pentru numele lui Isus, din neatenţie sau/şi grabă, este redată întocmai în textul românesc, fiind evident că, din perspectiva limbii române, autorul CB nu avea cum să comită o asemenea greşeală.

[171] Vezi O. Densusianu, *M. Roques, Palia d'Orăştie (1581-1582)* (...), recenzie la ~, în GS, III (1927), p. 257-259.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

abate dintre limitele acestui cadru, motiv pentru care vom urmări unele calcuri pe care traducătorul român le operează urmînd modelul maghiar.

> Chestiunea aceasta a fost discutată într-un studiu mai vechi al Vioricăi Pamfil[172], unde se extrag din textul *Paliei de la Orăştie* mai multe exemple, dotate cu relevanţă. În cele ce urmează, ne vom deplasa atenţia de la simpla observare a situaţiilor concrete la înţelegerea şi plasarea acestora în cadrul analizei traducerii.

Plecînd de la studiul mai sus menţionat, sînt de făcut cîteva observaţii, în măsură să faciliteze obţinerea unei imagini corecte asupra unor particularităţi ale procesului de constituire a aspectului cult al limbii române vechi, precum şi asupra caracteristicilor traducerii, în general, a *Paliei de la Orăştie*, în special. În studiul Vioricăi Pamfil se susţine că, în majoritatea lor, „calcurile semantice" „se datoresc traducerii neatente făcute de cei care tălmăceau pentru prima oară în româneşte Vechiul Testament" (*st.cit*., p. 210). Astfel, acei traducători ar fi echivalat ceea ce apărea în textul maghiar prin corespondente româneşti, neţinînd seamă de sensul, din limba română, al elementelor de care se serveau. La aceasta s-ar adăuga unele confuzii între forme, ceea ce ar arăta că limba maghiară nu le era prea bine cunoscută traducătorilor, precum şi faptul că textul maghiar a fost principalul model şi, pe porţiuni destul de întinse, chiar singurul model (*ibidem*). Coerenţa internă a unei astfel de explicaţii este doar aparentă, căci se bazează pe observaţii lipsite de legătură cu realitatea traducerii în discuţie. Se poate concede că, la o primă analiză, pe fondul lipsei altor informaţii privitoare la situaţia profundă a vechilor traduceri româneşti, aparenţele pot fi acestea. Analiza *Paliei de la Orăştie*, în întregul ei şi, mai cu seamă, în contextele (particular şi general) în care aceasta s-a edificat arată că nu putem judeca astfel. Vechii traducători erau departe de nepriceperea, stîngăcia şi neatenţia prin care analistul tinde să-şi explice coerent o varietate de situaţii care îi depăşeşte nivelul de înţelegere şi de atenţie.

Privind la listele calcurilor care se înşiră în studiul amintit, se remarcă un caz precum cel dat de sintagma „ochi moi" (*Gen*., 29, 17), unde avem a face cu o precizare referitoare la Leah, prima soţie a lui Iacob. Există momente în care traducătorul este pus în situaţia de a reda realităţi inexistente, neştiute sau nenumite în limba sa şi în mediul pe care îl cunoaşte. Mai mult, chiar în limba de provenienţă, acele realităţi au căpătat denumiri metaforice, toţi traducătorii, apoi, alegînd: fie să redea întocmai acea formă de exprimare, fie să ofere un echivalent (interpretativ, cel mai adesea), pe care ei l-au considerat capabil să atingă esenţa astfel numită. În cazul ochilor Leei, avem a face cu o problemă nelămurită, în sensul că nu există o interpretare, ori o înţelegere asupra căreia exegeţii *Bibliei* să fi căzut de acord. De aceea, în unele texte se traduce ca şi cum ar fi vorba despre o boală. Acele texte prezintă, între ele, diferenţe relativ minore, toţi considerînd că Leah era bolnavă, lucru reflectat la nivelul evident al ochilor, sau că avea o suferinţă care făcea ca ochii ei să lăcrimeze, sau că avea ochii înfundaţi în grăsime, sau că avea vederea slabă etc.[173]. Alţi exegeţi şi traducători consideră că este vorba despre o metaforă (nu foarte elaborată, obscură, altminteri), prin care se arată, nu că Leah ar fi avut neapărat vreo boală, sau că acesta era lucrul pe care textul a voit a-l evidenţia, ci că, judecată după standardele locului şi ale vremii, Leah nu se compara cu sora ei mai mică, din punct de vedere al frumuseţii, unul dintre criteriile importante fiind felul în care arătau ochii ei. În acest caz, metafora ar denumi nişte ochi al căror pigment este mai puţin intens (fapt care, parţial, conduce şi la impresia că ochii au o consistenţă scăzută). În sfîrşit, după cea de-a treia categorie de exegeţi şi traducători, ar fi vorba despre o metaforă, teren pe care imaginaţia exegeţilor atinge proporţii care depăşesc textul[174].

În B.P. apare următoarea explicaţie: „Le texte original dit seulement que Lia avait les yeux faibles, fatigués, et par conséquent ternes. La beauté des yeux est, en Orient surtou, un des points principaux de la beauté des femmes, et celles-ci ont recours à des artifices pour aviver l'éclat de leur regard". Deşi aproape că se poate spune că s-a scris o întreagă literatură pe marginea ochilor Liei, probabil că, deşi în aparenţă, comentariul unui biblist competent precum Vigouroux nu este de respins, trebuie menţionat că perspectiva este îngustă, în esenţă nefiind vorba despre o chestiune de frumuseţe, ori de cochetărie, ci despre o

---

[172] În *Calcuri româno-maghiare în „Palia de la Orăştie"*, apărut în CL, II (1957), p. 209-218.

[173] Toate acestea au o bază în textul ebraic, după cum se observă din comentariile ediţiei de Carrières: „*Lippis erat oculis*. Lippitudo Liae videtur fuisse sola debilitas, mollities, et teneritudo oculorum, qua fit ut non possint diu in rem aliquam defigi, sed volubilis sint, pronique in lacrymas, ita ut pupillae suis orbibus quasi innatare videantur: hoc enim significat vox hebraica רכות *raccoth*".

[174] Astfel, unii dintre aceştia, fără a nega că Leah ar fi avut o vedere mai slabă, dar şi că nu ar fi avut o înfăţişare prea plăcută (la unii şi din acest motiv), cred că - în ciuda unor situaţii în care instinctul ei de conservare se manifestă destul de puternic - Leah era lipsită de viziune şi de spirit practic. Cu excepţia primului ei fiu, Rueben (nume care are în rădăcina sa verbul 'a vedea'), toţi ceilalţi au fost mai degrabă nesăbuiţi. De aceea, oarecum asemănător unora dintre exegeţii creştini, care consideră că Leah ar reprezenta gîndirea şi virtuţile abstracte, filosofia, aceştia cred că Leah are insipidă pentru un om de acţiune precum Iacob (cel care s-a luptat cu îngerul), mult mai atras de o fiinţă dinamică, cu mobilitate în gîndire, aplecată către concret, precum Rahila (vezi episodul în care Laban nu reuşeşte să-şi găsească idolii casei, *Gen*., 31, 34-35).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

modalitate (curentă în lumea nu doar orientală şi nu doar în acea epocă) de a dobîndi anumite cunoştinţe despre o fiinţă, pe baza observării şi evaluării anumitor părţi, vizibile, ale corpului omenesc. Concepţia de la baza acestei „metode de cunoaştere" este, pe cît de veche, pe atît de nemuritoare. Toate celelalte sînt de rang secundar, terţiar, etc.

În acest context, este mai greu de aceeptat că sintagma „ochi moi" ar fi un calc propiu-zis. Ea ar fi o banală traducere[175]. Autorul *Paliei de la Orăştie* arată aici doar că a urmat textul maghiar şi nu pe cel latin, însă o astfel de urmare a textului maghiar nu constituie, cu adevărat, un calc. Traducătorul trebuia să numească respectivele realităţi şi era firesc să ia acele denumiri din una dintre limbile din care traducea - limba în care a avut atîta încredere încît să o aşeze, alături de latină, la baza traducerii sale.

O altă situaţie este cea reprezentată de cazuri precum cel din „încredinţat de sînge" (*Ex.*, 4, 25; 26), unde, în primul rînd, se depăşeşte sensul 'promis, însemnat' (*st.cit.*, p. 213). Privind la ceea ce apare în textul maghiar, „vér jegyes", se vede că, în acest loc, doar ideea din textul românesc coincide cu cea din textul maghiar, traducătorul român căutîndu-şi, pe baza modelului străin, o modalitate proprie de exprimare. Cel de-al doilea termen al sintagmei maghiare are sensul 'logodit', primul fiind o precizare circumstanţială. Este dificil de ştiut dacă traducătorul român a vrut să semnifice aşa ceva şi, mai ales, dacă receptorul român înţelegea, prin „încredinţat de sînge", sensul către care trimitea sintagma din textul maghiar. De altfel, sintagma din textul maghiar este asemănătoare cu cea din textul latin: „sponsus sanguinum". Dat fiind contextul, relaţia dintre cei doi se întăreşte de două ori în urma circumciziei fiului lui Moise. O dată, deoarece respectiva sîngerare - una de tip sacru - provocată de Sefora, implică con-sacrarea şi întăreşte, prin ricoşeu, relaţia căsătoriei dintre cei doi. Acesta este un botez propriu-zis, de tipul celor din misteriile antice, tăietura provocatoare de scurgere de sînge semnificînd moartea, după care urmează învierea şi apariţia unui om nou. Intrînd într-o nouă relaţie cu Dumnezeu - pe drumul de la începutul misiunii sale, în pustiu -, Moise, care, se pare, uitase de necesitatea acelui tip de legămînt cu Iahweh, ca purtător al acelei responsabilităţi, se află în pericol de moarte. Salvarea vine din partea soţiei sale, căreia, într-o anumită măsură, îi datorează noua sa viaţă. De aceea, ea poate spune ceva care are sensul '(în afară de uniunea obişnuită), eu sînt cea care, cu preţ de sînge, te-a salvat de la moarte'. Utilizînd termenul *încredinţat*, traducătorul român se inspiră din magh. *jegyes*, dar accentul se mută dinspre un tip de legămînt (prin 'în-semnare') către un tip de relaţie, ajungînd chiar la un tip de posesie, ceea ce, se apropie deja de un o nouă interpretare. De altfel, segmentul este obscur într-o măsură. Prin ceea ce apare în BB: „Stătu sîngile obrezaniei fiiului mieu", unde se urmează întocmai *Septuaginta*, se vede că textul grecesc urmează o altă versiune ebraică (dacă nu cumva, precum în alte situaţii, nu avem a face cu un alt cau de intervenţie - mai mult sau mai puţin hermeneutică, desigur - în text a traducătorilor *Septuagintei*). Oricum ar fi, *Septuaginta* arată nu doar că soluţia adoptată de alte texte - pe baza unui text ebraic pe care acele texte l-au considerat de încredere - are alternativă, ci şi că este posibil ca ritualul executat de către Sefora să fi fost însoţit (şi) de alte cuvinte decît cele reflectate de unele texte ebraice (reciproca, însă, este valabilă)[176].

În toate cazurile în care avem a face cu calcuri, în fapt, avem a face cu translări (mai mult sau mai puţin formale, şi reuşite) ale unor modalităţi de a privi lumea, de a o explica şi comunica prin limbă. Această translare se petrece, în principal, pentru că limba ţintă nu are o astfel de modalitate de exprimare. Carenţa poate fi dată fie de faptul că respectivul mod de conceptualizare nu face parte dintre cele atinse de către acea comunitate, fie de faptul că limba ţintă a dezvoltat mijloace de exprimare destul de diferite de cele care se întîlnesc într-o altă limbă. Pentru prima situaţie, nevoia - dată de contactul cu textul străin şi cu limba străină - de a găsi o soluţie de redare a respectivului concept este reală, iar adoptarea modelului din limba străină este foarte firească. În cel de-al doilea caz, doar teoretic se poate accepta, pentru secolul al XVI-lea românesc, în contextul cunoscut, că soluţia căutării echivalentului românesc (rezonabil sub aspect semantic, dar, adeseori, foarte diferit sub aspect formal şi, aproape întotdeauna, incompatibil cu aspectul cultivat al limbii) ar fi fost una realistă. În fapt, este dificil de judecat asupra necesităţii calcului. O realitate cît se poate de evidentă este aceea că mulţi dintre traducători, amplificîndu-şi şansele de a cunoaşte - prin comparaţie - realităţile şi posibilităţile limbii române, ajung la concluzia că ar fi cît se poate de benefic ca limba română să împrumute forme şi structuri de la limbile culte cu care intră, astfel, în contact. În plus, sînt destul de numeroase situaţiile în care calcurile sînt doar aparente. Numai pentru că, în limba model există anumite structuri, nu se poate mereu susţine că limba română le prezintă într-un text (sau chiar le deţine, uneori) datorită urmării, la traducere sau la contact, a ceea ce apare în limba respectivă. Sînt suficient de semnificative situaţiile în care o anumită structură poate fi dezvoltată de mai multe limbi - oricît de complexă

[175] Diferenţa dintre calc şi traducere este, uneori, ce-i drept, destul de dificil de observat şi de trasat, ambele concepte şi realităţile din spatele lor cunoscînd, nu doar un centru şi o periferie, ci şi o zonă de suprapunere.
[176] Foarte important este faptul că, în versetul următor formula se reia. Repetiţia este totală, în ambele grupe de texte.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

ar părea acea structură. De pildă, cazuri concrete precum: „asupră de" 'pe lîngă', *a creşte* 'a se înmulţi', *rămăşiţă* 'urmaş, moştenitor'[177], *a suferi* 'a cuprinde, a ţine', *a afla voie* 'a deveni plăcut cuiva', *a fi deschis* 'a fi clar, sigur', „soţ de căsătorie" 'soţ, bărbat'[178].

> De pildă, este dificil de susţinut că într-un caz precum cel de sub *Gen*., 4, 23 „Ascultaţi glasul mieu, muierile ‹lu› Lameh, şi *luaţi aminte* besada mea", unde se urmează cursul din: „audite vocem meam uxores Lamech auscultate sermonem meum" şi doar se consultă „Tü Lamec feleségi, halyatoc meg az én szomat, es *vegyetec eszötekbe* aszt a mitt mondoc" forma evidenţiată ar rezulta în urma calchierii. O expresie precum „a lua aminte" nu este doar larg răspîndiră în limba română veche, dar are o bază de construcţie extrem de accesibilă oricărei limbi (indo)europene. De aceea, apropierea şi chiar identitatea nu constituie probe cu valoare implicită. Nu altfel se petrec lucrurile sub *Gen*., 10, 9 „**De-aicea** se începu **cuvînt de zicere**: «Acesta putearnic vînătoriu înaintea Domnului ca Nimrot»", „**Innen** tamada a ***közbeszed***: Ez hatalmas vadasz az WR elött, mint Nimrod»", „**ab hoc** exivit ***proverbium*** quasi Nemrod robustus venator coram Domino", caz destul de complex, unde verbul apare ca rezultat al neurmării formale a celor două modele, iar sintagma care urmează nu poate fi considerată un calc. Magh. **közbeszed** se referea la intervenţia cuiva într-o discuţie şi este echivalentă numai ca valoare cu ceea ce apare în textul german: „Daher *spricht man*" sau cu lat. *proverbium*. De aceea, autorul român nu avea cum înţelege textul decît privind la cel latin, acesta fiind singurul motiv pentru care a înţeles corect ceea ce era de tradus. Mai mult, între conceptul 'se spune' şi 'proverb' dincolo de marea lor apropiere (căci de identitate nu poate fi vorba), există o anumită deosebire. Or, prin *cuvînt de zicere*, semantica secvenţei este identică cu cea a secvenţei corespunzătoare din *Vulgata*. Cu alte cuvinte, traducătorul PO ajunge la conţinutul textului prin *Vulgata*, după care crează o sintagmă avînd scopul de a reda respectivul conţinut. Fiind vorba despre 'zicere', era firesc să apară, în conţinutul sintagmei, termenul *cuvînt*, prezent, de altfel, în toate cele trei texte.

În lista menţionată, apar şi cazuri care constituie modalităţi caracteristice limbii maghiare, pe care româna nu avusese cum să le dezvolte din cauze profunde, care ţin de structura intimă a sistemului limbii române. Astfel apar: „strînsură împreună" 'recoltă', „a acăţa într-una" 'a agăţa, a prinde împreună', „a se aduna într-una" 'a se aduna', „a alege afară" 'a alege', „a duce înlăuntru" 'a duce', „a frînge într-una" 'a distruge', „a lua sus" 'a lua', „a merge afară" 'a ieşi', „a merge jos" 'a merge' etc., unde apar situaţii caracteristice limbii maghiare (unele dintre acestea au model german, dar acesta este un caz de asemănare şi compatibilitate între cele două limbi şi nu unul de constituire a limbii maghiare pe modelul celei germane!), în care diferite particule indicînd poziţia, acţiunea încheiată sau în curs de desfăşurare etc., se aglutinează cu radicalul. Echivalentele lor normale în limbile care nu deţin această perspectivă sînt, precum se vede, termenii corespunzători, lipsiţi de vreo altă precizare: „a lua sus" 'a lua'. Pe lîngă acţiunea tendinţei către acurateţe şi redare fără pierderi a unui text, se pot întîlni şi situaţii precum: „a merge afară" 'a ieşi'. Într-un caz ca acesta, particula respectivă aduce o precizare care nu mai echivalează cu simplul corespondent, ci cu o altă acţiune, numită printr-un alt verb. Astfel de cazuri pot estompa unele diferenţe dintre forme, accentuînd tendinţa către acurateţe şi generînd tratamente egale. În plus, uneori, este posibil ca respectivii cunoscători ai limbii străine din care să traduce să considere nu numai că ar putea aduce astfel de structuri în limba română, dar şi că o astfel de îmbogăţire a ei ar spori capacităţile de exprimare ale aspectuluil literar şi ar fi benefică prin achiziţia de noi modalităţi de înţelegere şi conceptualizare ale realităţii şi ale relaţiilor de acolo.

2.2.5.1. Alături de acestea, unde incertitudinea poate fi îndreptăţită, apar şi acele situaţii în care avem a face cu calcuri reale. Şi în aceste situaţii este de făcut o precizare. Neuitînd o clipă că ne referim la un alt secol decît cel în care ne aflăm, este necesar să subliniem faptul că, atunci cînd sînt reale, toate calcurile sînt justificate din punctul de vedere al celui care le operează (considerîndu-se presat din diferite părţi, traducătorul pune felurite nevoi pe seama: cititorului, a limbii, a nivelului conceptual al textului, a aspectului literar în constituire etc.). Totodată, fiind mai mult sau mai puţin potrivite, ca nevoi reale ale traducătorului, toate calcurile sînt acceptabile. Privind la majoritatea calcurilor din limba veche se observă că acestea nu au supravieţuit. Deşi multe dintre acestea nu au constituit decît nişte soluţii temporare de traducere, faptul că ele nu au fost reţinute nu înseamnă neapărat că toate calcurile acelea erau contrare spiritului limbii române. Sigur este că aşa sînt ele astăzi, adică într-o etapă la care limba română a ajuns mergînd pe un alt drum. Neselectarea respectivelor calcuri de către limba română, însă, arată doar că perioadele prin care a trecut aceasta nu au fost propice reţinerii lor. De aceea, judecăţile axiologice nu-şi au locul într-o astfel de discuţie, constatarea prezenţei lor, urmată de indicarea rolului lor în text şi a cauzelor lor fiind suficiente.

2.2.5.1.1. Redarea - în cadrul actului de traducere - a unor concepte poate necesita crearea de termeni capabili să transmită respectivele noţiuni. Una din soluţiile cele mai bune, pentru o limbă care îşi crează

[177] Termen care apare, cu acelaşi sens, şi în: „Fără-legiuitorii pieru depreură, *rămăşiţele* necuraţilor potrebescu-se" (PS.S B, 36, 38); „Ascultaţi-mă, casa lui Iacov şi toată *rămăşiţa* lui Israil, ceia ce să rîdică den pîntece (...)" (BB, *Isaia*, 46, 3).

[178] Caz în care, de fapt, se observă evoluţia semantică a termenului moştenit *soţ* 'tovarăş, camarad, companion'. Utilizat cu determinanţi, pe de o parte, înseamnă că termenul îşi depăşise valoarea etimologică, pe de altă parte, înseamnă că are nevoie de precizare, deci valoarea etimologică începuse, cel puţin, să coexiste cu cea nouă.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

mijloace elaborate de exprimare este imitarea, prin traducere întocmai, a ceea ce se întîlneşte în textul model. Astfel, sub *Ex*., 12, 23, unde este vorba despre o entitate însărcinată cu executarea celei de-a zecea plăgi care a lovit Egiptul, textul maghiar utilizează forma „az Eluesztöt", iar cel latin forma *percussorem*. Neavînd un termen pentru a reda ebr. הַמַּשְׁחִית, poate şi inspirîndu-se din germ. *Verderber*, maghiara creează un abstract, foarte probabil, pe baza vb. *elvész* 'a (se) pierde, a dispărea, a pieri, a muri', *elvestö*. Luîndu-şi ca model forma din maghiară, traducătorul român operează un calc - fireşte, prin urmarea uneia dintre posibilităţile termenului maghiar, întrucît, erau mai nulte nuanţe de sens de urmat - ajungînd la forma *pierdzătoriul*.

2.2.5.1.2. Tot astfel, sub *Gen*., 1, 16, neavînd un termen pentru a reda lat. *luminaria* sau magh. „Vilagosito állatoc", traducătorul PO împrumută soluţia din textul maghiar, care, astfel, devine model în acest loc, şi creează sintagma „făpturi luminoase" (mai corect ar fi fost *„făpturi luminătoare").

2.2.5.1.3. Două versete mai jos, PO prezintă: „Şi făcu Dumnezeu doao *lumini* mari, *lumina* mai mare să slujască dzuoei, şi *lumina* mai mică să slujască nopţiei". De data aceasta se urmează textul latin: „fecitque Deus duo magna *luminaria luminare* maius ut praeesset diei et *luminare* minus ut praeesset nocti" şi nu cel maghiar: „Es az Istẽ chinala két nagy *Vilagosito állatott*: Nagy *Vilagosito állatott*, melly birnaya a Napot, Es kichin *Vilagosito állatott*, melly birnaya az Eyet". Precum în alte situaţii, cele două modele prezintă un grad ridicat de consecvenţă în ceea ce priveşte opţiunile lor pentru diferite soluţii de traducere. Sub acest aspect, textul *Paliei de la Orăştie* se arată a fi puternic marcat de actul compilatoriu care i-a dat naştere, soluţiile diferite ale ambelor modele amestecîndu-se într-un tot a cărui regulă principală pare să fi fost nu atît tendinţa către varietate (aceasta jucînd, totuşi, un anumit rol în cadrul unei traduceri de tip compilatoriu), cît tendinţa de a reflecta în traducerea românească ambele modele, spre a nu „pierde" realizările acestora, posibilităţile pe care acestea le ofereau.

> Pentru segmentul citat, mai este de remarcat încă o dovadă a independenţei pe care, în mod constant, chiar dacă destul de rar, PO o oferă. Textul românesc ne spune că „luminătorii" erau destinaţi *să slujească* zilei, respectiv nopţii. În textul latin apare forma *praeesset*, iar în cel maghiar forma *birnaya*. Începînd cu textul ebraic, unde apar: לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם 'spre stăpînirea zilei', לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה 'spre stăpînirea nopţii', trecînd prin cel grecesc, unde apar: εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, respectiv εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός şi ajungînd la versiunile moderne, toate textele arată că Soarele şi Luna sînt destinate să conducă ziua, respectiv noaptea, după cum reiese şi după două versete, sub *Gen*., 1, 18. Consecvent, traducătorul PO va traduce, în continuare: „Şi puse iale spre tăriia ceriului să lumineaze spre pămînt, / Şi să slujască zuoei şi nopţiei şi să desparţă lumina de la întunearec;" (*Gen*., 1, 17-18). Nu se poate considera că textele străine ar fi permis cumva vreo confuzie[179], urmată de o greşeală a traducătorului român, datorată neatenţiei. Apoi, privind la modalităţile prin care traducătorul român are obiceiul de a construi textul românesc, se poate observa că inadvertenţa dintre textul românesc şi modelele sale decurge din aceea că traducătorul român înţelege textul altfel, consideră că este o greşeală în ambele modele, apoi acţionează în consecinţă, „îndreptînd greşeala". Soluţia din textul românesc, aşadar, urmează constatării presupusei greşeli din cele două modele, şi decurge dintr-un raţionament în cadrul căruia traducătorul român consideră că Soarele şi Luna nu au cum să fie slujite de Zi, respectiv de Noapte, ci că, dimpotrivă, ele fiind cele care slujesc Zilei, respectiv Nopţii. Justificarea raţionamentului decurge dintr-o reflecţie teologico-filosofică, evident greşită: Ziua şi Noaptea sînt principii superioare, căci decurg din principalul act creator al primei zile, ele însele fiind create în prima zi, în vreme ce *luminătorii*, care sînt făcuţi în ziua a patra, apar ca nişte elemente auxiliare, ca nişte „nuanţatori". Este o interpretare care este nu aparţine neapărat traducătorului PO, deoarece ea se întîlneşte şi în unele analize ale textului biblic[180].

2.2.5.1.4. Nu doar datorită caracterului sacru al textului, dar mai ales datorită acelui tip de pudoare orientală, prezent, în general, la semiţi, precum şi la egipteni, anumite realităţi se denumesc pe cale metaforică ori perifrastică, avînd caracter eufemistic. Acestei rigori i se supun, în primul rînd, denumirile pentru anumite părţi ale corpului, precum şi cele privitoare la anumite funcţiuni şi acte. Aceste tipuri de denumiri au fost preluate în textul grecesc, apoi în cel latin, după care, toţi cei care au tradus mai departe (din fidelitate faţă de text, din considerente de ordin religios sau, dintr-o formă de respect faţă de textul sacru) au păstrat sau au accentuat caracterul obturant al denumirii.

---

[179] Nici perechea „birnaya *a Napot*", „birnaya *az Eyet*", nici perechea „ut praeesset *diei*", „ut praeesset *nocti*" nu conţin ambiguităţi în ceea ce priveşte obiectul direct.

[180] O situaţie în care capătă un grad ridicat de îndreptăţire presupunerea că *a birui* este reîmprumutat din maghiară, sau că este utilizat cu un sens pe care acesta îl avea 'a putea', dar care nu a trecut în limba română, deci avem a face cu un calc semantic, apare la Miron Costin: „de desimea mare de trupuri să scornise mare putoare în tabăra lor, că nu mai *biruia* a căra trupurile în Nistru" (MC, 81, 24-26). Deşi acest exemplu, în care *a birui* apare cu sensul 'a putea' (de altfel, foarte legat de sensul 'a învinge' şi că Miron Costin avea cunoştinţe de limbă maghiară, exemplul următor tinde să infirme - dar numai într-o măsură - această constatare: „Nice hiece cal încalecă husarii, ce tot cai mare groşi, să poată *birui* a purta tarul" (MC, 53, 35-36), căci, în construcţie, prima parte este instrumentalizată destul de mult, şi are rolul de a semnifica 'posibilitatea', 'putinţa' fiind estompată. Construcţia este, aşadar, una intensivă: *să poată a putea*.
Pe acea poziţie, maghiara ar fi utilizat verbul *tud* 'a şti', 'a putea' (precum germ. *können*).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Una dintre denumirile de acest fel este cea care se referă la organul genital masculin. Sub *Gen*., 9, 23 apare: „Iară Sim şi Iafet luară o plaşcă, puseră pre umere şi înderăt mărgînd, coperiră *trupul de ruşine* tătîni-său, întorcînd faţa lor cum să nu vază *trupul ruşiniei* tătîni-său" (PO, *Gen*., 9, 23). În vreme ce textul latin prezintă *verecunda*, pentru prima poziţie, şi *virilia* pentru cea de-a doua, textul maghiar prezintă, în ambele situaţii, sintagma *szömermes testét*. Soluţia românească se arată a fi consecinţă a urmării textului maghiar. Cele două elemente, *trup* şi *ruşine*, sînt destul de utilizate în vechile texte româneşti pentru a denumi realităţi din sfera respectivă. Astfel, denumind organul genital masculin, *trup* apare în: „Preotul ce va vrea să slujască liturghie şi-i va veni de-i va cură *trupul* în vis şi va şti că-i iaste acela lucru de pohtă muerească, atunce să nu slujască;" (LEGI Munt., 127, 29-31). Deşi unul dintre uzurile vechi ale subst. *trup* este acesta[181], în exemplul următor, *trup*, într-un context creat de anumiţi determinanţă, se referă la 'prepuţ'. „Şi a opta zi să taie *trupul acoperemîntului marginii* lui" (BB, *Lev.*, 12, 3)[182]. Pe lîngă numeroasele sale valori de întrebuinţare, *ruşine* cunoaşte sensul 'organ genital': „*Ruşinea* nororii tale să nu o descoperi, că fămeaie fiiului tău iaste" (BB, *Lev.*, 18, 15). Pentru cazul din PO, aşadar, deşi textul maghiar prezintă o construcţie identică şi care se utilizează în ambele poziţii, nu se poate considera fără importante rezerve că respectiva soluţie ar fi apărut abia la capătul lecturii textului maghiar adică ar fi fost inedită sau neaşteptată pentru cititor. Avînd, în limbă doi termeni, *trup* şi *ruşine*, care puteau trimite către organele genitale[183], traducătorului nu trebuie să-i fi fost prea greu să urmeze modelul maghiar pentru a modela o sintagmă pentru 'prepuţ'. De altfel, aceasta nu este singura soluţie din PO pentru a trimite către un concept din aceeaşi sferă: „Fă lor den giolgiu şi cămăşui, cum să-şi acoapeie *pieliţa greţiei* lor, den vintre în gios" (*Ex*., 28, 42). Deşi, în epocă, *pieliţă* este sinonim cu *trup*, iar *greaţă* este echivalent contextual cu *ruşine*, în acest caz este vorba despre o suprafaţă mai mare (nici nu poate fi vorba despre 'prepuţ' la nişte evrei adulţi, şi încă preoţi!). Faţă de textul maghiar: „Chinaly gyolchbol ümegmasokatis nekic, hogy befedezzéc az ö **szemérmeket**, ágyekioktolfogua mind fachoig", unde este vorba doar despre 'ruşine', textul latin prezintă: „facias et feminalia linea ut operiant *carnem turpitudinis* suae a renibus usque ad femina", el fiind cel calchiat aici[184].

> Privitor la acest element al traducerii, este sugestiv un caz precum cel din *Gen*., 29, 31: „Văzînd, iară, Domnul cum Lie nu-i era dragă, plodnică feace ia, pre Rahila, iară, fără plod", traducere tipic puritană, precum: „(...) mag hozoua töue ötett, Rahelt kedig magtalanna", „(...) machte er sie fruchtbar; Rahel aber war unfruchtbar". Textul englez se arată ceva mai deschis: „(...) he opened her womb: but Rachel was barren", foarte aproape de cel grecesc: ἤνοιξε τὴν μήτραν αὐτῆς· Ῥαχὴλ δὲ ἦν στεῖρα, „aperuit vulvam eius: Rachel autem erat sterilis". Textul latin merge pe această a doua linie: „aperuit vulvam eius sorore sterili permanente"[185]. Versiunea din *Vulgata* este cea care redă foarte bine ceea ce apare în textul ebraic. Situaţia este foarte potrivită pentru a ilustra pierderile pe care le poate cauza reducerea simplistă a unor termeni la sensurile lor comune, fără a înţelege că scopul urmărit de autori poate fi acela de a transmite un conţinut foarte important. În fond, un astfel de mod de a traduce cu pudibonderie nu este decît o formă de manifestare a neîncrederii faţă de textul sacru, deşi este cunoscut respectul faţă de corpul uman, precum şi decenţa de care evreii au dat dovadă[186]. Astfel, traducătorii refuză autorilor textului biblic anumite forme, doar aparent obscene, modificările care apar conducînd la pierderi de conţinut şi, mai ales de mesaj. În plus, abia aceste modificări pot da textului o oarecare vulgaritate întrucît, în felul acesta, noua înfăţişare a textului nu mai poate genera vechile asocieri, vechiul conţinut şi nu mai poate vehicula mesajul iniţial, ci numai ceea ce se dorea a fi ocolit.
>
> Întrucît istoria poporului evreu este aceea a unei selecţii care se petrece permanent, atent supravegheate de Iahweh, controlul acestuia nici nu putea fi decît total, începînd chiar cu actul naşterii, fapt care este perfect ilustrat de istoria naşterii copiilor lui Iacob. Fiecare membru al comunităţii are un destin atent supravegheat, la fiecare pas, Iahweh urmăreşte împlinirea sau modificarea acestuia, abia o mică parte a acestei puteri fiind transferată ca prerogativă tatălui natural (cazul binecuvîntărilor este exemplar, iarăşi perfect ilustrat prin gestul final al lui Iacob, din capul 49 şi mai mult, prin schimbarea de destin a fiilor lui Iosif, din capul 48).

---

[181] Este vorba în primul rînd, de situaţia din texte. Pe alocuri, însă, sub influenţa Bisericii astfel de denumiri au pătruns în vorbirea curentă, mai cu seamă la indivizi care, sub aceeaşi influenţă, au adoptat un mod de viaţă şi de a vorbi mult mai reţinut şi mai încărcat de pudoare.

[182] Vezi şi: „piialea de nainte" (*Gen*., 17, 11), întocmai precum: „testetec berénec eleit", în *Vulgata*: „carnem praeputii", în BB: „*trupul* acoperirei marginii"; ἀκροβυστία.

[183] Este aproape sigur că termenul moştenit, *ruşine*, era utilizat în popor, şi atunci, pentru a denumi acea parte a corpului.

[184] Prin soluţia sa: „ruşinea trupurilor lor", BB utilizează subst. *trup* cu referire la întregul corp uman, abia *ruşine* făcînd localizarea.

[185] În BB apare: „Şi văzînd Domnul Dumnezău cum să uraşte Lia, deşchise zgăul ei, iară Rahila era stearpă". Vezi şi *Gen*., 30, 22.

[186] Micile abateri de tip vechi oriental constituie mai curînd nişte accidente, tot mai rare începînd cu vremea lui Moise şi, în mod hotărît, nu se datorează decît contaminărilor şi influenţelor celor cu care evreii au intrat în contacte.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Ceea ce textul ebraic, aşadar, vrea să transmită aici este că, pînă la căsătorie, deşi organele genitale - cel puţin cele feminine - pot funcţiona la nivel de suprafaţă, procreaţia nu este îngăduită şi binecuvîntată de Dumnezeu. Abia după căsătoria în conformitate cu voinţa lui Dumnezeu are loc înlăturarea opreliştilor pe care Dumnezeu le aşază în calea apariţiei unor copii nelegiuiţi. Indiferent de concepţiile epocilor trecătoare pe care textul biblic a încercat să le lumineze, concepţia pe care acesta o afirmă este necesitatea unei depline concordanţe între viaţa şi conduita omului cu legile Creatorului său. Obţinînd validarea dreptului de prim născut printr-un vicleşug (Iacob se prezintă înaintea unui orb, care nu-l aştepta pe el, ci pe fratele său, şi care doar pe baza unor semne falsificabile îl recunoaşte), tot astfel, numai că inversînd rolul, îşi obţine prima soţie (acoperită cu un voal, Leah este introdusă pe întuneric, la cineva care nu o aştepta nicicum pe ea, ci pe sora ei, în acest caz nemaipunîndu-se problema recunoaşterii). Uşor nesăbuit, Iacob aproape respinge darul binecuvîntat, dorindu-şi drept soţie o altă persoană. Pentru acest al doilea gest, Iacob îşi va lua răsplata la fel de repede, în scurt timp constatînd că darul mult dorit este lipsit de suprema binecuvîntare divină: capacitatea de a se înmulţi. Textul *Vulgatei* este traducerea cea mai bună în acest loc deoarece se încheie prin: „sorore sterili *permanente*" evidenţiind că starea de sterilitate este cea iniţială, ea fiind înlăturată după căsătorie. Rahila, însă, a fost lăsată cum era, ca pedeapsă pentru graba nesăbuită a lui Iacob[187]. Înşelăciunea lui Laban nu este decît aparent justificată prin obiceiul locului. În fapt, urmaşii lui Avram îşi procură cu constanţă soţii dintr-o linie genealogică paralelă, ceea ce, ca simpu act în sine, afirmă puritatea şi binecuvîntarea de care acel neam se bucură. Altfel spus, Laban însuşi (personaj fundamental pozitiv[188]) este nu doar un instrument al voinţei divine, ci şi un bun credincios şi un bun cunoscător al voinţei divine. În acest context, ca instrument, Laban are rolul de a-i reaminti lui Iacob că poziţia sa de prim-născut nu este dobîndită prin naştere, ci printr-o schimbare de destin, la care Iahweh a consimţit, însă, această mutaţie în ordinea naturală trebuie echilibrată prin jertfe corespunzătoare. Ca bun credincios şi cunoscător al voinţei divine, Laban are rolul de a veghea la menţinerea unei ordini prestabilite de Iahweh. Fii lui Iacob trebuiau, în mod necesar, să se înşiruie într-o anumită ordine (nu este lipsit de semnificaţie nici faptul că Laban este cel care a dat fetelor sale pe Zilpa şi Bala, pentru ca acestea „să le servească", slujnice care, la momentul potrivit, vor deveni ţiitoare şi mame a şase dintre fiii lui Israel), într-un joc ierarhic care avea să contribuie în mod determinist la constituirea şi desfăşurarea destinului lor.

În sfîrşit, expresia pe care, cu fidelitate, *Vulgata* o redă prin „aperuit vulvam eius" nu face decît să se alăture altor modalităţi concrete de redare pe care texul biblic le utilizează pentru a semnifica realităţi mai generale, ea însemnînd 'o făcu fecundă'.

2.2.5.1.5. Spre deosebire de cazul acesta - unde am avut a face cu o denumire care trimitea la o realitate existentă şi percepută de către comunitatea de vorbitori români, dar pentru care nu se dezvoltase nevoia de a găsi o denumire specială (zona respectivă fiind imaginată ca nediferenţiată de zona învecinată) - cazul care urmează se referă la o realitate care nu numai că nu avea termen, dar nici nu exista la comunitatea de vorbitori români. De aceea, soluţia găsită şi utilizată aici va fi echivalarea cu o denumire care trimite către o altă realitate, numai întrucîtva asemănătoare cu cea care apare în textul ebraic. Sub *Gen*,. 6, 14, Dumnezeu îi indică lui Noe lemnul din care să-şi facă acesta Arca: „Fă ţie o corabie de *lemn de brad*". Indiferent de modelul pe care îl urma în acel moment, cu preponderenţă, traducătorul român, avînd de rezolvat problema traducerii denumirii materialului de construcţie, va apela la textul maghiar, unde apare *fenyöfa*, pe care îl calchiază. Interesant este că, în textul ebraic, este vorba despre „gopher" (גֹּפֶר) 'lemn de chiparos'. La fel de interesant este faptul că, în *Biblia* lui Luther apare *Tannenholz*, ceea ce întăreşte ideea relaţiei (de aşteptat)

[187] Privind înainte, se vede că Rahila nu a cîştigat nici o clipă această competiţie cu Leah. Sora mai mare a avut mereu mai mulţi copii, în final băieţii născuţi de ea fiind de trei ori mai mulţi decît cei ai Rahilei, care, în cele din urmă, îşi găseşte moartea nu în alt moment decît în cel al naşterii unui copil. Chiar dacă, în *Gen*., 30, 23, Rahila îşi exprimă încrederea că Dumnezeu a ridicat blestemul, în plan strict concret şi cît a trăit, aceasta a fost doar o speranţă neîmplinită. Abia prin urmaşi se va dovedi Rahila superioară lui Leah.

[188] Laban nu este nici pe departe o forţă brută ori un ignorant, cum consideră unii exegeţi. El are o poziţie oarecum paralelă celei a lui Avram. Laban este custodele casei care va furniza fiului şi nepotului lui Avram, adică pentru două generaţii care au avut o poziţie şi o importanţă crucială, cele mai valoroase soţii posibile. În plus, Laban este marele educator al lui Iacob, cel care pune bazele reale ale viitoarelor sale abilităţi. Deşi dotat din naştere (Iacob se naşte ţinîndu-şi fratele de călcîi, preţuieşte dreptul primului născut şi, mai cu seamă, are vigoarea şi tăria morală de a se lupta cu un înger - ultima întîmplare, însă, indică şi o forţă pe care nu o ştie stăpîni, şi, alături de celelalte două, obsesia nedisimulată a binecuvîntării) tînărul părăseşte casa părintească la vîrsta naivităţii. Abia contactul cu Laban îl va dota cu puterea înţelepciunii, la momentul reîntîlnirii cu Isav fiind un demn urmaş al lui Avram. Toate calităţile native ale lui Iacob sînt scoase din latenţă, modelate, exersate şi potenţate de către şi prin contactul cu Laban. Indiferent de aparenţele educatorului, acesta rămîne un personaj profund pozitiv, el fiind formatorul de eroi, cel cu adevărat imuabil şi veşnic, indiferent de rolul pe care îl joacă şi de calea pe care o adoptă ca unic instrument autentic al Divinităţii. (Acest personaj, prezent în orice Bildungsroman, pare negativ în unele, este atractiv în altele, dar numai datorită metodelor şi acelei părţi a caracterului său pe care o scoate la iveală - tot din motive de ordin educativ! Sub acest aspect, complicitatea dintre spîn şi cal este semnificativă, şi este cît se poate de sigur că Harap-Alb nu înţelege nici pe unul, nici pe celălalt şi nici relaţia dintre ei.)

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

dintre textul maghiar şi cel german. În *Septuaginta* ξύλων τετραγώνων, sintagmă redată în BB prin „leamne în patru muchi". Relaţia dintre textul grecesc (din care decurge BB) şi cel latin, unde atenţia cade pe lemn, după prelucrarea sa, se situează în paralel cu relaţia dintre textul maghiar (din care decurge PO), cel german şi, eventual, cel ebraic, unde atenţia cade pe lemn ca material de construcţie, dar privit astfel înainte de tăiere[189].

2.2.5.1.6. Următoarele două situaţii reprezintă exemple tipice de calc semantic. Astfel, sub *Gen*., 15, 16, „Iară ei trecînd 4 ***urme*** *de om*, iarăşi aicea vor veni". În vreme ce textul latin prezintă forma *generatione*, textul maghiar prezintă *ember* ***nyom***, unde *nyom* este un termen care, ca substantiv[190], avea ca nucleu de sens 'urmă', în tot polisemantismul său şi cu toate posibilităţile sale de a intra în felurite contexte, de unde valori precum 'călcătură (urmă de pas), amprentă', generaţie'.

2.2.5.1.7. Al doilea caz apare în *Ex*., 30, 12, unde sensul textului 'nenorocire' este redat, în PO, prin *izbeală*. Termenul acesta decurge din urmarea textului maghiar, unde apare *chapas*, cuvînt care, în limba maghiară are sensul 'lovitură, izbitură' (chiar acesta este nucleul de sens), dar evoluţiile şi specializările semantice derivate, 'nenorocire, înşelătorie', cunosc o mai mare viteză de întrebuinţare. În nici una dintre cele două situaţii nu se poate considera că traducătorul român ar fi operat aceste calcuri din greşeală, neînţelegînd despre ce este vorba în text, şi echivalînd nişte cuvinte din maghiară cu termenii româneşti care corespundeau primului sens al termenilor maghiari. Autorul *Paliei de la Orăştie*, a încercat a găsi acele soluţii de traducere care i se păreau a fi utile textului său, inteligibile pentru cititor şi îmbogăţitoare pentru aspectul literar românesc, aflat în formare.

2.2.5.1.8. Mult discutat şi încă nelămurit, termenul care indică marea sărbătoare a eliberării evreilor din robie (perioadă la a cărei sărbătorire, mai apoi, s-a petrecut un fapt fundamental pentru creştinism - religie care decurge din iudaism -, şi anume Patima şi Învierea lui Isus Christos) apare în PO atît sub forma, foarte probabil, moştenită, cît şi sub forma calchiată. Astfel, forma moştenită apare în: „Aleageţi afară şi luaţi oi, cine pre niştota caseei sale, şi faceţi jirtvă *paştile*" (*Ex*.,12, 21), „Valaszszatoki es vegyetec iuhokat, kiki mind az ö haza népe szüksegere, es ölyetec *Passahot*", „ite tollentes animal per familias vestras immolate *phase*"[191].

Mult mai des apare forma calchiată: „(...) măncaţi grăbind că e *paştile* Domnului, *trecutul* Domnului. / Că în aceaia noapte *voiu treace* prespre pămîntul Eghipetului şi voiu omorî tot născutul de-a prima (...)"(*Ex*., 12, 11-12), „(...) comedetis festinantes est enim ***phase*** id est *transitus* Domini / et *transibo* per terram Aegypti nocte illa percutiamque omne primogenitum in terra Aegypti (...)", „Mert az WRnac ***passahia***, az az, az WRnac *altalmenete*. / Mert az eyel *altal megyec* Egiptus földen, es minen elsö születet meg ölec (...)"; „***jirtva trecutului*** a domnului iaste aceasta, cănd *au trecut* prespre casele feciorilor lu Israil în Eghipet, bătînd eghipteanii" (*Ex*., 12, 27), „***victima transitus*** Domini est quando *transivit* super domos (...)" „Az WRnac **Passah** aldozattya, ki az Izrael fiainac hazat *el multa* (...)"; „Că *va treace* Domnul cum să bată eghiptea‹n›ii, şi cănd va vedea săngele în pragul de sus şi pre amîndoi omşorii uşiei, *treace-va* uşa aceiia case în aceaea laturi, şi pierdzătoriul nu-l va lăsa a întra în casele voastre cum să strice voao" (*Ex*., 12, 23), „*transibit* enim Dominus percutiens Aegyptios cumque viderit sanguinem in superliminari et in utroque poste *transcendet* ostium (...)", Mert az WR altal *megyẽ* (...) *el mulya* annac (...)". În primele două situaţii, poate că şi în cea din urmă, textul românesc urmează pe cel latin. Mai este de remarcat că formula se referă la trecerea îngerului morţii care ucide toţi nou-născuţii (nu numai copiii, ci şi puii de animal) din Egipt.

---

[189] Analiza comparată a acestor versiuni arată că fiecare limbă îşi are cerinţele ei, la care se pot adăuga unele cu care traducătorii creditează pe receptorii textului. Din aceste cauze, ceea ce apare în textul ebraic (secvenţă care, într-o încercare de traducere exactă, poate fi redată prin: „şi s-o lipeşti pe dinăuntru şi pe dinafară cu smoală") suferă felurite adaptări la respectivele nevoi. Textele latin şi cel din PO sînt cît se poate de apropiate de cel ebraic (unde se folosesc forme nelegate genetic (*a clei*/ *răşină*; *lino*/ *bitumen*). Textul maghiar este încă mai concentrat căci limba maghiară permite acest lucru, forma de acolo putînd fi redată prin *smoleşte*. Invers de textul maghiar, deşi are aceleaşi capacităţi, versiunea grecească, fidel redată în BB, foloseşte un verb şi un substantiv, precum textul ebraic, dar din aceeaşi familie lexicală, ceea ce, în context, devine o explicaţie insistentă, care creează redundanţă. Acelaşi lucru poate fi afirmat şi despre textul german. Fidelitatea acestor din urmă texte faţă de textul ebraic (sursă) este una pur formală; din punctul de vedere al limbilor în care se formează acel conţinut rezultatele prezintă trăsăturile tautologiei.
În ceea ce priveşte principala discuţie, este de observat că segmentul din PO este cel mai concentrat din toate, aproape forţînd subînţelesurile limbii române, eliberat de orice tentaţie a redundanţei.

[190] Există şi un verb *nyom* al cărui nucleu de sens este 'a apăsa'. De aici şi valori precum ', a trage la cîntar', 'a presa', 'a tipări'.

[191] Urmarea, aici, a textului maghiar, este atestată şi de începutul versetului, unde magh. *Valaszszatoki*, o modalitate de exprimare caracteristică maghiarei (comună cu ceea ce apare în germană) este urmată întocmai prin: „aleageţi afară"; deosebirea este accentuată de ceea ce apare în latină: „ite tollentes".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Este momentul de început, imediat dinaintea plecării din Egipt, şi abia apoi (cînd sărbătoarea se va întări[192]) termenul se va referi şi la perioada de trecere a evreilor către pămîntul libertăţii lor. În punctul său de plecare, aşadar, Paştele se referea doar la momentul unei singure nopţi, de mare pericol, aşteptare şi speranţă. În continuare, însă, au avut loc evenimente minunate, benefice neamului evreu. De aceea, momentul *trecerii* (sacrificatorului) devine începutul unei sărbători mai ample care înglobează şi *trecerea* (din Egipt şi prin Marea Roşie). La capătul acestui drum, abia, neamul lui Avram, Isac şi Iacob, călăuzit de marele său erou civilizator, va începe un nouă viaţă, învăţînd să-şi ia soarta în propriile mîini. Prin urmare, nu se putea ca întreaga perioadă să rămînă nesărbătorită. Era cît se poate de natural ca un neam trăitor în diacronie şi dotat cu simţul devenirii, să vadă aici curgerea unui mare eveniment al destinului său şi nu o succesiune de întîmplări.

În afară de aceste două situaţii, textul românesc - în chipul în care traducătorul are obiceiul să se manifeste - prezintă forme de exprimare independent de modelele sale. Astfel, faţă de: „haec est religio *phase*" (*Ex*., 12, 43), „Ez à *Passahnac* meg tartassnac modgya" şi de: „*phase* Domini" (*Ex*., 12, 48), „az WRnac à *Passahot*" apar: „Aceasta e slujba de sfinţie *a trecutu‹lu›i* a Domnului", respectiv: „*trecutul* Domnului".

Este oarecum ciudat faptul că traducătorii nu dau semne că ar sesiza poate cel mai important loc din *Exod*, unde Dumnezeu îşi anunţă intenţia de a trece prin Egipt: „În miiadză-noapte *întra-voiu* în Eghipet" (*Ex*., 11, 4), „Eyfelikor *ki menyec* Egiptusba", „media nocte *egrediar* in Aegyptum", cînd, textul ebraic spune foarte clar: „pe la miezul nopţii **voi trece** prin mijloc de Egipt". Ceea ce apare în textul maghiar pare a se datora *Vulgatei*, deoarece textul german ar fi permis utilizarea altui verb: „Um Mitternacht will ich *durch* Äegyptenland *gehen*". Textul englez accentuează, şi el, momentul şi locul trecerii[193]: „About midnight *will I go out* into the midst of Egypt".

Privind în ansamblu la toate locurile din text în care se face referire la această sărbătoare, se observă că nu era foarte limpede cine trecea (totodată, se poate crede şi că mai multe redacţii s-au succedat, ca rezultat al mai multor concepţii -, ceea ce pledează în aceeaşi direcţie a caracterului tainic al informaţiei asupra *trecerii*, de unde şi caracterul vag al textului). Textul pare să îndreptăţească toate direcţiile exegetice. Astfel, cel care trece este: fie însuşi Dumnezeu (dar de multe ori *Pentateuhul* se referă la o acţiune ca şi cum ar fi produsă în mod nemijlocit de către Divinitate, dar, apoi, se precizează în mod expres că există un mediator - în persoana unui înger), fie un înger în slujba Divinităţii, fie un înger dintre cei căzuţi (cel al morţii, care nu face diferenţa dintre evrei şi egipteni decît urmărind evitarea unui semn ritualic sacru - o mică jertfă de sînge).

2.2.5.1.9. Un alt exemplu al acestei categorii apare sub *Ex*., 1, 11: „lu Faraon dzidiră ceaste oraşe: Fitomul şi Romoşişe, *de-a ţinearea corturile*". Textul latin paralel: „aedificaveruntque *urbes tabernaculorum* Pharaoni Phiton et Ramesses" ne arată că era vorba despre nişte oraşe care aveau rolul de depozite, în general. De altfel, în textul ebraic apare מִסְכְּנוֹת 'oraşe de provizii, oraşe-depozit' ceea ce se redă fidel în textul german, *Vorratsstädte*.

Este greu de ştiut, însă, ce a înţeles traducătorul român, şi, apoi, receptorul român din sintagma „de-a ţinearea corturile". Dificultatea în care s-a aflat traducătorul român se reflectă în faptul că sintagma combină sugestiile celor două modele: „Mert Pharaonac epitec è varosokat Pithont es Raemsest *tárhaznac*, magh. *tárház* 'magazie, depozit, tezaur', fiind completată cu lat. *tabernaculum*. După ce ne spune că, prin muncă silnică, evreii au construit pentru faraon două oraşe, urmînd sugestia textului maghiar, traducătorul ne arată destinaţia acestora „de-a ţinearea" 'depozite'. Avînd în componenţă segmentul *ház* 'casă', termenul maghiar îl îndeamnă pe autorul PO către o completare, dar acesta o preia din textul latin, motiv pentru care apare *cort*. Se vede că traducătorul român nu a reuşit să ajungă la înţelegerea deplină nici urmărind textul maghiar, nici urmărindu-l pe cel latin. În plus, acesta din urmă era de natură să-l încurce, prin comparaţie cu cel maghiar, datorită brevităţii sale, căci *Vulgata* nu reia termenul pentru 'oraş' (Limpede este textul german, care urmează întocmai pe cel ebraic, fără ignorarea anumitor elemente de redundanţă tipic orientală pe care, adeseori, încearcă să le menţină fără a incomoda prea mult textul german, într-o traducere atent elaborată: „Und sie bauten dem Pharao die Städte Pithom und Ramses als Vorratsstädte").

2.2.5.1.10. Ultimul caz aici prezentat se referă la sintagma „ţietor de cinste". Aceasta apare în mai multe locuri din PO (*Gen*., 41, 34; *Ex*., 5, 6; 5, 10; 5, 14; 5, 15) şi redă magh. *tisztarto*. Privind la compusul maghiar se observă că sintagma din textul românesc apare printr-o confuzie. Segmentul maghiar nu reuneşte magh.

[192] Probabil că, în iudaism, cea mai importantă poruncă rămîne prima, cea în care Dumnezeu îşi afirmă caracterul unic (să nu ai alţi zei, să nu-ţi faci chip cioplit etc., să nu te închini altora), dar, mai ales, cea în care, după ce îşi afirmă existenţa (eu sînt) şi esenţa (*Iahweh*, adică *Eternul* semnifică 'cel care îşi este autosuficient', căci nu are început şi sfîrşit, nu are nevoie de nimeni pentru a exista, deci este desăvîrşit), subliniază forma fundamentală de existenţă a supremei sale creaţii: libertatea („te-am scos din ţara Egiptului, din casa robiei").

[193] Se pare că locul trecerii „prin mijlocul Egiptului" nu este decît o expresie care nu trebuie luată în sens literal, şi care, pentru limbile care nu cereau altfel, era mai nimerit a se traduce simplu: „prin Egipt". În acelaşi fel, deşi se exprimă după cum se vede, textul ebraic se foloseşte de această formă nu pentru a preciza exact momentul trecerii. Dimpotrivă, Iahweh se exprimă destul de vag şi nu anunţă nici ziua, nici momentul exact al trecerii (cîndva, pe la miezul nopţii).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

tista ‘curat’ şi magh. *tart* ‘a ţine’, ci magh. *tiszta* ‘a clarifica, a limpezi’ şi magh. *tart* ‘a ţine’. În textul ebraic nu este vorba despre o înaltă dregătorie, ci despre nişte supraveghetori, însărcinaţi să urmărească îndeplinirea unor ordine (viteza şi corectitudinea însilozărilor, în *Geneză*, eficacitatea exploatării evreilor, în *Exod*).

2.2.5.2. Spre deosebire de ceea ce apare în situaţiile de pînă acum, în altele traducătorul caută în mod evident să îmbogăţească limba cu mijloace de exprimare, dar mai ales să ofere limbii române noi modele de construcţie a mijloacelor de exprimare. În felul acesta apar în limbă numeroase structuri, pe care autorii traducerilor le propun şi din care limba poate selecta.

2.2.5.2.1. Alături de unele dintre calcurile menţionate de Viorica Pamfil în *st.cit*., am menţiona alte cîteva forme caracteristice maghiarei şi pe care autorul PO le-a adoptat şi, astfel, le-a propus limbii române: „rădicară oaste” (*Gen*., 14, 2), urmînd „hadat tamasztanac” (în textul latin: „inirent bellum”); „nu încungiura sluga ta” (*Gen*., 18, 3), întocmai precum în textul maghiar: „ne keröldel a te szolgadat”, alături de: „ne transeas servum tuum”; „doară *au cădzut* oarece greşală” (Gen., 43, 12), precum: „Talam valami vétség *esett*”, şi nu precum: „ne forte errore factum sit”; „400 şicluş de arginţi, care *îmbla* în negoţ” (*Gen*., 23, 17), după: „(...) ki aruba *iár vala*”[194], vreme ce textul latin ne vorbeşte despre „monetae publicae”; „Păsaţi, derept aceaea, şi munciţi, ce pleave nu vă vor da, ce derept aceea *daţi lăuntru* numărul cărămidzilor!” (*Ex*., 5, 18), după: „Menyetec el ezokaert, es munkalkodgyatoc, de polyuat ne adgyanac: De azert vgyan *be adgytoc* à teglaknac szokot szamat”, faţă de: „ite ergo et operamini paleae non dabuntur vobis et *reddetis* consuetum numerum laterum”; „*lua-vom sus* soro-noastră şi o vom aduce” (*Gen*., 34, 17), după: „*fel veuem* à mi Leauyonkat el megyönc”, dar alături de „*tollemus* filiam nostram et recedemus”[195].

2.2.5.3. Cu menţiunea că, în PO, îşi datorează prezenţa aceleiaşi urmări a unuia dintre cele două texte străine, tot în acest loc se prezintă şi ebraismele. Textul biblic conţine numeroase ebraisme, unele larg cunoscute, altele destul de estompate ca atare. Deşi nu au ieşit dintre anumite limite de fidelitate faţă de textul sacru, cel puţin unii dintre traducători au acţionat mai degrabă în conformitate cu cerinţele limbii ţintă şi cu cerinţele de inteligibilitate a textului. Multe dintre aceste ebraisme sînt uşor descifrabile şi pot fi echivalate de către orice receptor. Alte ebraisme au fost păstrate întrucît - alături de toponime, hidronime, onomastice etc., de denumirile realităţilor exotice (obiecte, plante, obiceiuri) - reţin textul în spaţiul său şi-i oferă o notă de autenticitate. În plus, astfel, textul nu este privat de o parte a sacralităţii pe care o emană prin astfel de elemente. Această categorie de ebraisme a fost păstrată întrucît explicarea lor putea fi un bun prilej de continuă catehizare a credincioşilor, procedeu care se află în chiar miezul unei liturgii (lecturile din textul sacru, urmate de explicarea a ceea ce credinciosul tocmai a ascultat). Alături de acestea există şi alte categorii de ebraisme, care participă prea puţin la scopurile de mai sus. În fapt, aceste ebraisme, chiar dacă pot fi considerate a participa la construirea unui text fidel în limba ţintă, precum şi la obţinerea unei imagini în care lumea din text se construieşte cu material aparţinînd acelei lumi, sub aspect lingvistic astfel de măsuri şi probe ale fidelităţii nu par a fi prea profitabile. Cel puţin unele dintre acestea structuri apar ca expresii idiomatice, a căror redare întocmai poate conduce la neînţelegeri reale ale textului. De aceea, unii dintre traducători au încercat să echivaleze astfel de elemente cu ceea ce limba-ţintă avea la dispoziţie sub aspect semantic. Deşi astfel de ebraisme sînt simţite ca nişte construcţii străine, cu cît traducătorii sînt mai departe de textul ebraic, cu atît mai dificil le este să le perceapă ca atare. De altfel, acest tip de construcţii alcătuieşte o reţea destul de deasă şi de puternică, la nivelul întregii *Biblii*, indiferent de faptul că este vorba de cărţi scrise în ebraică sau de cărţi scrise în limba greacă. Sub coordonata fidelităţii faţă de text, prezenţa lor poate forţa limba în care se traduce, necesitînd explicaţii ulterioare. Din perspectiva limbii-ţintă, unele dintre acestea apar ca pletorice sau obscure. În sfîrşit, important de relevat este faptul că, pînă şi un traducător care îşi propune să fie fidel textului, renunţă uneori la acest tip de urmare a textului.

[194] Este de remarcat, însă, că autorul PO nu urmează textul maghiar pînă la nivel de detaliu, nealegînd să utilizeze forma de imperfect perifrastic (*era îmblînd*) la care îndeamnă textul maghiar.

[195] Ca şi în alte situaţii, deşi pot apărea porţiuni comune celor trei texte, sau care, dacă ar fi privite la nivelul restrîns al segmentului respectiv, cu greu ar reuşi să impună eliminarea din discuţie a unui model, este de menţionat că nu se poate crede că, în situaţiile în care traducătorul nu avea probleme dificile de a găsi termenul, expresia, formula potrivită, ar fi utilizat procedeul compilaţiei cu referire la cîte un cuvînt, că versetele textului românesc ar fi decurs dintr-o traducere în care cele două modele ar fi alternat fără nici o raţiune. De aceea, privind la întregul verset, şi chiar numai la fragmentul aici folosit pentru exemplificare, se observă că textul maghiar este cel urmat, aşadar şi construcţia în discuţie trebuie pusă pe seama aceluiaşi text. Acest tip de exprimare, de altfel, este caracteristic maghiarei, iar o urmare a textului latin ar fi condus la utilizarea vb. *a rîdica*.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Sub *Mt*., 5, 2, sensul 'luînd cuvîntul' este redat prin: „Şi deschizîndu-şi gura sa" (B.Orth.), „Und er tat seinen Mund auf" (B.germ.), „Et ayant ouvert la bouche" (Segond), „et aperiens os suum" (*Vulgata*)[196]; sub *Mt*., 6, 8, sensul 'nu faceţi ca ei' este redat prin: „Deci nu vă asemănaţi lor" (B.Orth.), „Darum solt ihr ihnen nicht gleichen" (B.germ.), „Ne leur ressemblez pas" (Segond), „Nolite ergo assimilari eis" (*Vulgata*)[197]; pentru 'mustră-l între patru ochi', sub *Mt*., 18, 15 apare: „mustră-l numai între tine şi el" (B.Orth.), „vor zwischen, dir und ihm allein" (B.germ.), „entre toi et lui seul" (Segond), „corripe eum inter te, et ipsum solum" (*Vulgata*)[198]; pentru 'treaba ta!', sub *Mt*., 27, 4 apare: „Da siehe du zu!" (B.germ.), „tu videris" (*Vulgata*), dar şi: „De-acum e treaba ta!" (B.Orth.), „cela te regarde" (Segond), „Treaba ta!" (N.T.Cath.). Cu excepţia N.T.Cath. şi, pentru ultimul exemplu, a B.Orth. (situaţia ultimă din Segond pare a fi voit ambiguă, traducătorul folosindu-se de o coincidenţă pentru a nu se îndepărta formal de textul ebraic), toate situaţiile citate prezintă cazuri de urmare fidelă a expresiilor din textul de bază.

Revenind la PO, pe urmele fie ale textului maghiar fie ale celui latin, şi aici se întîlnesc structuri care, la origine, se datoresc mentalităţii ebraice şi mijloacelor de exprimare caracteristice acestei spiritualităţi. Astfel apar: „Cu ochii vedem" (*Gen*., 26, 28), după: „Szömünkel lattyuc", dar: *vidimus*. În textul lui Luther şi în Segond apar: „Wir sehen mit sehenden Augen", dar: „Nous voyons" (Segond). Deşi pare a fi inteligibilă, structura din: „şi amu *de dzeace ori* au schimbat simbriia mea" (*Gen*., 31, 7)[199], pentru a fi realmente priceputǎ are nevoie de curajul unui mic pas interpretativ, căci, deşi are sensul banal şi uşor de atins 'de multe ori' receptorul nu este dotat cu acele cunoştinţe pentru a putea şti de fiecare dată cînd trebuie făcut pasul respectiv.

> Alături de acestea şi de multe altele, se află şi acele situaţii în care traducătorul preferă să ocolească astfel de situaţii care, nu se puţine ori, pot fi capcane pentru el, precum şi pentru cititor. Un singur exemplu de acest fel poate fi relevant. Astfel, traducerea întocmai a textului ebraci de sub *Gen*., 44, 21 ar fi: „Coborîţi-l pe el la mine ca să-mi îndrept ochiul asupra lui". Primul verb al enunţului ţine de perspectiva geografică, deoarece este vorba despre venirea din Canan în Egipt. Majoritatea traducătorilor redau cuvîntul prin forme cu sensul 'a aduce', pentru că, realmente, ceea spusese Iosif se referă la aducerea lui Beniamin; dar faptul acesta nu se produce mereu. Formula „a-şi îndrepta ochiul asupra cuiva" este una dintre expresiile idiomatice pe care, diferitele traduceri au echivalat-o cu expresii propii limbilor în care s-a tradus, sensul acesteia fiind 'a trata cu bunăvoinţă pe cineva, a face bine cuiva'; de data aceasta, un astfel de tratament este aproape general. Se va vedea, în continuare, că diferitele traduceri şi ediţii tratează în felurite modalităţi acest segment. Astfel: Καταγάγετε αὐτὶν πρὸς μὲ, καὶ ἐπιμελοῦμαι αὐτοῦ, „Deducite eum ad me, et curam geram illius" (*Septuaginta*); „adducite eum ad me et ponam oculos meos super illum" (*Vulgata*), „Aduceţi-l gios pre el la mine cum să-l văd pre el şi să fac bine cu el" (PO) „Hozzatoc alá ötet én hozzam, hogy lassam ötett es iól tegyec véle" (*Pentateuhul* lui Heltai), „ringt ihn herab zu mir, ich will ihm Gnade erweisen" (B.germ.), „Amenez-le-moi, que mon regard se pose sur lui" (B.Jer.), „Aduceţi-l pe acela la mine, ca să-l învăluie ochii mei" (B.Orth.) manifestă diferite preferinţe redînd mai mult sau mai puţin, primul sau al doilea element evidenţiat. Ca de obicei, textul regelui Iacob I se arată incapabil de autonomie: „Bring him down unto me, that I may set mine eyes upon him".

Textul *Paliei de la Orăştie* conţine, sub *Ex*., 22, 29, următorul segment: „Împlearea ta şi lacrămile tale să nu laşi a trece. Plinăciunea, amu, den hrana şi poama ta să dai părga den primă. Lacrămile, amu, den vin şi den uleiul tău şi den tot ce se scură ce-i al tău, să dai părga dentăniu". În textul latin, secvenţa apare astfel: „decimas tuas et primitias non tardabis offerre primogenitum filiorum tuorum dabis mihi, în vreme ce textul maghiar conţine: „A te telyességedet se könyuezésedet el ne halaszszad. *(Telyessegedet) az az, gabonadbol es gyümölchedbol meg ad az elsö sengét. (Könyuezésedet) az az, borodbol, es olaiodbol, es minden elfolyo állatodbol adki az esösengét*". Diferitele versiuni au încercat să redea acest conţinut orientîndu-se către limbile respective[200]. În textul ebraic, însă, ideea de redat se materializează printr-o formă caracteristică

---

[196] Mult mai atentă faţă de gradul de înţelegere a textului de către cititor, de cîte ori are prilejul, N.T.Cath. optează pentru soluţiile de traducere prin care se fac echivalări, în limite rezonabile. Alături de un bogat aparat de note de subsol, această metodă are darul de a edifica pe cititor. Astfel, aici apare: „şi luînd cuvîntul".

[197] În N.T.Cath., apare: „nu faceţi, dar, ca ei".

[198] În N.T.Cath. apare: „Dacă fratele tău a greşit, du-te şi mustră-l între patru ochi".

[199] În textul maghiar apare: „es immar tízszer valtosztatta meg az én béremet", în cel latin: „mutavit mercedem meam decem vicibus".

[200] Printre modelele cele mai bune stau textul german şi cel englez: „Den Ertrag deines Feldes und den Überfluß deines Weinberges solst du nicht zurückhalten", respectiv: „Thou shalt not delay to offer the first of thy ripe fruits, and of thy liquors". O traducere mai mult decît potrivită, am spune excelentă, apare în B.Orth.: „Nu întârzia a-mi aduce pârga ariei tale şi a teascului tău". În acelaşi verset se află şi porunca referitoare la consacrarea primului născut, versetul următor continuînd cu extinderea acestei prevederi şi la primul născut (viţel, miel, asin) al animalelor importante pentru viaţa comunităţii. Faptul acesta este valabil pentru majoritatea traducerilor importante: *Septuaginta*, *Vulgata*, B.germ., B.engl., Segond, B.Jer., chiar dacă numărul versetelor acestui cap nu este acelaşi în toate textele. Se pare că însuşi punctul de plecare principal, textul ebraic, a prezentat unele variaţii, în funcţie de manuscris, ceea ce a creat premisele

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

limbii ebraice care, în plus, utilizează expresia metaforică şi reflectă un mod particular de concepere şi de exprimare a realităţii. Vrînd să sugereze ceva de genul: 'jerfeşte-mi primele produse ale muncii tale - agricole, viticole, zootehnice' -, textul capătă complexitate, dar şi un caracter interpretabil. Elementul de supleţe se referă la faptul că prescripţia nu este directă, în loc de cele de mai sus spunîndu-se „Iar prinosurile ariei tale şi ale teascului tău, nu întîrzia, nu evita a mi le aduce (acolo unde trebuie = la locul jertfei)". Deşi exprimarea conţine o doză de eleganţă şi delicateţe (de care Moise a dat şi va da dovadă în nenumărate rînduri), din perspectiva celor care traduc, aceasta constituie încă o dificultate cu care traducătorii au de luptat. Vrînd să aibă caracteristicile unei prescripţii - brevitate, fermitate, claritate -, dar fără a abandona o anumită supleţe (Moise încerca să impună, într-un timp destul de scurt, o reţea complexă de reguli de mare stricteţe, unei comunităţi care suferise privaţiuni serioase şi care, acum, era în pericol de a fi orbită de libertate, deci prezenta tendinţa instinctivă de a respinge orice forme de coerciţie.), formula dobîndea de la sine o doză de echivoc. Ambiguitatea derivă din trimiterea directă pe care ebr. מְלֵאָתְךָ, o face la conceptul 'plinătate'. Traducătorul nu va şti precis dacă termenul ebraic se referă la 'preaplin', adică la 'prisos' sau dacă trimite la 'fruntea producţiei', adică la 'produsele obţinute în primele momente ale recoltei, respectiv după prima tescuire', adică, la 'produsele şi subprodusele prime'. Distincţia este importantă întrucît, în al primul caz, unii ar fi fost scutiţi de jertfă, iar alţii i s-ar fi putut sustrage, în vreme ce, în al doilea caz, apar probleme în legătură cu cantitatea produselor supuse jertfirii. Probabil că accepţiunea corectă este cea de-a doua, dar cu precizarea fundamentală că primul sens devine nuanţă, căci amendează cantitatea, ajustînd-o la limite rezonabile, în funcţie de realitatea economică a fiecărui individ care oferă această jertfă.

În acest loc, textul ebraic se referă la produsele agricole şi viticole (solide şi lichide). Prin utilizarea ebr. מְלֵאָתְךָ, cu referire la întretăierea de mai sus (produse agricole şi viticole, solide şi lichide), forma ebraică se cere nuanţată la traducere. De aceea, majoritatea traducerilor utilizează termeni prin care se vizează, explicit, şi starea lichidă: 'prinos', 'plinătate', '**lacrimă'**. Faptul acesta nu face decît să sporească echivocul conţinut (mai sus prezentat), deoarece metafora din textul ebraic este amplificată. Mergînd pe această cale, traducătorul maghiar va desfăşura termenul ebraic, atît din perspectiva produsului agricol (cereale etc.), cît şi din cea a subprodusului (vin, ulei etc.), aşadar, prin doi termeni: *telyesseg*, respectiv: *könyuezés*, construind un text precum cel ebraic, adică: „Plinătatea ta şi lacrimile tale să nu le omiţi". Enunţul este scurt, aproape imperativ, dar obscur. De aceea traducerea conţine note explicative, cu referire directă la cei doi termeni cheie ('plinătate' şi 'lacrimi'), prin a căror explicare se indică sensul celui de-al treilea ('omisiunea', 'evitarea'), luminîndu-se astfel întregul enunţ. Neoptînd pentru note separate, traducătorul român - care înţelege că, lăsat ca atare, textul său ar fi la fel de încifrat precum cel maghiar, dar şi precum cel latin - alege să pună la lucru respectivele note, nu topindu-le, ci introducîndu-le în textul său. În felul acesta, după traducerea prin care se redă textul maghiar: „Împlearea ta şi lacrămile tale să nu laşi a trece", versetul PO se îmbogăţeşte într-un mod prin care separaţia, implicită, din textul ebraic devine explicită: „Plinăciunea, amu, den hrana şi poama ta să dai părga den primă. Lacrămile, amu, den vin şi den uleiul tău şi den tot ce se scură ce-i al tău, să dai părga dentăniu".

Ultimul exemplu este îl constituie un ebraism la fel de transparent şi de netransparent, totodată, dar care, sub aspect formal rămîne mult mai puternic ancorat în lumea care l-a generat ca mijloc de exprimare: „Văzu, derept aceaea, obrazul lui Laban, şi iaca, nu era aşa către el *ca ieri şi mainte* " (*Gen*., 31, 2), „mint tegnap es annac elötte" „sicut hesterna et nudiustertiana die", „wie zuvor" (B.germ.), „comme auparavant" (Segond). Din cele de mai sus, păstrează ebraismul intact doar *Vulgata*; Luther renunţă la el, de asemenea, textul francez. Model pentru textul românesc rămîne cel maghiar, unde are loc un soi de îmbinare (este greu de spus dacă traducătorul maghiar deliberează asupra acestui act), căci textul maghiar se poate reda prin: 'precum ieri şi aceleia (zile) înainte', dar şi prin: 'precum ieri şi aceleia (zile, ziua de) dinainte'.

2.2.5.4. Vechile traduceri biblice româneşti prezintă relativ frecvent cîteva tipuri de construcţii calchiate din textele ale căror traduceri sînt. Prin acestea se exprimă felurite modalităţi de conceptualizare a mai multor relaţii centrate pe temporalitate. Deşi este vorba despre conceptualizări care pot fi considerate general-umane, poporul român nu a dezvoltat respectivele modalităţi şi, în consecinţă, limba română nu le-a gramaticalizat decît în forme oarecum marginale. Întrucît respectivele construcţii erau întîlnite într-un text de prestigiu maxim, precum este cel biblic, iar esenţa exprimată în respectivele modalităţi a putut fi atinsă în limba română în forme de exprimare diferite, respectivele forme străine de exprimare au putut fi

---

unor astfel de diferenţe. (De altfel, capul este destul de eterogen, după o primă parte în care se stabilesc regulile în cazul unor pagube suferite, în a doua jumătate prezentîndu-se norme pentru situaţii doar aparent înrudite cu primele.) În unele texte, apar chiar semne care, dacă nu pot fi considerate interpolări, trebuie să fie nişte modificări ori repoziţionări ale elementelor componente ale versetului. Secvenţa care se referă la primii născuţi (oameni sau animale), reapare - dar în forme sensibil diferite - şi în alte locuri ale *Exodului* (13, 2; 34, 19-20). Tot de această secvenţă, însă, ţine şi cea imediat anterioară, aici în discuţie, referitoare la primele produse, de mare utilitate, ale pămîntului.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

împrumutate şi utilizate de către limba română, înţelese fiind, apoi, de către receptorul textului. Acesta este unul dintre cazurile în care se pot constata constrîngerile textului de tradus, dar care se află în concurenţă cu cele ale limbii române ca sistem.

Limbi precum greaca, latina, slavona, limbile indoeuropene, în general, prezintă felurite construcţii (genitivul, dativul şi ablativul absolut, dativ şi acuzativ cu infinitiv sau participiu etc.) pe care traducătorii români au încercat, fie să le calchieze cumva, fie să le redea prin echivalenţi româneşti acceptabili. Destul de mult discutată de către unii cercetători[201], această chestiune merită observată întrucît astfel de construcţii, neromâneşti, calchiate, constituie nişte indici ideali pentru orientarea cercetării în ceea ce priveşte comportamentul traducătorului într-o situaţie precum cea mai sus prezentată ca fiind de natură să caracterizeze *Palia de la Orăştie*.

2.2.5.4.1. În primul rînd, este vorba despre construcţiile *a fi* + *gerunziul/participiul* (καὶ ἐγένετο), prin care se exprimă diferite forme de trecut. Construcţiile acestea, de provenienţă ebraică, de unde fuseseră calchiate de către traducătorii evrei ai *Septuagintei*, au trecut, pe calea calcului, în toate limbile, însă în proporţii diferite. Foarte fideli textului pe care îl aveau în faţă, traducătorii slavi au găsit resurse în limbă pentru a reda respectivele construcţii, dar, mai ales, au avut voinţa de a produce traduceri fidele, sub aspect formal, faţă de textul grecesc. De aceea, frecvenţa acestor construcţii este foarte ridicată în textul slavon. Asemănător se petrec lucrurile în textul englez, precum şi în cel maghiar. Fără a evita aceste construcţii, alte traduceri reduc numărul de ocurenţe ale acestora, încercînd să pună la lucru mijoacele respectivei limbi, centrîndu-se aşadar, pe redarea conţinutului, inclusiv a celui gramatical, dar în forme proprii limbii respective sau dezvoltate de către limba respectivă. Exemplar pentru această categorie este textul *Vulgatei*. Celelalte texte se situează între aceste două tipuri, mai aproape sau mai departe de acestea. În general, se poate spune că, cu cît limba în care se traduce este mai exersată ca limbă de cultură, deţinînd o varietate de structuri şi mijloace de exprimare proprii, la care se adaugă o puternică conştiinţă a valorii şi forţei acestora, cu atît procesul de imitare este mai subtil. Fireşte, această caracteristică este necesară, nu şi suficientă. Este, totodată, necesar ca traducătorii să aibă o anumită concepţie asupra traducerii textului sacru. Astfel, despre limba greacă nu se poate afirma că nu era dezvoltată sub aspect cultural. Traducătorii *Septuagintei*, fără a forţa prea mult această limbă, au încercat să redea conţinutul *Torei*, dar fără a pierde elementele formale ale acesteia. De aceea, cazul traducerii greceşti diferă de cele ale celorlalte limbi şi, mai ales de cel al traducerii latine.

2.2.5.4.2. Dintre textele secolului al XVI-lea, *Codicele Bratul*, traducere a unui text slavon, este unul dintre cele care prezintă această construcţie. Se înregistrează astfel: *era* (...) *durmindu* **бѣ** (...) **спѧ** (CB, FA 12, 6); *era lăcuindu* **бѣже прѣбивь** (CB, FA 1, 13) (în CP: *era de lăcuiia*); *era răbdîndu* **бѣхѫ трьпещє** (CB, FA, 1, 14) (în CP: *era de răbda*); *era lăcuindu* **бѣже прѣбивь** (CB, FA 8, 13); *previndu era* **възирѧєщє бѣхѫ** (CB, FA 1, 10); *era răbdîndu* **бѣхѫже трьпѣщє** (CB, FA 2, 42); *era rugîndu-mă* **бѣхѫ** (...) **мѡлисѧ** (CB, FA 11, 5); *era şezîndu* **бѣхѫ сѣдещє** (CB, FA 2, 2); *era vînzîndu* **бѣхѫ продѧжщє** (CB, FA 4, 34); *era* (...) *vrăjindu* **бѣ** (...) **влъхвѹѫ** (CB, FA 8, 9); *eraţi* (...) *rătăcindu* **бѣсте** (...) **блѫдещє** (CB, CV- 1P, 2, 25) (în CP: *eraţi rătăcite*); *fu lîngă flămîndu* **бысть же пріѧлчень** (CB, FA 10, 10) (în CP: „Fu-i foame şi vrea să guste"); *fură (...) a întra (...) şi a grăi* **бысть же въ иконіи въкѹпѣ вънити иχ въсѫнмище** (CB, FA 14, 1); (FA 9, 3) „Şi ca *era mergînd* el a se apropiia către Damasc (...) (CP, FA 9, 3) **идѫщѹ бысть**.

> Participiul prezent activ precedat de forma de imperfect a vb. **бъти** (mai ales cea de persoana a III-a singular, **бѣѧхѫ**, des întîlnită sub forma variantei contrase, **бѣхѫ**) alcătuia o construcţie activă aptă să redea ceea ce apărea în textul grecesc. Totodată, datorită faptului că aoristul sigmatic al acestui verb putea avea valoare şi uz de imperfect, respectivul aorist se putea utiliza în construcţiile acestea. Exemplele de mai sus arată că, alături de aoristul de tipul **бѣхъ**, **бѣ**, **бѣ** etc., se utiliza, în acelaşi scop şi aoristul de tip **бъıхъ**, **бъıстъ**, **бъıстъ** etc.

Construcţia aceasta este cunoscută şi altor texte, precum *Codex Sturdzanus*: „Şi *era* acela ceas *deştins* arhanghel Mihail" (16[r]/15-16"); „Şi salce-l *fusese vădzut* şi dzise" (59[v]/9). Deşi astfel e construcţii nu sînt

---

[201] P. Olteanu, *Imperfectul în slavona de la noi şi traducerea lui în limba română*, în RS III (1958), p. 43-60, Maria Rădulescu, *Formele verbale perifrastice* ***a fi*** *+* ***gerunziul*** *în textele româneşti traduse din secolul al XVI-lea*, în SCL, XI (1960), p. 691-698, Frieda Edelstein, *Perifraze verbale formate din* ***a fi*** *şi gerunziul verbului de conjugat în limba română*, în CL, XI (1966), p. 253-266, *Slava veche şi slavona românească*, Bucureşti, 1975 (coord. P. Olteanu); C. Frâncu, *Formarea şi dezvoltarea timpurilor verbale supra-compuse în limba română: mai mult ca perfectul condiţional, mai mult ca perfectul conjunctiv, viitorul III*, în ALIL, XXIX (1984), p. 23-62; Al. Gafton, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iaşi, 2001, p. 131-133; idem, în BB 2001-2002, II, Iaşi, 2002, p. LXXIV-LXXVII. Cu certitudine, însă, că de această chestiune cel mai mult s-a ocupat V. Arvinte, mai cu seamă în *Studiile lingvistice* de la volumele I, II, III, IV şi V ale *Bibliei de la Bucureşti*, din ediţia *Monumenta linguae Dacoromanurum*, Iaşi, 1988-1997, precum şi în BB 2001-2002, I, Iaşi, 2001, p. XLIV-LII.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

străine textelor vechi româneşti, trebuie menţionat că frecvenţa lor în texte este oscilantă, în unele texte apărînd mai des, în altele mai rar, în toate textele alternînd cu formele sintetice de imperfect, mai mult ca perfect etc. (în funcţie de valoarea cerută de context). Astfel, privind din această perspectivă la versiunile *Apostolului* din secolul al XVI-lea, constatăm situaţii precum: „Era unii de feciorii lu Schecu Ovreaiul, maimarii preoţi şapte, ceia ce aceaia *era făcîndu*" (CB, FA 19, 14) **бѣхѫже нѣціи сынове скевіи іѹдеа архиереи седемь иже сътвореше**, (în CP şi CV: *făcea*); „ceia *ce-s neţiindu*" **несъдръжеще** (CB, 1Cor., 7, 30) (în CP: „ceia ce nu ţin").

2.2.5.4.3 În secolul următor, textul românesc în care această construcţie este cel mai bine reprezentată este *Biblia de la 1688*[202]. Fidelitatea traducătorului, Nicolae Milescu, faţă de text, apoi cea a revizorilor munteni, conduşi de către fraţii Greceanu, face ca frecvenţa acestui tip de construcţie în BB să fie foarte ridicată. Provenind din acelaşi secol, dar din altă arie culturală românească şi avînd ca model *Vulgata*, *Noul Testament de la Bălgrad* este reprezentativ pentru categoria textelor culte care utilizează echilibrat construcţiile *a fi + gerunziul/participiul*, adică fără a crea o astfel de abundenţă în limba română, aşadar mult mai rar[203].

2.2.5.4.4. Avînd în vedere faptul că textul *Paliei de la Orăştie* nu poate fi considerat prea întins, numărul acestor construcţii poate fi socotit ca fiind destul de mare. Ele apar încă din primele capuri ale PO şi se continuă de-a lungul întregii traduceri. Se înregistrează astfel: „avuţiia lui carea *era dobîndit* şi suflete care *era rodit* în Haran" (*Gen*., 12, 5)[204], în textul maghiar: „minden ö ioszagockal, mellet *kerestenec vala*, es a Lelkeket, kiket *nẽzettenec vala* Haranba", în poziţiile corespondente ale textului latin apar *possederant*, respectiv: *fecerant*[205]"; „Şi soarele *era venit* pre pămînt" (*Gen*., 19, 23), în textul maghiar: „es a nap immar *fel iött vala* a földre", respectiv „egressus est"; „mearse la loc unde *era stătut* înaintea Domnului" (*Gen*., 19, 27), în textul maghiar: „méne a helyre, a holl az WR elött *álla vala*", respectiv: *steterat*; „Şi Domnul căută de Sara, cum *era zis*, şi aşa făcu cu ea cum *era zis*" (*Gen*., 21, 1), în textul maghiar: „Es az WR meg latogata Sarat miképen *meg mondotta vala*, es vgy chelekedéc ö vele, miképen *meg mondotta vala*", respectiv: *promiserat*, „locutus est"; „în aceaea vreame care Domnezeu *era zis* lui" (*Gen*., 21, 2), „az idöbe, mellyet az Isten öneki *mondot vala*", respectiv: *praedixerat*[206]; „în ce chip Domedzeu *era porîncit* lui" (*Gen*., 21, 4), „miképen az Isten öneki *meg parantsolta vala*", respectiv: *praeceperat*. Privind la situaţia din urmă, unde pentru: „Domnul *era poruncit*" (*Ex*., 36, 1)[207], textul maghiar prezintă: „az WR *parãcholt vala*", respectiv: *praecepit*, încă de pe acum se observă că traducătorul român, deşi dispus să calchieze o astfel de construcţie, nu procedează în mod consecvent, cedările faţă de modelul străin alternînd cu cele în faţa nevoilor limbii române: „Domnul lu Moisi *porîncise*" (*Ex*., 39, 1), din: „az WR Mosesnec *parancholta vala*", respectiv: *praecepit* (v. şi *Ex*., 39, 29), precum şi *Ex*., 39, 7: „cum Domnul lu Moisi *poruncise*", în textul maghiar: „meg parancholta vala", în cel latin. *praeceperat*; „Cănd, amu, *era auzit* oca venitului lui Iacov" (*Gen*., 29, 13), în textul maghiar: „Mikor kedig Laban *meg hallotta volna* Iacobnac iöuesenec okat", în textul latin: „auditis (...) causis itineris"; „Şi deacă *era venit* o lună" (*Gen*., 29, 14), în textul maghiar: „Es minekutanna *el tölt volna* egy holnap", în textul latin: „postquam *expleti sunt* dies mensis unius"; „Şi acesta aşa făcu cum Iosif *era lăsat*" (*Gen*., 44, 2), în textul maghiar: „Es ez vgy chelekedec mint Ioseph neki *meg hadta vala*", în cel latin: „factumque est ita"; (*Gen*., 37, 1) „Iacov, iară, lăcui într-acel pămînt în carele tată-său *era lăcuit* ca un venit", în textul maghiar: „(...) iöueuenyü *lakott vala*"; *peregrinatus est* (*Vulgata*); „Şi deaca trecură 40 de zile, deschise fereastra spre corabie, ce *era* el *făcut*" (*Gen*., 8, 6), urmînd: „cumque transissent quadraginta dies aperiens Noe fenestram arcae quam *fecerat*", în textul maghiar: „Negyuen nap vtán meg nyita Noe a Bárkanac ablakat, mellyt *chinalt vala*"; „soarele *era apus*" (*Gen*., 28, 11), în textul maghiar: „à Nap *elnyugut vala*", în textul latin: „(post) solis occubitum" (*Vulgata*).

2.2.5.4.5. Alături de acestea se situează şi secvenţa de sub *Gen*., 24, 30: „Că *era vădzut* cercelul şi podoaba mănilor în măna soru-sa şi *era audzit* Răvecăei, surori-sa, beseada ce aceasta *era dzis*", în textul maghiar: „Mart *látta vala* a Násfát ea a kari ékösséget az ö huganac kezein, es *hallotta vala* Rebeccannac az

---

[202] Vezi studiile menţionate, avîndu-l ca autor pe V. Arvinte.

[203] Vezi **BB** 2001-2002, II, p. LXXV-LXXVI.

[204] Transcrierea textului PO urmează ediţia *Palia de la Orăştie* (1582), I, Iaşi, 2005.

[205] Nu am considerat a fi necesar ca, alături de exemplul din limba română, să redăm, în întregime, corespondenţii din ambele texte care au contribuit la edificarea *Paliei de la Orăştie*. De aceea, alături de textul românesc stă doar textul din care s-a tradus (pentru cazurile în care am avut certitudinea că întreaga secvenţă provine din una din cele două versiuni străine), după care, pentru comparaţie, s-au oferit doar corespondenţii formei verbale în discuţie.

[206] Vezi şi *Gen*., 12, 4; 22, 3.

[207] Vezi şi secvenţa identică: „cum Do‹m›nul lu Moisi *era poruncit*" (*Ex*., 39, 5), în textul maghiar: „meg parancholta vala", respectiv: *praeceperat*, precum şi *Ex*., 39, 21, unde textul românesc este identic cu cel de sub Ex., 39, 5, de asemenea cel maghiar, în *Vulgata*, unde acesta este v. 24, apărînd *praecepit*.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

ö huganac beszedet, ki eszt *mondotta vala*". Situaţia este cît se poate de bogată în informaţii deoarece, arată că, precum textul latin sau alte traduceri, în destul de multe împrejurări, nici textul *Septuagintei* nu redă întotdeauna şi cu maximă fidelitate ceea ce apare în textul ebraic. În *Septuaginta* apare: Καὶ ἐγένετο, ἡνίκα εἶδε τὰ ἐνώτια, καὶ τὰ ψέλλια ἐν ταῖς χερσὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, καὶ ὅτε ἤκουσε τὰ ῥήματα Ρεβέκκας τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ, λεγούσης, „Et factum est, postquam vidit inaures, et virias in manibus sororis suae, et quando audivit verba Rebbeccae, sororis suae, dicentis", în *Vulgata*: „Et factum est, postquam vidit inaures, et virias in manibus sororis suae, et quando audivit verba Rebeccae sororis suae, dicentis (...)", în vreme ce, în cele trei poziţii, textul ebraic prezintă: כִּרְאֹת, אֶת־הַנֶּזֶם, 'după ce era văzut veriga', וּכְשָׁמְעוֹ, 'şi după ce fu auzind' respectiv לֵאמֹר, 'era zicînd'.

Pe de altă parte, este natural să se întîmple astfel deoarece traducătorii *Septuagintei* erau conştienţi de faptul că, pe lîngă aceea că nu puteau aduce în greacă toate structurile ebraicei, nici nu puteau face acest transfer de fiecare dată cînd acele structuri se manifestau în textul ebraic; fireşte că, la aceastea se adaugă şi o altă chestiune: aceea dacă voinţa traducătorilor era îndreptată exclusiv în această direcţie. Întocmai precum traducerile protestante, *Septuaginta* a fost o scriere destinată lecturii de către un cititor concret, şi anume evreii grecizaţi şi, eventual, grecilor, deci trebuia să îndeplinească condiţia de inteligibilitate. (Este semnificativ faptul că succesul unor traduceri precum cea a lui Aquila a fost de scurtă durată, limitat la cercuri restînse de cititori, şi numai la cunoscătorii ambelor limbi[208].) Totodată, însă, nu trebuie omis faptul că, între *Septuaginta* şi targum-uri, între *Septuaginta* şi *Biblia Hebraica*, există destule deosebiri date, în principal, de manuscrisele aflate la baza celor două rînduri de traduceri. Nu este, aşadar, de mirare faptul că *Septuaginta* prezintă diferenţe faţă de textul ebraic (acesta din urmă fiind modelul traducerii lui Luther şi al majorităţii textelor maghiare)[209]. În felul acesta, alături de modelul constituit de *Septuaginta* (text care, direct sau prin intermediul versiunilor slavone, a constituit modelul de bază în spaţiul cultural-spiritual românesc), cultura română cunoaşte şi deţine o traducere care se revendică pe bună dreptate de la *Biblia Hebraica*, aşadar, trecînd pe alături de cealaltă mare sursă: textul grecesc. În fapt, prin PO, cultura română are în prima sa încercare, parţial reuşită, de traducere a *Pentateuhului* o versiune care, ce-i drept, indirect, provine din textul ebraic şi, într-o altă masură, provine în mod direct din *Vulgata*. Abia apoi, direct şi indirect, va avea, prin ms. 45 şi ms. 4389 versiuni care provin din *Septuaginta*.

În aceeaşi categorie se încadrează şi o situaţie orecum: „Şi cătră seară *era ieşit* la cămp **să se roage**" (*Gen*., 24, 63), în textul maghiar: „es estuefelé *kiment vala* a mezöre **imadkoznyi**".

În acest loc, *Septuaginta* diferă sensibil de majoritatea textelor consultate: Καὶ ἐξῆλθεν Ἰσαὰκ ἀδολεσχῆσαι εἰς τὸ πεδίον τὸ πρὸς δείλης, „Et egressus est Isaac, exerceri in campo ad vesperam", în vreme ce, în *Vulgata* apare: „et egressus fuerat ad meditandum in agro inclinata iam die", de asemenea, în textele german, englez şi B.Jer.: „Und er war ausgegangen, um zu beten (...)", „and Isaac went out to meditate (...)", „Or Isaac sortit pour se promener (...)". Ebr. שׂוּחַ era polisemantic, fireşte, dar, majoritatea comentatorilor atribuie formei sensul contextual 'a medita', ceea ce, în lumea indo-europeană, este potrivit a fi echivalat la nivel semantic prin 'a se ruga'[210]. În acest caz, traducere maghiară şi, pe urma ei, cea românească, procedează invers decît în alte locuri, încercînd să lămurească, dincolo de nivelul aparent şi superficial, un loc mai greu accesibil şi destul de important pentru corecta înţelegere a devenirii personajului biblic.

De asemenea: „Aceastea aşa trecînd, spuseră lu Iosif că tată-său *ară fi beteag*" (*Gen*., 48, 1), urmează textul latin: „his ita transactis nuntiatum est Ioseph quod *aegrotaret* pater eius", dar împrumutînd şi din cel maghiar: „Ennec vtanna meg mondac Iosephnec: Ime á te attyad beteg", adică: 'după aceasta îi spuseră lui Iosif: „Iată, tatăl tău ‹este› bolnav'.

În sfîrşit, este de remarcat o situaţie în care autorul *Paliei de la Orăştie* glosează în text: „şi *era venit* **au striin** în Gherar" (*Gen*., 20, 1), pentru: „es *iöueueny vala* Gerarba", respectiv: „et *peregrinatus est* in Geraris". Cazul este interesant deoarece, de fapt, *venit*, precum *striin*, trebuie să fie nume şi nu verb, ceea ce, depăşind aparenţa formală a grupului respectiv, face să nu mai fie vorba despre o construcţie verbală din categoria aici discutată, ci despre un predicat nominal.

2.2.5.4.6. Această construcţie poate apărea şi în situaţii în care limba română ar fi cerut un verb pronominal. Astfel apar: „Cănd, amu, Iacov *era deşteptat* din somn zise" (*Gen*., 28, 16), în textul maghiar: „mikor kedig Iacob *felserkent volna* álmabol monda", în cel latin: „cumque *evigilasset* Iacob de somno ait";

---

[208] Traducerea *Septuagintei* de către Aquila este caracterizată printr-o literalitate excesivă, interesul acestuia centrîndu-se pe forma textului (Vezi Al. Gafton, *După Luther*, Iaşi, 2005, p. 30).

[209] Vezi Al. Gafton, *După Luther*, p. 26-32.

[210] După moartea mamei sale, Isac este arătat aici ca întorcîndu-se dintr-o plimbare de seară, făcută la Puţul Revelaţiei (Beer Lachai-Roi). Întrucît verbul aici utilizat poate avea şi valoare 'a jeli', iar contextul situaţional este potrivit pentru utilizarea acestui sens, şi avînd în vedere că, cîteva versete mai jos, ni se spune că, prin căsătoria cu Rebeca, Isac şi-a mai domolit dorul de mamă, se pare că, în acest moment, Isac este arătat ca fiind într-o etapă de echilibrare după moartea mamei sale, depăşind etapa jelitului, ajuns în cea de autocunoaştere prin meditaţie profundă, cînd accede la un nivel superior de contact cu Divinitatea. În acest fel, momentul venirii Rebecăi va coincide cu momentul în care Isac va fi purificat de suferinţa morţii mamei sale, capabil să se înscrie pe orbita destinului unui urmaş al lui Avram.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

„Când văzu Liia cum că *era stătută* de-a naşterea” (*Gen*., 30, 9), în textul maghiar: „Mikor Lea lata, hogy *szünt volna* à szülestöl”, în textul latin: „parere desisset”. Alături de alte cauze (în special urmarea rigidă a topicii din versiunea tradusă - situaţie care, totuşi, nu este caractersitică autorului PO), tendinţa de a calchia astfel de construcţii poate genera mici distorsiuni ale textului: „După aceaea Lot *era despărţit* de Avraam, zise Domnul lu Avraam” (*Gen*., 13, 14), după: „Minekvtanna Loth *elualt uolna* Abramtol, monda az WR ABRAMNAC”, în *Vulgata*: „dixitque Dominus ad Abram postquam *divisus est* Loth ab eo”. În acest caz, pe fondul voinţei de a reproduce construcţia din textul maghiar, apoi - considerînd secvenţa ca uşor de tradus -, pe fondul încercării de a păstra topica maghiară, forma *minekvtanna* nu este redată prin *după ce*, cum ar fi trebuit în acest caz, ceea ce conduce la o uşoară forţare a limbii române.

2.2.5.4.7. Cazurile de mai jos diferă sensibil de cele pînă acum prezentate, deoarece forme din textul maghiar şi din cel latin, care, în mod obişnuit sînt echivalate prin forme româneşti compuse, sînt traduse prin forme simple. Apar astfel: „Şi împlu Domnedzeu în a şaptea zi lucrul său ce **făcu**, şi odihni în a şaptea dzi de toate lucrure ce *era făcut*. / Şi blagoslovi a şapte dzi şi sfinţi ea, căce că în aceaia *era odihnit* de toate lucrurele sale, ce Domnedzeu rodi şi **făcu**” (*Gen*., 2, 2-3), unde se urmează atît *Vulgata*: „conplevitque Deus die septimo opus suum quod ***fecerat*** et requievit die septimo ab universo opere quod *patrarat* / et benedixit diei septimo et sanctificavit illum quia in ipso *cessaverat* ab omni opere suo quod creavit Deus ut ***faceret***”, cît şi versiunea maghiară, sensibil diferită pe alocuri de cea latină: „Es eképen vegezé el az Isten Hetedic Napon az ö Chinalmanyat, mellyet *chinal vala*, es meg nyuguuec a Hetedic Napon, minden ö chinalmanyatol, kit *chinal vala*. / Es meg álda az Isten a Hetedic Napot, es meg szentöle ötett: miert hogy eyen *nyugott vala* meg minden ö chinalmanyatol, mellyet terömte az Isten, es **chinala**”. Din cele patru forme subliniate în cele două versete, doar ultima poate fi considerată ca inspirînd (sau chiar generînd) ceea ce apare în textul românesc. Formele din textul latin, însă, deşi pot fi redate în limba română prin forme simple (fapt care, după cum se va vedea mai jos, se petrece destul de des), au, în asemenea traduceri, corespondente compuse. Cu toate acestea, autorul PO preferă, aici, doar în două rînduri astfel de forme, în celelalte două cazuri traducînd secvenţele respective prin forme simple. Este o situaţie care va fi ilustrată în cele ce urmează şi care caracterizează, în general, traducerile din spaţiul transilvan.

Acelaşi amestec de forme apare şi în: „Şi când *ară fi deşchizînd* vădzu porobocul şi, iaca, porobocelul *plîngea*. Lăsă-i-se milă de el şi dzise: «Dentre porobocii jidovilor iaste»” (*Ex*., 2, 6), verset care urmează versiunii maghiare: „Es mikor *meg nytotta volna* lata à gyermetsket, es ime à gyermetske *sir vala*: könyerüle rayta es monda: à Sidoc gyermekec közzül valo”, şi nu celei latine: „*aperiens* cernensque in ea parvulum *vagientem* miserta eius ait de infantibus Hebraeorum est”. Deşi urmează textul care prezintă o formă vizibil analitică (*sir vala*), textul românesc preferă imperfectul sintetic *plîngea*. De asemenea, sub *Gen*., 37, 2: „Când Iosif de doispredzeace ani ară fi, oile *socotiia* cu fraţii săi”, „Mikor Ioseph tizenhét esztendös volna, iuhokat *öriz vala* az ö battyaiual”.

> Greşeala *doisprezece* pentru *şaptesprezece* (în *Vulgata* Iosif avea şaisprezece ani la acea vreme) arată că traducerea a urmat textul maghiar, fără consultarea unui alt text[211]. În limba maghiară numeralul, *hét* ‘şapte’ (partea finală a numeralului din text) seamănă foarte mult cu un alt numeral care, în respectiva poziţie, are forma *két* ‘doi’. ’Ιωσὴφ δὲ δέκα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, „Joseph autem decem et septem annorum erat, pascens oves patris suis cum fratribus suis” (*Septuaginta*), „Ioseph cum sedecim esset annorum pascebat gregem cum fratribus suis” (*Vulgata*).

2.2.5.4.8. Cele ce preced permit unele observaţii preliminare. În primul rînd, privind la secvenţele care conţin forme de tipul celor în discuţie, se observă că textul maghiar prezintă două rînduri de astfel de forme (analitice): unele se creează cu ajutorul formei *vala* (cele ce exprimă un preterit), altele cu ajutorul formei *volna* (cele ce exprimă un perfect). Textul latin, la rîndul său, poate prezenta - în funcţie de anumite circumstanţe pe care respectivul context le are de exprimat - forme verbale de indicativ imperfect şi perfect, de conjunctiv imperfect, participii, gerundive, construcţii cu ablativul etc. Această complexitate reflectată de către textul latin se datorează, în special, la două caracteristici: a) o anumită independenţă pe care, datorită concepţiilor şi cunoştinţelor sale, autorul traducerii o manifestă faţă de textele pe care le are de tradus; b) tendinţa accentuată de a reflecta asupra rezultatului traducerii (asupra textului care, treptat, apare ca urmare a traducerii), dată de accea că, la baza respectivei traduceri nu se află un singur text ci două sau mai multe.

[211] Deşi consultarea paralelă, de către autorul *Paliei de la Orăştie*, a celor două texte străine, maghiar şi latin, poate fi considerată destul de regulată, există semne - destul de puţine, însă -, care pot arăta că, foarte rar şi pe porţiuni extrem de mici, traducătorul român - din diferite motive, probabil că uneori, considerînd că scăderea dificultăţii textului îi poate permite o viteză mai mare - pare a se fixa doar pe una dintre cele două versiuni. Altfel, explicaţii pentru situaţiile - iarăşi, extrem de rare - precum cea de mai sus, ar fi greu de găsit (este, totodată, posibil ca, aflîndu-se între două soluţii care se exclud reciproc, traducătorul să fie pus în situaţia de a da credit unei dintre versiuni, neluînd în seamă sau fiind nevoit să ignore ceea ce apare în cealaltă).

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Probabil că acest element este mult mai important decît pare, avînd o pondere incalculabilă în travaliul actului de traducere, precum şi în rezultatul final[212].

2.2.5.4.9. Corespondenţa aceasta nu este perfect reflectată de situaţiile din textul românesc. De fapt, lipsa de consecvenţă a textului românesc se înscrie în cadrele mai sus schiţate. Avînd ca model nu doar textul maghiar, ci şi pe cel latin, de asemenea, urmînd o anumită concepţie, care aşează destinatarul concret al textului într-o poziţie centrală şi care, totodată, se interesează de eficienţa rezultatului traducerii din perspectiva sistemului limbii române, traducătorul *Paliei de la Orăştie* optează pentru o combinare a celor două modele, maghiar şi latin, de unde un anumit amestec al formelor, care dă impresia de inconsecvenţă. Privind la situaţia din cele două texte străine, relativ la rezultatele care apar în textul românesc, se pot face constatări pline de semnificaţii pentru înţelegerea caracteristicilor acestei traduceri.

În cazuri precum: „Şi Noe făcu tot ce **porînci** lui Domnul" (*Gen*., 7, 5), dar: „Es Noe mind meg müuele aszt a mitt Isten *parancholt vala*" şi: „fecit ergo Noe omnia quae *mandaverat* ei Dominus"; „făcură cum **porîncise** lor Domnul" (*Ex*., 7, 10), dar: „es eképen chelekednec, mikepen az WR *meg hadta vala* önekic" şi: „fecerunt sicut *praeceperat* ominus"; „Şi Iosif pomeni de pre ceale vise carile **văzuse**" (*Gen*., 42, 9), dar: „Es Ioseph meg emleközec az almakrol, melyeket ö felölec *latot volna*" şi: „recordatusque somniorum quae aliquando *viderat*", atît textul maghiar, cît şi cel latin prezintă forme care, în mod curent, după cum s-a văzut mai sus, se redau în limba română prin forme compuse.

2.2.5.4.10. Exemple precum: „Lot, iară, **şedea** în poarta Sodomului" (*Gen*., 19, 1), dar: „Loth kedig *ül vala* Sodomanac kapuyaba", „*sedente* Loth in foribus civitatis"; „vadră **ducea** pre umăr" (*Gen*., 24, 15), dar: „es egy vedret *viszen vala* válan", „*habens* hydriam in scapula"; „Şi cînd **rădică** ochii săi şi *căută*, iaca, înaintea lui trei bărbaţi *stau*, şi deaca *văzu* pre ei" (*Gen*., 18, 2), dar: „Es mikor ö szömeit *felemelte volna* es *nezne*: Ime elötte harom firfiu *ál vala*. Es mikor öket *latta volna*", „cumque *elevasset* oculos apparuerunt ei tres viri *stantes* propter eum quos *cum vidisset*", ilustrează acele situaţii în care textul românesc prezintă imperfectul în forma sa simplă, textul maghiar prezintă forme compuse, în vreme ce textul latin nu poate fi socotit ca model pentru textul românesc.

2.2.5.4.11. Într-un caz precum cel de sub *Ex*., 6, 2: „Şi cănd *ară fi deşchizînd* vădzu porobocul şi, iaca, porobocelul **plîngea**. Lăsă-i-se milă de el şi dzise: «Dentre porobocii jidovilor iaste»", alături de: „Es mikor *meg nytotta volna* lata à gyermetsket, es ime à gyermetske ***sir vala***: könyerüle rayta es monda: à Sidoc gyermekec közzül valo", unde textul maghiar este cel urmat, iar nu cel latin („***aperiens*** cernensque in ea parvulum ***vagientem*** miserta eius ait de infantibus Hebraeorum est"), traducătorul PO combină cele două modalităţi de redare, analitică şi sintetică.

2.2.5.4.12. În toate aceste situaţii, textul românesc pare a nu avea un model, traducătorul român preferînd formele curente în limba română, deşi, în situaţiile cu care s-a exemplificat ceva mai sus, acelaşi traducător îşi urmează modelele culte. Fără a înlătura complet o astfel de posibilitate, avînd în vedere că, deşi traducea într-o limbă prea puţin exersată în direcţia cultă şi pentru un cititor care, astfel, pe lîngă feluritele dificultăţi ale textului, nu avea nevoie de un surplus de dificultăţi, dat de prezenţa unor structuri care nu-i erau familiare, privind la exemplele următoare se poate observa caracterul verosimil al unei alte posibilităţi. Situaţii precum: „iară Avraam încă înainte Domnului **sta**" (*Gen*., 18, 22), dar: „Abraham kedig még az WR elött *ál vala*", alături de: „Abraham vero adhuc **stabat** coram Domino"; „Şi Domnul duse-se deaca **svărşi** beseada cu Avraam" (*Gen*., 18, 33), „Es az WR el mene minekutanna *eluegeszte volna* beszedet Abrahammal", „abiit Dominus postquam **cessavit** loqui ad Abraham"; „că în Sodoma **lăcuiia**, şi numai cîtu se duseră" (*Gen*., 14, 12), dar: „Mert Sodomaba *lakic vala*, es menten menénec", „qui **habitabat** in Sodomis"; „Şi cel tînăr nu vru de să treacă acest lucru, că vărtos tare **îndrăgiia** fata lui Iacov" (*Gen*., 34, 19), dar: „Es az iffiu nẽ halaszta el eszt é dolgot, mert igen *szereti vala* Iacobnac leanyat", „nec distulit adulescens quin statim quod petebatur expleret **amabat** enim puellae valde"; „Cănd Iosif de doispredzeace ani ară fi, oile **socotiia** cu fraţii săi" (*Gen*., 37, 2), dar: „Mikor Ioseph tizenhét esztendös volna, iuhokat *öriz vala* az ö battyaiual", „Ioseph cum sedecim esset annorum **pascebat** gregem cum fratribus suis", prezintă un text maghiar care foloseşte în mod consecvent structurile compuse, în vreme ce textul românesc, precum cel latin prezintă forme de imperfect sintetic. Ceea ce este cel mai demn de a fi remarcat în aceste exemple este

[212] Un traducător care are în faţă un singur text, sau care doar consultă sporadic unul sau chiar mai multe texte, nu numai că este stimulat doar într-o singură direcţie: urmarea fidelă a textului de tradus aşa cum este el, dar nici nu are cum să-şi dezvolte spirtitul critic necesar unei traduceri de calitate. Centrîndu-se pe singurul text pe care îl are şi care, ca sursă unică, devine reper, traducătorul lipsit de perspectiva comparativă rămîne lipsit de numeroase elemente necesare actului traducerii. Celălalt traducător, care are în faţă două sau mai multe texte, pe care le urmăreşte sau doar consultă, dar în mod constant, deşi riscă să problematizeze fiecare secvenţă a textului, observă mult mai lesne problemele textelor model, ale limbii în care traduce, precum şi posibilităţile pe care care le dezvoltă textul care iese din mîinile sale, alături de posibilităţile sale de libertate faţă de forma textului de tradus.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

faptul că, cu excepţia primelor două cazuri, pentru care este greu de arătat care dintre cele două versiuni străine a servit drept model textului românesc, în celelalte, *Palia de la Orăştie* este, cu siguranţă, edificată urmînd textul maghiar.

> Situaţia cea mai relevantă, în acest sens, se află la finalul seriei. Greşeala *doisprezece* pentru *şaptesprezece* (în *Vulgata* Iosif avea şaisprezece ani la acea vreme) nu apare decît în textul maghiar. În limba maghiară numeralul, *hét* 'şapte' (aflat în partea finală a numeralului compus din text), în această poziţie, se deosebeşte doar printr-un singur sunet de numeralul pentru 'doi': *két*. Greşeala din textul românesc, aşadar, întăreşte argumentul urmării, în acest loc, a textului maghiar de către cel românesc. Acest element se adaugă cu putere observaţiei că segmentele în discuţie, luate în integralitatea lor, nu pot fi puse pe seama textului latin, ci doar pe seama celui maghiar.

2.2.5.4.13. Cele de mai sus arată că traducătorul român, consultînd ambele texte model, a observat faptul că textul său poate conţine, în poziţiile respective, o formă obişnuită de imperfect, precum textul latin, neexistînd o constrîngere în această direcţie. Alături de această constatare, urmată de o acţiune în acest sens, prezenţa în *Palia de la Orăştie* şi a celuilalt tip de formă derivă dintr-un raţionament mai complex. În primul rînd, textele traduse din slavonă (sursă declarată a *Paliei de la Orăştie*, declaraţie fără vreun suport real), în spaţiul românesc, prezintă această construcţie ca pe o caracteristică marcatoare. Era, deci, necesar, ca traducătorul PO să-şi legitimeze, şi în acest fel, lucrarea. Fiind vorba despre o construcţie provenind din limba de cultură în spaţiul românesc, relativ curentă în vechile traduceri religioase, confirmată şi de *Vulgata*, şi de *Pentateuhul* lui Heltai, traducătorul român trebuia, încă o dată, să ţină seama de această tradiţie (care nu va fi ignorată nici mai tîrziu, de către autorii unei tipărituri de mare amploare şi prestigiu, precum NTB; aceştia, însă, îşi vor putea permite să transmită un semnal mult mai ponderat, calcul apărînd mult mai rar aici). Totodată, felul în care se constituie PO arată un traducător dispus şi competent în a reda structuri caracteristice textelor model, dar şi capabil să promoveze structuri ale limbii române, chiar să creeze structuri în spiritul acestei limbi, uneori, ce-i drept, inspirîndu-se din textele model. În felul acesta, chiar într-o porţiune de text românesc care, nicicum, nu poate fi pusă pe seama influenţei latine, PO nu conţine nici măcar o singură formă de imperfect perifrastic, deşi acestea abundă în textul maghiar, cel pe care se edifică respectivul verset: „Şi tot însul, cine *rădica* argint şi arame, *aducea* Domnului în dar. Şi toţi, la cine *se afla* lemn de setim, *ducea* pre slujba lu Domnedzeu, usebi-usebi pre toată lipsa" (*Ex*., 35, 24), „Es minden, à ki ezüstet es értzet *emel vala fel*, az WRnac *hozza vala* aiandokba. Es minden, à kinél Setimfa *talaltatic vala*, *viszi vala* az Isten szolgalatyanac külemkulemb szükségére", „argenti et aeris metalla obtulerunt Domino lignaque setthim in varios usus".

2.2.5.4.14. Prezenţa construcţiei *a fi + participiu*, în textul *Paliei de la Orăştie* constituie o marcă, nu atît a imitării unui model străin, cît a faptului că traducătorul (pe lîngă o incontestabilă tendinţă de a nu sminti prea mult forma textului) este conştient de valoarea şi semnificaţia respectivei structuri. Faptul că aceste construcţii nu sînt prezente în toate situaţiile în care un model sau altul ar fi cerut-o (în special cel maghiar) semnifică, în primul rînd, capacitatea traducătorului român de a lucra concomitent cu două modele, nu mereu aflate concordanţă, extrăgînd din fiecare elemente şi sugestii în măsură să îmbogaţească realmente rezultatul muncii sale. Indiferent de faptul că un anumit segment al textului românesc s-a putut edifica urmînd exclusiv una dintre cele două surse, prin aceea că, în mod constant, avea loc o consultare paralelă a celor două surse străine - capacitatea de observare, de către traducătorul român, a corespondenţelor dintre cele două texte neputînd fi negată -, caracterul compilatoriu al textului *Paliei de la Orăştie* se arată a fi nu doar în afara oricărui dubiu, ci şi preponderent. În aceste condiţii, se certifică unele observaţii date şi confirmate de analiza întregului text, dar valabile - cel puţin parţial - şi pentru alte traduceri româneşti vechi. Traducătorul PO observa, în urma consultării paralele a celor două modele, caracteristicile de construcţie ale acestora, dar şi compatibilitatea acelor caracteristici cu cerinţele sistemului limbii române, precum şi cu posibilităţile cititorului de a pătrunde textul. Chiar dacă această grijă a traducătorului nu reuşea mereu să rămînă centrală şi fundamental determinantă în deciziile sale, echivalările pe care traducătorul român le face - în destul de multe situaţii încît să putem considera că nu este vorba despre nişte accidente - se arată a fi inspirate din astfel de experienţe. Procesul acesta se petrece indiferent de faptul că, uneori, versetul tradus pe urmele versiunii maghiare (ori latine) conţine cîte un element luat direct din textul latin (ori maghiar) sau modelat în chipul sugestiilor oferite de textul latin (ori maghiar). Înţelegem astfel că punerea la contribuţie a celor două texte a fost - firește, în măsura capacităţilor respectivului traducător - totală, în fapt, foarte puţine elemente ale celor două texte scăpînd proceselor de triere şi de analiză efectuate de către traducătorul român.

2.2.5.4.15. Situaţia vechii române literare, aşa cum este aceasta reflectată la nivelul vechilor traduceri religioase, este descrisă de O. Densusianu în volumul al doilea al *Istoriei limbii române* într-un mod cu care sîntem întrutotul de acord. Avînd a face cu un aspect literar într-un stadiu care tocmai se constituia prin astfel de scrieri, cu scriptori, în majoritate, depăşiţi de cerinţele unei astfel de întreprinderi, precum şi cu presiuni

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

puternice din partea limbilor de cultură, limba română a acelor texte prezintă destule carenţe şi neajunsuri[213]. Această etapă, care se constituie într-una dintre caracteristicile definitorii al vechii române, nu este lipsită de situaţii care diferă sensibil de cele comune. Într-adevăr, există texte vechi care sînt întocmite de traducători şi revizori înarmaţi cu un serios bagaj de cunoştinţe, atenţi la textul de tradus, la limbă română, la cititor şi, mai ales, animaţi, pe cît este posibil, de dorinţa de a edifica, prin textul lor, un aspect literar românesc relativ bine închegat. Privind la majoritatea traducerilor de texte slavoneşti ale secolului al XVI-lea - provenind de la nişte traducători preocupaţi, parcă, doar de simpla încheiere a lucrului, atenţi la forma textului şi la felul în care textul slavon reuşeşte să se reflecte în traducerea românească, aproape neglijenţi faţă de receptor, de conţinutul textului şi faţă de cerinţele elementare ale limbii române, textul *Paliei de la Orăştie* apare ca un important pas înainte, pe cale edificării aspectului literar al limbii române vechi. Depăşind momentul imitaţiei textelor străine, şi - parţial - pe cel al însuşirii şi reproducerii modelului, autorii *Paliei de la Orăştie* intră în categoria, destul de subţire, a celor care sînt preocupaţi de felul în care arată textul lor, ca text redactat într-o limbă dotată cu un aspect literar, destinat unui receptor concret. Este de remarcat faptul că, nu peste multă vreme, autorii *Noului Testament de la Bălgrad* se vor arăta animaţi de acelaşi tip de preocupare. Fireşte, această trăsătură nu este una prin a cărei simplă prezenţă sînt înlăturate cu succes toate dificultăţile, dar ea este una definitorie pentru *Palia de la Orăştie*. Textul PO conţine, şi el, destule elemente care îl încadrează în rîndul textelor secolului al XVI-lea. Destule probleme de traducere, începînd cu greşelile - banale, sau generate de cauze întreţesute - şi încheind cu problemele insurmontabile ale unei limbi brudii, grevează acest text. Încă o dată, studiul traducerii PO, la nivel sintactic şi lexical, este în măsură să evidenţieze într-o proporţie edificatoare strădaniile - reuşite, nereuşite, precum şi absenţa acestor strădanii - ale traducătorilor români ai acestui text de a constui un text care să îndeplinească mai multe deziderate: inteligibilitate pentru cititor, fidelitate la nivel de conţinut, compatibilitate cu structurile limbii române, dar şi depăşirea cerinţei de adecvare a textului la modelul său străin, înglobarea acesteia într-o încercare superioară: aceea de a contribui la edificarea aspectului literar românesc[214].

2.2.5.4.16 În cadrul acestui travaliu, situaţia construcţiilor pînă acum prezentate se arată a fi supusă nivelului de dezvoltare al compartimentului sintactic al limbii române vechi. Constrîngerile literalismului îşi găsesc o supapă în posibilităţile unui sistem în care topica era destul de liberă, între formă şi conţinut neexistînd mereu o relaţie foarte strictă. În plus, punînd limba pe hîrtie, scrisul oferea posibilităţi nelimitate de punere în act a realizărilor concrete ale vorbirii şi ale normei incipiente. Această concurenţă, abia, va putea degaja, din întregul tumult al secolelor al XVI-lea şi al XVII-lea, norme şi principii de selecţie, chiar dacă destul de slabe, mai ales dacă privim la nivelul global al limbii române[215]. Alături de acestea, trebuie avute în vedere şi unele realităţi cît se poate de semnificative, caracteristice pentru cele două secole, în special pentru secolul al XVI-lea.

În primul rînd, existenţa unei evidente lipse de uniformitate la nivelul limbii române, în general. Aceasta se poate lesne constata atît dacă privim la nivelul unei perioade, observate într-un anumit spaţiu românesc, cît şi dacă privim la nivel de ansamblu. Trăsătura se referă, mai cu seamă, la manifestarea cu putere a unor tendinţe contrarii [tendinţa de a imita un model (CB), tendinţa de a urma graiul local, care ajunge la aceea de a produce o normă literară în concordanţă cu acesta (CV, CS), tendinţa de a împrumuta elemente ale altor graiuri (NTB, PO), tendinţa de a produce un text inteligibil (PO, NTB, VS), tendinţa de a produce o normă literară în concordanţă cu un model cult de prestigiu (BB), tendinţa de a produce o normă literară, atît pe baza graiului local, cît şi pe cea a unui model străin (VS, CP)]. Apoi, nu poate fi neglijată capacitatea (destul de ridicată în unele cazuri) pe care traducătorul o dezvoltă în direcţia adoptării unui model pe care, apoi, să-l aplice în situaţii care i se par a fi similare cu cea în care a găsit modelul. Ceea ce, însă, este cît se poate de important, fiind necesar a se menţiona, este faptul că respectivele construcţii apar la fel de dizlocate, precum

---

[213] Vezi Densusianu *Istoria*, II. Studiul aplicat al textelor vechi, din perspectivă diacronică prospectivă, ne-a condus la aceleaşi concluzii cu cele ale învăţatului bucureştean, nuanţările şi ajustările operate rămînînd minore, în comparaţie cu complexitatea realităţii studiate, cu dificultatea de a surpinde un stadiu atît de polimorf, datorat unui conglomerat de cauze (vezi Al. Gafton, *Hipercorectitudinea*, p. 41-46, idem, *După Luther*, în special p. 47-64).

[214] Plecînd de la încercarea noastră de a găsi o cale de a ne exprima cu maximă circumspecţie asupra acestui deziderat al celor vechi, este de făcut o observaţie. Acolo unde se găsesc astfel de acte ce ţin de un moment auroral, se poate uşor constata că o astfel de exprimare ponderată asupra lor se justifică doar din perspectiva actuală. În fapt, devenind conştienţi de momentul la care ajuseseră, de posibilităţile pe care le aveau, acei bărbaţi se manifestă ca şi cum s-ar fi dorit a fi creatori de limbă. Faptul acesta, şi nu o părelnică modestie prudentă, constituie, realmente, un indice al perspectivei insuficiente pe care o aveau asupra modalităţilor complexe de constituire ale unei norme literare.

[215] Vezi şi două interesante studii avîndu-l ca autor pe D. Moldovanu: *Formaţiile premorfologice din limba română veche*, în ALIL, t. XXVI (1977-1978, p. 45-68 şi *Date noi privind coeziunea grupurilor morfosintactice în limba română veche*, în AUI, t. XXVIII-XXIX (1982-1983), p. 112-120.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

în română, şi în limbile pe care aceasta şi le ia drept model (slavona, sau maghiara, de pildă). Sub acest aspect, nu avem a face cu altceva decît cu o imitare obişnuită a unui model străin, aşa cum se constată şi în alte situaţii. În continuare, de cele mai multe ori, nu avem a face decît cu tendinţa de a produce forme marcate [+cult], traducătorul, revizorul, cărturarul producînd astfel de forme şi în cazuri fără legătură cu precedentele, adică neconstrîns de vreun model, dar imitînd unul deja deprins. Aşadar, este vorba despre un proces de adoptare a unei modalităţi, a unui mijloc de exprimare, care, apoi, este reprodus independent de sursele şi situaţiile de provenienţă ale respectivului model (în acelaşi chip în care unii traducători - precum în PO şi NTB-, cunoscînd modelul, capabili de a-l aplica, refuză să o facă de fiecare dată cînd el apare, preferînd structurile caracteristice limbii în care traduc).

În al treilea rînd, nu pot fi ignorate posibilităţile (destul de slab realizate, ce-i drept, dar nu complet nevalorificate) de a menţine astfel de construcţii din cauze de ordin stilistic. Dimpotrivă, arhaizîndu-se şi fiind conotate - cel puţin într-o anumită măsură şi la un anumit cerc de creatori şi de utilizatori de texte - cu nuanţa [+cult], eventual [+bisericesc] astfel de expresii îşi găsesc, în astfel de texte, utilitatea şi funcţionalitatea, mai mult sau mai puţin potrivit fiind acest fapt, din perspectiva noastră, dar în mod adecvat, din perspectiva celor două categorii menţionate.

În sfîrşit, există destul de multe situaţii în care traducătorii de texte vechi arată că traduceau cuvinte, în înşiruirea lor din textul de tradus, faptul acesta reflectînd fie o „tehnică de traducere" primitivă, fie un nivel. Acesta din urmă nu este nici pe departe cazul traducătorului *Paliei de la Orăştie*. Pentru acest traducător, construcţiile de mai sus sînt cunoscute, deşi sînt semne clare că nu-i sînt prea familiare şi, aşadar, nu le preferă. Acesta pare a fi motivul pentru care, după reticenţele începutului, urmează uzul, apoi abuzul, în cele din urmă abandonul. Gradaţia aceasta, observabilă la nivelul întregii traduceri, arată că, socotind-o prea puţin utilă limbii române, traducătorul, după ce a utilizat construcţia (în mod interesat, căci avea de demonstrat unei părţi a Bisericii că este adevărat ceea ce s-a scris în *Prefaţă*: traducerea urmează textul ebraic, pe cel grecesc şi pe cel slavon, toate aceste texte, recepte pentru Biserica Ortodoxă, fiind din categoria celor care prezintă aceste construcţii din abundenţă), ne dovedeşte că aceasta nu era indispensabilă limbii române. În plus, deşi posibilităţile sintactice ale limbii române îi oferă libertăţi, fiind vorba despre o construcţie străină (şi în limbi precum slavona, ori maghiara dizlocarea constituie o posibilitate pentru care autorii pot opta sau nu), cu anumite conotaţii, atunci cînd o foloseşte, autorul român preferă să o pună la lucru, pe cît posibil, în felul şi în condiţiile în care ea se manifestă în textul străin. Utilizarea unei astfel de construcţii în textele româneşti este o problemă de opţiune, determinată de anumiţi factori, dar care, aşadar, nu au forţa unui act coercitiv căruia traducătorul nu i se poate sustrage.

2.2.5.5. Modelul latin este urmat şi în situaţii, în care avem a face cu forme reflexive şi de reflexiv pasiv. Această caracteristică destul de pregnantă în arie transilvană poate ţine şi de condiţiile în care limba română a evoluat aici. Aflîndu-se, în primul rînd, pe teritoriul care, odinioară fusese cucerit de romani, şi suferind, apoi, felurite tipuri de influenţe străine, dar nu la fel de presante şi de constante precum românii de peste munţi, zona a putut prezerva mai bine anumite trăsături pe care le-a moştenit din strat. De aceea, mai mult decît în alte zone care s-au aflat sub cucerire romană, elementul latin, devenit românesc, s-a fortificat aici. Tot la nivel popular, spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în Moldova şi Muntenia, influenţei slave i-a urmat o alta, le fel de insistentă şi de puternică: influenţa maghiară. La nivel cult, rolul pe care l-a avut slavona (eventual, greaca) în Moldova şi în Muntenia, a fost aici jucat de maghiară şi de latină[216].

2.2.5.6. În sfîrşit, un al treilea tip de construcţii străine, caracteristic ebraicei biblice, prezent atît în *Pentateuhul* lui Heltai, cît şi în *Vulgata*, se ilustrează prin exemple precum: „mie făgădaş făgăduişi" (*Gen*., 31, 13), „ennekem fogadast fogadal", „votum vovisti mihi"; „Şi Iacov făgăduită făgădui şi zise" (*Gen*., 28, 20), „Es Iacob fogadast fogada es monda", „vovit etiam votus dicens" (*Vulgata*)[217]; „cu moarte veri muri" (*Gen*., 2, 18), care nu poate urma magh.: „Halalnac Halaláual halsz", ci: „morte morieris"[218].

---

[216] Această influenţă conjugată, prezentă într-un text precum NTB, care urmează *Paliei de la Orăştie* la nici şapte decenii) (pentru care vezi BB 2001-2002, II, p. LXXVI-LXXVII) se poate ilustra cu situaţii precum: „acolo *se era părîţi*" (*Gen*., 26, 20), „pro illo quoque *rixati sunt*", „ott *patuarkodtanac vala*" şi: „în temniţă, în carea Iosif *prins se ţinea*" (*Gen*., 40, 3), alături de: „in carcerem (...) in quo *erat vinctus* et Ioseph" „à tömletzbe, melybe Ioseph *fogua tartatic vala*".

[217] În textul *Septuaginta*: Καὶ ηὔξατο Ἰακὼβ εὐξὴν, λέγων, „Et vovit Iacob votum, dicens".

[218] Vezi, însă, şi situaţiile în care textul românesc este fidel celui maghiar, neurmînd *Vulgata*: „cu moartea morţiei veri muri" (*Gen*., 20, 7), „halalnac halalaual halsz", „morte morieris" şi: „cu moartea morţiei va muri" (*Gen*., 26, 11), „halalnac halalaual hallyon", „morte morietur" (*Vulgata*), θανάτῳ ἔνοχος ἔσται, „morte obnoxius erit" (*Septuaginta*), cazuri în care construcţia intensivă, prin exagerare, devine un nonsens, apoi: „tot oarecine va face lucru sămbăta, cu moarte să moară" (*Ex*., 31, 15), „Minden valaki dolgot teszen szombaton, halállal hallyon", „omnis qui fecerit opus in hac die morietur". Pentru situaţia din NTB şi din BB vezi BB 2001-2002, I, p. XLII, XLVII, L-LI şi II, p. LXXIV-LXXV.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Analiza tipurilor de construcţii pînă acum prezentate demonstrează, în primul rînd, contactul, cult, dintre limbile română, maghiară şi latină. Apoi, se observă faptul că traducătorii *Paliei de la Orăştie* cunoşteau şi stăpîneau modalităţile în care se puteau reda în limba română respectivele construcţii. Oscilaţiile care se înregistrează - atît în cazul în care construcţiile calchiate sînt prezente în textul românesc prin urmarea a ceea ce apare în textul străin, cît şi prin reproducerea unui model deprins, fără ca, în respectivul loc, textul model să prezinte acea construcţie - ţin de caracterul în formare al normei literare româneşti, dar şi de inadecvarea acestor tipuri de construcţii la esenţa sistemului limbii române. Posibilitatea traducătorilor de a produce aceste construcţii, alături de neutilizarea lor sistematică demonstrează, în esenţă, relaţia dintre posibilităţile limbii române şi propensiunile naturale ale acesteia.

2.2.6. Mărci destul de sigure care să indice relaţiile de filiaţie dintre texte pot furniza şi diferite modalităţi de construcţie a propoziţiilor, precum şi prezenţa/absenţa sau deosebirea dintre elementele lexicale utilizate în text.

2.2.6.1. Această categorie este extrem de bine reprezentată, în primul rînd, deoarece porţiunile mici de text, prin comparaţie cu cele mai întinse (începînd cu versetul) pot fi mult mai uşor legate de un anumit model: „Şi spuseră celui bătrîn" (*Gen*., 48, 2), după: „disctunque est seni", dar „Es meg ielentec Iacobnac monduan" 'şi-i dădură de veste lui Iacob, spunîndu-i'; „Şi porînci lui zicînd" (*Ex*., 2, 16), după: „praecipitque ei dicens", dar: „Es au WR paranchola az Embernec es est monda" 'Şi Domnul porunci omului (sau *lui Adam*) şi aceasta spuse'; „care se chiiamă cu alt nume Vetleaem" (*Gen*., 48, 7), după: „quae alio nomine appellatur Bethleem", dar: „melynec most Betlehem neue" 'căruia Betleem îi este numele acum'; „Şi dzise" (*Gen*., 48, 4), după: „et ait", dar: „es eszt monda ennekem" 'şi aceasta îmi spuse'; „Şi blagoslovi iale zicînd" (*Gen*., 1, 22), precum: „benedixitque eis, dicens", faţă de: „Es az Isten álda ökett es monda" 'Iar Dumnezeu le blagoslovi şi zise';

> O astfel de deosebire nu poate fi socotită a fi atît de relevantă încît să se constituie în marcă relevantă, cu atît mai mult cu cît, traducătorul vedea ambele texte (maghiar şi latin). Pe de altă parte, avînd în vedere că aceste mărci sînt, în primul rînd (uneori chiar exclusiv), valabile strict pentru segmentul pe care îl conţin, precum şi faptul că există o coincidenţă totală între două dintre texte (român şi latin), un asemenea segment nu poate fi omis dintr-o astfel de discuţie. În cele din urmă, chiar dacă nu ne putem baza pe o astfel de situaţie ca pe o marcă de cea mai mare încredere, nici nu se poate nega o relaţie atît de evidentă între textul latin şi cel românesc. Tot astfel se prezintă faptele şi într-un caz precum: „Nu vă teamereţi, staţi şi vedeţi" (*Ex*., 14, 13), care se arată a fi întocmai cu: „nolite timere state et videte", faţă de care textul maghiar se arată avînd un element în plus: „Ne félyetec, ályatoc *veszteg*, es nezetec", unde termenul evideţiat are valoarea 'liniştiţi, calmi, fără teamă'.

apoi: „În zi în care făcu Domnedzeu omul" (*Gen*., 5, 1), după: „in die qua creavit Deus hominem", şi nu după: „Mikor az Isten az Embert terömte" 'cînd Dumnezeu pe om l-a creat"; „în zi în care fură făcuţi" (*Gen*., 5, 2), precum: „in die qua creati sunt" şi nu precum: „az idöbe, mikor terömte ökett" 'în vremea cînd i-a făcut'. Întrucît elementul marcator este dat şi de felul în care se construieşte enunţul în limba română sau de modul cum se echivalează termenii, în ciuda unei uşoare diferenţe peste care se poate trece, asemănarea este una reală şi relevantă (vezi şi: „Aşa fură ceriul şi pămîntul, *cănd* făcură-se, *în dzi* cănd făcu Domnedzeu ceriul şi pămîntul" (*Gen*., 2, 4) „Eképen lött a Menöy es Föld, *mikor* terömtetténec: *Az idöbe*, mikor az WR Isten a Földet es a Mennyet chinala" 'în felul acesta se făcu cerul şi pămîntul, cînd fură create, în (pe) vremea cînd Domnul Dumnezeu făcu pămîntul şi cerul') (de regulă, magh. *ideyebe* are drept corespondent, în PO, strucutra *în vreamea* - vezi *Gen*., 10, 25; *Gen*., 26, 1; *Gen*., 26, 15 etc.); *Gen*., 2, 7 „Domnul Domnedzeu", după: „Dominus Deus", dar: *WR*[219].

2.2.6.2. În acelaşi chip, dar urmînd textul maghiar, apar: „rogu-te să nu fie sfadă" (*Gen*., 13, 8) după: „Kérlec ne legyen versönges", nu după: „ne quaeso sit"; „care iaste lîngă pustine" (*Gen*., 14, 6), după: „melly a puszta mellet vagyon", şi nu după: „quae est in solitudine"[220]; „Şi zise Domnul lui *în somn*" (*Gen*., 20, 6), după: „Es monda az WR *álmaba* öneki", nu după: „dixitque ad eum Deus"; „Şi Domnezeu era cu *porobocul*" (*Gen*., 21, 20), precum: „Es isten vala a *gyermeckel*", nu precum: „et fuit cum eo"; „Şi zise Domnezeu" (*Gen*., 1, 26), după: „Es monda az Isten", dar: „et ait"; „den Eghipet", (*Gen*., 21, 21), precum: *Egyptusbol* şi nu precum: „de terra Aegypti"; „Rogu-te, Doamne" (*Gen*., 18, 3), după: „Kérlec WRam", nu după: „Domine"; „Şi ziseră lui" (*Gen*., 18, 9), precum: „Es mõdanac öneki", diferit de: „cumque comedissent dixerunt ad eum"[221]; „că încă nu se-au împlut răiia amorreoşilor" (*Gen*., 15, 16), după: „Mert még az Amorreosoknac gonossagoc benem tellyesedett", şi nu după: „necdum enim conpletae sunt iniquitates

[219] Vezi şi coincidenţa totală: „Domnul Domnedzeu" (*Gen*., 2, 8; 9), „Dominus Deus", „az WR Isten".

[220] Textul ebraic justifică versiunea maghiară: אֲשֶׁר עַל־הַמִּדְבָּר: adică „care ‹e› *lîngă* pustiu".

[221] În această situaţie, textul latin este cel care încearcă să expliciteze, întrucît textul ebraic este: וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו, ceea ce s-ar putea reda prin „atunci spuseră către el". Aceeaşi este şi traducerea lui Luther: „Da sprachen sie zu ihn".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Amorreorum usque ad praesens tempus"; „Şi grăi Domnedzeu cu el, şi aceasta dzise" (*Gen*., 17, 3), precum: „Es szola az Isten öuele es eszt monda" şi nu precum: „dixitque ei Deus".

2.2.6.3. În unele cazuri, astfel de mărci reuşesc să arate care dintre cele două texte străine a servit drept model *Paliei de la Orăştie*. Versetul de sub *Gen*., 2, 18 face parte dintre cele în care diferenţele dintre cele două traduceri, latină şi maghiară, sînt atît de minore încît nu s-ar putea dovedi că textul românesc urmează uneia sau alteia. În cazul versetului precededent, deşi lucrurile stau la fel, cel puţin în partea finală, se observă urmarea textului latin. Astfel, „cu moarte veri muri" nu poate urma magh.: „Halalnac Halaláual halsz", ci lat.: „morte morieris"[222].

2.2.6.4. După cum s-a văzut din exemplele de mai sus, valoarea mărcilor este dată şi de faptul că, uneori, între *Vulgata* şi *Pentateuhul* lui Heltai apar unele diferenţe. Cu cît acestea sînt mai consistente, cu atît respectivele texte sînt mai particularizate şi, aşadar, mai apte în a dezvolta mărci cu pondere reală.

Astfel se pot considera situaţii precum: „Şi muri în cel oraşu dentîiu, care se chiiamă Hebron, în pămîntul Canaanului" (*Gen*., 23, 2), după: „es meg hala a fö varosba melly Hebronnac neuesztetic, Canaannac földebe" şi nu după: „et mortua est in civitate Arbee quae est Hebron in terra Chanaan";

> Ideea era că a murit în oraşul cel mai important, pe atunci, al Palestinei, în Kiriath Arba ('tetrapolis') al cărui nume alternativ era Hebron, oraş situat în Canan. De altfel, acesta este unul din oraşele biblice importante, aici fiind îngropaţi într-un spaţiu special rezervat, alături de Sara, Isac, Rebeca, Iacob, Lia, poate şi mulţi dintre fii lui Iacob, este unul dintre oraşele în care s-au stabilit cei care s-au întors din captivitatea babiloniană şi, în general, marchează mai multe evenimente importante din viaţa poporului evreu.

„Şi cănd vădzu ei zise: «Gloata lu Domnezeu aceasta» şi chiemă acel loc Mahanaim" (*Gen*., 32, 2), precum: „Es mikor latta volnà öket monda: Isiennec Serege ez. Es neueze aszt à helt Mahanaimnac" şi nu precum: „quos cum vidisset ait castra Dei sunt haec et appellavit nomen loci illius Manaim **id est Castra**"[223]; „Şi acolo feace o‹l›tariu şi puse numele acelui loc *în Vetheal*, derept aceaea cum acolo i se-au arătat lui Domnezeu, cănd fugiia de înaintea frăţini-său" (*Gen*., 35, 7), precum: „Es ot oltart epite, es neueze aszt à helt, *El Bethelnec*: Ezokaert hogy ot ielönt vala meg öneki az Isten, mikor az ö batya elött futna" şi nu precum: „aedificavitque ibi altare et appellavit nomen loci **Domus Dei** ibi enim apparuit ei Deus cum fugeret fratrem suum"; „Ce Lieei era ochii moi" (*Gen*., 29, 17), „De Leanac lágy szömei valanac", „sed Lia lippis erat oculis"[224]. Chiar dacă se observă uşor nuanţe şi posibilităţi deschise spre specificări care, însă, ar produce deplasări de sens doar pe unele dintre notele conceptului, atît timp cît cititorul nu identifică afecţiunea este tentat de fiecare posibilitate de înţelegere care îi este permisă de termenul utilizat în traducere[225].

2.2.6.5. Pe lîngă alte elemente relevante, în situaţiile de mai jos, denumirea lunii Paştelui este de natură să arate versiunea-model urmată de către traducătorul român: „Astădzi aţi ieşit afară *în luna grîului nou*" (*Ex*., 13, 4), după: „hodie egredimini *mense novarum frugum*", nu după: „Ma iöttetecki *Abib holnabba*"; „Sărbătoarea adzimelor să o ţineţi: în şapte dzile să măncaţi păine adzimă (în ce chip am poruncit voao) *în vreamea luniei lu Aviv*" (*Ex*., 23, 15), după: „A kouasztalan kenyér innepet meg ilyetec: Hét napig egyetec kouasztalan kenyeret (mikepen meg parancholla tü néktec) *Abib holnapnac ideiebe*", nu după: „sollemnitatem azymorum custodies septem diebus comedes azyma sicut praecepi tibi *tempore mensis novorum*"; „Praznicul azimelor să socoteşti: în şapte dzile adzimă să mănînci, cum eu ţie am poruncit, *în vreamea luniei dentăniu*, că *în luna primăvăriei* ai ieşit afară den Eghipet" (*Ex*., 34, 18), după: „sollemnitatem azymorum custodies septem diebus vesceris azymis sicut praecepi tibi *in tempore mensis novorum mense* enim *verni temporis* egressus es de Aegypto", nu după: „A kouasztalan kenyérnec innepet meg örizzed: Hétnapon kouasztalan kenyeret egyél (miképen teneked meg parancholtam) *Abib holnapnac ideiebe*: Mert *Abib holnapba* iöttélki Egiptusbol".

2.2.6.6. Sugestiv, în acelaşi sens, este şi cazul de sub *Gen*., 5, 1-2: „După aceastea întrară lăuntru Moisi şi Aron şi dziseră lu Faraon: «*Aceastea* dzice Domnul Domnedzeul lu Israil:'Lasă oamenii miei cum să facă

---

[222] Fireşte că, precum în multe alte situaţii, nu este de imaginat că, din întregul verset, doar acest segment urmează versiunea latină - deşi, atît timp cît nu se poate demonstra contrariul, chiar dacă urmează unei judecăţi care poate fi considerată schematică şi rigidă, această ipoteză nu poate fi înlăturată, cu atît mai mult cu cît alte exemple demonstrează tocmai un astfel de tip de compilaţie.
Aceleaşi valori, dar făcînd relaţia cu sursa maghiară, le au şi structurile: „cu moartea morţiei veri muri" (*Gen*., 20, 7), „halalnac halalaual halsz", „morte morieris"; „cu moartea morţiei va muri" (*Gen*., 26, 11), „halalnac halalaual hallyon", „morte morietur".

[223] Vezi şi: „Şi zise Iacov cînd văzu pre dînşii: «Tabăra lui Dumnezău aceasta»; şi numi numele locului aceluia Tabere" (BB).

[224] Vezi şi: „Aber Leas Augen waren ohne Glanz" (B.germ.), Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ Λείας ἀσθενεῖς, „Oculi autem Liae infirmi" (*Septuaginta*).

[225] Vezi mai sus, **2.5.**

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

jirtvă mie în pustie'». / *Şi el răspunse*: „Cine iaste Domnul, cum să audz *cuvîntul* lui şi să las Israil? Nu ştiu cine e Domnul şi pre Israil nu voiu lăsa", „Enekutana Moses es Aaron be mennec, es mondanac Pharaonac: **Igy** szol az WR, az Izraelnec istene: Bochasdel az én népemet, hogy innepet ilyen à pusztaba. / **Es mõda Pharao**: Kichoda **az az** WR, **kinec** *szauat* **kelyen hallanom**, es Izraelt el bochatnom? Nem tudom kichoda **az az** WR: *Izraelt sem bochatom el*", „post haec ingressi sunt Moses et Aaron et dixerunt Pharaoni *haec* dicit Dominus Deus Israhel dimitte populum meum ut sacrificet mihi in deserto / *at ille respondit* quis est Dominus ut audiam ***vocem*** eius et dimittam Israhel nescio Dominum et Israhel non dimittam". În mod cert, traducătorul *Paliei de la Orăştie* a citit ambele texte. În mod firesc, structuri şi elemente ale textului pe care nu a ales a-l urma i-au rămas în minte şi au putut exercita anumite presiuni, care au putut genera reflexe în traducerea sa. Acesta principiu general ţine de procesele neurale ale actului traducerii sau reproducerii atunci cînd două sau mai multe surse ajung să fie cunoscute de către o persoană. Alături de acest dat, după lectura textelor, înţelegerea conţinutului şi o primă producere (mentală) a unei forme româneşti a respectivului conţinut, traducătorul a ales una din cele două surse ca sursă principală. Alegerea aceasta e fost determinată de o serie de factori, dintre care, probabil, cel mai important a fost uşurinţa, urmînd acea sursă, de a edifica (pe acea cale, aşadar), în limba română, un text inteligibil, acceptabil formal, şi care să redea corespunzător respectivul conţinut. În acest caz, există cîteva elemente care pledează pentru textul latin. Astfel, magh. „igy szol" ar fi trebuit redat întocmai prin „aşa spune/zice"; ceea ce apare în textul românesc, însă, „aceastea dzice", se deduce întocmai din textul latin: „haec dicit". Începutul versetului următor, „şi el răspunse", poate fi rezultatul simplificării, al evitări unei reluări inutile - aşa cum se înregistrează, pe modelul deprins de la cele două surse, şi în alte situaţii. O asemenea extrapolare nu-şi are locul aici, atît timp cît, alături de magh: **Es mõda Pharao**, textul latin conţine chiar „at ille respondit" (traducere exactă a segmentului maghiar ar fi: „Şi spuse faraon"). Deşi conţine un mic element, care nu poate fi neglijat, dar care relaţionează textul românesc de cel maghiar, restul fragmentului este încă şi mai relevant. Alături de ceea ce apare în textul românesc şi în cel latinesc, segmentul: „Enekutana Moses es Aaron be mennec, es mondanac Pharaonac: Kichoda **az az** WR, **kinec** *szauat* **kelyen hallanom**, es Izraelt el bochatnom? Nem tudom kichoda **az az** WR: *Izraelt sem bochatom el*", s-ar reda, cel mai bine, prin: „cine este acel Domn, al cărui cuvînt să trebuiască să-l aud (ascult) şi pe Israel să-l las? Nu ştiu cine este acel Domn, şi nici pe Israel nu-l las". Alături de diferenţele destul de importante dintre cele două rînduri de texte, între textul maghiar şi cel românesc există doar o asemănare, cît se poate de slabă, de altfel: *cuvîntul* corespunde mai bine magh. *szau*, decît lat. *voce*. Totuşi, situaţia aceasta, care ţine de uzurile respectivilor termeni în cele trei limbi, poate fi evidenţiată comparînd şi alte locuri din text. O astfel de corespondenţă, mai ales într-un context care relaţionează atît de imperios *Palia de la Orăştie* de *Vulgata*, nu are prea mare valoare probatorie. Chiar acceptînd că termenul din textul românesc se datorează, ca reflex sau nu, textului maghiar, este clar că alegerea sa a fost impusă de cerinţele limbii române, mai exact, urmînd textul latin, traducătorul a respins termenul de acolo şi, căutînd un altul, a privit în mod firesc în celălalt text, unde a găsit un termen al cărui echivalent românesc se potrivea uzurilor limbii române într-o astfel de situaţie.

> Este evident că, într-o astfel de situaţie, nu este necesară o căutare reală, corespondentul corect din punct de vedere semantic, ceea ce conţinutul textului cere, apărînd. Faptul acest este probat şi de situaţia în care, căutînd în textul celălalt, traducătorul găseşte ceva, de asemenea, incompatibil cu uzurile limbii române. În acest caz, este evident că, înţelegînd textul sub aspect semantic, o astfel de căutare poate fi ridicolă, deoarece, atît timp cît limba în care se traduce, are capacitatea de a respinge un termen, deja este limpede, nu doar că are un altul pe care să-l utilizeze în acel tip de context, dar şi că termenul pe care îl preferă a ieşit deja la iveală în procesul de înţelegere a textului.

2.2.7. Deosebit de relevante pentru aflarea modelului urmat de către traducătorul *Paliei de la Orăştie*, precum şi în ceea ce priveşte concepţia sa asupra traducerii, alături de mijloacele sale de traducere, sînt acele situaţii în care, între textul latin şi cel maghiar există mari deosebiri, date de urmarea unor surse diferite. La acestea se alătură: a) situaţiile în care, fără a se putea arata că la baza celor două stau surse diferite, mai curînd datorită înţelegerii sau interpretării diferite a unor porţiuni de text, între cele două traduceri (*Vulgata* şi *Pentateuhul* lui Heltai) apar diferenţe la fel de semnificative, b) situaţiile în care unul dintre cele două modele nu conţine un segment, prezent în celălalt, c) situaţiile în care traducerea românească completează sau omite segmente care nu se află, sau se află, în ambele modele.

Cu excepţia greşelilor, totul derivă - într-un fel sau altul - dintr-un act conştient, deliberat, pe care în numim *opţiune*. Opţiunea pleacă de la principiile traducătorului asupra traducerii în general şi asupra traducerii concrete la care lucrează, trece prin constrîngerile limbii în care traduce şi, într-o anumită măsură, prin cele ale modelelor, şi are drept scop ultim obţinerea unui text inteligibil, clar, pentru cititor. Principiile traducătorului, pentru o astfel de traducere, nu pot depăşi anumite limite ale epocii şi decurg din rezultatele pe care aceasta le-a obţinut în astfel de întreprinderi. La acestea se pot adăuga, cel mult, elemente pe care traducătorul le-a observat sau dedus din lucrări similare, şi pe care şi le-a însuşit considerîndu-le aplicabile şi

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

potrivite pentru scopurile sale. Avînd mai mult de un model, presiunile dinspre model se diversifică, dar şi scad, totodată, sau pot fi evitate, mai ales cînd între modele există diferenţe. Precum se observă, opţiunea sau alegerea nu reprezintă un act lipsit de un cadru şi forţe determinative, ci o rezultantă a acţiunii anumitor factori care se ierarhizează. În acest fel, opţiunea, sau alegerea se încărcă de semnificaţii.

Exemplele care urmează au capacitatea de a oferi dovezi în mai multe direcţii. Întrucît ne interesează, în primul rînd, caracterul şi forţa de marcă a acestora, fără a neglija calea pe care aceste situaţii apar, cele de mai jos, ele se vor înşira conform semnificaţiilor pe care aceste cazuri le au, ca opţiuni, în cadrul opţional delimitat.

2.2.7.1. O primă categorie de situaţii se constituie pe baza diferenţelor dintre cele două versiuni model, fapt ce permite relaţionarea textului românesc de unul dintre cele două texte străine (maghiar sau latin).

2.2.7.1.1. Astfel de relaţii de apartenenţă devin evidente în situaţiile care urmează. Secvenţa „şi era timp de primăvară" (*Gen*., 48, 7), decurge din: „eratque vernum tempus", şi nicicum din: „egy szãtoföld hoszszanyira volnec" 'de lungimea unui cîmp arabil'.

> Termenul maghiar *szanto föld* mai apare în textul maghiar, sub *Gen*., 23, 9; 49, 29; 49, 30; 50, 13, cu referire la ogorul la al cărui capăt se află peştera pe care Avram a cumpărat-o de la Efron heteul, cînd a murit Sara. Termenul maghiar, care apare şi sub *Ex*., 22, 5-6, redat, cu consecvenţă, în latină prin *ager*, în limba română prin: *pămînt de arătură*, *sămănătură*, *holde*, se referă, aşadar, la un teren arabil, utilizat pentru culturi cerealiere sau, agricole, în general (nu se referă la vii, livezi etc.). În sfîrşit, termenul apare şi într-un verset pe care nici textul românesc, nici cel latin nu-l conţin: *Gen*., 49, 32. La acest cap, textele romane prezintă 32 de versete, v. 31 coincide cu cel din textul maghiar, iar v. 32 coincide cu v. 33 din textul maghiar, care are un verset în plus.

2.2.7.1.2. Secvenţa: „Pre carea când o ară fi văzînd Şikhem Heteuşi, ficiorul lui Hemor, carele era domn acelui ţinut" (*Gen*., 34, 2) reprezintă traducerea întocmai a magh.: „Melyet mikor latott volna Sikhem Heueus Hemornac fia, ki annac à tartomannac feiedelme vala". Textul latin fiind diferit în partea a doua: „quam cum vidisset Sychem filius Emor Evei princeps terrae illius", apropiindu-se de *Septuaginta*, unde Emor este numit ὁ Εὐαῖος[226].

2.2.7.1.3. De asemenea, ceea ce se înregistrează sub *Gen*., 6, 12: „Atunce căută Domnul spre pămînt şi, iaca, stricat era, că tot trupul era stricată calea sa spre pămînt" nu poate deriva din: „cumque vidisset Deus terram esse corruptam [227]omnis quippe caro corruperat viam suam super terram". În ciuda unor mici deosebiri, lipsite de putere relevantă, ceea ce apare în textul românesc este construit pe baza: „Es neze az Isten a Földre, es ime meg veszet vala: Mert minden Húss meg veszitette vala az ö Vtat a földen".

Acelaşi lucru este valabil şi pentru ceea ce apare sub *Gen*., 24, 50: „Aceasta de la Domnezeu iaste, derept aceaea nemică în aleanu-ţi nu putem grăi, neci bine, neci rău", „Ez Istẽtöl vagyon: Ezokaert semmit ellened nem szolhatunc, sem iót, sem gonoszt", faţă de: „a domino egressus est sermo non possumus extra placitum eius quicquam aliud tecum loqui".

> Segmentul acesta merită observat întrucît diferenţele dintre versiuni indică o exprimare care lezează logica. Ideea de redat, aşa cum se exprimă în textul ebraic, era: 'de la Dumnezeu a ieşit lucrul, noi nu putem a-ţi vorbi, nici în rău, nici în bine'. Alături de cele de mai sus, în alte versiuni se înregistrează: Παρὰ Κυρίου ἐξῆλθε τὸ πρᾶγμα τοῦτο· οὐ δυνησόμεθά σοι ἀντειπεῖν κακὸν ἢ καλόν, „A Domino exiit res haec: non poterimus tibi contradicere malum vel bonum" (*Septuaginta*), „Das kommt von HERRN, darum können wir nichts dazu sagen, weder Böses noch Gutes" (B.germ.), „The thing proceedeth from the LORD: we cannot speak unto thee bad or good" (B.engl.), „La chose vient de Yahvé, nous ne pouvons te dire ni oui ni non" (B.Jer.). După ce recunosc că cele spuse de slugă provin în mod real de la Dumnezeu, Bethuel şi Laban[228] observă inutilitatea oricărei dezbateri deliberative, fie ea în favoarea, fie în defavoarea cererii venite de la Avram. Avem a face aici cu un model de conduită: înţelegînd este voia lui Dumnezeu, omului nu-i mai rămîne decît să se supună şi să acţioneze în consecinţă[229]. Această idee nu apare astfel şi în mod limpede decît în *Vulgata*, în B.Jer. şi, eventual în B.engl. şi în B.germ. Caracterul soluţiilor din *Septuaginta* şi din textul maghiar pare a se datora, în primul rînd, sugestiilor din textul ebraic, unde דִּבֶּר 'a vorbi' apare într-un context care sugerează cu putere posibilitatea unei discuţii în contradictoriu[230]. Accentuarea, aşadar, a acestui aspect - aşa cum, pe urmele textului maghiar, apare şi

---

[226] Vezi şi „Şi când featele aceaste îndărăptu se înturnară la tatăl său, dzise tată-său: «Cum aţi *astădzi* aşa curund venit acasă?»" (*Ex*., 2, 18), precum: „Es mikor è leanyoc az ö attyokhoz tértenec volna, monda az ö attyoc: Hogy iöttetec *ma* ilyen hamar haza" şi nu precum: „quae cum revertissent ad **Raguhel** patrem suum dixit ad eas cur velocius venistis solito".

[227] Segmentul care începe în acest loc şi se încheie la sfîrşitul versetului se află între paranteze în ediţia de Carrières.

[228] De fapt, textul sugerează destul de clar şi chiar insistent că Laban a fost principalul actor din partea Rebecăi.

[229] Fireşte că acest model rămîne parţial, şiretul Laban încercînd ulterior să tergiverseze plecarea prea bruscă a Rebecăi şi, mai ales, în versetul 58, o va chema pe aceasta întrebînd-o dacă vrea să plece (nu în acel moment ori mai tîrziu, ci pur şi simplu dacă vrea să plece cu emisarul lui Avram).

[230] Surprinzătoare, dar numai într-o anumită măsură, este soluţia din *Septuaginta*: „Rânduiala aceasta vine de la Domnul. Noi nu putem să-ţi răspundem la un bine cu un rău", unde nici un comentariu ori vreo explicaţie nu prezintă

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

în textul românesc „nemică *în aleanu-ţi* nu putem grăi, **neci bine**, *neci rău*" - derivă dintr-o trăsătură intrinsecă (şi indispensabilă) a oricărei dezbateri, şi anume, conţine ca o condiţie sine qua non elemente de luptă a contrariilor (la nivelul opiniei, al nuanţei etc); de aici nevoia de simetrie a formei atinge exprimarea pleonastică.

2.2.7.1.4. O secvenţă precum cea de sub *Gen*., 31, 17: „(...) că în şase dzile au rodit Domnul ceriul şi pămîntul, ce în a şaptea dzi se odihni şi se înnoi", urmează: „Mert hat napon terömte az WR à Mennyet es à Földet: De à hetedic napon meg nyuguuéc, es meg vyula", ambele deosebindu-se la final de: „sex enim diebus fecit Dominus caelum et terram et in septimo ab opere caessavit".

2.2.7.1.5. Un model important, care ar fi putut constitui o cale de a observa şi deprinde căile şi limitele abaterii apare sub *Gen*., 13, 1: „Vine Avraam, derept aceaea, den Eghipet cătră amiazăzi, cu muiarea şi cu tot ce era a lui, Lot încă, cu el depreună", „Feliöve azokaert Abram Egyptusbol dél felé, feleséguel es mind auall a mi öue vala Lothis ö vele egyetẽbe", „ascendit ergo Abram de Aegypto ipse et uxor eius et omnia quae habebat et Loth cum eo ad australem plagam". Textul românesc dă semne ale unei forme de independenţă, dar din aceea cerută de necesara supunere faţă de micile presiuni ale propriei limbi (mai ales acolo unde aceasta îşi avea propriile structuri care exprimau conţinuturile în modalităţi optime). În felul acesta magh. *feliöve* (corespunzînd lat. *ascendit*) nu este redat prin *urcă* sau „merse (veni) sus", ci prin *vine*. Alături de întregul curs al versetului românesc, edificat pe seama celui maghiar, urmarea textului maghiar este marcată la final cu destulă pregnanţă. Acest verset se încheie în *Vulgata* prin: „ad australem plagam", de asemenea în textul lui Luther: „ins Südland". În *Septuaginta* apare εἰς τὴν ἔρημον, iar în textul ebraic apare :הַנֶּגְבָּה „spre miazăzi" (*Negueb*). Este vorba aici despre o porţiune pustie, deşertică (traducerea exactă apare în *Septuaginta*), situată între Egipt şi deşertul arabic, la sud de ceea ce va deveni teritoriul lui Israel (sens pe care termenul îl capătă treptat). Versetul maghiar nu se încheie astfel, căci este adaptat la cerinţele acelei limbi, corelate cu nevoile de înţelegere a textului de către cititor, în astfel de cazuri traducătorul maghiar manifestînd o mare autonomie faţă de textul ebraic. Aici secvenţa apare în prima jumătate a versetului: „Feliöve azokaert Abram Egyptusbol dél féle", ceea ce apare şi în PO: „Vine Avram derept aceaia den Eghipet cătră amiazăzi".

2.2.7.1.6. Avînd în vedere deosebirile dintre textul latin şi cel maghiar, raportate la felul în care se prezintă segmentul românesc corespunzător, versetul următor este, în mod vădit, construit pe baza versiunii maghiare: „Şi tot însul, cine rădica argint şi arame, aducea Domnului în dar. Şi toţi, la cine se afla lemn de setim, ducea pre slujba lu Domnedzeu, usebi-usebi pre toată lipsa" (*Ex*., 35, 24), „Es minden, à ki ezüstet es értzet emel vala fel, az WRnac hozza vala aiandokba. Es minden, à kinél Setimfa talaltatic vala, viszi vala az Isten szolgalatyanac külemkulemb szükségére", „argenti et aeris metalla obtulerunt Domino lignaque setthim in varios usus"[231].

2.2.7.1.7. O situaţie care ne pare a fi relevantă în ceea ce priveşte atitudinea traducătorului faţă de sursele sale apare sub *Ex*., 3, 14. Privind la textul românesc: „În acesta chip grăiaşte ficiorilor lui Izdrail: «Cine iaste tremease pre mine la voi»", alături de cel maghiar: „Ekepen szoly az Izrael fiainac: VAGYOC küldet engemet tü hozzatoc" şi de cel latin: „sic dices filii Israhel qui est misit me ad vos", în primul rînd se observă marea asemănare dintre acestea - firească, de altfel, avînd în vedere conţinutul textului. *Palia de la Orăştie* ar putea urma, aici, oricărei dintre cele două versiuni. Cu toate acestea, prin corespondenţa dintre „în acesta chip" şi *ekepen*, textul maghiar îşi arată contribuţia la PO. Dacă privim, însă, la sintagma care redă numele pe care Divinitatea i-l dezvăluie lui Moise, vom observa că rom. „cine iaste" redă lat. „qui est" şi nu magh. *vagyoc* '(eu) sînt'. Probabil că nu este nevoie de cunoştinţe speciale de teologie (pe care le putem presupune la cineva care se încumetase să traducă din textul sacru şi care reuşea foarte bine acest lucru) pentru a înţelege importanţa acestui loc al *Bibliei*. Fie că a urmat textul latin (pe care l-a făcut mai limpede prin precizarea sugerată de textul maghiar), fie că a urmat textul maghiar, traducătorul român a observat deosebirea dintre cele două soluţii şi a fost în situaţia de a alege[232]. În opinia noastră, această alegere semnifică o mai mare încredere în *Vulgata*, precum şi apartenenţa la o anumită concepţie asupra Divinităţii.

2.2.7.2. O altă categorie de situaţii se constituie pe baza prezenţei/absenţei unui segment de text din modelele străine, în comparaţie cu ceea ce apare în textul românesc.

---

chestiunea, nu se justifică opţiunea şi nu se dă de înţeles că autorii traducerii ar fi considerat că este vorba despre un punct care să necesite observarea atentă.

[231] Este de remarcat aici şi faptul că structura *usebi-usebi*, ca soluţie de redare (prin calc) a structurii *külembkulemb*, se alătură argumentelor care arată că acest segment urmează textul maghiar.

[232] Chestiunea nu beneficiază nici astăzi de o soluţie unitară în toate traducerile *Bibliei*. Unele surse pledează pentru una dintre soluţiile de aici, altele pentru cealaltă, alături de acestea existînd şi alte soluţii (cel puţin încă trei). În funcţie de încrederea mai mare acordată de către autorului traducerii uneia dintre sursele pe care le are la dispoziţie, precum şi în funcţie de concepţia sa filosofică asupra lui Dumnezeu, fiecare optează pentru o soluţie (sau doar înclină către ea) şi justifică. Lucrurile nu par a fi stat altfel în cazul traducătorului *Paliei de la Orăştie*.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

2.2.7.2.1. Un astfel de caz apare sub *Ex*., 20, 15, unde textul românesc conţine: „Nu fura", corespunzînd lat. „non furtum facies". Secvenţa aceasta lipseşte din textul maghiar. Faptul atestă nu doar că, aici, traducătorul român a urmat *Vulgata*, dar şi că, tot aici, procesul de consultare a celor două texte a fost cît se poate de minuţios, dublat fiind de atenţia celui ce consulta textele, precum şi de dispoziţia acestuia în a alcătui un text complet, la care cele două versiuni să contribuie din plin. Nu în fiecare situaţie care ar permite o astfel de constatare se întîmplă astfel, acesta fiind unul dintre punctele de neconsecvenţă (de acţiune sau de gîndire) ale autorului PO.

2.2.7.2.2. Sub *Gen*., 16, 12 apare: „mîna lui spre toţi şi va lăcui în aleanul a toţi fraţii". *Palia de la Orăştie* urmează aici versiunea maghiară: „At ö keze mindenec ellen, es minden ö attyafianac elenekbe lakic". Faţă de textul latin: „manus eius contra omnes et manus omnium contra eum et e regione universorum fratrum suorum figet tabernacula" sau de cel german: „seine Hand wider jedermann und jedermanns Hand wider ihn, und er wird wohnen all seinen Brüdern zum Trotz", textul maghiar prezintă omisiunea celei de-a doua părţi a caracterizării lui Ismael sau, mai degrabă, condensează versetul la modul reducţionist. Cazul poate pleda pentru comoditate (nu este de înlăturat ipoteza ca, pe porţiuni mici, atenţia traducătorului să se fi centrat pe unul dintre modele), dar şi pentru cauze mai greu decelabile (uneori, autorul traducerii dă semne că ar rîvni către brevitate).

2.2.7.2.3. Probabil că, uneori, astfel de diferenţe între textele model se datorau neatenţiei celor care întocmiseră respectivele versiuni. Cîteodată, faptul este uşor de sesizat, existînd şanse reale ca aceasta să fie interpretarea corectă a unor astfel de diferenţe. Privind lucrurile din această perspectivă, opţiunea traducătorului român către unul dintre cele două texte model devine de înţeles. Astfel par a sta lucrurile într-un caz precum cel de sub *Ex*., 21, 24-25: „Ochiu derept ochiu, dinte derept dinte, mănă derept mănă, *picior derept picior*, / Arsură pentru arsură, rană pentru rană, vănătare pentru vănătare", unde se urmează: „oculum pro oculo dentem pro dente manum pro manu *pedem pro pede* / adustionem pro adustione vulnus pro vulnere livorem pro livore", textul maghiar: „Szömet szömert, Fogat fogert, Kezet kézert, / égetest égetésert, Kéket kékert", avînd doar şase elemente, şi nu şapte, sfîrşitul v. 24 lipsind. Deşi studiul acestui cap din PO arată că, în linii generale, el provine, ca opţiune, din urmarea textului maghiar, prin astfel de exemple se observă că textul latin era urmărit verset cu verset, chiar dacă, uneori era folosit pentru completări sau pentru a valorifica formele de exprimare reuşite din perspectiva românei, aşadar ca text martor. Chiar astfel, însă, aportul versiunilor fiind succesiv (v. 21, 25 provin din latină, v. 26 din maghiară etc.), se înţelege că autorul traducerii româneşti lucra în mod susţinut depunînd toate eforturile pentru a obţine o traducere de calitate, care să valorifice atît cît îi permiteau nivelul şi potenţialul de dezvoltare al limbii române, nivelul şi potenţialul de înţelegere al cititorului şi, firesc, nivelul şi puterile proprii.

2.2.7.2.4. Sub *Gen*., 41, 17 apare: „Spuse faraon lu Iosif (visul dzicănd)", porţiunea din paranteze apare în textul maghiar, dar nu în *Vulgata*, şi nici în textul ebraic. *Septuaginta* permite, şi chiar îndeamnă la subînţelegerea unei secvenţe de tipul *dzicînd*. Paranteza din textul maghiar se adresează cititorului maghiar, în sensul că, avînd în vedere structura acestei limbi, era necesară o astfel de completare (cu toate acestea, este foarte probabil să fie vorba despre urmarea unui astfel de comentariu, întîlnit într-o versiune - poate comentată - a *Bibliei*, şi care se afla la dispoziţia traducătorului maghiar). Traducătorul român a introdus conţinutul parantezei în text.

Acelaşi tip de observaţie poate fi valabil şi pentru segmente foarte mici. Astfel, sub *Gen*., 10, 8, sintagma „putearnic bărbat" pare a reda „hatalmas firfiu", deoarece textul latin prezintă doar *potens*.

> Lipsa de certitudine, în acest caz, este dată de faptul că termenul latin putea induce apariţia unei precizări precum cea din textul românesc. Deşi termenul acesta este utilizat, în *Palia de la Orăştie* ca atribut al lui Dumnezeu, el mai apare cu referire la Nimrod [*Gen*., 10, 8, care era „putearnic vînătoriu" (*Gen*., 10, 9), „hatalmas Vadaszo", „robustus venator"], dar apare singur sub *Gen*., 6, 4, unde are o întrebuinţare specială: „Şi era în acealea dzile uriaşi sau *putearnici* spre pămînt (...) aceia era *putearnici* din veac bărbaţi vestiţi", „VALANAC kedig az idöbe Oriasokis á Földen (...) ézec közzül Eröss es Neuezetes Firfiac é vilagon"[233], „gigantes autem erant super terram in diebus illis (...) isti sunt *potentes* a saeculo viri famosi". Precum se vede, glosa în text aparţine traducătorului român şi are rolul de a preciza, pentru destinatarul PO, un anumit termen în context. Din acest ultim motiv, este greu de crezut că, la doar cîteva capuri, acelaşi traducător grijuliu faţă de destinatarul operei sale, riscă să introducă o confuzie, adică, după ce făcuse o glosă explicativă în text, să solicite cititorul şi termenul printr-un nou sens.

2.2.7.2.5. În încercarea de a traduce corect un text, orice traducător observă că poate urma două căi de bază: fie încearcă urmărirea literei textului, fie încearcă redarea conţinutului textului. În ambele situaţii pot apărea abateri, de grad minor, urcînd pînă la cele inadmisibile, care pot privi aspectul pe care nu se edifică

[233] Sensul segmentului final din textul maghiar este: 'printre (dintre) aceştia puternici şi vestiţi bărbaţi pe pămînt', ceea ce indică şi faptul că textul romînesc îl urmează pe cel latin.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

traducerea (litera sau spiritul textului) şi pot ajunge pînă la a afecta textul în întregul său. Deşi nu se poate arăta că traducătorul *Paliei de la Orăştie* ar neglija forma textului, întrucît principala sa grijă merge către obţinerea unui text uşor inteligibil pentru destinatar, se poate susţine că această traducere este una care, în primul rînd, se edifică prin încercarea de a face transparent conţinutul textului. Firește, există situaţii în care traducătorul, foarte probabil datorită neînţelegerii textului, în conjuncţie cu lipsa mijloacelor pe care limba română i le oferă - pe fondul unui exerciţiu traductologic insuficient -, se arată ca urmînd cu fidelitate aspectul formal al textului. Avînd în vedere faptul că traducerea urma unei lecturi prealabile a ambelor versiuni model[234], se poate observa că situaţiile în care textul românesc redă forma unuia dintre cele două modele, dar fără a putea genera, în limba română, un conţinut acceptabil, nu sînt date de orientarea traducătorului către aspectul formal al textului, ci, aparent paradoxal, de orientarea acestuia către conţinutul textului. O categorie destul de bine reprezentată cuprinde situaţiile în care traducătorul îşi construieşte textul intervenind pentru a face felurite mici completări care au rolul de a explicita pentru cititor, creînd astfel diferenţe minore faţă de versiunile model. Avînd aceste mobiluri, traducătorul nu poate fi considerat ca neglijent[235] sau promovînd abaterea. Este vorba despre nişte acţiuni deliberate care urmăresc scopul mai sus menţionat. În sfîrşit, foarte important este faptul că, urmărind permanent două versiuni care, în plus, prezintă, una faţă de cealaltă, destule deosebiri de tot felul, traducătorul român observă şi aplică această modalitate de acţiune, inspirîndu-se, în primul rînd, din respectivele modele. Datorate grijii pentru cititor, situaţiile care urmează arată şi că traducătorul român dobîndise, prin observaţie şi exerciţiu, ştiinţa utilizării instrumentelor de exprimare, în chipul modelelor sale.

Destul de reprezentativ pentru felul în care acţionează traducătorul român se arată a fi un caz precum: „Tot oarece se clăt‹ea›şte şi oarece viază” (*Gen*., 9, 3), după: „Minden valami mozog es valami él”, spre deosebire de: „et omne quod movetur et vivit”. Ceea ce este deosebit de important într-un astfel de exemplu, este faptul că, observînd cu nenumărate prilejuri relaţiile dintre textul latin şi cel maghiar, remarcînd gradul diferenţelor, precum şi nivelul de asemănare dintre cele două versiuni, traducătorul român învaţă astfel tehnica nereluării anumitor elemente. Situaţia este confirmată şi de cazul următor: „Că printru sîngele trupurilor voastre sta-voiu *băsău* sau în alean, şi pre toate jigăniile sta-voiu *băsău*, printru viaţa omului încă şi pre rudele lui” (*Gen*., 9, 5), care redă: „Mert a tü testeteknec vereyert *boszszut* álloc, es minden vadakon meg állom a *boszszut*: Az Embernec életeyert *boszszut* álloc mindẽ Emberen, még attyafian is”[236]. După cum se vede, finalul versetului românesc nu mai repetă sintagma *a sta în băsău*, deşi textul maghiar o conţine. Neprocedînd mereu în acelaşi fel se vede, nu atît lipsa unui comportament unitar, cît dorinţa de a oferi receptorului o traducere în limba sa, o versiune inteligibilă, în care variaţia expresiei şi evitarea monotoniei fac textul mai atractiv. Tot în direcţia grijii pentru cititor pledează şi glosa internă, inexistentă în versiunile model: „sau în alean”[237].

2.2.7.2.6. Sub *Gen*., 8, 6 apare: „Şi deaca trecură 40 de zile, deschise fereastra spre corabie, ce era el făcut” alături de: „cumque transissent quadraginta dies aperiens Noe fenestram arcae quam fecerat” şi de: „Negyuen nap vtán meg nyita Noe a Bárkanac ablakat, mellyt chinalt vala”. Situaţia arată că traducătorul român învăţase deja că, pentru a-şi împlini nevoile referitoare la relaţia cărţii cu cititorul şi cu auditoriul, nu este strict necesar să traducă cuvînt cu cuvînt (motiv pentru care numele *Noe* lipseşte, solicitat fiind un minor efort de înţelegere din partea receptorului).

2.2.7.2.7. Mult mai profundă ne apare implicarea traducătorului în *Gen*., 8, 7: „Şi slobodzi un corb a zbura, care ieşi şi nu se turnă pînă nu secară apele spre pămînt”. În textul latin apare: „dimisit corvum qui *egrediebatur* et non revertebatur donec siccarentur aquae super terram”, în versiunea maghiară apărînd: „es egy Hollot bochataki: *Melly idestoua iara*, mind addig, mig elszaradanac a vizec a földröl”, ceea ce corespunde mai bine textului ebraic: וַיֵּצֵא יָצוֹא וָשׁוֹב, adică: „(acesta) zbură încoace şi încolo”[238]. *A zbura* din

[234] Această lectură avea rolul de a conduce la înţelegerea corectă şi amănunţită a textului, la observarea mijloacelor de expresie care ar fi fost compatibile cu posibilităţile limbii române şi cu cele de înţelegere ale cititorului, şi care ar fi putut, eventual, oferi modele.

[235] Există, ce-i drept, de-a lungul PO, cîteva situaţii care trebuie considerate ca rezultate ale neglijenţei, ori ca greşeli de traducere. Acestea, însă, se adună sub un procent mai mult decît rezonabil.

[236] Textul latin corespunzător este următorul: „sanguinem enim animarum vestrarum requiram de manu cunctarum bestiarum et de manu hominis de manu viri et fratris eius requiram animam hominis”.

[237] Pentru situaţia acestor glose, dar şi a gloselor, în general, v. Al. Gafton, *După Luther*, p. 196-268.

[238] În traducerea lui Luther apare: „und ließ einen Raben ausfliegen; der flog immer hin und her, bis die Wasser vertrockneten auf Erden”. Privind la textul grecesc: καὶ ἀπέστειλε τὸν κόρακα. Καὶ ἐξελθὼν οὐκ ἀνέστρεψεν ἕως τοῦ ξηρανθῆναι τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς γῆς, se vede că soluţia de aici diferă radical de precedenta. Totuşi, soluţia *Vulgatei*, pare mai curînd una de compromis, la nivel formal conţinînd o negaţie care nu există în textul ebraic („non

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

textul românesc, aşadar, este o precizare a traducătorului român, textele latin şi maghiar prezentînd forme ale unui verb de deplasare utilizat mai ales pentru animale terestre, care se deplasează aproape exclusiv prin păşire şi nu pot zbura. Mai este de remarcat şi prezenţa negaţiei duble, populare.

2.2.7.2.8. Pe aceeaşi linie merge şi *Gen*., 7, 21: „Şi se strică tot trupul ce se leagănă spre pămînt, pasările, şi vitele, dobitoacele, în jigănii, şi oameni", care urmează versiunea latină: „consumptaque est omnis caro que movebatur super terram volucrum animantium bestiarum omniumque reptilium quae reptant super terram universi homines", versiunea maghiară fiind, precum cea a lui Luther, mai directă: „Es minden Húss meg hala, melly a földen iár vala, a Madarakba, a Barmakba, a Vadakba, mind azokba, kic mozognac é földẽ, es minden Emberekbe"[239]. După cum se observă, rom. *a se strica* nu poate reda magh. *hal* 'a muri', ci lat. *consumo*, de asemenea, rom. *a se legăna* redă lat. *movere* şi nu magh. *jár* 'a umbla, a merge'. Fără a fi singular acest procedeu, PO prezintă o abatere destul de însemnată de la litera textului (atît latin, cît şi maghiar), căci nu mai explicitează caracteristica fundamentală a reptilelor, aceea de a se tîrî pe pămînt. Gestul de a omite această caracteristică poate fi interpretat ca unul de independenţă faţă de litera textului sacru şi faţă de traducerile model, în vederea adecvării la uzurile limbii române. Cu toate acestea, este vorba, mai curînd, despre un caz în care traducătorul a considerat că cititorul ajunge la înţelegere, fără a mai fi necesară respectiva precizare[240].

2.2.7.2.9. Structura: „muierile ficiorilor lui" (*Gen*., 7, 13), faţă de: „*tres* uxores filiorum" şi de: „az öfiainac *harom* Felesegiuel", comparată cu secvenţa corespunzătoare din textul maghiar 'ale feciorilor săi trei soţii' se arată a fi lipsită de precizarea, nenecesară (întrucît, în acelaşi verset, numele fiilor lui Noe fuseseră deja menţionate), a numărului soţiilor fiilor lui Noe.

2.2.7.2.10. Invers, sub *Ex*., 12, 37: „bărbaţi pedestri, fără pruncii *şi muierile*", faţă de: „gyalog firfiac, gyermeknekül" şi „peditum virorum absque parvulis", textul românesc aduce o completare, se pare, necesară din perspectiva traducătorului[241].

2.2.7.2.11. Există cîteva situaţii în care, într-un sens, traducătorul român interpolează, el construindu-şi versiunea prin introducerea în text a unor glose, prezente în textul maghiar. Astfel, secvenţa: „Sfîrşitul anului, amu, în luna lu septe‹m›v‹r›ie. Chiamă, derept însă, sfîrşitul anului pentru ce atunce se obărşaşte creaşterea poamelor şi culesul lor" nu apare în textul latin, sau în cel ebraic. De fapt, este o glosă explicativă, a textului maghiar, care urmează versetului 16 de sub *Ex*., 23.

> Deosebit de important, la acest caz, este faptul că traducătorul român nu are nici o reţinere în a-şi lua libertatea de a interveni atît de masiv în textul biblic (posibilitatea unei confuzii între textul biblic şi cel al glosei nu se poate avea în vedere nici măcar sub aspect teoretic). De asemenea, încercările sale de a lămuri cititorul se produc nu neapărat atunci cînd această posibilitate există, dar mai cu seamă atunci cînd traducătorul consideră necesar acest lucru[242].

2.2.7.2.12. La fel se petrec faptele sub *Ex*., 17, 15: „Şi Moisi feace oltariu, şi chiemă acela cu acest nume: Domnul Nişi, amu: «Caută Domnului steagul mieu»". Pe marginea textului maghiar: „Es moses oltart epite, es neueze aszt è néuel, WR Nissi" sînt glosate cele două interpretări uzuale ale textului ebraic: „(Nissi) azaz, énzazlõ, auagy, én felmagasztalom", de unde traducătorul PO o alege pe prima şi o introduce in text[243].

---

revertebatur"), dar care trimite către *Septuaginta*, la nivelul sensului general, prezentînd aceeaşi imagine a unui corb rătăcitor dar nu pierdut.

[239] „Da ging alles Fleisch unter, das sich auf Erden regte, an Vögeln, an Vieh, an wildem Getier und an allem, was da wimmelte auf Erden, und alle Menschen".

[240] Cu toate acestea, trebuie menţionat că, alături de o situaţie precum „jiganii vii" (*Gen*., 1, 20), unde este vorba despre „reptile animae viventis", în magh.: „Chuszo Maszo eleuen Allatokatt", sau *jigănii* (*Gen*., 1, 30), corespunzînd lat. *reptilia* şi magh. *férget*, în alte locuri apare acelaşi cuvînt dar cu un sens mult mai generic: *jigănii* (*Gen*., 1, 24), adică: „animam viventem", în magh.: „èlö Allatokatt", culminînd cu locul în care Adam dă nume tuturor animalelor de pe pămînt: „că oare cum au chemat Adam toate jigăniile aşa li-e numele" (*Gen*., 2, 19), „omne enim quod vocavit Adam animae viventis ipsum est nomen eius", „Mert valamint neuezneye az Ember az élö állatokatt, a lenne neuec". Există, însă şi situaţii încărcate de ambiguitate, cea mai semnificativă fiind cea de sub *Gen*., 3, 1: „Şi şarpele era mai alnic de toate jigăniile pămîntului", „ES A Kegyo rauazb vala minden mezei Vadnal", „sed et serpens erat callidior cunctis animantibus terrae".

[241] Este evident că la exod au participat, în afară de barbaţii al căror număr se dă, nu doar copiii, ci şi femeile, lucru nemenţionat în mod explicit în celelalte texte. Avînd, însă, în vedere, că acest lucru nu putea scăpa nici celor ce au scris textul ebraic, nici tuturor traducătorilor care au urmat, fiind o chestiune de logică elementară, dintr-o perspectivă mai severă, această precizare poate fi considerată ca o imixtiune a unui traducător în text.

[242] Ceva mai jos, după versetele 18 şi 19 mai apar astfel de glose în text, pe care, însă, traducătorul român nu le mai ia în seamă.

[243] În textul latin, acest verset are următoarea înfăţişare: „aedificavitque Moses altare et vocavit nomen eius Dominus exaltatio mea dicens".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

2.7.2.13. În sfîrşit, o situaţie oarecum aparte apare sub *Ex*., 6, 20, verset care ne informează că: „Amraam luo muiare Iohavet, cea soră mai mică a tătîni-său, şi născu lui pre Aron şi pre Moisi şi Mariia". În textul ebraic, în cel maghiar, în *Vulgata*, ca şi în alte traduceri precum cea a lui Luther, ediţia regelui Iacob, unele ediţii ale *Septuagintei*, acest verset nu pomeneşte nimic de Mariam. Adaosul apare în unele ediţii ale *Septuagintei*[244]. Cu toate acestea, ar fi exagerat să punem apariţia sa în PO pe seama contribuţiei unei asemenea ediţii, în contextul în care o astfel de consultare ar fi singura.

Într-un astfel de caz nu se pune problema locului din care traducătorul român ar fi luat informaţia, întrucît aceasta intră în categoria celor larg cunoscute, mai cu seamă pentru cineva solicitat să traducă textul biblic[245]. Ceea ce poate frapa este faptul că traducătorul român, deţinînd informaţia, s-a hotărît să o introducă în text. Cu toate acestea, privind PO în ansamblu, observăm că acest caz nu este singular. Există şi alte cîteva prilejuri (menţionate şi discutate în prezentul studiu) în care traducătorul român, dotat cu anumite cunoştinţe, le introduce în text, „întregindu-l" şi oferind cititorului informaţii complete, probabil încercînd - de cîte ori este posibil, şi pentru lucrurile mai importante - să nu-l contrarieze pe acesta sau dorind să nu-l solicite prin oferirea treptată de informaţii parţiale.

Privind lucrurile din perspectivă traductologică, introducerea acestei informaţii aici se constituie într-o interpolare. Am introdus exemplul de mai sus în această categorie deoarece considerăm că există şanse de a fi reală ipoteza ca, dobîndind această cunoaştere în urma lecturii cărţii *Numerii*, pe fondul constatării că, atît textul latin, cît şi cel maghiar, prezintă elemente lipsă, traducătorii români să nu fi fost conştienţi de faptul că interpolează, dorinţa lor fiind doar aceea de a „completa" textul în locul respectiv, crezînd că această informaţie este prezentă în textul original, dar că traducerile pe care ei le aveau la dispoziţie doar o omiseseră. Deşi, în acest context, nu este cu neputinţă ca traducătorii PO să fi consultat şi alte traduceri ale *Bibliei* (spre exemplu o ediţie a *Septuagintei* care conţinea respectiva informaţie), credem că acest lucru este mai puţin probabil deoarece, astfel, ar fi fost şanse reale ca încrederea în versiunile latină şi maghiară să se fi tulburat destul de grav. Întrucît faptele relatate în *Exod* se petrec acum, în *Numerii* fiind doar evocate, este mai firesc să presupunem că această completare (în spiritul unei ordini naturale) a fost făcută cu toată naivitatea, numai pentru a „restabili" un segment de text care „lipsea" din locul său firesc.

2.2.7.2.15. Oarecum invers de aceste situaţii, apar acele în care traducătorul român omite secvenţe care apar în modelele sale. Nu este mereu lesne de arătat cauza pentru care se întîmplă astfel. Uneori, secvenţa lipsă din textul românesc nu apare decît în una dintre cele două versiuni. În acest caz ar fi naiv să credem că, mereu, faptul s-ar datora urmării celeilalte versiuni (deşi se întîmplă, uneori, ca traducătorul PO să compileze pe baza modelelor sale, spre a obţine o versiune „îmbogăţită"). Alteori, omisiunea se datorează simplei neatenţii.

Astfel de situaţii pot fi ilustrate cu ajutorul unor exemple precum: „Numai în pămîntul Gojenului, iuo era feciorii lu Izdrail" (*Ex*., 9, 26), dar: „Chac Gozẽ földebe à hol az Izrael fiai valanac, *nem lö köesö*", „tantum in terra Gessen ubi erant filii Israhel *grando non cecidit*". Secvenţa nu are cum să se subînţeleagă, doar un efort în direcţia aceasta ar putea completa carenţa din textul românesc. Probabil că este rezonabil să considerăm că, dacă traducătorul ar fi vrut să evite finalul versetului, l-ar fi încheiat cumva (caz în care efortul putea fi mai mare decît simpla propoziţie cerută de modelele străine). De aceea, credem că avem a face cu o banală omisiune datorată neatenţiei.

Apoi: „Nu te teame, că Domnezeu au ascultat glasul porobocului" (*Gen*., 21, 17), care se abate de la: „Ne fely: Mert az Isten meg hallota a gyermec szauat, *ott a holl vagyon*", „noli timere exudivit enim Deus vocem pueri *de loco in quo est*", caz în care cele spuse pentru exemplul precedent îşi păstrează valabilitatea.

2.2.7.2.16. Sub *Ex*., 6, 7 secvenţa omisă se află la interiorul versetului şi este mai amplă: „Şi voiu priimi pre voi să fiţi oamenii miei, şi voiu fi Domnedzeul vostru ce am adus pre voi de robiia eghipteanilor", faţă de: „Népemme is fogadlac tüteket es tü Istẽdtec leszec, *hogy meg tudgyatoc, hogy én vagyoc tü WRatoc Istenetec*, ki kiuittelec tüteket Egiptusnac terheböl", respectiv: „et adsumam vos mihi in populum et ero vester Deus *scientisque quod ego sim Dominus Deus vester* qui eduxerim vos de ergastulo Aegyptiorum".

> De asemenea în: „Şi Răveca zise lui Isac: «Urîiu viiaţa mea printru featele lui Het, carele sănt ca featele cestui pămînt, ce aş folosi cu viaţa mea»" (Gen., 27, 46), dar: „Es Rebecca mõda Isaaknac: El vntam éltömet à Hethnec

[244] Nu este sigur dacă sulurile ebraice de încredere conţineau şi numele surorii lui Moise şi Aaron. De aceea, unii exegeţi consideră că interpolarea aparţine autorilor *Septuagintei* sau urmaşilor imediaţi ai acestora.

[245] Locul în care aceasta apare întocmai se află sub *Num*., 26, 59. De altfel, încă din *Ex.*, în cîteva rînduri, apare, în mod explicit, o soră a lui Moise, precum şi numele acesteia. În plus, nu trebuie uitat că avem a face cu o traducere care afirmă în *Prefaţă* că a acoperit respectiva carte biblică. Chiar dacă nu avem nici o dovadă că, la momentul apariţiei *Prefeţei* (ori după aceea), respectivii traducători traduseseră deja *Numerii*, nu ar fi deloc hazardat să considerăm că această carte le era cunoscută. Felul în care apare completarea arată clar că ea decurge dintr-o lectură a unui segment precis (*Num*., 26, 59), astfel valorificat, aşadar din cunoaşterea textului biblic.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

leanyi miatt. *Ha Iacobis feleséget veszen à Heth leanyi közzül*, kic olyanac mint è földnec leanyi, mitt hasznalnec életemmel?", respectiv: „dixit quoque Rebecca ad Isaac taedet me vitae meae propter filias Heth *si acceperit Iacob uxorem* de stirpe huius terrae nolo vivere".

2.2.7.2.17. Situaţia următoare, în care *Vulgata* urmează textul ebraic, în vreme ce textul maghiar omite partea finală a versetului ne arată că şi alte traduceri (cea maghiară, de data aceasta) pot prezenta omisiuni, importante ca întindere, ale unor segmente de text biblic. Într-un anumit sens, putem considera greu explicabile astfel de situaţii. Totuşi, oricîtă importanţă i s-ar acorda unui text, actului de traducere, contractului sau obligaţiilor traducătorului, se observă că tehnica de lucru (caracterizată, mai ales, prin lipsa unor revizii succesive, temeinice şi metodice), aşadar un element de natură ştiinţifică, rămîne să deţină ponderea ce mai importantă în cadrul unui act, în cele din urmă, ştiinţific. Secvenţa evidenţiată în: „Toate carăle lui faraon şi gloata lui aruncă în mare, *aleşii capetele lui de dinainte cufundă-i în Marea Roşie*" (*Ex*., 15, 4) lipseşte din: „Pharaonac minden szekeret es sereget à Tengerbe vetette", şi îşi datorează prezenţa în PO textului latin: „currus Pharaonis et exercitum eius proiecit in mare, *electi principes eius submersi sunt in mari Rubro*".

2.2.7.2.18. Situaţia de sub *Gen*., 1, 28: „Şi Domnezeu blagoslovi ei şi zise lor: «Creaşteţi şi vă înmulţiţi şi împleţi pămîntul şi biruiţi el şi domniţi pre pasările ceriului şi a tot fierilor ce se leagănă spre pămînt»" este o probă a lecturii ambelor versiuni, a urmării uneia dintre acestea, dar fără a avea prea multă atenţie distributivă. Textul latin era: „benedixitque illis Deus et ait crescite et multiplicamini et replete terram et subicite eam et dominamini piscibus maris et volatibus caeli et universis animatibus quae moventur super terram", iar cel maghiar: „Es az Istẽ meg álda öket, es monda önekic az Isten: Gyümölchözzetec es sokasodyatoc es tölchetekbe a földet, es vegyétec birodalmatoc ala: Es vralkodgytoc valo Halakom, es az égi Madarakon, es minden élö állaton, ki maszkal a Földen". Se observă că versiunea românească urmează textul latin („et ait" şi nu „es monda önekic az Isten" pentru „şi zise lor" faţă de: 'şi le spuse lor Domnul'; *se leagănă* redă mai curînd „quae moventur" decît „ki maszkal" 'se tîrăşte', dar şi: 'umblă/ţopăie de/pe ici-colo', 'hoinăreşte'), dar se omite „piscibus maris". Omisiunea pare a se datora faptului că, în dreptul formei *biruiţi*, traducătorul român redă o notă, existentă în textul maghiar, dar foarte probabil compilată din ambele texte[246]. Cînd se reîntoarce la text, neatenţia îl va duce pe traducător ceva mai înainte. Nu sînt probe care să ateste operarea unei omisiuni voite, adică o revizie a textului maghiar, cu *Vulgata* în faţă, sau invers.

2.2.7.2.19. Mult mai puţin definit apare segmentul de sub *Ex*., 27, 4: „Aşa ca o mreaje şi pre patru cornure, patru belciuge de arame", faţă de: „Chinaly rosteltis értzböl, olyant mint egy halo, es à négy szegere négy értz karikat" şi de: „craticulamque in modum retis aeneam per cuius quattuor angulos erunt quattuor anuli aenei". În acest caz, îndemnul de la început, acela de a face şi o mreajă din aramă, nu mai apare în textul românesc, unde ar fi trebuit să apară ceva de genul: „fă şi o reţea din aramă, ca o mreajă (...)". Exemplele de pînă acum cuprind situaţii pentru care se poate spune că se datorează mai degrabă neglijenţei, neatenţiei, decît unui calcul (fie el şi greşit), adică unei acţiuni deliberate. Este vorba despre omisiuni ale unor segmente care nu puteau lipsi (nici din punct de vedere gramatical, nici sub aspect semantic) dintr-o traducere corectă. În ultima situaţie, s-ar putea argumenta - dar foarte slab - în direcţia unei acţiuni deliberate spre concentrarea textului. Cu toate acestea, în acest caz pare a fi vorba, mai curînd despre un soi de *homoeoteleuton*, decît despre un soi de *false recollection*.

2.2.7.2.20. Aceasta, însă, apare sub *Gen*., 7, 17-19: „Atunce vine potopul 40 de zile pre pămînt şi înmulţiră-se apele şi rădicară corabiia (...) / (...) şi o înălţa în sus spre apă. /(...) / Aşa crescură apele tare spre pămînt (?) şi acoperiră-se toţi mu‹n›ţii înalţi de supt tot ceriul". Alături de un astfel de segment, versiunea maghiară prezintă: „Es iöue az Özönuiz negyuen napig é földre, es a vizec meg áradanac, es a Barkat felemeléc s'a föld fölett viselec. / Es a vizec el hatalmazánac, es igen meg neuekedenec é földen, vgyannyera, hogy a Barka láb vala a vizeken. / Es a vizec olly igen eláradanac, hogy minden magas Hegyec mind az egész ég állat befedeszteténec". În textul latin, situaţia este următoarea: „factumque est diluvium quadraginta diebus super terram et multiplicatae sunt aquae et elevaverunt arcam **in sublime a terra / vehementer inundaverunt et omnia repleverunt in superficie terrae porro arca** ferebatur super aquas / et aquae praevaluerunt nimis super terram opertique sunt omnes montes excelsi sub universo caelo".

La o primă privire, se poate spune că această compoziţie nu pare a se datora unei neatenţii ori neglijenţe, şi că ar fi mai probabil să avem a face cu o rezultatul unei neînţelegeri reale a textului de tradus. În fapt, fie că a înţeles perfect textul, dar, din motivele sale, a considerat a fi nenecesar transferul, în textul românesc rezultat, a acestui tip de informaţie, fie că traducătorul a considerat că ar fi greşită sau inutilă repetarea unor

[246] Nota din textul maghiar nu corespunde celei din textul românesc decît în porţiunea finală: „A földis ebe szolgalyon tünektec, teremchẽ es adgyon", faţă de: „Biruiţi, amu, oarece am făcut pre pămînt al vostru să fie, *pămîntul încă slujască, rodească şi dea voao*". În ediţiile care prezintă comentarii, acesta este unul dintre locurile comentate.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

segmente pe care le considera a fi (cvasi)identice - caz în care hotărăşte să facă o mică sinteză unde să redea o singură dată membrii, dar mai cu seamă ideea celor două versete[247] -, abaterea de la modele este aproape sigur deliberată.

Deşi este foarte probabil ca principalul text urmat aici să fi fost cel latin, este limpede că traducătorul român a consultat şi textul maghiar. Ştiind că textul latin a folosit traducătorului maghiar, marea apropiere dintre cele două texte nu pare a-l fi convins însă, astfel că a considerat că are a face cu un soi de *false recollection*, motiv pentru care a amendat secvenţa. Secvenţa în discuţie începe prin a spune că: 'Pe pământ s-a instalat potopul timp de 40 de zile'. Această informaţie de bază, prin care cititorul este pus în temă, evidenţiindu-se şi că Divinitatea şi-a ţinut cuvîntul întocmai, apare în textul românesc: „Atunce vine potopul 40 de zile pre pământ". În celelalte texte, conţinutul este redat astfel: „Es iöue az Özönuiz negyuen napig é földre" 'şi veni potopul pentru (timp de) 40 zile pe pământ', „factumque est diluvium quadraginta diebus super terram". Versetul 17 se încheie arătînd că: 'Apele se înmulţiră şi ridicară arca deasupra pământului'. Citind, însă, în continuare, se pare că traducătorul român consideră că textele model prezintă elemente de redundanţă.

Faptul acesta este greşit, deoarece, prin: „Es iöue az Özönuiz negyuen napig é földre, es a vizec meg áradanac, es a Barkat felemeléc s'a föld fölett viselec. / Es a vizec el hatalmazánac, es igen meg neuekedenec é földen, vgyannyera, hogy a Barka láb vala a vizeken. / Es a vizec olly igen eláradanac, hogy minden magas Hegyec mind az egész ég állat befedeszteténec:", respectiv prin: „factumque est diluvium quadraginta diebus super terram et multiplicatae sunt aquae et elevaverunt arcam in sublime a terra / vehementer inundaverunt et omnia repleverunt in superficie terrae porro arca ferebatur super aquas / et aquae praevaluerunt nimis super terram opertique sunt omnes montes excelsi sub universo caelo", se redă întocmai ceea ce apare în textul ebraic. După enunţul prin care începe versetul 17 (apariţia potopului), textul ebraic conţine cîteva enunţuri prin care - într-o gradaţie evidenţiată cu ajutorul unor perspective tot mai lărgite - începe o prezentare a unei imagini grandioase a flagelului: 'Apele se înmulţeau ridicînd arca deasupra pământului (de la pământ). / Apele creşteau şi se înmulţeau foarte mult, făcînd arca să plutească deasupra apei. / Apele creşteau pe pământ încît fără acoperiţi toţi munţii cei înalţi de sub cer'.

Citind aceste cîteva versete, traducătorul român pare a nu sesiza[248] că este vorba despre o tehnică a descrierii unei acţiuni de amploare, dar sesizează aparenta redundanţă de formă şi de conţinut. Privind la ceea ce - prin comparaţie cu ceea ce era de redat - apare în textul românesc: „Atunce vine potopul 40 de zile pre pământ şi înmulţiră-se apele şi rădicară corabiia şi o înălţa în sus spre apă. / Aşa crescură apele tare spre pământ(...) / (...) şi acoperiră-se toţi mu‹n›ţii înalţi de supt tot ceriul", se observă că secvenţa este coerentă şi nu pierde în totalitate gradaţia. Privind la secvenţa lipsă: „factumque est diluvium quadraginta diebus super terram et multiplicatae sunt aquae et elevaverunt arcam **in sublime a terra / vehementer inundaverunt et omnia repleverunt in superficie terrae porro arca** ferebatur super aquas / et aquae praevaluerunt nimis super terram opertique sunt omnes montes excelsi sub universo caelo".

Datorită segmentării în versete a textului, precum şi datorită deselor repetiţii care îl caracterizează (acestea avînd diferite funcţii, motive şi caracteristici, toate trei reale, necesare, importante sau dimpotrivă, false, inutile, banale) tentaţia de a urma versetele, de a face din acestea nişte unităţi de lucru se impune. Eforturi anevoioase, constante şi mereu conştientizate pot cu greu elibera cercetătorul de această constrîngere. În această situaţie este de înţeles pierderea gradaţiei dezvoltate în mod coerent în cele cîteva versete. De regulă, acest pas devine premisă pentru finalizarea greşelii[249].

2.2.7.3.1. În sfîrşit, merită menţionate aici cîteva cazuri în care apar greşeli de traducere, unele în măsură să conducă la sursa urmată. Sub *Ex*., 13, 9 apare: „Derept aceea fie în semn în mâna ta şi pre pomeană înaintea *oamenilor* tăi". În celelalte texte nu apare ceva care să îndreptăţească termenul subliniat: „(...) ante *oculos* tuos", „(...) à te *szömeid* elött".

Situaţia se repetă sub *Ex*., 13, 16: „Fi-va, derept aceea, ca şi un semn în mâna ta, derept pomeana înaintea *oamenilor* tăi, prence au adus Domnul în mână putearnică pre noi afară den Eghipet", dar: „Es ez legyen iegyül à te kezedbe, es emlekezettül a te *szömeid* elött, hogy az WR hatalmas kezel hozotki münket Egiptusbol", respectiv: „erit igitur quasi signum in manu tua et quasi adpensum quid ob recordationem inter *oculos* tuos eo quod in manu forti eduxerit nos Dominus de Aegypto".

---

[247] Ceea ce poate însemna şi că, obosit de desele reluări care caracterizează nu doar *Geneza* şi *Exodul*, ci întreg *Pentateuhul*, traducătorul român a considerat că poate interveni în text, o traducere ca a sa fiind suficientă pentru înţelegerea textului de către receptor.

[248] În cazul în care a sesizat, ceea ce este la fel de acceptabil, înseamnă că intervenţia sa viza eliminarea prezentării datorită caracterului ei „poetic", spre a oferi un text care să nu facă apel la alte experienţe ale receptorului decît cele ale oricărui participant la actul lingvistic comun.

[249] Vezi şi **3.3.15.**

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Cele două cazuri indică urmarea, de către traducătorul român, a versiunii maghiare. Astfel, precum în alte limbi, în maghiară, datorită faptului că termenul pentru 'ochi; privire; vedere; imagine', *szöm* (*szëm*), participă la felurite sintagme în care are o valoare metaforică sau metonimică, desemnînd, mai ales, o fiinţă umană, el a putut fi folosit şi singur cu acelaşi sens. Situaţia este asemănătoare cu cea a subst. *obraz*, termen care apare în vechile traduceri româneşti, cu valoarea, calchiată din textele slave, 'persoană, individ'. Fireşte, în cazul din PO, avem a face cu un calc semantic, fără a fi vorba şi de un împrumut lexical. În cazul subst. *obraz* aveam a face cu un cuvînt împrumutat din slavonă, care, în traduceri, a putut fi utilizat şi cu unul dintre sensurile pe care el le avea acolo: 'persoană'. Circumstanţele acestea nu schimbă nicicum situaţia: traducătorul *Paliei de la Orăştie* consideră că, în context, magh. *szöm* trebuie să aibă sensul 'persoană, om', fiind vorba despre o metonimie.

2.2.7.3.2. Mult mai puţin limpede este situaţia care apare sub *Ex*., 13, 5: „Şi când va fi ducînd lăuntru pre tine Domnul în pămîntul cananeilor şi heteilor şi amoreilor şi a heveilor şi evuzeilor, pre carele au giurat părinţilor tăi cum să dea ţie acest pămînt curătoriu cu lapte şi cu miiare, *slujbeei aceasta leagea acestor dzile sfinte în ceastă lună*". Alături de aceasta, pentru segmentul subliniat, în textul maghiar apare: „(...) Meg tarch eszt é chelekedetet ezenholnapba", pentru acelaşi segment, textul latin prezentînd: „(...) celebrabis hunc morem sacrorum mense isto". Deşi o astfel de greşeală este aproape de neconceput la un traducător care, la tot pasul, se arată a fi atent şi, mai ales, bun cunoscător al latinei, se pare că situaţia se datorează unei greşeli de traducere a textului latin, pe fondul neînţelegerii textului biblic. De aceea, secvenţa *slujbeei aceasta leagea acestor dzile sfinte în ceastă lună*, apare ca redînd „întocmai" „celebrabis hunc morem sacrorum mense isto", unde verbul a fost luat ca un genitiv, *hunc* a fost redat prin *aceasta*, *morem* prin *leagea*, *sacrorum* prin *sfinte*, *în ceastă lună* redînd *mense isto*. Rămîne obscură provenienţa secvenţei „acestor dzile", ea nefiind justificată nici de textul latin nici de cel maghiar[250]. Dacă ar fi tradus textul maghiar, mult mai simplu, ar fi fost aproape imposibil să apară vreo dificultate, deoarece era de tradus 'Să ţii (respecţi) acest ritual în această lună'. În acest context rămîne, pentru noi, de neînţeles cum de traducătorul nu a reuşit să înţeleagă ceea ce era de tradus.

Următoarele două situaţii ar putea lămuri întrucîtva cazul precedent. Sub *Gen*., 10, 10, redînd conform textului maghiar: „Es az ö birodalmanac kezdeti vala Babel", traducătorul român notează în text: „Şi ţinutul lui începutul era Vavel"[251]. Se pare că avem a face aici cu unul din puţinele cazuri de neatenţie sau de neînţelegere (pe fondul, evident, al neconsultării textului latin)[252], cînd traducătorul român redă cuvinte care nu reuşesc să închege un sens, ori sensul cerut.

La fel par a se petrece faptele sub: „A scobi pietri, şi a le încheia într-aur, cu măiestrie a ciopli leamne şi a face tot fealul de lucrul", „Köuet metzeni es be foglalni, Mesterséggel faragni fakat, es chinalni mindenféle müuet", „marmore et gemmis et diversitate lignorum". Compararea celor trei versiuni arată, în acest loc, un text românesc rezultat al unui soi de compilaţie, căci apar elemente care lipsesc unui model, alături de elemente împrumutate din celălalt model. Faptul acesta se constată pe fondul existenţei unor diferenţe semnificative între rezultatele traducerii versiunilor, acestea date de conceptualizări şi exprimări în felul fiecărui sistem. Fără ca sistemul limbii române să impună constrîngeri, segmentul respectiv îşi arată provenienţa, mai ales prin coprezenţa aceleiaşi greşeli în PO şi în textul maghiar.

2.2.7.3.3. Secvenţa de sub *Gen*., 33, 8: „Cum să aflu milă *la Domnezeu*" prezintă o greşeală care ar putea aparţine textului maghiar, unde apare „Hogy kegyelmet talalnec az én *WRamnal*". În mod sigur, fiind vorba despre Esau, pe care Iacob vrea să-l înduplece numindu-l *stăpîn* - chiar dacă textul maghiar prezenta majuscule (acesta ar putea fi un argument în favoarea opiniei că greşeala are ca punct de plecare textul maghiar) -, traducătorul român putea sesiza şi discerne corect adevăratul sens al magh. WR. Dacă traducătorul maghiar poate fi scuzat în măsura în care, folosind termenul WR 'domn' nu trebuia decît să nu utilizeze majusculele (pe de altă parte, nefiind singura situaţie în care textul maghiar foloseşte astfel majuscula, se poate crede şi că traducătorul textului maghiar nu făcea o astfel de diferenţiere între sensurile termenilor), prin caracterul „explicativ", PO comite o greşeală (din neatenţie sau ca urmare a unui raţionament). Este posibil ca versetul 10 să fi jucat un rol important la conturarea acestei soluţii. Pe de altă

[250] Desigur, ea poate reprezenta o completare a traducătorului, una plauzibilă şi care dă coerenţă întregului fragment. Cu toate acestea, dificultatea în care, astfel, s-a văzut pus ar fi trebuit să-l facă să recitească ceea ce avea a traduce, intensificînd efortul de înţelegere a textului.

[251] Ceea ce trebuia redat prin „şi începutul ţinutului (stăpînirii) său (sale) era Babel". În textul latin apare: „fuit autem principium regni eius Babylon".

[252] Dacă nu cumva, cauza neînţelegerii textului maghiar (poate oboseala accentuată sau vreun factor perturbator) a făcut ca obişnuita lectură paralelă a celor două modele să fie inutilă sau întreruptă.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

parte, situaţia are toate premisele (majusculele din textul maghiar) pentru a se repeta sub versetul 15, ceea ce nu se mai întîmplă (vezi şi *Ex*., 21, 4: „Iară să i-au *domnu*-său dat lui muiare (...)", unde se redă magh. *WR*[253].

2.2.7.3.4. Este dificil de arătat cărui fapt i se datorează greşeala de la finalul *Gen*., 10, 32: „Din aceştea întinseră-se oaminii pre pămînt, *pămîntul apeei*", pentru: „(...) in terra post diluvium", respectiv: „(...) a földen az özön viz után", deci *pămînt* apare în loc de: *potopul*, iar un *după* anterior este omis.

Analiza traducerii PO arată că autorul acesteia aplica tehnica urmăririi constante a celor două versiuni, latină şi maghiară, uneori urmînd o anumită versiune, alteori compilînd, iar alteori adaptînd textul conform cerinţelor limbii române, presupuselor nevoi ale cititorului, sau conform propriilor concepţii. În cazul acestui verset, putem avea prea puţine certitudini fundamentate ştiinţific, dat fiind fondul posibilităţilor extrem de reduse pe care acesta le oferea. Deşi se poate afirma că autorul PO a luat termenii subliniaţi din versiunile respective, nici acest fapt, nici restul versetului nu pot realmente demonstra că traducătorul român a urmat neabătut vreunul dintre cele două texte. Oricum ar fi procedat, rezultatul traducerii ar fi fost acelaşi, în sensul că, urmînd una sau alta dintre cele două versiuni (iar abateri nu se constată), rezultatele nu ar fi fost diferite. Este o situaţie care ne arată că analiza traducerii furnizează dovezi nu doar asupra surselor unei traducerii, ci ne învaţă destul de multe în ceea ce priveşte însuşi actul traducerii.

---

[253] Se înregistrează aici un comportament pe cît de caracteristic multor texte vechi româneşti (manuscrise şi chiar tipărituri), pe atît de neînţeles din perspectivă actuală. Sînt foarte numeroase situaţiile în care o greşeală comisă într-o parte a textului nu reapare mai jos, într-un context similar sau identic, dar şi invers: un context bine tradus, ceva mai jos, cînd reapare, poate deveni un caz de greşeală! Pe fondul înregistrării şi a situaţiilor în care, cu certitudine, traducătorul şi revizorul operează corecturi, singura posibilitate raţională, nu doar din perspectiva actuală, ar fi aceea ca acest tip de incoerenţă să se datoreze cel mai puţin lipsei deprinderii de a opera corecturi, aproape la fel de puţin neatenţiei, cel mai mult lipsei de familiarizare cu textul.

Lucrul aceste este cît se poate de înţeles dacă ne gîndim la faptul că acei bilingvi şi poligloţi erau bilingvi şi poligloţi mai mult de tip natural decît de tip cultural. Chiar atunci cînd poliglosia lor era dobîndită cultural - ne referim, mai cu seamă, la greacă şi la limbile slave vii, pentru spaţiul moldovenesc şi cel sudic, respectiv la maghiară, germană şi latină, în spaţiul transilvan -, exerciţiul deosebit de intens al respectivelor limbi conducea foarte uşor la mutaţii care făceau ca tratamentul şi rangul de care beneficiau respectivele limbi, la nivelul mentalului şi al abilităţilor acelui vorbitor, să conducă la înlocuirea limbii materne.

Apoi, aceşti învăţaţi dobîndeau accesul la text printr-o altă limbă decît cea maternă, ceea ce înseamnă că nu aveau nevoie de a echivala anumite structuri cu cele ale limbii materne (de multe ori lipsită de structuri compatibile cu cele cerute de textul de tradus), dar şi că, în aceeaşi calitate de bilingvi şi poligloţi de tip natural, înţelegerea textului nu atingea nivele de profunzime şi de mare nuanţare (mai ales întrucît lipsea efortul de a ajunge la sensuri, care erau ca şi apercepute şi intuite la simpla lectură). Dacă acest lucru era suficient pentru un nivel de cuprindere normală a textului, atunci cînd, totuşi, se punea problema traducerii, situaţiile care, în mod normal, cereau analize suplimentare aveau de suferit pierderi de sens sau chiar neînţelegeri. Din această perspectivă, este deosebit de ilustrativă comparaţia între felul în care românii traduceau din slavonă cu cel în care românii traduceau din maghiară. În general, textele din ambele limbi sînt bine traduse. Greşelile, însă, care apar la traducerea unui text slavon sînt, în mod obişnuit, de alt tip decît cele care apar la traducere unui text maghiar. Primele sînt greşelile celui care a învăţat cu ajutorul cărţilor, rareori greşeala fiind potenţată sau datorată aspectului vorbit, în vreme ce, textul tradus din maghiară cunoaşte mai cu seamă greşeala datorată intervenţiei cunoştinţelor, cît se poate de practice şi de active, ale vorbitorului, şi mult mai rar datorată punerii la contribuţie în mod greşit sau în situaţii nepotrivite a cunoştinţelor achiziţionate prin învăţarea conştientă, după lectură, a limbii maghiare. Spre exemplu - ţinînd seamă de caracterul sacru al textelor de tradus şi de concepţiile din epocă asupra unor astfel de texte - pătrunderea în textele româneşti a anumitor structuri calchiate după slavonă sau greacă, dar nepotrivite în limba română, constituie rezultatul imposibilităţii de a găsi echivalente acceptabile. Faptul acesta se datorează unui traducător lipsit de exerciţiul practicării respectivei limbi pe cale orală. Dimpotrivă, acest lucru nu se constată la traducătorii de maghiară, tocmai pentru că aceştia sînt bilingvi în sensul că vorbesc curent atît maghiara, cît şi româna. Aceştia, însă, pot încerca să aducă în limbă structuri care funcţionează foarte bine în maghiară, care reflectă deosebit de nuanţat un gînd sau o stare şi care, acelor vorbitori, le par a fi nu doar nişte achiziţii fericite, ci şi compatibile structural cu româna.

Aşadar, lipsa de familiarizare cu textul pare a fi cauza majoră a unor astfel de situaţii, deoarece un element, o structură, un sens care permit mai multe nuanţe şi interpretări, care prezintă mai multe posibilităţi de redare, prezintă mari şanse de a genera în egală masură acele posibilităţi mai cu seamă în situaţia în care respectivul element, respectiva structură ori respectivul sens nu sînt fixate în conştiinţa utilizatorului limbii, într-un anumit fel şi cu o anumită valoare.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

3. Capitolului precedent a încercat să stabilească şi să pună la încercare metodele prin care s-ar putea găsi cele mai valide argumente ce ar indica sursele şi modelele textului românesc, măsura în care această traducere permite şi impune stabilirea unor relaţii de filiaţie între un anumit model şi sine. În mod firesc, s-a creat astfel şi prilejul de a observa nu doar gradul de funcţionalitate şi de relevanţă al argumentelor de acolo, ci şi faptul că sursele *Paliei de la Orăştie* sînt reprezentate de *Pentateuhul* lui Heltai şi de *Vulgata*. De asemenea, s-a observat că *Palia de la Orăştie* este nu doar rezultat al urmării succesive a celor două modele menţionate, dar, în măsuri diferite, şi rezultat al compilaţiei, precum şi al unor libertăţi asumate de către traducătorul român, ambele plecînd de la asimilarea celor două modele.

Următoarele paragrafe se concentrează pe găsirea, prezentarea şi discutarea unor exemple din aceste patru categorii, demonstrînd că *Palia de la Orăştie* are *Vulgata* ca model (**1**), dar şi *Pentateuhul* lui Heltai (**2**), că este o traducere de tip compilatoriu (**3**), dar şi cu elemente în care autorul ei se manifestă liber (**4**).

În primele două paragrafe ale acestui capitol vom înşira exemple prin care se întăresc şi nuanţează argumentele celor două categorii. Cu toate că aceste exemple dovedesc acelaşi lucru (PO s-a edificat cu contribuţia textului latin, respectiv cu a textului maghiar), este de menţionat că între diferitele exemple (toate demonstrînd acelaşi lucru) există deosebiri în ceea ce priveşte amplitudinea lor, elementele şi aspectele pe care le folosesc şi evidenţiază, precum şi forţa lor argumentativă. Întrucît cercetarea felului în care a fost făcută această traducere şi a felului în care s-a constituit *Palia de la Orăştie* ne-a condus către anumite concluzii, exemplele care urmează au rolul de a demonstra doar că textul latin, respectiv cel maghiar participă la edificarea PO şi încearcă să expună modalităţile în care actul traducerii s-a petrecut. Totodată, datorită faptului că, în paragraful precedent, s-a insistat asupra varietăţii tipurilor de situaţii, în cele ce urmează - fără a evita să reflectăm această varietate -, vom ilustra cu exemple mai ample ca întindere procesele care au însoţit, dar şi care au participat la constituirea actului traducerii.

Subliniem încă o dată că avem a face cu un text care decurge dintr-o traducere de tip compilatoriu. Chiar dacă apar versete întregi care se pot pune fără dificultăţi pe seama unuia dintre cele două modele (indiferent care)[254], vom prezenta, în continuare, acele elemente care atestă că modelele maghiar şi latin sînt cele pe a căror bază se edifică PO. Cu alte cuvinte, situaţiile care se înşiră mai jos nu constituie altceva decît nişte exemple care arată că autorii PO au recurs atît la textul maghiar, cît şi la cel latin, pe care le-au consultat urmărindu-le pe anumite porţiuni. Rolul acestor exemple este doar de a arăta care sînt sursele PO şi nu care dintre cele două versiuni a fost urmată. De aceea, relaţia PO cu *Pentateuhul* lui Heltai arată că acesta a fost sursă a textului românesc. Relaţia PO cu *Vulgata* arată că şi aceasta din urmă a fost sursă a textului românesc. PO, însă, rămîne o compilaţie.

Atunci cînd textul românesc nu rezultă ca o consecinţă a unui act compilatoriu, ci se edifică prin urmarea uneia dintre cele două versiunui model, este importantă găsirea mărcilor care demonstrează provenienţa textului românesc. În unele situaţii, deşi textul latin (respectiv cel maghiar) diferă, mai mult sau mai puţin sensibil şi consistent, de textul maghiar (respectiv de cel latin), în general, acele diferenţe sînt rodul modalităţilor de abordare a unuia şi aceluiaşi text de către traducători diferiţi. Alteori, diferenţele dintre cele două surse străine decurg din diferenţele existente între textele care s-au aflat la baza *Vulgatei*, respectiv la baza *Pentateuhului* lui Heltai. Fără a cunoaşte exact ce grupe de texte se află la baza textului ebraic de la baza *Vulgatei* şi de la baza *Pentateuhului* lui Heltai, urmărind asemănările şi deosebirile dintre textul latin şi cel maghiar, putem accepta că, sub aspectul acestei surse, cele două aveau destule elemente în comun. În plus, ambele texte au, printre surse, texte care decurg, în mod direct, din textul ebraic (*Septuaginta*, respectiv *Biblia* lui Luther)[255]. Mai mult, *Vulgata* însăşi a constituit unul dintre textele consultate în vederea edificării textului maghiar. În acest context, numeroasele suprafeţe de asemănare şi chiar de identitate dintre textul latin şi cel maghiar, sînt punctiform întrerupte de elemente care creează neindentitate ori asemănările dintre cele două se reduc sever.

Avînd, aşadar, în vedere că nu toate deosebirile ţin de sursele textelor de la baza PO, se constată că sistemele lingvstice ale limbilor latină, respectiv maghiară, interacţiunea acestora cu limba română, precum şi remanenţa unor modele din aceleaşi limbi străine, apoi, luarea în considerare a cititorului, aspectul literar

[254] Fără a lipsi, astfel de situaţii nu sînt prea des întîlnite în PO.

[255] Diferenţele dintre *Pentateuhul* lui Heltai şi *Vulgata* nu stau mereu în diferenţele dintre textele secundare de la baza acestora, ci şi în sursele ebraice ale celor două traduceri. Astfel, dincolo de faptul că una dintre sursele *Vulgatei*, *Septuaginta*, este mai aproape de *Pentateuhul* samaritean, sau de elementul de apropiere dat de faptul că, începîndu cu capul 19, *Exodul* este, în general, construit pe texte generate de riguroasa tradiţie sacerdotală, se evidenţiază numeroase elemente care indică mai multe grade de combinare în textele ebraice a tradiţiilor iahwistă, elohistă şi sacerdotală. Aici se află una dintre principalele cauze aparente ale deosebirilor de la baza traducerilor care decurg din textul ebraic.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

avut în vedere, constituie factori de influenţă în măsură să genereze deosebiri între două texte care, pe o anumită porţiune, în fapt, se edificau urmînd aceeaşi sursă. Alături de precedentele, stau deosebirile generate de diferenţele dintre sursele urmate. În cele ce urmează, vom observa aceste două categorii, încercînd să ilustrăm, cu ajutorul lor, felul în care textul românesc îşi găseşte şi utilizează modelele. Dat fiind caracterul larg al acestei împărţiri, la interiorul fiecărei categorii astfel delimitate apar situaţii variate, mai mult sau mai puţin apropiate unele de altele. Ceea ce le uneşte este felul în care cazurile concrete cu care s-a ilustrat se raportează la sursă.

3.1. Sursa latină. În continuare, vom prezenta exemple în măsură să relaţioneze textul românesc de cel latin, paragraful următor ocupîndu-se de situaţiile de natură să relaţioneze textul românesc de cel maghiar.

3.1.1.1. Un prim exemplu din prima categorie apare sub *Gen*., 2, 20: „*Şi chiemă Adam cu numele a lor toate* jigăniile, şi toate paserile ceriului, şi toate fierile pămîntului; ce lui *Adam* nu se află agiutor *aseamenea lui*", ceea ce corespunde lat.: „*appelavitque Adam nominibus suis cuncta* animantia et universa volatilia caeli et omnes bestias terrae *Adam* vero non inveniebatur adiutor *similis eius*", în vreme ce, în textul maghiar, găsim: „**Neuet ada** annakokaert **az Ember** mindenféle Baromnac, es Egi Madárnac, es mindenféle mezei Vadnac. **Az Ember**ecnec kedig nem talaltatic vala Segitö, **ki környüle volna**", ceea ce s-ar putea reda prin: 'Nume dădu acelora omul, tuturor dobitoacelor, şi păsărilor cerului şi tuturor sălbăticiunilor pămîntului. Omului, însă, nu i s-a găsit ajutor care să-i fie alături'. Textul românesc merge, în întregime, după cel latin. Pe porţiunea de început, se observă cum ambiguitatea termenului latin se transferă şi în textul românesc (de altfel, această modalitate de a reda verbul numirii nu era străină limbii române, căci şi traducerile româneşti după slavonă înregistrează aceeaşi situaţie)[256], ceea ce indică urmarea textului latin, deoarece, în textul maghiar, situaţia nu se întîlneşte. Traducătorul român redă lat. *cuncta*, *universa*, *omnes* prin *toate*, în vreme ce, în textul maghiar termenul corespundent (*mindenféle* 'tot felul de' = 'toate') nu apare decît la capetele enumerării[257]. Totodată, magh. *kedig*, în mod regulat redat în PO prin *iară*, are drept corespondent în textul românesc conj. *ce*, care corespunde mai curînd lat. *vero*.

În sfîrşit, trebuie remarcat finalul, unde apare o diferenţă importantă între cele trei texte. Faţă de textul latin: „non inveniebatur adiutor similis eius", redat întocmai în PO prin: „nu se află agiutor aseamenea lui", textul maghiar se edifică altfel, sensul 'asemenea, potrivit' fiind redat printr-un soi de incursiune în concept, în fapt o expresie idiomatică maghiară: „nem talaltatic vala Segitö, ki *környüle* volna", asemănătoare cu ceea ce apare în textul german: „die um ihn wäre" şi urmînd textul ebraic: כְּנֶגְדּוֹ, ceea ce s-ar reda prin 'potrivit lui'. În acest punct, textul latin renunţă la urmarea celui ebraic şi face o echivalare a formulei expresive, precum în *Septuaginta*, unde apare: ὅμοιος αὐτῷ.

Acesta este încă un loc în care traducerile se împart în două mari categorii: cele care urmează textul ebraic (acesta conţinînd expresii idiomatice, felurite structuri expresive puternic legate de mijloacele şi modurile de exprimare ale ebraicei) şi cele care, în astfel de situaţii, preferă utilizarea unor echivalenţi semantici proprii sau mai aproape de limba în care se traduce şi inteligibili pentru cititor. Înţelegînd că modalitatea aceasta de a traduce nu caracterizează în mod absolut nici unul dintre cele două grupuri, ci că, pe anumite porţiuni de text şi, mai ales, în unele situaţii, ea poate fi de natură să caracterizeze (secvenţial şi alternativ) traducerile, observăm că, în acest caz, textul grecesc şi cel latin preferă echivalarea, cel protestant

---

[256] Alături de situaţii precum cele de sub FA, 9, 41: „Deade mîna ei, rădică-o, *chemă* svintele văduo şi puse-o viă" (CB), „Şi deade ei mîna de o rădică ia, *chemă* sfintele văduo şi o puse ia vie" (CP) sau de sub FA, 10, 7-8: „Deca se duse îngerul cela ce grăi lu Cornilie, *strigă* doi de şerbii săi şi voinici buni, curaţi, de slujitorii lui / şi spuse loru totu, tremease ei întru Iopiă" (CB), „Şi ca se duse îngerul ce grăiia lu Cornilie, *chemă* doi şerbi ai săi şi un voinic dulce-cinstit de slujitorii lui şi spuse lor tot, de-aci tremise ei întru Iopia" (CP), unde vb. *a chema* are valori precum 'a striga', a apela', apar şi cazuri precum: „Crezu Avraam lu Dumnezău şi meni-se lui întru dereptate şi soţu Zeului *chemă-se*" (*Iac*., 2, 23, CB), „Credzu Avraamu lu Dumnedzeu şi se meni lui în dereptate şi soţu lu Dumnedzeu *meni-se*" (CV), „Crezu Avraam lu Dumnezeu şi se meni lui în dereptate şi soţ lu Dumnezeu *se zice*" (CP), unde vb. *a chema* are valoarea 'a (se) numi', după cum se observă şi din verbele utilizate în textele paralele, precum şi din context.

[257] Elementul acesta este important deoarece constituie unul dintre numeroasele prilejuri în care traducătorul român are ocazia nu doar de a urma un text traducîndu-l, ci şi de a urmări un model, de a învaţa de la acesta procedee de traducere şi de a-şi însuşi tipare de acţiune. Acest comportament se dezvoltă mult mai bine în situaţia în care traducătorul are în faţă mai mult de un model. După ce localizează diferenţele pe care le observă între modelele sale, traducătorul înţelege că există posibilitatea de a traduce, chiar un text sacru, fără ca aceasta să genereze neapărat, în diferitele limbi, texte „identice". Această mică libertate observată şi asumată apoi este deosebit de importantă în actul traducerii, deoarece, pe lîngă numeroase greşeli, ea generează şi soluţii fericite. Astfel se poate ajunge la redarea - în respectiva formă particulară a limbii în care se traduce - fără pierderi a conţinutului din textul de tradus. Tot aici se încadrează şi acele situaţii în care conţinutul poate ajunge ca, prin intermediul formei particulare, să atingă un grad ridicat de adecvare, relativ la căile de conceptualizare caracteristice limbii în care se traduce.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

preferînd traducerea întocmai. De altfel acest tip de comportament este, de regulă, caracteristic *Septuagintei*[258].

3.1.1.2. Urmarea versiunii latine este atestată de *Gen*., 2, 2-3: „*Şi împlu* Domnedzeu în a şaptea zi *lucrul său ce făcu*; şi odihni în a şaptea dzi de toate lucrure ce era făcut. / Şi blagoslovi a şapte dzi şi sfinţi ea, căce că în aceaia era odihnit *de toate lucrurele sale, ce Domnedzeu rodi şi făcu*" unde se redă, pas cu pas, *Vulgata*: „*conplevitque* Deus die septimo *opus suum quod fecerat* et requievit die septimo ab universo opere quod patrarat / et benedixit diei septimo et sanctificavit illum quia in ipso cessaverat *ab omni opere suo quod creavit Deus ut faceret*". Deşi foarte asemănătoare cu versiunea latină, versiunea maghiară diferă sensibil de aceasta: „*Es* eképen **vegezé el** az Isten Hetedic Napon **az ö Chinalmanyat**, **mellyet chinal vala**, es meg nyuguuec a Hetedic Napon, minden ö chinalmanyatol, kit chinal vala. Es meg álda az Isten a Hetedic Napot, es meg szentöle ötett: miert hogy eyen nyugott vala meg **minden ö chinalmanyatol, mellyet terömte az Isten, es chinala**", ceea ce s-ar putea reda astfel: 'şi în felul acesta încheie Dumnezeu în a şaptea zi creaţia sa, pe care o făcuse, şi se odihni în a şaptea zi de toată creaţia sa pe care o făcuse. Şi binecuvîntă Dumnezeu ziua a şaptea şi o sfinţi pe ea: căci în aceasta se odihni de toată creaţia sa pe care o crease Dumnezeu şi o făcuse'.

3.1.1.3. Tot simpla comparare a ceea ce apare sub *Gen*., 2, 10 arată că versiunea latină este în mod clar aleasă aici: „Şi un riu iase den locul dulceţiei spre udarea raiului, ce se împarte acela pre patru capete" urmează: „et fluvius egrediebatur de loco voluptatis ad inrigandum paradisum qui inde dividitur in quattuor capita" şi nu: „Es Edenbol Folyouiz iõ vala ki a Kertnec neduesitesére, es ott oszlic négy fö Vizre". Textul maghiar s-ar reda mai curînd prin: 'şi din Eden o apă curgătoare ieşea spre udarea grădinii, şi acolo se despărţea în patru ape principale (sau *de căpetenie*)'. Alături de corespondenţa dintre sintagme şi termeni, în aceeaşi direcţie pledează şi înfăţişarea pe care întregul verset o are.

Termenul pentru 'paradis' necesită unele observaţii. În primul rînd, se remarcă faptul că, deşi are prilejul, precum şi unele motive, traducătorul român nu împrumută termenul *paradis*[259] din textul latin. Faptul acesta este deosebit de semnificativ, furnizînd unele premise importante şi cu valoare de certitudine pentru cercetarea noastră privitor la comportamentul pe care traducătorul îl face vizibil, în ceea ce priveşte sursele sale. Sub *Gen*., 2, 15 apare „raiul dulceţiei", pentru lat. „paradiso voluptatis", în maghiară apărînd „Eden Kert"; apoi: *rai* pentru lat. *paradis*, şi magh. „eden Kert" mai apare sub Gen., 2, 9 şi *Gen*., 2, 16. Alături de sintagma „locul dulceţiei", de sub Gen., 2, 10, este de remarcat şi sintagma „raiul dulceţiei" de sub *Gen*., 2, 8, unde se redă astfel lat. „paradisum voluptatis", şi nu magh. „Eden kert". Cazurile acestea arată că traducătorul român evită forma din textul latin (sursă nedeclarată în *Prefaţă*), care ar fi arătat oricui, şi fără nici un dubiu, că textul latin a fost implicat în traducerea PO. Neştiind că termenul *Eden* este de provenienţă ebraică şi, poate, şi datorită faptului că a considerat că acesta nu ar spune nimic receptorului român, a preferat un termen cunoscut, *rai*, care, în plus, putea fi în măsură să ateste că una dintre sursele declarate în *Prefaţă* (sursa „sîrbească") a fost, realmente, pusă la contribuţie, asigurîndu-se astfel caracterul ortodox, neprotestant şi necatolic al traducerii. Un rol asemănător joacă şi sintagmele „locul dulceţiei", „raiul dulceţiei", avînd model latin.

> Privitor la ceea ce apare, în PO, sub *Gen*., 2, 8: „Şi Domnul Domnedzeu făcu raiul dulceţiei cătră răsărită şi puse omul într-însul, cum să lucră el", corelat cu: „plantaverat autem Dominus Deus paradisum voluptatis a principio in quo posuit hominem quem formaverat" şi cu: „Es plantala az WR Isten Kertett Edenbe napkeletfelé es oda helyhesztete az Embert kit chinalt vala", se poate considera că, la constituirea acestui verset, participă ambele modele: latin şi maghiar. Astfel, dincolo de sintagma „raiul dulceţiei", inspirată din lat. „paradisum voluptatis", ar fi de observat că sintagma „cătră răsărită" nu poate avea ca primitiv ceea ce apare în textul latin: „a principio", dar se poate fi urmare a magh. *napkeletfelé*. Luîndu-şi această mică libertate, autorul traducerii româneşti merge mai departe şi utilizează vb. *a face*, cu toate că, în textul latin apare *plantaverat*, iar în cel maghiar forma verbală *plantala*. În ceea ce priveşte finalul versetului, lucrurile sînt ceva mai complicate. Avînd în vedere că ideea de redat era: 'omul pe care-l plăsmuise', se poate concede că avem a face cu o formă verbală pasivă, prin care se

[258] Este de notat că, astfel, nu există nici o contradicţie între textele *Septuagintei* şi cele de tip protestant. Deşi cele din urmă traduc pentru cititorii lor şi se arată foarte preocupate de atingerea nivelului acestora de înţelegere (lucru care, de altfel, nu poate fi negat pentru *Septuaginta*), aceste traduceri încearcă, pe cît le este posibil, „să se întoarcă" la sursa pură, cea ebraică, într-un efort recuperator, care afectează şi limba. În fapt, ţelul profund al acestor traduceri îl constituie „recuperarea" textului, văzut nu doar sub aspectul conţinutului, ci şi sub cel al formei. În paralel, *Septuaginta* rămîne o traducere a evreilor pentru evreii grecizaţi, ceea ce implică în mod necesar şi subiacent o anumită „aducere la zi", sub aspectul formal.

[259] Termenul *paradis* provind din v.pers. *paridaida* şi avest. *pairidaeza* 'loc încadrat de un zid, la interiorul căruia se află un parc (regal, desigur) în care se poate vîna'. *Eden* provine din ebr. *ʿēdem* 'cîmpie', apoi 'locul în care Iahve a plantat o grădină pentru creaţia sa supremă, omul', apoi 'grădină minunată', apoi, după pierderea acelui spaţiu, 'loc al desfătărilor'.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

redă sensul corect: ‘omul, aşa cum fusese format, modelat, plăsmuit, a fost aşezat, statornicit în rai’. Pe de altă parte, pronumele final (cel care ar sprijini, dar slab, o astfel de intrepretare) se poate referi şi la rai, cu atît mai mult cu cît „într-însul” se referă la acelaşi substantiv şi la aceeaşi realitate. Chiar dacă o interpretare în favoarea traducătorului român este posibilă, căci există coincidenţă între una din posibilităţile semantice ale segmentului şi sensul ce trebuia aici redat, în mod paradoxal, serioasele îndoieli ridicate de această traducere nu sînt realmente zdruncinate decît de o dificultate şi mai mare: încercarea de a găsi o explicaţie acceptabilă a cauzei pentru care traducătorul nu ar fi înţeles sensul corect, ci un altul (‘Dumnezeu l-a pus pe om să lucreze în rai’), nici versiunea maghiară, nici cea latină nefiind de natură să provoace acest sens. O explicaţie credibilă, care ar scuza parţial traducătorul român ar fi aceea că sursa acestei traduceri s-ar afla în *Gen*., 2, 15, unde apare: „Şi luo Domnul Dumnedzeu omul şi puse el în raiul dulceţiei, cum să lucre şi să stăpînească el”, traducere corectă. Dacă faptele stau, într-adevăr, astfel, atunci traducerea anterioară, deşi se datorează consultării mai ample a textului, este greşită. Astfel de „puneri la lucru” ale textului, după cum s-a mai văzut, erau o practică a traducătorului român.

3.1.1.4. Relaţia de filiaţie dintre textul românesc şi cel latin este de domeniul evidenţei şi sub *Ex*., 3, 3: „Dzise, derept aceea, Moisi: «Mearge-voiu şi voiu vedea ceastă vedeare mare, că ce nu se arde rugul»”, urmează textul latin: „dixit ergo Moses vadam et videbo visionem hanc magnam quare non conburatur rubus”, şi nu pe cel maghiar: „Es monda: Oda megyec, es meg latom à nagy latast, mi dolog legyen, hogy meg nem ég è bokor” ‘şi spuse: să merg acolo şi să văd marea vedere, ce (lucru) poate fi, că nu arde tufa?’. Diferenţele dintre textul latin şi cel maghiar sînt minore, dar relevante căci ţin atît de mijloacele de exprimare cît şi de elementele implicate în discurs. Oricare ar fi fost opţiunea traducătorului român, un astfel de segment de text era în măsură să indice sursa traducerii.

3.1.1.5. Un alt exemplu apare sub *Gen*., 3, 2-3 „Că-i răspunse muierea: «Den plodul pomilor ce sînt în raiu mîncăm, / Însă den plodul pomului ce iaste în mijlocul raiului, porîncit-au noao Domnezeu să nu mîncăm şi să nu ne atingem de el, să cumva nu murim»”, în *Vulgata*: „cui respondit mulier de fructu lignorum quae sunt in paradiso vescemur / de fructu vero ligni quod est in medio paradisi praecepit nobis Deus ne comederemus et ne tangeremus illud ne forte moriamur”, în textul maghiar: „Es monda az Aszszoniállat a Kegyonac: Eszünc a Kert faianac gyümölchiböl: / De a Fanac gyümölcheböl, melly a Kertnec közepette vagyon, mondotta at Istẽ: Ebböl ne egyetec se illessétec: Netalantan meg haltoc” ‘şi spuse femeia şarpelui: mîncăm din fructele pomilor grădinii: însă din frunctele pomului care se află în mijlocul grădinii, ne-a spus Dumnezeu: din acesta să nu mîncaţi şi nici să nu-l atingeţi: să nu cumva să muriţi’. Fără ca între versiunea maghiară şi cea latină să existe diferenţe consistente sau de conţinut, cele existente, şi care ţin de modalitatea în care conţinutul este prezentat (topică şi stil), arată că versiunea românească alege să se edifice urmînd-o pe cea latină. Întrucît diferenţele dintre cele două modele, precum şi cea dintre textul latin şi cel românesc sînt rezonabile, acest caz nu poate fi trecut în rîndul compilaţiilor.

3.1.1.6. Deşi minore, reale şi evidente apar, de asemenea, deosebirile de sub *Ex*., 14, 5: „Şi spuseră craiului eghipteanilor cum că fug oamenii, şi se schimbă inima lu faraon şi a slugilor lui pre oameni şi dziseră: «Ce am vrut să facem cum să lăsăm pre Israil să nu slujască noao?»”, după: „et nuntiatum est regi Aegyptiorum quod fugisset populus inmutatumque est cor Pharaonis et servorum eius super populo et dixerunt quid voluimus facere ut dimitteremus Israhel ne serviret nobis”, „Mikor kedig meg mondottac volna az Egiptusbeli kiralnac, hogy à nép elfutott volna, meg valtozéc az ö és az ö szolgainac szüue à néphöz, es mondanac: Miert müueltüc eszt hogy elbochattuc Izraelt, hogy ne szolgalna minekünc?” ‘cînd, aşadar, îi spuseră regelui egiptenilor cum că fug oamenii, se schimbă, a sa şi a slugilor sale inimă, asupra poporului, şi spuseră: De ce am facut aceasta, că am dat eliberat pe Israel, ca să nu se mai slujească nouă?’.

3.1.1.7. În mod evident rezultat al traducerii textului latin este versetul de sub *Gen*., 3, 14: „Şi zise Dom‹nul› Domnezeu şarpelui: „Căce că ai făcut aşa, blăstemat fii tu între toate jigăniile şi fierile pămîntului, spre pieptul tău să îmbli şi pămîntul să mănănci în toate zilele vieţiei tale”, adică: „et ait Dominus Deus ad serpentem quia fecisti hoc maledictus es inter omnia animantia et bestias terrae super pectus tuum gradieris et terram comedes cunctis diebus vitae tuae”, şi nu: „Es monda az WR Isten a Kegyonac: Miert hogy eszt tötted, atkozot legy minden Barmoc as mezei Vadac fölet, a te hasadon iary, es földet egyel egesz életedbe”. Principala deosebire dintre textul maghiar, pe de o parte şi cele latin şi românesc, pe de altă parte se referă la secvenţa magh. „a te hasadon iary” ‘pe burta ta (pîntecele tău) să umbli’, alături de lat. „super pectus tuum gradieris”. Această mare diferenţă este, ea singură, în măsură să indice sursa textului românesc. Este de remarcat că termenii din latină (*gradieris*) şi din maghiară (*iary*), traductibili în română prin ‘a păşi, a merge’ se arată destul de des uzitaţi încît să fie utilizaţi şi percepuţi cu sensul ‘deplasare’ în general. Verbul moştenit *a îmbla* (< lat. *ambulo*, *-are*), frecvent în vechile texte româneşti, este cît se poate de potrivit aici deoarece nu implică utilizarea picioarelor în actul deplasării (precum *a păşi*), ci exprimă deplasarea într-un sens aproape pur, fără referire la metoda prin care aceasta se produce. Dincolo de această deosebire relevantă stau, însă, în favoarea aceleiaşi provenienţe latine a versetului românesc, şi alte elemente ale frazei, chiar dacă diferenţele

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

dintre textul maghiar şi cel latin nici nu aveau cum fi, în mod normal, prea mari. Astfel secvenţa „aceasta ai făcut" are drept corespondent maghiar o expresie idiomatică lesne de calchiat şi compatibilă cu limba română, „eszt tötted" putînd fi redat prin „aceasta ai umplut". Apoi, secvenţa finală nu este identică în textele model, lat. *diebus* fiind lipsit de corespondent în textul maghiar, unde este vorba doar de 'întreaga ta viaţă'.

3.1.1.8. Ceea ce apare sub *Gen*., 3, 17: „Şi lui Adam zise: «Căce că ascultaşi glasul muieriei tale, şi ai mîncat den lemn den care porînci‹i› ţie să nu mînînci, blăstemat pămîntul în lucrul tău, cu nevoie te hrăneaşte de într-însu în viaţa ta»" urmează *Vulgata*: „ad Adam vero dixit quia audisti vocem uxoris tuae et comedisti de ligno ex quo praeceperam tibi ne comederes maledicta terra in opere tuo in laboribus comedes eam cunctis diebus vitae tuae", iar nu textul maghiar: „Adámnac kedig monda: Miert hogy engettel a te Felleségednec szauanac: Es öttel a Farol, melyröl én parancsoltam vala teneked monduan: Ne egyel arrol: Atkozot legyẽ a Föld te miattad: Faydalommal él rayta tellyes életedbe". Precum în textul ebraic, în textul maghiar, Dumnezeu se autocitează, ceea ce în textul latin şi, pe urmele acestuia, în textul românesc, nu se întîmplă, stilul fiind indirect liber. De asemenea, rom. *glasul* redă mai curînd lat. *vocem* decît magh. *szauanac*. Poate încă mai importantă este diferenţa dintre textele romane: „blăstemat pămîntul în lucrul tău", „maledicta terra in opere tuo" şi cel maghiar: „Atkozot legyẽ a Föld te miattad". Textul latin (şi, pe urmele sale, cel românesc) corespunde cu ceea ce apare în textul grecesc: ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου. Textul maghiar corespunde cu ceea ce apare în textul ebraic: אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ, adică 'blestemat să fie pămîntul din pricina ta'. Deşi diferenţele evidenţiate sînt reale, conform anumitor exegeţi biblici nu ar fi forţată o interpretare a termenilor din greacă şi latină în aceeaşi direcţie cu ceea ce apare în ebraică (textul ebraic este centrat asupra efectului, cel grecesc asupra cauzei; într-adevăr, pămîntul este blestemat din pricina lui Adam, dar din pricina faptei comise de acesta. Felul în care Adam şi-a gestionat liberul arbitru şi a acţionat a condus în mod necesar la consecinţele ştiute.) Speculativă, însă, ar fi supralicitarea jocului de cuvinte din ebraică, dintre *Adam* şi *adamah*, caz în care teribilul blestem l-ar fi lovit direct pe Adam şi nu pămîntul pe care, prin neascultare, acesta l-a impurificat şi l-a degradat.

În sfîrşit, este de remarcat că, deşi în vechile texte româneşti avînd traducători din Transilvania sau cunoscători ai limbii maghiare şi, de asemenea, în PO, vb. magh. *engedni* este echivalat cu corespondente care redau valorile sale etimologice, sau este redat prin forma românească, împrumutată (*a îngădui*), cu valorile sale de uz din maghiară, în acest loc avem a face cu o excepţie datorată urmării atente a textului latin (o contaminare cu sensul expr. „a pleca urechea" nu este improbabilă).

> Îngăduinţa apare ca permisiune acordată pentru a executa o acţiune, în sensul cel mai larg. Această acţiune poate fi un tip de discurs, dar şi un fapt concret. Spre exemplu, sub *Gen*., 23, 16 apare: „*Îngădui* Avraam lui Efron şi măsură lui banii". Sensul 'a asculta', într-o dispută, într-o discuţie (un tip de situaţie agonistică), este impus de instaurarea principalei reguli pentru ca lupta să aibă loc, şi se referă la asumarea alternanţei: cît timp unul vorbeşte, celălalt trebuie să înceteze formal lupta şi să asculte. Acest tip de oprire, însă, constituie o formă de îngăduinţă. În textul maghiar apare forma verbală *engede*. În textul latin, în cel grecesc şi în cele care le urmează pe acestea, redarea acestui segment este mai puţin formală, căci se ajunge la efect; în aceste texte se redă, aşadar, ideea: 'Avram ascultă cele spuse de Efron, auzi, înţelese', după care urmează acţiunea în consecinţă. Ceva mai sus, sub *Gen*., 23, 13, după oferta lui Efron, Avram spusese: „să mie îngăduieşti, rogu-te, ia de la mine...", ceea ce, în textul maghiar, apare astfel: „Ha nekem engeded, kérlec vedel tölem...". În acest loc, textul latin face mai transparent textul ebraic, căci *Vulgata* prezintă: „quaeso ut audias me". În ambele situaţii, ceea ce apare în textul ebraic s-ar putea reda prin verbul *a asculta*, dar folosit cu sensul 'a permite, a îngădui', pe care acesta îl are într-un context de tipul celui de aici. Pentru acelaşi context, sub *Gen*., 23, 12 apare. „Derept aceaea plecă capul Avraam", „Fezet hayta azokaert Abraham". În acelaşi fel se judecă şi situaţia din *Gen*., 26, 5: „Avraam au îngăduit glasului mieu şi au ţinut giudecarea mea şi porîncile meale, tocmeala mea şi leagea mea", „Abraham engedet az én szommac, es meg tartotta az én itiletimet es parancsolatimat, szerzesimet es Töruenyimet"[260]. Asemănător se prezintă lucrurile sub *Gen*., 22, 18: „prince că *ai îngăduit* glasului mieu", forma verbală utilizată în textul maghiar fiind *engedtel*, în cel latin *oboedisti*. Iarăşi se observă că ascultarea (Divinităţii de data aceasta) apare ca permisiune acordată, fiinţa umană avînd liber arbitru.
>
> Sub *Gen*., 21, 12: „în tot ce va zice Sara *îngăduiaşte ei*, că în Isaac chi‹e›ma-se-va sămînţa", traducere urmînd magh.: „Mindenbe a mitt Sara mondott *engedgy öneki*. Mert Isaakba neuesztetic a Mag", deosebită de textul latin, unde apare: „omnia quae dixerit tibi Sarra *audi vocem eius* quia in Isaac vocabitur tibi semen" îngăduinţa nu mai este încadrată în discurs, fiind permisiune acordată, ca fapt concret, în vederea săvîrşirii unui fapt concret. Acest tip de uz este pregnant într-un alt verset a cărui traducere provine din versiunea maghiară, *Gen*., 16, 2: „Şi dzise Sarai lui Avraam: «Iaca, nu îngăduiaşte Domnul cum să rodesc, rogu-te întră la slujnică, doară prin ea

[260] Sînt trei observaţii de făcut aici: a) Întrebuinţarea acestui verb astfel în textul românesc indică faptul că traducătorul era un bun cunoscător de limbă maghiară, unul care întrebuinţează (şi este dispus să împrumute) cuvinte maghiare pentru îmbogăţirea lexical-semantică a limbii române; b) Simpla utilizare a unui astfel de element lexical nu constituie, ea singură, o marcă a faptului că versetul care conţine acel cuvînt decurge din traducerea textului maghiar; c) După cum se vede, acest verb putea fi utilizat nu doar dinspre om către Divinitate, ci şi invers.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

dobîndi-voiu ficior.» Şi Avram ascultă pre Saarai", care urmează aproape întocmai: „Es monda Sarai Abramnac: Ime nem engedi az WR, hogy szüllyec: kérlec menybe a szolgaloleanyhoz, netala, ö altala meg épülhetec: Es Abram szauat fogoda Sarainac", destul de diferit de: „dixit marito suo ecce conclusit me Dominus ne parerem ingredere ad ancillam meam si forte saltem ex illa suscipiam filios cumque ille adquiesceret deprecanti"[261].

3.1.1.9. Un caz în care Divinitatea se autocitează, dar numai în textul maghiar, ceea ce întăreşte legătura dintre textul românesc şi cel latin, apare sub *Gen*., 6, 17: „Că, iacă, eu voiu aduce potopul apeei spre pământ, să pierz tot trupul în care duh viu iaste de supt ceriu, şi toate ce sînt spre pământ să piară", precum „ecce ego adducam diluvii aquas super terram ut interficiam omnem carnem in qua spiritus vitae est subter coelum universa quae in terra sunt consumentur", dar: „Mert ime, én mondom én hozoc Özenuizet é földre, hogy minden Húst elueszessen, mellybe élölélec vagyon az ég alat, es minden valami a földen vagyon eluész", 'Căci, iată, eu spun: eu aduc apa potopului pe pământ încît toată carnea se va pierde, în care este spirit viu sub cer şi tot ceea ce este pe pământ va pieri'.

3.1.1.10. Fără ca diferenţele să fie pregnante, nu alta este situaţia de sub *Ex*., 8, 31-32: „Carele făcu după cuvîntul lui, şi depărtă muştele de la faraon şi de la slugile lui şi de la oamenii lui, şi nu rămase nice una. / Şi se îngreoie inima lu faraon, aşa cum nice în ceasta oară nu lăsă pre oameni", urmează: „qui fecit iuxta verbum illius et abstulit muscas a Pharao et a servis et a populo eius non superfuit ne una quidem / et ingravatum est cor Pharaonis ita ut ne hac quidem vice dimitteret populum", şi nu: „Es az WR Moses beszede szerent chelekedec, es eltauosztata à bogarokat Pharaotol, szolgaitol, es az ö nepetöl, hogy chac egy Bogar sẽ marada. / De Pharao ezuttalis meg kemenyite az ö szüuet, es nẽ bochata el à népet"[262].

3.1.1.11. Un alt caz provine dintr-o zonă care, prin sine, era recomandată pentru a produce astfel de diferenţe. Este vorba despre începutul[263] celebrului cînt pe care Moise îl înalţă după trecerea, doar de către evrei, a Mării Roşii. Şi aici este evident că PO şi-a luat ca model *Vulgata*: „Să cântăm Domnului, că în slavă înălţat iaste" (*Ex*., 15 1), după: „Cantemus Domino gloriose enim magnificatus est", faţă de: „Enekelec az WRnac: mert nagysagos dolgot chelekedet" 'cînt Domnului, căci mare lucru a făcut'. Este greu de arătat care este calea pe care traducătorul maghiar ajunge la conţinutul textului[264]. Cert este faptul că această parte a versetului nu beneficiază de o redare tocmai unitară în diferitele versiuni: „denn er hat eine herrliche Tat getan" (B.germ.), „for he hath triumphed gloriously" (B.engl.), „car il a fait éclater sa gloire" (*Segond*), „car il s'est couvert de gloire" (B.Jer.). Este probabil ca situaţia să se datoreze ambiguităţii de exprimare de aici, mai ales pentru cei provenind din altă spiritualitate decît cea ebraică. Segmentul כִּי־גָאֹה גָּאָה s-ar reda prin: 'căci foarte s-a mărit', indicînd - firește, din perspectiva îngustă a omului şi în termeni, de asemenea, limitativi - o culme de glorie, de slavă, chiar un soi de progres, căci, fără a i se pune la îndoială atotputernicia, Divinitatea a dezvăluit omului forţe pe care nu i le mai arătase. În acest context, înţelegînd cu toţii nucleul ideii, dar neputînd fixa conţinutul în forme prea clare, este de înţeles că fiecare traducător a încercat să surprindă cumva ceea ce era de sugerat. Dificultatea a fost amplificată de faptul că aici nu erau de redat realităţi concrete sau stări general umane, ci o anumită percepţie, care putea fi înţeleasă, dar nu neapărat retrăită întocmai spre a fi formulată şi transmisă. Din acest motiv, reconstrucţia acestui prim cînt biblic rămîne dificilă pe alocuri.

3.1.1.12. Sub *Ex*., 9, 23, textul românesc se arată urmîndu-l pe cel latin, datorită unei interpretări din *Vulgata*, greu de spus dacă permisă sau nu de text: „şi Domnul deade tunete şi grindinea *şi fulgere curătoare pre pământ*, şi ploo Domnul grindine pre pământul Eghipetului", după: „et dominus dedit tonitrum et grandimen *ac discurrentia fulgura super terram* pluitque Dominus grandinem super terram Aegypti", faţă de: „Es az WR mẽydörgest tön, es köesöt bochata, **vgy anyera, hogy à tüz à földre öttléc**. Ekepẽ bochata az WR köesöt Egiptus földere", unde se spune: 'şi Domnul dădu tunete şi grindină, astfel încît focul străbătu pământul. Aşa trimise Domnul grindină pe pământul Egiptului'. Precum se observă, alături de diferenţele minore dintre textul maghiar şi cel latin, localizate la sfîrşitul versetului, segmentul subliniat este cel mai important. Plecînd de la textul ebraic, unde apare: וַתְּהַלֶּךְ־אֵשׁ אַרְצָה, ceea ce se poate reda prin 'şi un foc se preumblă pe pământ' şi trecînd prin textul grecesc: καὶ διέτρεχε τὸ πῦρ ἐπὶ τῆς γῆς, apoi prin textul

[261] Vezi mai sus şi 2.**2.3.2.2.5.**

[262] Este de remarcat că textul maghiar nu urmează aici pe cel german, foarte aproape în conţinut, dar, unde capul acesta, nu are decît 28 de versete, întocmai precum textul ebraic. Pentru acest cap, *Vulgata* şi *Septuaginta* au, fiecare, cîte 32 de versete.

[263] De altfel, pe lîngă alte perspective (filosofico-teologică, filologică, textologică, literară etc.), întregul cînt este deosebit de bogat în informaţii de tot felul cu privire la traducerea textului, precum şi sub aspectul antropologiei culturale.

[264] Probabil că timpul viitor, al verbului de început, a părut mai puţin important traducătorului maghiar. În fapt, textul ebraic prezintă o formă de viitor, de asemenea, în traducerea lui Luther, în versiunea regelui Iacob I, în Segond etc. *Septuaginta* şi ediţiile decurg din aceasta sau care o urmează cumva, prezintă forme de hortativ.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

german: „und feuer schoß auf die erde nieder", prin cel englez: „and the fire ran along upon the ground", cel francez: „et le feu se promenait sur la terre" (*Segond*), pînă la versiunea românească: „foc curgea pe pămînt" (B.Orth.), se constată o uniformitate aproape firească. Textul latin, însă, nu este singurul care urmează acea direcţie, căci B.Jer. prezintă: „La foudre frappa le sol".

Deşi este vorba despre un fenomen de natură divină, nici o altă precizare a textului nu arată că ar fi vorba despre altceva decît despre imaginea, cît de poate de limpede, prezentată în respectivul context atmosferic[265]. Eliminînd posibilitatea de a avea a face cu altceva decît cu forme, oricît de teribile, de manifestare a atotputerniciei divine, dar prin intermediul unor stihii cunoscute de către om şi din alte împrejurări, ceea ce rămîne este dimensiunea fenomenului, dar a tipului de fenomen cunoscut deja de oameni. În atare situaţie, indiferent de cum ar fi văzute sau descrise fulgerele, o renunţare la descrierea primitivă a acestuia şi numirea sa în termeni comuni, nu poate fi considerată în vreun fel abatere de la text sau rezultat al neînţelegerii acestuia. Mai mult, precizarea *discurrentia* rămîne fundamentală. Ceea ce caracterizează - şi cu acest prilej - textul latin, dîndu-i o notă dominantă aparte, este o anumită raţionalitate şi sobrietate care, deja poate fi considerată ca occidentală.

3.1.2.1. Cele mai relevante sînt situaţiile în care indicarea urmării, de către traducătorul român, a uneia dintre cele două surse este procurată existenţa diferenţelor dintre textele maghiar şi latin, diferenţe date de faptul că, la rîndul lor, acestea au urmat surse diferite. Tot aici intră şi subcategoria care înglobează situaţiile în care anumite greşeli din textul românesc se datorează, în mod evident, urmării unuia dintre cele două modele.

Astfel se prezintă lucrurile sub *Gen*., 5, 3, unde o mică neatenţie a traducătorului român care, se vede, citise textul *Genezei*, indică urmarea textului latin. Versetul în PO este următorul: „Adam custă 130 de ani şi făcu feciori **pre chip şi asămănătura lui**, şi chiamă numele lui Sit". Între Vulgata şi textul maghiar există o diferenţă relevantă, dată de aceea că traducătorul maghiar urmează altă sursă decît cea (cele) de la baza textelor greceşti şi latineşti, o sursă care este dintru început explicită: „Es ADAM száz harmitz estendös vala, es nemye egy Fiat, ki **az ö Képéhöz hasonlatos vala**, es neueze ötett Sethnec", în vreme ce *Vulgata* prezintă: „vixit autem Adam centum triginta annis *et genuit ad similitudinem et imaginem suam*, vocavitque nome eius Seth" [καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, „et genuit ad figuram suam, et ad imaginem suam" (*Septuaginta*)]. După cum se vede, textul maghiar spune că Adam a procreat *un fiu*, şi nu doar că a procreat. Textul românesc nu poate traduce doar *făcu*, de aceea va folosi şi un complement direct, dar, conform unei formule care se institui mai jos şi se va repeta foarte des, foloseşte pluralul, deşi este vorba doar despre un fiu. Dacă ar fi urmat textul maghiar, autorul PO nu ar fi fost în situaţia de a anunţa unica progenitură a lui Adam printr-un plural.

Alături de aceasta este de remarcat că secvenţa „pre chip şi asămănătura lui" nu redă „Képéhöz hasonlatos", ci „ad imaginem et similitudinem"[266]; utilizarea lui *chip* neconstituind nicicum o marcă a urmării versiunii maghiare.

3.1.2.2. Un caz interesant apare sub: *Gen*., 4, 16, unde relaţia dintre PO şi *Vulgata* se constată datorită, cel puţin, a unei interpretări, dacă nu cumva a unei greşeli. Astfel, secvenţa: „Şi ieşi Cain de înainte feaţiei Domnului şi lăcui în pămînt de către răsărita laturiei lui Edem", merge cu: „egressusque Cain a facie Domini habitavit in terra **profugus** ad orientalem plagam Eden", în vreme ce textul maghiar prezintă: „Ekepen mene el Caim az Wrnac szine elöl, es lakic Nod földen, Edennec napkelet fèlöl valo reszben", adică 'Astfel ieşi Cain dinaintea feţei Domnului, şi locui în Ţara Nod, în partea dinspre răsăritul Edenului'. Ceea ce, în exemplul de sub *Gen*., 4, 14 (vezi **1.2.8.**), apăruse în textul latin sub forma *profugus* şi fusese redat, în PO, printr-un termen împrumutat din textul maghiar de data aceasta - apărînd, în textul latin, acelaşi *profugus* -, dar în textul maghiar apărînd doar un corespondent, nu şi un echivalent, traducătorul român a omis să traducă. Singura explicaţie - aparent, destul de îndrăzneaţă, ce-i drept, dar pe care o avansăm numai întrucît are sprijin temeinic prin ceea ce se petrece în alte locuri ale textului, unde autorul PO are acelaşi comportament - ar fi aceea că autorul PO, observînd diferenţa dintre textul latin şi cel maghiar şi înţelegînd că este un punct de posibilă disensiune între diferitele ediţii ale *Bibliei*, deşi a urmat textul latin, a considerat că îl poate emenda. În fapt, era vorba despre faptul, necontradictoriu doar la nivel de nuanţă, că fiul mai mare al lui Adam s-a stabilit undeva. Precizarea din textul latin arată că Hieronym credea că acesta era fugar sau rătăcitor. În acest context, este posibil ca traducătorului român să-i fi fost destul de uşor să renunţe la precizare (Cain, fugar fiind, s-a stabilit într-un anumit loc), menţionînd doar că, după plecare sa, Cain s-a

[265] Este vorba despre o ploaie cumplită, cu grindină, tunete şi fulgere (ultimele două nefiind decît două forme de manifestare şi de acţiune la nivelul analizatorilor organismului uman a unuia şi aceluiaşi fenomen de ciocnire a norilor).
[266] Aceasta este ordinea din Nestle şi Carrières, în Osb este exact invers.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

stabilit undeva, trăsătura ‘fugar’ fiind deja implicitată de începutul versetului şi stabilită, mai cu seamă, prin *Gen*., 4, 14.

Precum textul ebraic: וַיֵּשֶׁב בְּאֶרֶץ־נוֹד, *Septuaginta*: καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναὶδ, *Biblia* lui Luther: „und wohnte im Lande Nod”, textul maghiar prezintă „es lakic Nod földen”. Dacă traducătorul PO ar fi ştiut ebraică (sau dacă vreunul dintre textele pe care le-a avut la dispoziţie ar fi oferit vreo explicaţie referitoare la acest cuvînt *Nod* - care, trimite la ideea de viaţă nomadă, căci avea sensuri precum ‘exil’, ‘pribegie’, ‘rătăcire’ -, probabil că ar fi constatat relaţia de sens dintre textul ebraic şi cel latin, acţionînd în consecinţă, adică încercînd să redea cumva lat. *profugus*. De fapt, este aproape sigur că forma aceasta din textul latin se datorează neînţelegerii (sau neacceptării) faptului că textul indică numele unui ţinut, al unei localităţi (aceasta, însă, neidentificată pînă astăzi). De aceea, Hieronym nu ia în seamă gr. Ναὶδ şi traduce ebr. נוֹד. Cu siguranţă, are temeiuri pentru a face acest lucru, deoarece, în plus faţă de cele de mai sus, sub *Gen*., 4, 14, unde *Vulgata* tradusese prin *profugus*, textul ebraic prezenta acelaşi radical נָדָד. Probabil că Hieronym consideră că soluţia textului grecesc decurge de pe urma unei confuzii, un adjectiv (sau adverb) fiind confundat cu un nume propriu, astfel că acţionează în consecinţă.

3.1.2.3. În a doua jumătate a versetului 3, 1 din *Geneză*, textul PO şi cel latin diferă de ceea ce se află în versiunea maghiară (care urmează textul ebraic, în vreme ce textul latin - alături de textul grecesc - prezintă elemente avînd valori de întrebuinţare doar aproximativ egale celor din textul ebraic). Faţă de textul grecesc: Τί ὅτι εἶπεν ὁ θεὸς οὐ μὴ φάγητε ἀπὸ παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσου, „Quid, quia dixit Deus, ne edatis ab omni ligno paradisi?” (*Septuaginta*), textul latin prezintă: „cur praecipit vobis Deus ut non comederetis de omni ligno paradisi”. Urmînd această versiune, textul românesc prezintă: „Că ce porînci voao Domnedzeu să nu mîncaţi de tot pomul raiului?” Conformă cu traducerea ebraică apare cea maghiară: „Vallyon Isten mõdottayé, hogyne egyetec a Kertnec mindenféle Fairol?”, adică ‘Oare (într-adevăr) v-a spus Dumnezeu să nu mîncaţi din vreun fel de pom al grădinii?’(lit.: „(...) din al grădinii tot felul de pomi”). Precum în latină, şi spre deosebire de română, în maghiară, negaţia *hogyne*, se referă la forma verbală *egyetec*, complementul nemaiavînd nevoie de un element negator explicit. Diferenţa dintre cele două modalităţi de abordare a femeii de către şarpe este fundamentală în ceea ce priveşte procesul persuasiv pe care Diavolul tocmai îl începe - succesul acestei retorici fiind deja asigurat, avînd în vedere trăsăturile fiinţei umane -, şi atestă urmarea versiunii latine de către PO.

3.1.2.4. Sub *Ex*., 8, 9 apare: „Şi dzise Moisi lu faraon: «Tocmeaşte mie cănd voiu ruga derept tine si derept slugile tale şi derept oamenii tăi» (...)”, apare precum: „dixitque Moses Pharaoni constitue mihi quando deprecer pro te et pro servis tuis et pro populo tuo (...)”, şi nu precum: „Mõda Moses: Tiyed legyen à tisztesség én elöttem, es mond meg mikor imadkozzam te erötted, á te szolgaidert, es à te népedert (...)”. Textul maghiar, precum alte texte care urmează direct versiunii ebraice[267], prezintă felurite formule condescendent-ironice rostite de Moise către faraon. Există, totodată, unele versiuni ebraice în care versetul are o cu totul altă turnură, tot Moise fiind cel care vorbeşte. Ceea ce apare în aceste versiuni ebraice s-ar putea reda prin: „Aş vrea să te mîndreşti înainte-mi, cînd ai putea face asta, dacă te-aş ruga pe tine, pe servitorii tăi şi pe poporul tău să îndepărtaţi broaştele de la tine şi din casele tate, doar în fluviu sa rămînă”. De aceea, versetul următor, în aceste versiuni, nu prezintă „Fie precum zici, dar trebuie să ştii că nu mai există unul precum Domnul Dumnezeul nostru”. Probabil că este vorba despre o variantă sau de urmarea unei interpolări, deoarece textul îşi pierde astfel coerenţa internă, Moise avînd, în cîteva rînduri o atitudine tolerantă, reparînd oarecum situaţia şi aşteptînd apoi ca faraonul, la rîndul său, să-şi ţină cuvîntul.

3.1.2.5. Diferenţele formale dintre textele de bază sînt cauza deosebirilor dintre textele latin (cel urmat aici de către autorul PO) şi cel maghiar, pentru: „Domnului războiu bătătoriu şi numele lui iaste Cela ce tot poate” (*Ex*., 15, 3), unde se urmează: „Dominus quasi vir pugnator Omnipotens nomen eius”, diferit de: „Az WR hadakazo firfiu: Wr az ö neue” ‘Domnul războinic bărbat (este): Domnul (este) numele său’. În primul rînd, trebuie ţinut seamă de faptul că acest verset face parte dintr-o unitate mai amplă, un cînt de bucurie generat de sentimentele produse de o victorie, pe cît de imposibilă şi de nesperată, pe atît de importantă şi de uluitoare. Prima parte a versetului este grevată de tendinţele de a reproduce sau de a imita formula din textul ebraic. Ideea de redat este ‘Domnul este (un) războinic’. Partea a doua a versetului este reluată de Ieremia (33, 2 sau, în unele ediţii care urmează *Septuaginta*, 40, 2) şi ne spune care este numele lui: „Numele lui este Iahweh” (= Domnul, Eternul). Ceea ce apare aici în textul latin şi, pe urmele acestuia, în PO, se datorează acelor versiuni ebraice în care se spune ‘Domnul s-a arătat (făcut cunoscut) duşmanilor noştri ca un luptător înarmat şi invincibil, Atotputernicul (Eternul) este numele său’. De aici deosebirile formale, conţinutul fiind

[267] B.engl.: „And Moses said unto Pharaoh, Glory over me: when shall I entreat for thee, and for thy servants, and for thy people (...)”. Vezi şi B.germ., unde acesta este versetul 5, şi nu 8: „Mose sprach: «Bestimme über mich in deiner Majestät, wann ich für dich, für deine Großen und für dein Volk bitten soll, daß bei dir und deinem Haus (...)»”.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

reductibil la iddea care străbate toate versiunile: 'Domnul este un războinic invincibil, deci numele său este Atotputernicul'[268].

3.1.2.6. Mult mai consistente sînt diferenţele sub *Ex*., 10, 15, unde este vorba despre aducerea lăcustelor asupra Egiptului: „Şi acoperiră toată faţa pămîntului, **tot pustiind**, măncară, **derept aceaea**, iarba pămîntului (...)", „Mert el lepe è telyes földnec szinét, *vgy annyera, hogy meg setetité á földet*. Es meg öue à földnec *minden* füuét (...)", „operueruntque universam superficiem terrae **vastantes omnia** devorata est **igitur** herba terrae (...)". În primul rînd, textul maghiar conţine un segment, inexistent, ca atare, în celelalte două texte, care se poate reda prin 'în aşa fel încît se întunecă pămîntul'. Urmînd întocmai *Vulgata* („vastantes omnia"), textul românesc prezintă, în acest loc: „tot pustiind". Apoi, „măncară, **derept aceaea**, iarba pămîntului", corespunzînd lat.: „devorata est **igitur** herba terrae", are drept corespondent maghiar: „Es meg öue à földnec *minden* füuét", adică 'şi mîncară **toată** iarba pămîntului'.

Deosebirile acestea sînt foarte profunde şi importante, în măsură să ofere numeroase informaţii asupra textelor în discuţie, dar şi asupra unor probleme ale textului biblic, în general.

Simpla comparaţie dintre diferite alte texte (cel ebraic, *Septuaginta*, textul lui Luther şi al regelui Iacob I[269]) ne arată că, dintre textele românesc, maghiar şi latin, textul cel mai apropiat de ceea ce apare în versiunea ebraică este cel maghiar. În primul rînd, trebuie avut în vedere că textul, în ebraic, se spune că lăcustele au acoperit faţa a *tot* pămîntul şi, apoi că lăcustele au mîncat *toată* iarba pămîntului (precum în textul maghiar). În textul latin se vorbeşte doar de suprafaţa a *tot* pămîntul şi, cel mult, doar se lasă a se subînţelege că lăcustele ar fi mîncat toată *iarba*. Acest segment apare astfel ca o consecinţă (dar şi ca un exemplu) a felului liber în care s-a edificat *Vulgata*. Evitarea feluritelor elemente de redundanţă ale textului ebraic, dar şi ale celui grecesc, punerea în act a posibilităţilor de subînţelegere ale latinei, cu obţinerea brevităţii, înlăturarea chiar, a unora dintre imaginile particularizatoare ale spiritualităţii orientale sînt cîteva dintre elementele caracteristice textului latin. De altfel, chiar în acest punct, cele două texte concordă, într-un fel, *Septuaginta* oferind *Vulgatei* un model. Astfel, în *Septuaginta* apare: Καὶ ἐκάλυψε τὴν ὄψιν τῆς γῆς καὶ ἐφθάρη ἡ γῆ, καὶ κατέφαγε πᾶσαν βοτάνην τῆς γῆς, adică omite a se spune că lăcustele acoperiră *toată* suprafaţa pămîntului, dar dimensiunea plăgii poate fi subînţeleasă din structura părţii de început a versetului, care prezintă forme articulate: τὴν ὄψιν τῆς γῆς. Pe de altă parte, se specifică dimensiunea pagubelor plăgii, ce şi cît devoraseră lăcustele: πᾶσαν βοτάνην τῆς γῆς '*toată* iarba pămîntului'.

Celălalt punct deosebitor între textele latin şi maghiar se referă la următoarea secvenţă din textul ebraic: וַתֻּהְשַׁךְ הָאָרֶץ 'încît s-a întunecat ţara (pămîntul)'. Responsabil pentru această deosebire este textul grecesc, care, în acest loc, conţine vb. φθείρω, un verb bogat sub aspect semantic, ale cărui sensuri acoperă intens un anumit spectru semantic 'a distruge', 'a corupe, a altera', 'a tulbura'. Textul latin optează pentru soluţia din textul grecesc, unde imaginea era mult mai subtilă[270]. La rîndul său, *Palia de la Orăştie*, nu optează, precum

---

[268] Situaţia aceasta reia oarecum ceea ce apăruse sub *Gen*., 46, 3: „Eu-s putearnic Domnedzeul al tătîni-tău", corespunzînd lat.: „ego sum Fortissimus Deus patris tui", ceea ce, în textul maghiar, într-o încercare de a urma fidel textul ebraic, apăruse sub forma: „En vagyoc az Isten à te attyadnac Istene", adică 'Eu sînt Dumnezeu, Dumnezeul tatălui tău'. Problema ţine de numele Divinităţii, care singură se prezintă în numeroase situaţii, sub diferite nume, fiecare avînd cîte o semnificaţie. Avînd în vedere atotputernicia acesteia, era şi firesc să apară mai multe nume, fiecare reflectînd o anumită (sau anumite) calităţi. Vezi şi Al. Gafton, *Numele în **Biblie***, în AUI, LI (2005), p. 165-179.

[269] Aceasta din urmă apare ca fiind conformă cu textul ebraic: „For they covered the face of the whole earth, so that the land was darkened; and they did eat every herb of the land (...)", chiar textul lui Luther fiind ceva mai suplu - fireşte între limitele înguste între care acesta îşi permitea să o facă: „Denn sie bedeckten den Erdboden so dicht, daß er ganz dunkel wurde. Und sie fraßen alles, was im Lande wuchs (...)".

[270] Ceea ce apare în textul ebraic (וַיְכַס אֶת־עֵין כָּל־הָאָרֶץ וַתֻּהְשַׁךְ הָאָרֶץ 'şi a acoperit faţa a tot pămîntul încît s-a întunecat pămîntul') este rod, mai puţin al unui tip de viziune asupra lumii şi, mai ales, al unui mod de exprimare, prin imagini. În textul ebraic avem a face cu un soi de repetiţie prin care se accentuează, fără ca, pînă în acest moment, consecinţele întîmplării să fie numite ori, măcar, sugerate. În textele grecesc şi latin avem două momente, legate între ele. În prima parte a segmentului (Καὶ ἐκάλυψε τὴν ὄψιν τῆς γῆς, respectiv: „operueruntque universam superficiem terrae"), indicarea prezenţei lăcustelor într-un număr copleşitor nu constituie decît o formă de a indica, fără echivoc, întunecarea pămîntului. Aşadar, în textul ebraic se prezintă explicit o primă consecinţă care, în textele grecesc şi latin, este indicată în mod indirect, în chipul în care respectivele limbi au capacitatea de a sugera efecte din cauze. Secvenţa următoare, וַתֻּהְשַׁךְ הָאָרֶץ, avînd drept corespondente: καὶ ἐφθάρη ἡ γῆ, respectiv: „vastantes omnia", adînceşte diferenţa dintre cele două grupe de texte. Dacă textul ebraic încă mai stăruie în descriere, insistînd asupra puzderiei de lăcuste, textele celelalte - reluînd, doar vag şi la nivel asociativ senzaţia de pămînt întunecat - sintetizează rezultatul acţiunii lăcustelor (care urmează a fi detaliat în continuarea versetului). Subtilitatea textului grecesc şi acelui latin stă tocmai în această diferenţă. Receptorul textului ebraic are nevoie de esenţe mai tari pentru a fi impresionat, repetiţia prin gradaţii nuanţatoare jucînd rolul unui stimul cu intensitate crescîndă, în vreme ce receptorul european, cu simţuri mult mai excitabile şi cu o imaginaţie mult mai sensibilă la stimuli interni, nu are nevoie decît de punctarea căii pe care, apoi, o

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

în alte situaţii, pentru un act compilatoriu (prin care s-ar menţiona atît întunericul cît şi dezastrul), ci pentru simpla urmare a textului latin.

> Alături de unele speculaţii care s-au făcut în încercarea de a înţelege cauzele acestei diferenţe dintre textul ebraic şi cel grecesc, este greu de spus dacă la bază se află relaţiile strînse dintre sensurile verbului, care, redînd împreună conţinutul textului ebraic, ar fi fost de natură să sugereze cititorului, printr-o imagine plastică, întreaga situaţie prezentată în text. În acest caz, încă o dată, trecerea textului din ebraică în greacă nu ar fi constituit o simplă traducere, ci ar fi echivalat cu un transfer spiritual pe care, într-un moment propice vieţuirii sale, un neam cu o istorie aspră îl face într-un act de autosalvare.
>
> Există situaţii în care - raportîndu-ne la ceea ce se înregistrează în greacă şi în latină - traducerile în limbi precum germana, engleza sau maghiara (adică în limbi incomparabil mai sărace, mai neputincioase şi mai neevoluate) se arată a fi foarte fidele textului ebraic. Cauzele unei astfel de stări de lucruri sînt numeroase şi, adeseori, întreţesute. Dincolo de cauzele de ordin teologico-dogmatic, cultural, istoric etc., una dintre cauzele majore ale acestor diferenţe (din care, apoi, decurg altele) se află la nivel lingvistic. Traducătorii germani, englezi, maghiari (cei pentru care textul ebraic a constituit principala sursă pe care s-a edificat textul lor) fac efortul de a aduce în limbile respective întregul conţinut al textului ebraic. De multe ori, însă, pentru aceasta au nevoie şi de formele de acolo, căci, de multe ori, limbile lor nu ajunseseră nici la concept şi nici la formă sau nu prezentau încă forme adecvate de exprimare a unor concepte întîlnite în textul biblic. În plus, spiritualitatea ebraică rămînea una exotică şi necunoscută pentru respectivii cititori. Spre deosebire de acest caz, traducătorii *Septuagintei*, uneori Hieronym, par a uita că textul este adresat unui cititor care nu are în faţă textul ebraic şi nici cunoştinţe de ebraică, cu ajutorul cărora, prin echivalări dinspre greacă spre ebraică, ar putea reface cîte o sferă semantică sau un cîmp lexical-semantic. Comportamentul lor este firesc, însă. Traducătorii *Septuagintei* vor să înlocuiască textul ebraic, în vreme ce Hieronym, deşi nu are acelaşi ţel, vrea să-l transfere integral latinei. Spre deosebire de cazul celor dintîi, însă, limbile în care traduc cei din urmă au mijloace infinit mai mari, iar raportarea la lumea iudaică diferă fundamental.

3.1.2.7. Un alt loc prin care se arată că textul românesc are la bază şi o versiune a *Vulgatei* este cel de sub *Ex*., 7, 11: „Chiemă, iară, şi faraon măndrii şi descîntătorii şi făcură şi ei pren descîntecele sale eghipteneşti şi nişte ascunse aseaminile”, care urmează „vocavit autem Pharao sapientes et maleficos et fecerunt etiam ipsi per incantationes aegyptias et arcana quaedam similiter”, şi nu: „Elhiuata kedig Pharao is à bölcheket, es à baiolokat: Ezenképẽ chelekedenec az Egiptusbeli baiolokis az ö baiolasockal”, adică: ‘şi chemă şí faraon înţelepţii şi vrăjitorii. Tot astfel îşi făcură şi vrăjitorii egipteni vrăjile lor’. Textul maghiar, precum cel german: „ (...) und die ägyptischen Zauberer taten ebenso mit ihren Künsten” urmează întocmai pe cel ebraic, reflectat şi de *Septuaginta*. Textul latin, probabil inspirîndu-se şi din alte texte ebraice decît cele de la baza *Septuagintei*, introduce acest element „et arcana quaedam”, sau îl deduce cumva din text (poate din conceptul ‘descîntec, incantaţie’, care presupune, alături de ‘magie’ şi sensul ‘esoteric, ocult’).

3.1.2.8. Acelaşi fapt se poate constata şi pentru *Gen*., 4, 14: „Iaca, scoţi mine astădzi den faţa pămîntului şi-m va fi mie a mă ascunde de faţa ta; şi voiu fi nestătătoriu şi buduşlău pre pămînt; tot cine mă va afla ucide-mă-va”, „ecce eicis me hodie a facie terra et a facie tua abscondar et ero vagus et profugus in terra omnis igitur qui invenerit me occidet me”, spre deosebire de : „Imé, hi üsz me engemet é Földnec szinirö̈l, es a te szined elött elkellreyteznem, Nyughatatlanna es Budosoua kel lennem é földen: *Igy leszen dolgom*, hogy minden, valaki engemet meg talal, meg öll”. Fiind un caz în care textul latin nu urmează întocmai pe cel ebraic, iar cel maghiar nu coincide întocmai cu cel latin, este şi un caz în care, iarăşi, se poate constata fidelitatea textului maghiar faţă de versiunea ebraică, segmentul subliniat [‘se va întîmpla, şi(-mi) va fi aşa:’] fiind punctul care demonstrează această relaţie. Pe de altă parte, sfîrşitul versetului arată atît relaţia intimă a românei cu latina, cît şi înţelegerea superioară a textului - de către traducătorul român. Acesta nu pierde din vedere faptul că lucrează pentru un destinatar precis: omul obişnuit, care ştie să citească şi să asculte o lectură, părînd, totodată, a privi la text ca la un construct lingvistic.

În legătură cu utilizarea maghiarismului *buduşlău*, termen care poate fi considerat ca împrumutat din maghiară de către traducătorul PO, dincolo de certitudinea provenienţei sale, el singur nu se arată în măsură să demonstreze, pentru întregul verset, relaţia dintre PO şi sursa maghiară. Avînd de redat un concept care era puţin probabil să fi fost uzitat în limba română, poate lipsit de termen adecvat, chiar dacă traducea urmînd textul latin, în contextul dat un astfel de apel la limba maghiară este cît se poate de firesc.

3.1.2.9. Sub *Gen*., 47, 30 apare: „Şi du pre mine afară den cest pămînt şi mă îngroapă în mormîntul mai marilor miei”. Textul latin este acesta: „et auferas me de hac terra condasque in sepulchro maiorum”, dincolo apărînd: „Es ki vigy engemet Egiptusbol, es tems engemet az ö koporsoiokba”.

Segmentul face parte din relatarea unei discuţii dintre Iacob şi Iosif, în care tatăl îi solicită fiului să nu fie îngropat în Egipt, ci ‘cînd voi dormi cu părinţii mei, să mă ridici din Egipt şi să mă îngropi în mormîntul

---

va parcurge umplînd golurile cu ceea ce experienţa, mentalitatea şi posibilităţile limbii îi oferă. Mult mai vag, detaliul relevant se (re)construieşte mental, simţurile fiind doar auxiliare şi nu determinante.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

lor'. Acest conţinut din textul ebraici este redat aproape în forma de mai sus în *Septuaginta*, în textul german, în cel englez, în ediţiile franceze, în cele româneşti etc. Textul latin, însă, nu reia „cum patribus meis" întocmai sau printr-un pronume, aşa cum se întîmplă în textele mai sus amintite, ci utilizează o altă formulă, redată şi de autorul PO.

> Sub *Gen*., 25, 8 apăruse: „şi lăngă oaminii săi puse-se". Alături de textul latin: „congregatusque est ad populum suum" şi de cel maghiar: „Es az ö népéhöz gyüytetéc", *Septuaginta* prezintă în acest loc: καὶ προσετέθη πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, „et appositus est ad populum suum". Toate aceste texte încearcă să redea nu doar un concept, ci şi o întreagă concepţie asupra unei chestiuni pe cît de importantă, pe atît de tainică şi de neştiută. Locurile în care textul biblic vorbeşte în aceşti termeni sau doar face aluzie la o astfel de concepţie sînt numeroase, remarcabilă fiind unitatea, coerenţa, cu care aceasta se conturează. Deşi ebr. וַיֵּאָסֶף אֶל־עַמָּיו 's-a adăugat neamului (poporului) său' poate fi susceptibil de mai multe interpretări, este aproape sigur că o astfel de expresie reflectă credinţa într-o formă de nemurire a sufletului, poate apropiată de viziunea creştină. Totodată, nemurirea nu este văzută ca individuală, o astfel de expresie referindu-se la un suflet colectiv. Mai mult, *neam*, *popor* (sau *oameni*, precum în PO, unde termenul are accepţiunea 'neam') se referă în mod strict la o relaţie de consanguinitate, dar fără a fi vorba despre o banală relaţie a celor care descind unii din alţii. După cum se observă, încă din *Pentateuh*, istoria aceasta este aceea a unei continue separări în vederea rafinării. Adevăratul lanţ de aur al generaţiilor se referă la un neam care rezultă în urma rafinării, date, în esenţă, de buna relaţie cu Divinitatea. Cîteva versete mai jos, se va stinge şi Ismael care, de asemenea, se va adăuga la poporul său. Nu pare a fi un caz de simplă utilizare a unei expresii, ci o formă prin care se arată că este vorba despre o anumită linie (spiritual-) genealogică.

3.1.2.10. Textul românesc urmează întocmai pe cel latin sub *Ex*., 13, 21: „Domnul, iară, mergea înaintea lor arătînd calea, dzioa în stîlp de nuor şi noaptea în stălp de foc, cum să fie ducătoriu caliei în amăndoao vremile", „Dominus autem praecedebat eos ad ostendendam viam per diem in columna nubis et per noctem in columna ignis ut dux esset itineris utroque tempore". Textul maghiar: „Az WR kedig elöttec megyẽ vala, nappal felhö Oszlopba, hogy as igaz vton vinneie öket, es éyel tüz Oszlopba, hogy vilagossagot adna nekic, hogy iarnanac nappal es éyel" se poate reda astfel: „Iară Domnul înainte le mergea, ziua în stîlp de nor, ca pe drumul cel drept să-i ducă, şi noaptea în stîlp de foc, ca să le dea lumină, încît să umble ziua şi noaptea".

3.2. Sursa maghiară. Urmînd acelaşi distincţii stabilite pentru paragraful precedent, în cele ce urmează vom observa cîteva exemple care leagă textul românesc de cel maghiar.

3.2.1.1. Secvenţa: „Acesta Isau, carele se chiiamă Edom, sămînţa lui" (*Gen*., 36, 1), redînd magh.: „Ez az Esau, ki Edomnac hiuattatic, nemzetsege" se dovedeşte a fi o traducere care obscurcizează textul, dar nu atît ca simplu rezultat al presiunilor textului maghiar, cît ca o formă deficitară de exprimare în limba română a unui anumit conţinut. Redat literal, textul maghiar capătă forma: „Aceasta este a lui Esau, pe care Edom îl chemau, seminţie". De fapt, capul începe prin a prezenta pe urmaşii lui Esau, care se mai numeşte şi Edom, (din el se trag edomiţii), ceea ce apare foarte limpede în textul latin, care evită capcana topicii textului ebraic: „hae sunt autem generationes Esau ipse est Edom". Prin încercarea de redare întocmai a textului maghiar, traducătorul român nu doar produce un text obscur, dar ne arată şi că, uneori, omitea să consulte textul latin (poate din comoditate, poate fiind sigur pe el, poate din alte motive care, ţinînd de „dimensiunea umană", nu fac decît să indice o insuficientă asimilare a rigorilor activităţii ştiinţifice).

3.2.1.2. O altă situaţie de acelaşi fel se înregistrează sub *Gen*., 13, 3, unde apare: „Şi **mai de ce înainte mergea** către amiadzăzi, tot pînă la Betel (...)", după: „Es **eléb eléb** mene délfelö mind Bételig (...)". Acest început de verset este relativ unitar tratat în diferitele traduceri ale *Bibliei*, corespunzînd cu ceea ce apare în textul latin: „reversusque est per iter quo venerat a meridie in Bethel". Ceea ce apare în textul maghiar corespunde anumitor versiuni ebraice şi se regăseşte şi în textul lutherian: „Und er zog immer weiter vom Südland bis nach Bethel"[271]. Urmarea versiunii maghiare de către traducătorul român este confirmată tocmai de redarea dificultuoasă a secvenţei de început a versetului, căci în textul maghiar se spune 'şi înaintînd

[271] Este important de amintit că o traducere precum cea din B.Orth. prezintă: „Şi din popas în popas a mers Avram de la Negheb pînă la Betel". Spre deosebire de traducerile a căror idee este: 'Avram merse (se deplasă), în călătoriile sale, de la sud, spre Bethel', autorul acestei traduceri reuşeşte mai bine în încercarea de a reda ideea textului. Spunîndu-se, aici, că deplasarea s-a făcut continuu, deşi cu popasuri, se subliniază astfel o idee de mare importanţă: călătoria lui Avram capătă o dimensiune profundă şi plină de semnificaţii iniţiatice şi chiar arhetipale (fără a diminua importanţa lui Moise în devenirea poporului evreu, Avram rămîne primul erou civilizator al evreilor, cel care întemeiază neamul ca urmare a unei selecţii operate de însăşi Divinitatea). Numind un amănunt aparent nesemnificativ (parcursul unei călătorii mai lungi înglobează şi acele momente de odihnă - nu „este întrerupt" - numite *popasuri*), B.V. Anania centrează sensul textului pe caracterul inexorabil, hotărît - divin, în esenţă -, al drumului pe care Avram îl parcurge. În această traducere, deplasarea lui Avram nu mai este o banală călătorie a unui păstor oarecare, ci drumul esenţial, pe calea dinspre Natura către Civilizaţie, dinspre haosul lipsei regulilor divine către viaţa întru adevărata Divinitate, drumul parcurs de părintele unui neam către, mai întîi, propria sa edificare ca moştenitor al darurilor divine, apoi către locul şi timpul făgăduite.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

treptat', ceea ce se poate (şi se putea) accepta pentru structura din PO, dar nu se poate considera decît o soluţie aflată sub nivelul epocii şi al majorităţii soluţiilor din PO, în plus, neinspirată de textul latin. Pe de altă parte, în comparaţie cu ceea ce apare în alte texte ale epocii, în *Palia de la Orăştie* astfel de situaţii sînt rarissime.

3.2.1.3. Deşi banală, greşeală de la începutul *Gen*., 37, 2 este în măsură să indice că, aici, textul maghiar a fost cel de la baza PO, dar şi că, probabil, traducătorul şi-a abătut privirea de la *Vulgata*: „Cănd Iosif de doispredzeace ani ară fi, oile socotiia cu fraţii săi", „Mikor Ioseph tizenhét esztendös volna, iuhokat öriz vala az ö battyaiual". Greşeala *doisprezece* pentru *şaptesprezece*[272] arată că traducerea a urmat textul maghiar, cu sau fără consultarea unui alt text. În limba maghiară numeralul, *hét* 'şapte' (partea finală a numeralului din text) seamănă foarte mult cu un alt numeral care, în respectiva poziţie, are forma *két* 'doi'.

> Chiar şi atunci cînd apar greşeli care ar fi putut fi corectate prin aportul celeilalte versiuni, trebuie observat că afirmaţia nu poate fi considerată valabilă decît la modul absolut şi din perspectiva unui traducător omniscient (care nu ar mai avea nevoie de un model) deoarece, diferenţele dintre cele două versiuni pot fi uşor de constatat uneori, iar acestea nu reflectă mereu o greşeală sau pot pune în dificultate pe traducător. Chiar dacă nu ar fi ştiut acest lucru (afirmaţie inacceptabilă, de altfel), autorul PO nu s-ar fi putut orienta evitînd o greşeală pentru că realitatea la care se raporta, singurul său reper erau cele două texte (sau alte texte de acelaşi rang), iar sensurile care decurgeau din traducerea întocmai a oricăruia dintre cele două modele erau plauzibile. De fapt, după nenumărate indicii care vădesc faptul că textul latin şi cel maghiar constituiau baza traducerii româneşti din PO, aceasta este une dintre cele mai puternice dovezi a faptului că nici textul ebraic, nici *Septuaginta* şi nici vreu text slavon nu erau texte la care autorul (sau autorii) PO să fi făcut apel în mod direct, în vederea traducerii numite PO.

3.2.1.4. Mult mai complexă este situaţia de sub *Gen*., 30, 27: „Să ţi se afle voia; cu adevăr am cunoscut cum Domnedzeu au blagoslovit mine direpт tine", unde se urmează întocmai: „Talályanac kedued nalad: Bizonnyal meg ismertẽ, hogy az Isten meg aldot engemet te eretted", şi nu: „inveniam gratiam in conspectu tuo experimento didici quod benedixerit mihi Deus propter te". Segmentul acesta apare în *Septuaginta* astfel: Εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου, οἰωνισάμην ἄν·εὐλόγησε γάρ με ὁ Θεὸς ἐπὶ τῇ σῇ εἰσόδῳ, „Si inveni gratiam coram te, auguratus sum utique: benedixit enim me Deus in tuo ingressu". Versiunile din limbile moderne se prezintă după cum urmează: „Laß mich Gnade vor deinen Augen finden. Ich spüre, daß mich der HERR segnet um deinetwillen", „I pray thee, if I have found favour in thine eyes, tarry: for I have learned by experience that the LORD hath blessed me for thy sake", „Şi j'ai trouvé grâce à tes yeux... J'ai appris par les présages que Yahvé m'avait béni à cause de toi" (B.Jer.), „Dac'am aflat eu har în faţa ta... am cunoscut eu prin semne că Dumnezeu m'a binecuvîntat prin venirea ta" (B.Orth.).

În prima ei parte, fraza prezintă o expresie idiomatică ebraică, un soi de urare plină de bunăvoinţă, aşa cum există la majoritatea popoarelor şi în majoritatea limbilor (de unde şi dificultatea, uneori, de a o reda întocmai în limba în care se traduce, şi nu prin echivalentul propriu)[273]. Este o discuţie între oameni, dar la care Divinitatea este invocată în mod indirect, spre a asista. Care cel care vorbeşte devine martor şi pledant, afirmînd calităţile pozitive şi meritele celuilalt, cerînd, în felul acesta, o răsplată divină pentru binele făcut.

Partea a doua a frazei nu ridică probleme reale: Laban se arată conştient de faptul că datorită venirii şi şederii lui Iacob, prin acestea, casa i-a fost binecuvîntată. Afirmaţia, însă, face parte dintr-un proces persuasiv, abilul Laban simţind că a venit momentul aşteptat cu încordare, cel în care o negociere foarte importantă, şi purtată cu întreg arsenalul, va avea loc[274].

---

[272] Vezi textele grecesc şi latin: Ἰωσὴφ δὲ δέκα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν ἦν ποιμαίνων τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, „Joseph autem decem et septem annorum erat, pascens oves patris suis cum fratribus suis" (*Septuaginta*), „Ioseph cum sedecim esset annorum pascebat gregem cum fratribus suis" (*Vulgata*).

[273] Segmentul acesta de text prezintă diferenţe şi apare obscur şi pentru că textul de bază, cel ebraic, era sau a putut apărea ca obscur, dar şi pentru că, foarte probabil, au existat mai multe versiuni de text ebraic la dispoziţia diferiţilor traducători, versiuni între care puteau exista deosebiri, expresia idiomatica ebraică putînd cunoaşte variante.

[274] Trebuie menţionat că, în ordinea umană, Laban pare a avea toate avantajele asupra lui Iacob. Laban era pe teritoriul său, Iacob, nu; Laban era favorizat din punct de vedere social, fiind socru (≈ tată), Iacob era doar ginere (≈ fiu); în virtutea vîrstei, a experienţei (după moartea tatălui său ajunge capul familiei), precum şi a exerciţiului îndatoririlor pe care le avea, Laban era mult mai obişnuit cu astfel de interacţiuni. Un exemplu cît se poate de semnificativ în ceea ce priveşte personalitatea şi calităţile lui Laban îl constituie întîmplarea de la sfîrşitul primilor şapte ani. La protestul lui Iacob, de după noaptea nunţii, Laban răspunde naivului novice cu toată hotărîrea şi naturalerţea, dar nu forţează lucrurile: după îndeplinirea celor de cuviinţă, prin care se desăvîrşeşte ritualul nunţii cu fata impusă de păstrătorul datinii (Laban), petentul (Iacob) va primi răsplata ascultării sale, în condiţii de aparentă concesie din partea lui Laban, de fapt, muncind încă şapte ani pentru o soţie pe care nu şi-o dorise, dar care era necesară împlinirii marelui său destin. Aşadar, Laban şi-a vîndut o fiică pe care nimeni nu oferise nimic contra şapte ani de muncă de cea mai bună calitate, căci se lucrase cu gîndul la cea mai bună răsplată (Rahila), după care, nu pe soţul lui Leah, ci pe cel al Rahilei, îl mai angajează o dată, practic tot pentru a i se plăti cu Rahila.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Prima parte a frazei, se prezintă nu doar caracterizată de deosebiri între diferitele traduceri, ci şi dominată de o obscuritate care nu poate fi înlăturată, în ciuda eforturilor vizibile pe care diferiţii traducători şi exegeţi le fac. Este aproape sigur că prima parte a frazei nu vrea să semnifice ceea ce apare în *Septuaginta* (de altfel, acest text prezintă diferenţe semnificative faţă de textul ebraic) sau în versiunile care o urmează pe aceasta ori prezintă aceeaşi soluţie. În primul rînd, nu se poate crede că Laban vorbeşte cu Iacob, cum vorbise Avram cu Iahweh, şi utilizînd întocmai aceiaşi termeni. Apoi, Laban vorbea cu cel de un neam cu el, cu nepotul lui Avram (şi al său) şi ştia că acesta nu putea rămîne la nesfîrşit, refuzîndu-şi destinul obişnuit, acela de a se stabili la locul său, de a avea casa proprie şi de a-şi conduce mai departe familia întemeiată (lucru pentru care însuşi Laban îl pregătise pe tînăr!). Forţa politicii de amînare pe care Laban o practică cu abilitate şi succes stă tocmai în măsura cu care Laban a aplicat această politică. În plus, ar fi fost o gravă eroare dacă acest om ar fi încercat să lase alături de feciorii săi (care urmau să-i ducă neamul şi casa mai departe) pe şiretul şi binecuvîntatul ginere. Pe de altă parte, la exprimarea, de către Iacob, a dorinţei de a pleca, răspunde prin: „Dacă am aflat har în ochii tăi...", ceea ce este echivalent 'dacă te-ai îndurat de mine ar cam fi timpul să te duci'.

Conform interpretărilor unor comentatori şi exegeţi, este foarte probabil ca, în deplină coerenţă cu partea a doua a versetului, prima parte să se refere la temporalitate caz în care ἐναντίον σου, „vor deinen Augen", „in thine eyes", „à tes yeux" (B.Jer.), „în faţa ta" şi altele asemenea, nu semnifică 'înaintea ta, în faţa omului Iacob, văzut ca un complex biologic (trup, suflet, spirit)', ori 'din punctul tău de vedere; din perspectiva ta' ci 'înainte de venirea ta, în vremea de dinaintea venirii tale aici', ceea ce ar însemna că Laban întreabă retoric dacă înainte de venirea lui Iacob fusese binecuvîntat, tot el răspunzînd că abia după această venire s-a petrecut respectivul lucru. În acest caz, traducerile de mai sus (care vor să spună 'în faţa ta') s-ar datora unei neînţelegeri prin care o expresie a fost luată în sens literal, fapt facilitat şi de existenţa ei în celebrul segment în care Iahweh pare a se sfătui cu Avram. În textul *Vulgatei* versetul apare ca fiind mai coerent, acolo făcîndu-se, totodată, relaţia între prosperitatea (dată de un Dumnezeu favorabil) lui Laban şi venirea lui Iacob.

În unele versiuni, după cum se observă în B.Jer. şi B.Orth., caracterul retoric al întrebării (sau al unui gînd, parcă pentru sine, dar rostit) este evidenţiat de un spaţiu care pare a nu fi o lacună în text, ci un loc al subînţelesurilor. Întrucît el face parte din retorica prin care Laban îşi pregăteşte apărarea şi contraatacul, acest loc poate sugera părerea sa bună despre Iacob. Fără a prezenta o lacună, textul *Vulgatei* lasă loc subînţelesurilor, Iacob putînd fi cel care a adus norocul lui Laban, dar şi cel care l-a prevestit prin apariţia sa, ceea ce nu-i acelaşi lucru. În esenţă, *Vulgata* spune că Iacob i-a purtat noroc lui Laban.

Nimic din toate acestea nu apare în prima parte a răspunsului lui Laban, aşa cum este acesta reflectat de traducerea din PO. Aici răspunsul are două părţi independente. A doua coincide cu ceea ce apare în toate celelalte versiuni: Laban recunoaşte direct că a fost binecuvîntat de Dumnezeu prin Iacob. Partea aceasta nu specifică prima parte a discursului, precum în interpretarea de mai sus, căci Laban începe prin a recunoaşte lui Iacob deplina libertate de a-şi hotărî soarta plecînd ca un om matur şi independent. Ceea ce este interesant şi arată piedicile „naturale" în calea traducerii acestui segment este şi faptul că versiunea maghiară veche[275] nu este redată corespunzător în PO. Între textul maghiar şi cel care-l urmează există o deosebire radicală. De fapt, cel dintîi spune '(în cazul în care pleci) să aflu bunăvoinţă din partea ta', sau: 'nu aş vrea să pleci nemulţumit de la mine, aş vrea să mă bucur în continuare de gîndurile tale bune', explicaţia urmînd în partea a doua: 'deoarece am observat că o dată cu venirea ta Dumnezeu m-a binecuvîntat'. Traducerea românească nu reuşeşte să ajungă aici deoarece ia verbul şi obiectul direct în alte sensuri decît cele din text (sensurile cele mai la îndemînă), ceea ce rezultă fiind coerent în sine, dar schimbînd sensul şi rupînd fraza în două părţi distincte: a) 'dacă vrei să pleci, eşti liber s-o faci', b) 'recunosc că şederea ta aici mi-a adus binecuvîntarea dumnezeiască'. Tot ceea ce apare în textul românesc se datorează, însă, urmării textului maghiar.

3.2.1.5. Ultima parte din *Gen*., 37, 2, „et hae sunt generationes eius Ioseph cum sedecim esset annorum pascebat gregem cum fratribus suis adhuc puer et erat cum filiis Balae et Zelphae uxorum patris sui *accusavitque fratres suos apud patrem crimine pessimo*" constituie unul dintre locurile destul de comentate

---

În plus, după cum se vede din lunga şedere a lui Iacob (care respectă cu stricteţe perioadele tocmelilor, face numeroşi copii devenind el însuşi tată de familie), precum şi din demersul diplomatic prin care încearcă să-şi argumenteze plecarea, repetînd că a venit vremea să se întoarcă la locul căruia îi aparţine (vezi *Gen*., 30, 25 şi 30), el însuşi pare a se plasa singur în poziţie de inferioritate faţă de Laban. În cele din urmă, se poate vedea că toate aceste antecedente nu au nici o valoare, ele fiind ruinate de abilitatea unui Iacob care s-a educat la umbra lui Laban şi care, în final, s-a dovedit că reuneşte calităţile întregului său neam, atît pe cele ale lui Avram, cît şi pe cele ale ramurii rămase în casa terahizilor. Mai mult, viitorul lui Iacob va confirma din plin ceea ce se temeineşte cu răbdare şi măiestrie acum şi se încheie cu ajutorul lui Iahweh la sfîrşitul capului 31.

[275] Versiunea maghiară modernă corespunde întocmai cu cea din B.Jer.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

ale *Genezei*. Textul ebraic spune că Iosif aducea la urechile tatălui său toate cele rele ale fraţilor săi. Textul ebraic nu spune în mod categoric că ar fi vorba despre faptele rele ale fraţilor mai mari, pe care Iosif doar le relata lui Iacob (judecîndu-i sau nu cu severitate pe fraţii săi)[276]. De aceea, privind la traducerea din PO: „şi acelora rea veaste şi nume rău spunea tătîni-său", devine limpede că anumite lucruri au scăpat înţelegerii traducătorului sau au constituit elemente de ambiguitate pe care nu s-a putut hotărî să le lămurească. În acest segment de text -, aşa cum apare el în textul ebraic şi, apoi, în textele care au păstrat proporţiile semantice ale acestuia - există două nivele, ambele utilizînd termeni sinonimi. Cele două nivele se referă la: ce făcea Iosif (partea clară a chestiunii, căci este numită), şi ce făceau sau ce spunea Iosif că fac fraţii săi (partea obscură, căci nu este numită, ceea ce poate îndemna la speculaţii). Este limpede că Iosif îşi defăima fraţii înaintea lui Iacob, dar nu este la fel de limpede dacă nu cumva îi acuza cu severitate sau reavoinţă de crime imaginare, sau doar relata bîrfe care circulau pe seama acestora (poate, convins că acestea corespund realităţii, mai degrabă încercînd să-l convingă pe Iacob că acestea corespund realităţii). Încurcătura din textul românesc provine, în primul rînd, din urmarea (dar greşită) a textului maghiar: „es azoknac gonosz hireket neueket az ö attyanac meg ielenti vala", care, mai curînd, s-ar putea reda astfel: „şi a acelora rea faimă o înfăţişa (o aducea la cunoştinţa) tatălui său".

3.2.1.6. Simpla comparaţie a versetului de sub *Gen*., 46, 4, din PO: „Mearge-voiu gios cu tine în Eghipet, afară încă te voiu aduce pre tine de acolo, şi **Iosif va prinde lăuntru ochii tăi**" cu corespondentul său din *Vulgata*: „ego descendam tecum illuc et ego inde adducam te revertendem *Ioseph* quoque *ponet manum suam super oculos tuos*" şi cu cel din textul maghiar: „Ala megyec veled Egiptusba, ki is hozlac tededet onnan: Es **Ioseph fogiabe à te szömeidet**" arată, fără dubiu, că, întreaga secvenţă decurge din textul maghiar (modalităţile de construcţie a părţilor enunţului, modalităţile de lexicalizare şi conceptualizare etc.). În plus, atrage atenţia finalul, care este nerom ânesc, un calc nereuşit după maghiară, unde nu se preferă soluţia din textul latin, aceasta destul de ambiguă şi nerelevantă în limba română.

3.2.1.7. Cît se poate de clară este proveniența secvenței: „*Dzise fata lui Faraon ei*: «*Vă*!» *Mearse derept aceea fata şi chiemă muma porobocelului*, / *Cui dzise fata lu faraon*: «*Ia sus cest poroboc şi-l ţine mie şi-ţi voi plăti ţie*!» ***Luo sus*** *derept aceaea cea muiare ‹p›orobocul şi-l ţinu*. / *Şi când porobocul se-ară fi mărind, duse-l feateei lu Faraon şi fu ei în loc de fecior, şi puse numele lui Moisi, că dzise aceasta: «Den apă l-am luat afară pre el*»" (*Ex*., 2, 8-10). Sublinierile din text arată concordanţele şi neconcordanţele (cît se poate de minore) cu textul maghiar: „*Monda à Pharao Leanya neki*: *Menyel*: *Elmene ezokaert à leany, es el hiua á gyermetske anyat*, / *melynec monda à Pharao leanya: Vedfel à gyermeket es tarts***fel** *ennekem, es meg fizetem teneked*: Vöue *ezokaert ar aszszonyàlat á gyermeket es* **fel** *tarta*. / *Es mikor á gyermec meg öregedet volna, meg viue à Pharao leanyanac, es ö fia gyanant lön: Es neueze ötet Mosesnec: Mert eszt monda*: *A vizböl vöttem ki ötett*". Alături de acestea, textul latin pare să nu fi reprezentat pentru traducătorul român decît o soluţie pe care nu a luat-o în calcul, dar la care a privit şi pe care a urmat-o doar într-un punct: „respondit vade perrexit puella et vocavit matrem eius / ad quam locuta filia Pharaonis accipe ait puerum istum et nutri mihi ego tibi dabo mercedem tuam ***suscipit*** mulier et nutrivit puerum adultumque tradidit filiae Pharaonis / quem illa adoptavit in locum filii vocavitque nomen eius Mosi dicens quia de aqua tuli eum". Chiar şi pentru acel punct, însă - cu toate că porţiunea corespunzătoare din textul maghiar diferă de ceea ce apare în PO -, trebuie avut în vedere că textul românesc prezintă o structură caracteristică maghiarei şi care, de altfel, apare de cîteva ori chiar în secvenţa cu care s-a ilustrat.

3.2.1.8. Finalul *Gen*., 18, 10, din PO: „«(...) *şi, iaca, muieriei tale, ii Sara, fi-va fecior*». *Şi Sara*, *după spate, de după uşa cortului*, *aceasta* ‹auzi›" decurge din textul maghiar: „*es ime feleségendec Saranac fia leszen*. *Sara kedig hata möget a satoraytaya mögül* hallaya vala *eszt*", şi nu din cel latinesc: „et habebit filium Sara uxor tua qui audito Sarra risit post ostium tabernaculi". Dincolo de urmarea textului maghiar de către PO, rămîne uşor inexplicabilă omisiunea verbului final (unul foarte important), care se constată în PO.

> Sara rîde cam devreme, dacă privim textul latin alături de cel ebraic, unde se spune doar că Sara a auzit cele spuse de Dumnezeu, ea aflîndu-se în cort, după uşa acestuia, loc care se afla în spatele celui unde şedea Dumnezeu. Aşa apar lucrurile şi în textul german: „Das hörte Sara hinter ihm, hinter der Tür des Zeltes" (vezi şi *Septuaginta*: Σάρρα δὲ ἤκουσε πρός τὴν θύρα τῆς σκηνῆς, οὖσα ὄπισθεν αὐτοῦ, „Sarra autem audivit ad ostium tabernaculi, cum esset post eum"). În ordinea povestirii, Sara va rîde abia în versetul 12, cititorul asistînd la cele pe care Dumnezeu le spune lui Avram, apoi fiind înştiinţat că Sara aude cele spuse la umbra copacului, apoi amintindu-i-se că Avram şi Sara erau înaintaţi în vîrstă, din motive de ordin biologic, natural, fiind improbabil ca Sara să mai poată avea copii, după care, cititorul află gîndurile Sarei, perfect explicabile pentru o fiinţă umană. În fapt, după aceste informaţii, cititorul însuşi poate reacţiona precum Sara. Privind lucrurile din perspectivă umană, Dumnezeu pare a reacţiona ca şi cum nu ar deţine informaţiile pe care cititorul le aflase în

[276] Din această perspectivă, sînt deplasate interpretările pe care le notează Carrieres: „*Crimine pessimo*. Contra naturam, vel sodomitico, ut vult Rupertus; vel bestialitatis cum ovibus quas pascebant, ut vult sanctus Thomas et alii".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

versetul 11 (funcţia de reproducere a Sarei încetase pe cale naturală). Şocul pe care se scontează provine tocmai din această gradaţie şi are rolul de a aminti că lui Dumnezeu toate îi sînt cu putinţă, fundament afirmat cu tărie divină (versetul 14); la sfîrşitul versetului 15, concluzia este că una dintre îndatoririle fiinţei umane este de a crede cu tărie în Dumnezeu. Deşi adecvat contextului (începuturile relaţiei dintre primul om al poporului ales şi Dumnezeu), exemplul constituie un tip de primă „minune" dintr-un lung şir de acelaşi fel, în care Dumnezeu lasă fiinţei umane liberul arbitru, aşteaptă dezvoltarea şi exersarea capacităţilor acesteia, după care, intervine cînd totul pare pierdut. De la trecerea prin Marea Roşie şi pînă la învierea lui Lazăr, Divinitatea a oferit fiinţei umane un număr infinit de posibilităţi de acţiune, de şanse de salvare, de fiecare dată demonstrîndu-şi nu doar atotputernicia, ci şi caracterul indispensabil.

Privitor la actul de a rîde al Sarei, vezi şi jocul de cuvinte din *Gen*., 21, 6: „Rîs au făcut mie Domnezeu, cum tot varecine va auzi rîde-va cu[277] mine".

3.2.1.9. Sugestiv pentru a ilustra - alături de urmarea textului maghiar - relaţia simultană - realizată cu constanţă şi rodnicie - a traducătorului român cu ambele texte, şi nu doar a celui urmat într-un anumit loc, în cazul de faţă, cu *Vulgata*, este un segment precum cel de sub *Gen*., 29, 23: „Seara, iară, luo pre Liia, fata lui, şi duse înlăuntru la Iacov, şi el întră la ea". Traducerea aceasta se datorează urmării întocmai a textului maghiar: „Estue kedig vöue Leat az ö Leanyat, es be viue Iacobhoz, es ez be mene hozzaia"[278]. Comparînd cele de mai sus cu: „et vespere filiam suam Liam introduxit ad eum" (*Vulgata*), se observă felul în care autorul *Vulgatei* s-a folosit de posibilităţile şi de exerciţiul limbii latine în direcţia brevităţii.

Spiritul *Bibliei* însăşi este acesta, deoarece, în general, chestiunile care reapar beneficiază de prezentări ale unor aspecte care generează o relaţie de complementaritate între respectivele ocurenţe, astfel încît, lectura pe rînd a respectivelor aspecte oferă imaginea ansamblului. De asemenea, chiar dacă există reluări întocmai ale unor aspecte deja prezentate (mult mai puţin numeroase decît ne îndeamnă să credem o analiză superficială), în general, redundanţa are finalitate, cititorul fiind adeseori invitat la un efort de memorie. Aceasta este regula şi numai în cazurile în care autorii au considerat că pericolul uitării şi al neînţelegerii este ridicat, precum şi în cazul unor enunţuri fundamentale pentru religia lui Israel, au repetat acele enunţuri. Spre deosebire de practica aceasta, omniprezentă în textul ebraic, în special în Torah - preluată şi de versiunile altor limbi -, *Vulgata* preferă adeseori să evite elementele redundante, atît datorită brevităţii naturale cu care este dotată limba latină, cît şi ca urmare a unei alte concepţii asupra discursului în general. În ambele sensuri (mai ales în primul, dar şi în al doilea) este sugestivă simpla vizionare a aceluiaşi text al unei ediţii juxtate (Vezi volumul I, Textul, la prezenta lucrare).

Precum mai sus, se petrec lucrurile şi într-un caz precum cel de sub *Gen*., 29, 24: „Şi Laban deade Silfa, slujnica feateei, să fie slujnică", unde se redă întocmai ceea ce apare în textul maghiar: „Es Laban ada az ö szolgalo leanyat Zilpat, Leanac szolgalo leanyul", acesta, iarăşi, corespunzînd cu cel ebraic şi cu cel grecesc. Textul latin nu oferă ultima explicaţie, versetul încheindu-se cu un enunţ care, în versiunile mai sus menţionate, precum şi în cea ebraică, aparţine versetului următor: „dans ancillam filiae Zelpham nomine ad quam cum ex more Iacob fuisset ingresssus facto mane vidit Liam".

Privind la aceste două exemple şi, apoi, la cele care urmează, vom observa că, deşi poate urma textul maghiar, autorul PO îşi poate lua ca model textul latin. Astfel, sub *Gen*., 29, 29 - în relaţie cu cele pe care versetul din exemplul precedent le conţine - apare: „Şi Laban deade slujnica Vala Rahileei", ceea ce nu mai corespunde întocmai cu textul maghiar: „Es laban az ö szolgalo leanyat Bilhat szolgalo leanyul ada Rahelnac". Dacă *Vulgata* este consecventă cu sine, păstrînd simetria de exprimare cu *Gen*., 29, 24, „cui pater servam Balam dederat", textul românesc rupe această simetrie. Fără a putea considera că *Vulgata* a reprezentat, aici, textul pe care s-a edificat PO (fapt cu atît mai important pentru discuţia noastră), modul în care traducătorul român acţionează arată că, citind textul latin, chiar neurmîndu-l, modelul acestuia i se întipăreşte în minte, este învăţat, şi poate să îşi găsească aplicarea. Este, aşadar, vorba despre nişte modele care se deprind şi asimilează, care, apoi, capătă autoritate şi sînt aplicate, uneori, pare-se, spontan, alteori, cu certitudine în mod deliberat, ca nişte tipare de autoritate.

---

[277] Deşi textul maghiar nu îngăduie o altă traducere decît cea de mai sus (*énuelem* este cît se poate de neechivoc), prepoziţia aceasta este în măsură să arate că traducătorul PO a înţeles versetul, chiar dacă nu complet, căci este de presupus că îi lipseau cunoştinţele de limbă ebraică. *Iţchac* יִצְחָק este un nume care provine din sau doar face un joc de cuvinte cu rădăcina 'rîs, a rîde'. Este greu de ştiut dacă asocierea cu rîsul în sine al celor doi soţi nu este o etimologie populară, o explicaţie post factum, cert este că, sensul numelui lui *Iţchac* se referă la bucuria celor doi bătrîni de a avea mult doritul copil. Universal umană şi uşor de regăsit în multe limbi, această modalitate primitivă, prin care o abstracţie este redată printr-o figură, a căpătat vigoare datorită circulaţiei *Bibliei*, fiind des întîlnită aici. Astfel, bucuria, sentimentul împlinirii, dar dublat de speranţe neşovăielnice pot avea, ca formă simplă de exprimare o reacţie fiziologică şi psihică numită *rîs*. La acest semn se referă Sara (care afirmă că Dumenzeu i-a făcut o mare bucurie, iar cunoscuţii care vor afla se vor bucura împreună cu ea) în mod direct, dar el semnifică amestecul de sentimente mai sus schiţat. Centrală rămîne explozia de bucurie.

[278] Textul grecesc corespunde cu cel ebraic, reflectat fidel de textul maghiar.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Mai sugestiv, încă, este cazul de sub *Gen*., 32, 11: „Rogu-te, slobodzeaşte-mă den mîna fratelui mieu, Isav" unde se urmează magh.: „Kérlec, szabadichmeg engemet az én batyamnac Esaunac kezeböl", care apare alături de unul dintre puţinele momente în care *Vulgata* renunţă la brevitate: „erue me de manu fratris mei de manu Esau" (*Vulgata*)[279]. Precum se vede în partea finală, textul românesc, traducîndu-l pe cel maghiar, nu se încheie cu precizarea explicită, prezentă în textul ebraic: *„*den mîna lui* Isav".

Important la acest verset mai este şi faptul că numai versiunea maghiară (şi, pe urmele ei, cea românească din PO) prezintă rugămintea expresă. În mod surprinzător, modelul reprezentat de textele grecesc şi latin apare chiar şi textul lui Luther: „Errete mich von der Hand meines Bruders, von der Hand Essaus", dar nu în cel englez, unde acest verset cunoaşte traducerea cea mai fidelă faţă de textul ebraic: „Deliver me, I pray thee, from the hand of my brother, from the hand of Esau"[280].

3.2.1.10. Exemplul următor conţine, de asemenea, elemente care vin în sprijinul celor arătate mai sus. În primul rînd, textul românesc: „După aceaia, iară, deaca îngrupară tată-său, Iosif iară se înturnă în Eghipet, cu fraţii săi şi cu toţi cu ceia carii cu el mersease în sus a îngrupa pre tată-său" (*Gen*., 50, 14) este aidoma celui maghiar, urmînd construcţia şi conţinuturile exprimate de acesta: „Minekutanna kedig eltemettec volna az ö attyokat: Ioseph ismet Egiptusba tére az ö attyafiaival, es mind azockal a kic öuele fel mentenec vala az ö attya el temetni". Raportîndu-ne la textul ebraic, aşa cum apare acesta, poate fi redat după cum urmează: „Şi s-a întors Iosif în Egipt, el şi fraţii săi, şi toţi cei ce urcară cu el, pentru a-l îngropa pe tatăl său, după ce l-a îngropat pe tatăl său". Alături de acesta, textul *Septuagintei*: Καὶ ὑπέστρεψεν Ἰωσὴφ εἰς Αἴγυπτον, αὐτὸς καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οἱ συναναβάντες θάψαι τὸν πατέρα αὐτοῦ, „Et revertit Ioseph in Aegyptum, ipse et fratres ejus, et qui simul ascenderant ad sepeliendum patrem ejus", precum şi cel al *Vulgatei*: „reversusque est Ioseph in Aegyptum cum fratribus suis et omni comitatu sepulto patre", prezintă felurite forme de manifestare care arată, cel puţin, că modul de construcţie a textului ebraic nu era unul care să poate fi reprodus în mod eficient în respectivele limbi. Avînd în vedere finalul acestui verset, în care se folosesc aceiaşi termeni pentru a se face referire la o anumită realitate, privită din două perspective (eventual, temporale), ceea ce, este nu atît un posibil generator al unei uşoare confuzii, cît o exprimare stîngace, este de înţeles cauza pentru care diferitele limbi au preferat căutarea unei soluţii care să fluentizeze versetul şi să-i confere oarecare eleganţă.

Fireşte că, aşa cum se petrec lucrurile de obicei, atunci cînd apar astfel de situaţii, traducătorii, chiar dacă se inspiră din alte traduceri, preferă găsirea şi utilizarea unei soluţii proprii[281]. În cele de mai sus, textul grecesc renunţă la o parte a versetului, forţînd subînţelegerea, ceea ce se întîmplă şi în B.Jer. La rîndul său, textul latin foloseşte ablativul absolut, dar reduce la o sintagmă o întreagă propoziţie. *Vulgata* păstrează întregul conţinut al versetului şi obligă la o subînţelegere parţială (toţi aceia care i-au însoţit pe Iosif şi pe fraţii săi). Singurul text care respectă întocmai textul ebraic aparţine unei limbi care, la momentul traducerii textului nu era încă foarte rafinată şi care, probabil, nu simţea nevoia separării celor două segmente ale versetului[282]: „And Joseph returned into Egypt, he, and his brethren, and all that went up with him to bury his father, after he had buried his father".

Soluţia textului german şi a celui maghiar (pe urmele căruia merge şi textul românesc) a fost aceea de a păstra întreg versetul aşa cum apare el în ebraică, dar cu modificări de topică. Ceea ce se repetă oarecum, în contextul comunicării constituind un soi de precizare mnemică (după ce l-a îngropat pe tatăl său) îşi păstrează valoarea, dar se enunţă la începutul frazei. În felul acesta, textul ebraic este aproape intact, modificarea de topică neschimbînd valoarea segmentului mutat, necesitînd doar o formulă temporală introductivă, dar care este implicită în textul ebraic.

3.2.1.11. Un exemplu cît se poate de relevant în ceea ce priveşte urmarea versiunii maghiare de către traducătorul român, avînd alături o versiune latină la fel de uşor de urmat, apare sub *Ex*., 16, 13-14. Astfel textul românesc: **„***Şi seara vineră prepeliţe şi acoperiră tabăra*, *şi demîneaţă fu roao pregiur tabără*. / *Şi după ca se-ară zvînta roa[a], iată,* iara mănuntă şi rătungioară în pustie, ca ceastă roao de nea pre pămînt" se

[279] Precum în: Ἐξελοῦ με ἐκ χειρὸς τοῦ ἀδελφοῦ μου, ἐκ χειρὸς Ἡσαῦ, „Erue me de manu fratris mei, de manu Esau" (*Septuaginta*).

[280] În plus, este de remarcat că, pe urmele altor texte decît cel ebraic (în speţă ale unor versiuni greceşti), în textul lui Luther, acesta este versetul 12 şi nu 11, precum în toate celelalte texte aici citate.

[281] Caracteristica aceasta a traducătorilor poate fi foarte bine observată la textul biblic, deşi nu este acesta exclusiv terenul pe care ea se manifestă. În esenţă, atunci cînd există posibilitatea ca traducătorii să fie nevoiţi a se elibera de constrîngerile unui text, aceştia o fac, mai mult sau mai puţin, în spiritul propriei limbi şi pe cont propriu.

[282] Este singura explicaţie coerentă deoarece, cu alte prilejuri, versiunea engleză îşi ia libertatea de a ajusta textul ebraic sau, probabil, de a adera la soluţiile altor traduceri, acestea neurmînd întocmai textul ebraic. Pe de altă parte, cei neexersaţi imită mult, căci nu au o bază solidă în propriile cunoştinţe, astfel că o caută în text, constatare pe care textul englez o ilustrează în modul cel mai relevant.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

edifică în totalitate pe baza celui maghiar: „*ES ESTVE Fürec iöuenecfel, es ellepéc à Tabort*. *Es reggel harmat lön à Taborkörnyül*: / *Minekutana elszaradot volna à harmat, ime* vala à pusztaba apro es keregded, mint à hoharmat à földen" şi nu a celui latin: „factum est ergo vespere et ascendens coturnix operuit castra mane quoque ros iacuit per circuitum castrorum / cumque operuisset superficiem terrae apparuit in solitudine minutum et quasi pilo tunsum in similitudinem pruinae super terram".

3.2.1.12. În sfîrşit, un ultim exemplu al acestei subcategorii, prin care se atestă urmarea versiunii maghiare de către traducătorul PO, apare sub *Ex*., 1, 6-7: „Când, amu, Iosif ară fi murind şi toţi fraţii lui şi toţi aceia carii au viiat în aceaea vreame, / Crescură ficiorii lu Israil, născură poroboci, înmulţiră-se şi vărtos tare se puterniciră până în atîta cum pămîntul cu ei se împlu". Traducătorul român nu se foloseşte de finalul versetului 6, precum apare acesta în *Vulgata*: „quo morto et universis fratribus eius omnique cognatione illa / filii Israel creverunt et quasi germinantes multiplicati sunt ac roborati nimis impleverunt terram", ci urmează: „Mikor immar Ioseph meg holt volna, es mîd az ö attyafiai, es mind azoc, kic az idöbe éltenec, / neuekedenec az Izrael fiai, magzatokat nemzenec meg sokasodanac, es fölette igẽ el hatalmazanac, vgy annyera, hogy à föld öuelec megteléc"[283].

3.2.2.1. Următoarele exemple se referă la acele situaţii în care diferenţele dintre textul maghiar şi cel latin indică foarte limpede provenienţa maghiară a traducerii româneşti. Astfel, sub *Gen*., 4, 8 apare: „Şi grăi Cain cu Avel, fratele său, şi fu cum că era ei în cîmp, sculă-se Cain spre Avel, fratele său, şi ucise pre el", ceea ce urmează fidel: „Es szola Cain Habellet az ö Attyafiaual. Es lön mikor a mezön volnanac, Cain Habelre az ö Attyafiara tamada es meg öle ötet". Faţă de acestea, textul latin se prezintă după cum urmează: „dixitque Cain ad Abel fratrem suum egrediamur foras cumque essent in agro consurrexit Cain adversus fratrem suum Abel et interfecit eum". Precum se vede, textul latin prezintă un element (care este mai mult decît simplul act al vorbirii directe, „egrediamur foras") lipsă în textul maghiar. De fapt, judecînd din perspectiva textului ebraic, ceea ce apare în *Vulgata* este mai curînd o prezenţă, decît o lipsă, deoarece textul maghiar este cel care corespunde întocmai celui ebraic. În acest loc, *Vulgata* corespunde *Septuagintei*: Καὶ εἶπε Κάϊν πρὸς Ἄβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· **Διέλθωμεν εἰς τὸ πεδίον**, καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐν τῷ πεδίῳ, ἀνέστη Κάϊν ἐπὶ Ἄβελ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτόν. În mod, oarecum, curios, secvenţa aceasta apare şi la Luther: „Da sprach Kain zu seiner Bruder Abel: *Laß uns aufs Feldes gehen*! Und es begab sich, als auf dem Felde waren, erhob sich Kain wider seinen Bruder Abel und schlug ihn tot".

3.2.2.2. Pledînd în acelaşi sens, dar în cadrul unor segmente mai bogate, de data aceasta, în textul maghiar decît în cel latin, la care se adaugă şi diferenţe importante între cele două surse ale textului românesc, se înregistrează ceea ce apare sub *Gen*., 19, 11: „Şi bărbaţii înaintea uşiei fură bătuţi cu orbire, de la mici toţi până la mari, *aşa cum osteniră*, ce uşa nu putură afla", segment care urmează: „Es a Firfiac az ayto elött vaksaggal verettetenec kitsintölfogua mind nagyig, *vgy annyera, hogy meg faradanac*, de az aytot meg nem talalhatac". În *Vulgata* apare: „et eos qui erant foris percusserunt caecitate a minimo usque ad maximum ita ut ostium invenire non possent", ceea ce este destul de diferit de corespondenţii maghiar şi român.

3.2.2.3. Secvenţa: „**Bine iaste mie lucrul**, că mine ferecată vesti-vor featele" (*Gen*., 30, 13), urmează întocmai: „**Iol vagyon dolgom**: Mert boldognac hirdetnec engemet à Leãyoc". Pe urmele celui maghiar, textul românesc utilizează *a vesti* pentru a reda astfel ceea ce, mult mai potrivit, *Septuaginta* redă prin: μακαριοῦσί, *beatificabunt*. În *Vulgata* secvenţa se realizează prin: „beatam quippe me dicent"[284]. Totodată, secvenţa iniţială din textul românesc reprezintă un calc - nu prea compatibil cu limba română - după ceea ce apare în textul maghiar. Pe de altă parte, sub aspect strict formal, textul maghiar nu greşeşte căci reuşeşte să îl urmeze pe cel ebraic iar, în limba maghiară, respectivele structuri pot avea curs; pentru româna veche, însă, acest lucru nu poate fi documentat.

Un alt aspect care merită amintit aici se referă la utilizarea formei *featele*, aflată la limită, prin întrebuinţarea sa. În ebraică este vorba despre *fiice*, deci fete tinere, dar şi tinere căsătorite. În fapt, termenul trebuie să facă referire la toate persoanele de sex feminin care urmează să se căsătorească, precum şi la tinerele căsătorite care încă nu au născut. Pentru acestea toate, Leah se vede ca model de maternitate rîvnit. Atît termenul maghiar cît şi cel românesc pot avea valorile 'fată' şi 'fiică', dar, iarăşi, deşi fidel textului

[283] Urmînd textul ebraic, textul maghiar continuă prezentarea, dar pentru a introduce o altă idee, care va prezenta conflictul acestei cărţi biblice.

[284] Lat. *quippe* are, aici, un rol foarte important, el contribuind la o mai clară conturare a sensului. În discursul lui Leah, el are, în primul rînd, un rol persuasiv, căci se încearcă astfel constrîngerea Divinităţii, întărirea relaţiei cu aceasta. În plus, astfel, Divinitatea capătă nu doar asigurarea recunoştinţei suplicantului, ci şi garanţia că acesta va muta accentul dinspre rugile care solicită ceva către cela care pur şi simplu o celebrează.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

ebraic din punct de vedere formal, în nici una din cele două limbi, el nu reuşeşte să se încarce precum în limba model cu valorile necesare.

3.2.2.4. Un caz în care diferenţa dintre surse poate fi considerată ca fiind localizată (şi dată) de un singur element, apare sub *Gen*., 24, 53: „*tătîni*-său şi măni-sa încă deade cinste", „*Az attyanac* s' az anyanakkis ayandokokat ada". Pentru acestea, *Vulgata* prezintă: „**fratribus** quoque eius et matri dona obtulit". Avînd în vedere că textul ebraic prezintă אח 'frate' şi nu אב 'tată, părinte', ceea ce este greu de acceptat ca traducătorul maghiar să fi confundat ca urmare a unei neatenţii, este de presupus că traducerea maghiară se datorează unei interpretări, uşor stimulate de text[285].

> După cum se observă, Bethuel este ca şi absent, numele său abia însoţind pe cel al fiului său, Laban, cel care, în fapt, este cel ce poartă, cel puţin în această situaţie, grija întregii case. Avînd în vedere că, mai tîrziu, Rueben, spre exemplu, nu va reuşi acest lucru în faţa lui Iacob, şi nici alţi fii (Sem cu Noe etc.) nu au primit asemenea prerogative de la taţii lor - lucru cît se poate de neobişnuit, de altfel -, şi observînd versetul 28[286], este posibil ca Bethuel să fi fost deja mort la vremea la care Rebeca era peţită. Ţinînd, apoi, seamă de faptul că aşa cum *fraţi* şi *surori* erau termeni care, în lumea semită (dar nu exclusiv aici) se puteau aplica celor de acelaşi sînge, dar mai cu seamă rudelor apropiate, tot astfel termeni precum *părinte* şi chiar *tată* se puteau aplica celor care aveau în grijă o persoană - fără ca între acestea să existe neapărat o legătură biologică de natura celei la care aceste cuvinte trimit mai întîi -, adică unor persoane, de regulă înrudite prin sînge, care îndeplineau în plan social, educaţional şi chiar uman, funcţiile unui părinte natural[287].

În această situaţie, comportamentul general al traducătorului maghiar, cunoştinţele pe care acesta le probează de nenumărate ori, sînt suficiente pentru a ne convinge că acesta ştia toate cele de mai sus şi chiar că a înţeles că, probabil, în acel moment, Bethuel nu mai era printre cei vii. Versiunea maghiară s-ar datora, aşadar, nu unei opţiuni (aceea de a invoca autoritatea parintelui mort, sugerînd cititorului forţa pe care un pater familias o avea - căci Laban nu era decît înlocuitor, el nefiind încă părinte al unei familii din el descinse), ci extinderii fireşti a sensului unui termen. În fapt, invitaţia a făcut-o Laban, darurile le-a primit acelaşi Laban, totul se desfăşoară sub autoritatea acestuia, care nu apare ca un „maestru de ceremonii", ci ca un cap de familie care conduce ritualurile din viaţa unei familii. El apare, aşadar nu ca frate al Rebecăi, ci în calitatea sa de cap al familiei, ca părinte al familiei viitoarei mirese. Dacă toate acestea pot fi înţelese de către cititorul maghiar, datorită valorilor termenului utilizat în textul maghiar, ele nu sînt atît de accesibile cititorului PO. Ca soluţie de traducere, mai sugestiv ar fi fost *părinte*, aşa cum opţiunea redării întocmai prin *frate* este nimerită, căci necesită răspunsuri la întrebări, ceea ce generează raţionamente şi explicaţii, cititorul înţelegînd apoi de ce Laban primeşte darurile pe care, în mod tradiţional, tatăl le primea. Riguros vorbind, nici fratele, nici tatăl nu aveau dreptul la daruri, doar părintele.

Privind la celelalte versiuni, s-ar putea spune că acestea sînt mai degrabă exacte. Dacă Bethuel era mort, atunci grija familiei sale rămăsese pe umerii lui Laban şi, în fapt, el era „părintele" familiei din care făcea parte.

3.2.2.5. În exemplul următor, există o diferenţă de traducere între textele maghiar şi cel latin, care se reflectă în textul românesc, fapt în măsură să indice sursa textului românesc. Astfel, sub *Gen*., 35, 16 apare: „Şi mearseră den Vethealiu, şi când ară fi depărtaţi de la Efrata **cătu-i lungul unui pământ arătoriu**, născu Rahila", ceea ce urmează: „Es elmenenec Bethelböl: Es mikor **egy szãto föld hoszszanyi** volnanac Ephratatol, szüle Rahel". Faţă de acestea, textul latin prezintă: „egressus inde venit *verno tempore* ad terram quae ducit Efratham in qua cum parturiret Rahel". Luînd în calcul şi textul grecesc: Ἀπάρας δὲ Ἰακὼβ ἐκ Βαιθὴλ, ἔπηξε τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐπέκεινα τοῦ πύργου Γαδέρ, Ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἤγγισεν εἰς Χαβραθὰ τοῦ ἐλθεῖν εἰς τὴν Ἐφραθᾶ, ἔτεκε Ῥαχήλ, „Profectus autem Jacob de Baethel, fixit tabernaculum suum ultra turrim Gader. Et factum est, dum appropinquaret in Chabratha ad veniendem in Ephratha, peperit Rachel" (*Septuaginta*), se pot observa că versiunile de mai sus prezintă diferenţe cît se

---

[285] În *Septuaginta* apare: Καὶ δῶρα ἔδωκε **τῷ ἀδελφῷ** αὐτῆς καὶ τῇ μητρὶ αὐτῆς, „Et dona dedit fratri ejus et matri ejus". În alte versiuni apare: „auch ihrem *Bruder* und der Mutter gab er kostbare Geschenke" (B.germ.), „he gave also to her *brother* and to her mother precious things" (B.engl.), „il fit aussi de riches cadeaux à son *frère* et à sa mère" (B.Jer.).

[286] „Şi fata curse şi spuse toate aceastea **în casa mîni-sa**" (PO). Vezi şi *Gen*., 24, 50 (unde se spune וַיַּעַן לָבָן וּבְתוּאֵל 'atunci răspunseră Laban şi Bethuel', cel de-al doilea fiind, mai curînd, un nume substitutiv - vezi B.Orth., nota *d*); 53; 55 culminînd cu versetul 60, unde Laban este cel care rosteşte binecuvîntarea (deşi termenul soră putea avea accepţiune lărgită, este limpede că, aici, binecuvintarea este rostită de cel care avea dreptul de a vorbi în numele tuturor, al cărui cuvînt conta - este chiar contraindicat ca discursurile ritualice sa fie pronunţate de cei pe care cutumele şi dreptul divin nu i-au investit în acest sens; pe de altă parte, propria ei mamă nu i se putea adresa astfel, la rigoare, nu încă).

[287] Sub *Gen*., 27, 29 i se urează lui Isaac să fie „domn între fraţii săi", deşi a fost singur la părinţi. deşi este clar că se rosteşte o formulă care, în mod firesc, nu are cum să ţină seamă de accidentele realităţii, este la fel de limpede că, astfel, şi în acest caz, sensul termenului se lărgeşte într-atît încît ajunge să se refere la toţi cei de un neam cu el.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

poate de semnificative în ceea ce priveşte dificultăţile pe care acest verset le ridică în calea traducerii. Se pare că şi de această dată, fără a putea presupune că provine din mîinile unor oameni mai înţelepţi decît cei care au lucrat la *Septuaginta*, la *Vulgata* şi la multe versiuni moderne, textul maghiar este cel conform cu cel ebraic. Mai întîi, textul grecesc conţine un adaos (ἔπηξε τὴν σκηνὴν αὐτοῦ ἐπέκεινα τοῦ πύργου Γαδέρ) al cărui loc nu se află aici şi care nu este prezentat de alte texte paralele[288]. Alături de această adăugire, cu adevărat complexă este situaţia segmentului următor: ἡνίκα ἤγγισεν εἰς Χαβραθὰ τοῦ ἐλθεῖν εἰς τὴν Ἐφραθᾶ. Situaţia din ebraică sprijină cu putere explicaţia pe care o dă B.V. Anania, explicaţie la care aderăm, întrutotul[289].

Cu alte cuvinte, ideea de redat era că pe Rahila au apucat-o durerile facerii înainte de Efrata, cînd mai aveau de parcurs pînă acolo o anumită porţiune de drum. Lucrul acesta este foarte bine redat în traducerea lui Luther, în cea a regelui Iacob I şi în B.Jer.: „Und sie brachen auf von Bethel. Und als es noch eine Strecke Weges war bis Ephrata, da gebar Rahel", „And they journeyed fron Beth-el; and there was but a little way to come to Ephrath: and Rachel travailed", respectiv: „Ils partirent de Béthel. Il restait un bout de chemin pour arriver à Éphrata quand Rachel accoucha"[290]. Încă mai complicată este situaţia din *Vulgata*, unde apare: „inde venit verno tempore ad terram quae ducit Efratham". Comentariile ediţiei Carrieres încearcă să explice sintagma *verno tempore* astfel: „Hebraea est כברת *chibrath*, quod deducitur a radice ברה *bara*, quae cibare significat, addito caph servili, quod *secundum*, vel *juxta* significat, quasi dicat: Juxta tempus quo terra cibum et segetem effert; quod sanctus Hieronymus aliquando vertit, *tempus viridationis*". Interpretarea din *Vulgata* ar fi de luat în seamă dacă textul ebraic nu ar pleda cu tărie pentru ceea ce apare în versiunea lui Luther, cea engleză şi în *Biblia* de la Ierusalim. Situaţia din *Vulgata*, o greşeală perpetuată în virtutea autorităţii celui care a făcut-o şi, apoi justificată în virtutea aceleiaşi autorităţi supralicitate, se datorează unei banale analize care nu trebuia făcută şi care provine din categoria acelor analize false care generează etimologia populară, spre exemplu. (Sub *Gen*., 48, 7, de pildă, Iacob îi aminteşte lui Iosif de moartea mamei sale şi, reluînd segmentul acesta, patriarhul foloseşte ebr. כִּבְרָה, ceea ce indică o distanţă spaţială şi de parcurs şi nu o una temporală ori un anotimp.)

3.2.2.6. Textul românesc urmează pe cel maghiar şi sub *Ex*., 6, 20: „Amraam fu, iară, de o 100 şi 33 de ani", adică: „Amram kedig lön szaz es harmitz három esztendös". În textul ebraic, însă, în *Vulgata* („fueruntque anni vitae Amram centum triginta septem") şi în cele ce decurg din ele este vorba de 137 de ani, în *Septuaginta*, de doar 132 de ani. Nu putem şti cum s-a întîmplat ca textul maghiar să conţină aici acest număr (ebr. שֶׁבַע '7' neputînd fi confundat cu ebr. שָׁלֹשׁ '3'), dar, cu siguranţă, din acesta a luat PO vîrsta lui Amram.

3.2.2.7. Sub *Ex*., 2, 22 apare: „Şi născu un făt, şi puse numele lui Gherson, că dzise aceasta: «Fost-am nimearnic în cest pămînt striin». Şi născu şi alt făt şi-l chiemă numele lui Iliezer şi dzise: «Domnedzeul tătîni-mieu e agiutoriul mieu şi m-au slobodzit den măna lu Faraon»", ceea ce corespunde cu: „Es fiat szüle, es neueze ötett Gersonnac: Mert eszt monda: Idegen voltam es idegen földen. (Màs fiatis szüle, es neueze Eliesernec es monda: Az én atyamnac Istene az én Segitöm, es Pharaonac kezeböl meg szabaditott)", şi nu derivă din: „quae peperit filium quem vocavit Gersam dicens advena fui in terra aliena".

În textul ebraic, în acest loc apare doar naşterea şi numirea lui Gherşom. De asemenea, în *Septuaginta*, în *Vulgata*, în textul german, în B.Jer. şi în cel englez. Textul maghiar prezintă, între paranteze, şi naşterea şi numirea lui Eliezer. Segmentul acesta apare în unele ediţii ale *Vulgatei*, precum şi în unele ale *Septuagintei* (una dintre acestea - cea de la Frankfurt - fiind urmată şi de BB). De asemenea, există unele variante în ebraică în care segmentul acesta apare, foarte probabil ca urmare a unei adăugiri[291]. Neavînd certitudinea că textul maghiar ar fi urmat sau ar fi avut la dispoziţie şi astfel de variante, se poate presupune, fie că segmentul marcat în textul maghiar prin paranteze provine din consultarea textului latin sau a celui grecesc, fie dintr-un comentariu de subsol aflat în ediţia (eventual bilingvă, poate ebraică-latină) pe care se întemeiază textul maghiar. În acelaşi chip, o traducere edificată prin consultarea mai multor ediţii ale *Bibliei*, aşa cum

[288] Locul firesc al acestei secvenţe se află după moartea şi îngroparea Rahilei, aşa cum apare în PO, sub 21.

[289] Sub nota *c*, p. 61 a B.Orth. găsim: „Literal: «cînd mai aveau o bucată de drum pînă la...». *Septuaginta* preia ebraicul **kibrach** = 'întindere', 'distanţă', transcriindu-l **havrata**, pe care unele versiuni româneşti îl redau ca nume propriu".

[290] La fel se traduce şi în B.magh.

[291] Sub *Ex*., 18, 3-4 va apărea: „Cu amîndoi ficiorii săi depreună, dintre carii unuia numele era Gherson, că aceasta dzisease tată-său: «Bejenariu am fost eu în pămînt striin», / Iară celuia alalt Eliiadzer, că aceasta dzisease: «Domnul tătîni-mieu au fost agiutoriul mieu şi m-au slobodzit de arma lu faraon[ea]»", „az ö két fiaual egyetẽbe: kic közül egyiknec Gerson vala neue, Mert eszt mondotta vala az atya: Iöueuey voltam idegen földen: / A masiknac kedig Eliezer. Mert eszt mondotta vala: Az én atyamnac Istene volt én segetségem es meg szabaditot engemet // Pharaonac fegyueretöl", „et duos filios eius quorum unus vocabatur Gersan dicente patre advena fui in terra aliena / alter vero Eliezer Deus enim ait patris mei adiutor meus et emit me de gladio Pharaonis".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

este B.Orth., prezintă acest segment. Ca de obicei, traducătorul român a introdus în textul său - , fără vreo marcă sau menţiune - segmentul care, în textul maghiar, apărea între paranteze.

3.3. Compilaţia. Una dintre tendinţele manifeste ale *Paliei de la Orăştie* o constituie dorinţa de a produce o traducere bună atît pentru limba română, cît şi pentru receptorul român. Faptul acesta conduce la o continuă consultare a ambelor versiuni de bază, maghiară şi latină. Avînd în faţa textului românesc ce creşte, atît pe seama *Vulgatei*, cît şi pe a textului maghiar, traducătorul citeşte versetul aşa cum apare în cele două, după care, într-un proces aproape de natură genetică, extrage sau recombină elementele alese, generînd astfel textul românesc. Compararea aceasta pare a fi mai curînd o etapă implicită, care se petrece în mod firesc, opţiunea urmării uneia sau a alteia dintre versiuni fiind adeseori copleşită de contopirea celor două segmente de text: latin şi maghiar. Urmează, apoi, etapa propriu-zisă de traducere lingvistică. Oricum ar fi privit, procesul este unul complex, una dintre condiţiile esenţiale fiind elaborarea, versiunea rezultată (cu toate micile neajunsuri datorate neputinţelor traducătorului, nevoilor pe care acesta le puse pe seama publicului, neajunsurilor limbii etc.) fiind una românească.

Riguros vorbind, ca text care, cu siguranţă, se edifică atît pe baza contribuţiei textului latin, cît şi pe baza contribuţiei textului maghiar, *Palia de la Orăştie* este, dintru început, rezultat al unui act compilatoriu. Fireşte că se pot distinge mai multe nivele la care compilaţia devine manifestă. La nivelul întregului text, fiind implicită, în cele ce urmează, am ales să ne centrăm asupra segmentelor mai puţin întinse, care merg de la mai mult de un verset pînă la porţiuni mai mici decît un verset.

Întrucît traducerea este o activitate umană, vie, procedeul, inevitabil, al compilaţiei cunoaşte grade. Între cazul edificării versetului ca rezultat al reconstruirii acestuia prin urmarea întocmai a celor două versiuni puse la contribuţie şi cazul în care versetul rezultă din contopirea inextricabilă şi fără urme a ceea ce apare în versiunile model se află cîteva trepte intermediare între care dificultăţile de a diferenţia sînt depăşite doar de riscurile unei astfel de operaţii precum şi de inutilitatea practică a rezultatelor astfel obţinute. De aceea, în cele ce urmează, deşi situaţiile concrete aparţinînd acestei categorii vor fi prezentate succesiv, înşiruindu-se gradat între cele două extreme mai sus numite, ele vor fi adunate într-o aceeaşi categorie.

În unele cazuri - datorită conţinutului de exprimat, precum şi datorită unor posibilităţi destul de reduse de a exprima acel conţinut în feluri variate, chiar dacă este vorba despre sisteme lingvistice diferite - asemănările dintre textele maghiar şi latin sînt atît de mari încît posibilităţile concrete ale unei terţe limbi de a exprima acele conţinuturi pe alte căi sînt extrem de reduse, date doar de o eventuală manieră proprie de a exprima în mod firesc acel conţinut altfel. În aceste cazuri, este dificil să se vorbească despre o compilaţie propriu-zisă, textele model semănînd foarte mult, textul terţ cuprinzînd, în mod firesc, inevitabil, ceea ce cuprind modelele sale.

3.3.1. Un prim exemplu - pe cît de banal, pe atît de clar - care ilustrează contribuţia explicită a ambelor versiuni străine la obţinerea unei traduceri româneşti apare sub *Ex*., 6, 9. Secvenţa: „Moisi **aceastea** spuse ficiorilor lu Israil *toate*" reuneşte elemente din: „Moses **ezeket** meg mõda az Izrael fiainac", precum şi din: „naravit ergo Moses *omnia* filiis Israhel". După cum se vede, uneori, compilaţia nu consista în a face din două versiuni una singură care să cuprindă tot ceea ce apare în cele două (din textul latin, *ergo* nu trece în cel românesc), ci doar în alcătuirea unei traduceri româneşti care să selecteze în modul cel mai armonios elementele care, puse împreună, pot oferi cititorului român o imagine completă asupra conţinutului textului. Aşadar, toate acţiunile prin care traducerea se edifică au darul de a contribui la constituirea unui text românesc inteligibil, accesibil cititorului şi auditoriului, apt să redea corect conţinutul textului biblic. Încă de la acest prim exemplu se poate ilustra şi o afirmaţie deja avansată, o observaţie pe care am facut-o deja. Chiar dacă uneori este nevăzută, contribuţia celor două surse la edificarea textului românesc este mult mai împletită decît pare. În primul rînd, cele două texte participă împreună la formarea înţelesurilor textului biblic în mintea traducătorului. Abia apoi, în variate moduri, ele participă, separat sau împreună, la transformarea sensurilor înţelese în forme ale normei literare, capabile să exprime, la nivel cult, conţinuturi şi forme gramaticale şi lexical-semantice.

3.3.2. Asemănător, dar la alte dimensiuni, se petrec lucrurile în cazul *Ex*., 12, 24. După lectura ambelor versiuni străine şi înţelegerea în conţinut a versetului, traducătorul român s-a folosit de elemente ale ambelor texte pentru a croi textul românesc[292]. Astfel că: „**Socotiţi**, **derept aceaea**, *acest cuvînt de leage* ***tu şi feciorii tăi*** *până în vecie*", se arată a fi un verset care apare ca urmare a unui proces de întrepătrundere a celor două texte străine: „custodi *verbum istud legitimum* ***tibi et filiis tuis*** *usque in aeternum*" şi „**Örizzetec meg ezokaert** eszt è dolgot, ***tü es à tü fiaitoc*** *öreckivalo* meg tartassal".

[292] Vezi şi *Ex*., 12, 25.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Sub *Ex*., 7, 2, PO conţine sintagma *las ţie*, care are drept corespondente, *teneked parancholoc*, respectiv *mando tibi*. Aici, apare „făcură cum *poruncise* lor Domnul", alături de: „es eképen chelekedenec, mikepen az WR *meg hadta* vala önekic", respectiv „fecerunt sicut *praeceperat* Dominus". În acelaşi fel se petrec lucrile sub *Ex*., 7, 3; 9, unde apar *seamnele şi ciudele meale*, *Iegyeimet es Chodaimat*, *signa et ostenta mea*, respectiv *faceţi ciude*, *tegyetec chodat*, *ostendite signa*. În ambele situaţii, traducătorul român se arată a fi stăpîn pe un sistem sinonimic pe care îl utilizează, de data aceasta, nu aproape exclusiv pentru ca receptorul textului să ajungă uşor la conţinutul textului, ci, mai curînd pentru ca, prin această diversificare a expresiei, traducerea să se elibereze de constrîngerile modelelor, elementele şi structurile împrumutate fiind exersate în diverse contexte pentru a-şi găsi sau afirma viabilitatea în norma cultă românească, una dintre consecinţe fiind şi aceea că, prin această punere în valoare a lor, se pun în concurenţă sinonimele limbii române, creîndu-se, prin exerciţiu, un uz cult. Din această perspectivă, de multe ori, cînd elementele de identitate nu sînt ferme, este foarte dificil de arătat care este, în realitate, modelul PO, cu atît mai mult cu cît, de multe ori, nu se poate afirma că traducerea românească are exclusiv un singur model. În acele cazuri, traducătorul pare a fi citit ambele modele, pe care le-a topit, în proporţii diferite, mult diferite uneori, dar în mod nedistinct, creînd realmente un nou text. Situaţia, de altfel, este identică cu ceea ce se constată la studiul comparat al mai multor versiuni ale textului biblic, unde, cu excepţia anumitor elemente, porţiuni largi de text, chiar dacă discontinui, nu pot fi atribuite, în mod exclusiv şi categoric, unui singur model. Mai uşor se poate vorbi despre elemente ce indică şi oferă certitudini, care, însă, nu pot fi valabile decît pentru ele însele, nefiind extrapolabile, uneori nici măcar la nivelul unui verset.

3.3.3. Deşi versetul de sub *Ex*., 7, 10 poate fi uşor pus pe seama celui latin corespunzător, el conţine un element important care arată modul, uneori indefinibil, în care cele trei versiuni se înlănţuie, mai exact modalitatea strînsă în care textul românesc se constituie prin consultarea atît a textului maghiar, cît şi a celui latin. Privind la ceea ce apare în texte: „*Întrară lăuntru*, **derept aceea**, *Moisi şi Aron la faraon, făcură cum poruncise lor Domnul*, **şi Aron aruncă toiagul său** *înaintea lu faraon şi slugilor lui* ***şi fu şarpe***", „*Bemenenec* **ezokaert** Pharaohoz Moses es Aaron, es eképen chelekedenec, mikepen az WR meg hadta vala önekic. **Es Aaron leuete az ö paltzaiat** Pharao es ennec szolgai elött, ***es kegyoua lön***", „*ingressi* itaque *Moses et Aaron ad Pharaonem fecerunt sicut praeceperat Dominus* tulitque Aaron virgam *coram Pharao et servis eius* quae versa est in colubrum", se observă că nu s-ar putea afirma că textul românesc decurge fie din textul latin, fie din cel maghiar. În fapt, acesta este semnul cel mai pregnant al compilaţiei. Deşi am însemnat unele porţiuni, indicînd provenienţa lor, este dificil de spus că, spre exemplu, segmentul: „Moisi şi Aron la faraon, făcură cum poruncise lor Domnul" provine, în mod categoric, din: „Moses et Aaron ad Pharaonem fecerunt sicut praeceperat Dominus" şi că nu are nici o legătură cu: „Pharaohoz Moses es Aaron, es eképen chelekedenec, mikepen az WR meg hadta vala önekic".

Chiar dacă segmentul românesc este aproape identic cu cel latin, implicarea, în acest segment, a textului maghiar face să lipsească certitudinea că textul românesc s-ar fi construit (exclusiv) pe seama celui latin. De aceea, compilaţia, în acest caz devine o realitate care nu poate fi ignorată, deci textul trebuie privit, pe această porţiune, dintr-o atare perspectivă. În segmentul mai sus oferit ca exemplu, textul românesc conţine pronumele *lor*, lipsit de corespondent explicit în textul latin, dar care are corespondent în textul maghiar: *önekic*. În plus, în situaţia dată, neputînd judeca din perspectiva celui care identificat o unică sursă pentru textul românesc, este necesar să fim circumspecţi deoarece, netraducînd mereu cuvînt cu cuvînt, compilînd, traducătorul român putea, deopotrivă, să aducă modelului său, în cadrul procesului de traducere, modificări de ordin formal, cerute de limba română (ceea ce şi făcea în multe situaţii, de altfel). În consecinţă, vom spune că segmentul de mai sus, deşi, după toate aparenţele, se prezintă ca unul ce decurge din textul latin, ar putea fi şi rezultat al punerii la contribuţie a textului maghiar. Tot astfel, deşi segmentul final: „şi fu şarpe", se arată a fi mai apropiat de „es kegyoua lön", nu putem ignora posibilitatea ca acesta să fie legat şi de: „quae versa est in colubrum". Ceea ce apare în textul maghiar se redă întocmai prin: „şi în şarpe veni", adică 'şi deveni şarpe', 'şi se transformă în şarpe'. Deşi prezintă un mod diferit de a exprima acest proces, de a conceptualiza, şi, apoi, de a aduce în formele concrete ale limbii o astfel de realitate, textul latin se referă, deopotrivă, la devenirea care se petrece (din textul latin lipseşte conjuncţia, dar este prezent un pronume).

Fiecare comunitate şi fiecare limbă pot avea modalităţi proprii de a imagina şi reda un proces, între acestea existînd diferenţe mai mari sau mai mici. Avînd şi dezavantaje, îndepărtarea de textul original, prin utilizarea de surse de rang secundar şi terţiar, prezintă importantul avantaj de a oferi posibilitatea eliminării din exprimare a zgurii constituite de formulele vagi, metaforice, încă legate prin cordon ombilical de civilizaţia şi limba căreia îi aparţin respectivele modalităţi de exprimare. De aceea, credem că soluţia la care ajunge autorul PO este una care doar pare simplistă, căci ea este simplă, inteligibilă, lipsită de echivoc şi, mai ales, cît se poate de raţională.

În opinia noastră, faptul că traducătorul PO alege această cale este semnul cel mai pregnant al compilaţiei. Din această perspectivă, compilaţia devine, dintr-o metodă mediocră - de construcţie a unui text pe seama altor texte puse concomitent la lucru - o cale de observare şi cîntărire a unor soluţii concrete, cale

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

care permite atingerea, nu doar a unei anumite detaşări - dată de curăţarea nuanţelor cu care structurile idiomatice încarcă - ci şi a esenţelor, într-un proces de cerebralizare a expresiei.

3.3.4. Situaţiile în care textul de tradus ridică dificultăţi în calea înţelegerii şi, apoi, a redării sale (din diferite motive, printre care: însuşi textul de bază este rezultat al compilării nereuşite, ori al unor surse contradictorii; textul de bază conţine modalităţi de exprimare metaforică ori formule idiomatice - ceea ce este de natură să provoace obscuritatea semantică) se constituie în unul dintre factorii care, cel puţin, îndeamnă la consultarea mai multor surse şi poate conduce la utilizarea compilaţiei ca modalitate de a depăşi - în cadre acceptabile - respectiva porţiune. Astfel par a se prezenta lucrurile în cazul unuia dintre cele mai obscure segmente (care, totodată, pare a avea un conţinut de mare importanţă, căci este o dezvăluire pe care Divinitatea o face omului) din *Geneză*. Acest segment este următorul: „**Au nu aşa**? *Să veri face bine lua-veri plată*. E să rău, aşi **naintea uşei păcatul tău va fi**. **Ce nu te lăsa voiei lui, ce tu domneşte lui**" (*Gen*., 4, 7). În textul maghiar apare: „**Nem de igy vagyoné**? Ha lót chelekedel, kedues vagy: De ha nem iol chelekedel: **Az Azto elött Nyugszic a Bün**. **De te ne tedd ö keduét, hanem vralkodgyal rayta**", *Vulgata* prezentînd: „nonne *si bene egeris recipies* sin autem male statim in foribus peccatum aderit sed sub te erit appetitus eius et tu dominaberis illius".

La început, versetul echivalează expresia din textul maghiar. Apoi se îndreaptă către textul latin, după care versiunea latină începe să sufere aportul lămuritor din partea celei maghiare. Versetul este un exemplu de traducere în care textul latin a primit ajutor din partea celui maghiar, dar ponderea ajutorului a devenit mai mare decît cea a versiunii ajutate. Principala cauză se află în aceea că versetul era unul dificil de tradus la un nivel de înţelegere adecvat cititorului.

De altfel, acest verset ridică mari probleme de traducere, în opinia unor traducători fiind corupt sau compilat. Faţă de aceea ce apare în textul ebraic: „Oare nu este aşa? Dacă faci bine, faţa ta se ridică[293], iar de nu faci bine, păcatul la uşă zace. El te doreşte, dar tu trebuie să-l domini", *Septuaginta* prezintă o interpretare: Οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες; ἡσύχασον· πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ, καὶ σὺ ἄρξεις αὐτοῦ, ceea ce se poate reda astfel: 'Oare, dacă oferi corect, dar nu faci împărţeala drept, nu ai păcătuit? Fii împăcat: către tine tinde el, dar tu îl vei avea în stăpînire'. Privind lucrile din această perspectivă, interpretarea din comentariul care apare în de Carrières capătă temei[294]. Fără a considera că multe dintre elementele de acolo nu ar fi recuperabile, probabil că soluţia completă se află tot în textul ebraic, fiind vorba despre una dintre cele mai preţioase dezvăluiri asupra mecanismelor de funcţionare a lumii şi de unul dintre cele mai pline de esenţă sfaturi pe care Divinitatea, de timpuriu, le împărtăşeşte omului.

3.3.5. Destul de bine întreţesute, la nivelul textului românesc, apar sursele străine în *Ex*., 16, 15. Cînd textul pare a fi construit prin urmarea versiunii maghiare, apar indicii care arată orientarea către textul latin, ceea ce arată nu doar că traducătorul român consulta ambele texte, ci şi că nu avea reţineri în a le pune pe ambele la contribuţie, şi încă pe porţiuni foarte scurte. Secvenţa: „***dziseră unul către alalt***: «*Manahu*», *carea seamnă*: «*Ce e aceasta*?» **Că *nu ştiia** ce ară fi*", are porţiuni degajate atît din: „***mondanac egymasnac***: Es Mãn: **Mert *nem tudgyac vala*** michoda", cît şi din: „***dixerunt ad invicem** man hu quod significat quid est hoc **ignorabant*** enim *quid esset*"[295].

3.3.6. Asemănător se petrec lucrurile sub *Ex*., 1, 5: „Era, derept aceaea, toate sufletele lor carii întrase lontru den trupul lu Iacov şaptedzeci; Iosif, iară, încă ainte de-aceea era în Eghipet", „Es mind a lelkec kic Iacobnac derekatol szakattanac vala, hétuenẽ valanac. Ioseph kedig még az elöt Egiptusba vala", „erant igitur omnes animae eorum qui egressi sunt de femore Iacob septuaginta Ioseph autem in Aegypto erat". Prima parte a secvenţei urmează textul latin, nu doar prin fidelitatea, în general, faţă de acesta, ci şi sub aspectul traducerii. Textul maghiar, urmîndu-l pe cel ebraic, spune că 'toate persoanele care coborîseră (s-au rupt) din

---

[293] În versetul precedent, Iahweh îl întrebase pe Cain: „De ce te-ai mîniat şi de ce a căzut faţa ta?". Dacă în loc de căderea feţei se traduce prin: „(...) de ce te-ai posomorît?", sensul părînd a fi acesta, atunci, în versetul următor, se utiliza o formă cu valoarea 'luminat la faţă', adică 'binedispus', precum în textul maghiar.

[294] „*Nonne si bene egeris, recipies*. Tum quietem, et gaudium conscientiae, tum favorem meum, utque simili signo, et igne nimirum de coelo misso, attester te tuaque munera mihi placere. - *Inforibus peccatum aderit*. Id est poena peccati, quae quasi canis au cerberus cubans fores obsidet peccati vindex. Canis hic est vermis conscientiae, mentis turbatio et indignatio, ira Dei, omnesque aerumnae praesentes, et aeternae, quibus Deus peccata punit. **Culpam poena premit comes*, ait Horatius. - *Sed te erit appetitus ejus*. In hebraeo, et apud LXX est: *Ad te conversio ejus*, sensus est: peccatum ejusque appetitus, et concupiscentia te sollicitabit ad consensum, sed ita ut ad te converti, et a te consensum petere et impetrare debeat. Id noster interpres ad sensum clare vertit: *Sub te erit appetitus ejus*. *Dici etiam potest cum D. Chrysost., hom. 18 in Genesim, τὸ *ejus*, referri ad Abelem, ut sit sensus: Si bene egeris, Abelis voluntas tuo imperio subjecta erit, ut fratris minoris; quodam enim naturae jure natu majores auctoritatem quamdam in minores obtinent".

[295] În legătură cu relaţia *ştiia* / *tudgyac vala* / *ignorabant*, vezi paragraful care tratează construcţiile de origine ebraică.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

şalele lui Iacob erau şaptezeci'. De aici doar se subînţelege că aceştia sînt cei care au intrat în Egipt. Textul românesc vorbeşte despre cei care au intrat în Egipt, oameni din neamul lui Iacob, şaptezeci. Această ambiguitate (lectura versiunii româneşti de către cititorul care lua atunci cunoştinţă de textul biblic permite, în egală măsură, ambele căi: toţi cei care au mers în Egipt erau din neamul lui Iacob, 70; toţi cei 70 din neamul lui Iacob au mers în Egipt)[296], decurge din urmarea textului latin. Finalul versetului, însă, este dator versiunii maghiare. Este un caz de compilaţie la nivel de verset.

Oscilaţiile acestea, de la un model către altul, sînt de natură să nutrească tendinţele spre lejeritate, spre traducerea aproape liberă. Tot acesta, însă, este punctul de plecare şi al forţelor centripete care duc către fidelitatea maximă, cu consecinţele ei, dorite şi nedorite.

3.3.7. Felul în care traducătorul român încearcă să pună la contribuţie ambele texte pe care le are ca model este evident sub *Gen*., 2, 6, unde apare: „Ce o fîntînă sau negură den pămînt stropind şi udînd toată faţa pămîntului". Surprinde la prima vedere posibilitatea ca „fîntînă sau negură" să fie un fel de glosă în text. În *Vulgata* apare: „sed fons ascendebat e terra inrigans universam superficiem terram", iar în textul maghiar: „De Köd megyen vala fel a Földröl, es neduesiti vala mind az egész Földett". Există aici o aparentă contradicţie între lat. *fons* 'izvor, sursă' şi magh. *köd* 'negură, ceaţă'. Termenul latin se justifică dacă ne raportăm la textul grecesc, unde apare πηγή - acesta fiind mult mai generos sub aspect semantic[297]. Termenul maghiar indică faptul că această versiune decurge din cea ebraică, unde apare: „וְאֵד יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ", adică 'Ci un abur urca din pămînt'. Aşadar, textul românesc redă ceea ce apare în cel latin, *fons*, dar nu abandonează ceea ce apare în textul maghiar, *köd*, şi încearcă să le înglobeze pe ambele. Ceea ce surprinde, apoi, este faptul că, cu toată grija de care dă dovadă traducătorul român, nu apare un predicat (căci, deşi legată de propoziţia anterioară, aceasta îşi avea predicatul ei: verbul *a fi*; fără ca acesta să fie nepotrivit, el nu era, totodată, cel mai indicat aici). Nici *ascendebat*, nici „megyen vala fel" nu apar cumva. În schimb, apar două verbe la modul gerunziu, care redau, în ordine, *inrigans*, respectiv *neduesiti vala*. Mai este de remarcat că traducătorul român păstrează gerundivul şi nu urmează forma maghiară, care era un imperfect. Este un caz care arată că, uneori, urmărirea şi urmarea, prin compilaţie, îşi avea neajunsurile ei, existînd posibilitatea ca traducătorul compilator să se încurce în sensuri şi forme. De altfel, acesta poate fi motivul pentru care, în multe alte situaţii (care au fost prezentate în capitolele precedente), traducătorul român cade pradă greşelii (dar nu neapărat) pe care, ar fi putut-o evita prin simpla hotărîre de a compila. Comportamentul său, privit la nivel de ansamblu pare a indica o înţelegerea superioară a complexităţii situaţiei: metodele, oricît de elaborate, nu pot salva de la capcanele naturale ale travaliului; ceea ce se constituie în cerinţă fundamentală, se referă la nivel cunoştinţelor de limbă şi la ştiinţa aplicării acestora în translarea nivelului conceptual al textului.

3.3.8. Modalitatea aceasta de lucru,prin care se încearcă, cu ambele versiuni, construirea unei versiuni care să profite de ambele modele, apare şi sub *Gen*., 12, 10. Aici, traducătorul român nu traduce din maghiară cu orice preţ - chiar dacă putea ajunge la conţinuturi prin ambele modele şi limbi străine -, mai ales datorită unor incompatibilităţi, de ordin formal şi structural, între limbile în contact. Cel puţin pentru anumite structuri, caracteristice maghiarei şi care nu puteau fi aduse în limba română, autorul PO pare a prefera găsirea unor echivalente fireşti în limba română. Problema noastră este că nu putem fi foarte siguri dacă, în aceste situaţii - deşi textul latin poate fi identic cu cel românesc rezultat -, autorul PO a apelat la latină sau doar a găsit în limba română echivalenţii caracteristici românei. „Şi fu foamete" se apropie izbitor de: „facta est autem fames" şi nu de: „Eheseg tamada kedig", deşi segmentul maghiar poate fi redus (prin necalchiere şi echivalare) la cel românesc[298]. Probabil că prin continuarea versetului: „acolo în acel ţinut", se produce reîntoarcerea la textul maghiar: „ott a tartomanba", în *Vulgata* apărînd: „in terra". De asemenea, prin restul versetului: „Avraam pogorî gios la Eghipet, cum acolo pre sine ca un venit să se hrănească, că foamete mare era în acel ţinut" se străvede textul maghiar: „Abram Egyptusba mene alá, hogy ott magat mint iöueueny

[296] Situaţiile de acest fel sînt inevitabile. Însuşi textul ebraic prezintă elemente de ambiguitate, interpretabile, uneori cu diferenţe majore între soluţii şi cu repercusiuni în consecinţe. Principala cauză aparentă a ereziilor care presară istoria omenirii se află în blestemul ce pare o binecuvîntare: omul este o fiinţă hermeneutică. Dintre destul de numeroasele situaţii din această clasă, pe care textul biblic le prezintă, am ales acest exemplu inofensiv doar pentru a putea cîntări mai bine dimensiunea fenomenului. Totodată, situaţia cititorului român de la sfîrşitul secolului al XVI-lea nu este decît o copie palidă a ceea ce s-a întîmplat cîteva sute de ani în tot Occidentul protestant.

[297] În de Carrières apare următoarea explicaţie: „*Sed fons*. Quidam vaporem intelligunt. August., 5 de Gen., c. 10, ait, fortasse fontem pro fontibus positum. Cornelius putat vocem אד *ed* significare inundationem, hoc est abyssum illam primigeniam aquarum, de qua dixit c. a. n. 2; haec enim e terra videbatur emergere et ascendere, irrigabatque et tegebat totam terram".

[298] Vezi şi *Gen*., 13, 7: „Şi sfadă se făcu", care se relaţionează, în acelaşi fel, de: „facta est rixa", mai degrabă decît de: „Es viszsza vonas tamad vala".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

éltetneye: Mert az eheség nagy vala ott a tartomanba", iar nu cel latin: „descenditque Abram in Aegyptum ut peregrinaretur ibi praevaluerat enim fames in terra".

3.3.9. Uneori, astfel de situaţii sînt dificil de depistat. Ceea ce apare sub *Gen*., 7, 3, în PO, este cvasiidentic cu *Vulgata*, dar şi cu versiunea maghiară. În acest loc, cele două texte-model nu prezintă deosebiri relevante sub aspectul aici discutat. Triada: „*Aşijderea* den pasările ceriului cîte şapte, cîte şapte, bărbăţuşi şi muieruşi, *cum să mîntuiască* sămînţa spre faţa a tot pămîntul", „sed et de volatilibus coeli septena et septena masculum et feminam *ut salvetur* semen super faciem universae terrae", „*Azonképen* az égi Madarakbolis, hetett hetett, himot es a nöstenyét, hogy maguoc eleuenen **maradgyon** é széles földẽ" ilustrează acea situaţie în care, textele-model au tradus corect un segment care, în sine, nu permitea oscilaţii, nu oferea posibilităţi importante de variaţie a expresiei, sau de interpretare, generînd în diferitele limbi acelaşi conţinut, lesne de reprodus cu mijloacele obişnuite ale oricărei limbi. Doar secvenţa: „cum să mîntuiască" se revendică de la lat. „ut salvetur". Deşi traducerea românească nu este cea mai potrivită - ea datorîndu-se, probabil, interpretării (deoarece ideea era 'păstrare, conservare' şi nu 'izbăvire', sensuri pe care lat. *salvare* le avea)[299] -, este aproape cert că, în acest loc, soluţia din PO se inspiră din *Vulgata*.

3.3.10. Un amestec, aproape confuz, între cele două versiuni de la baza PO apare sub *Ex*., 1, 17. Principalul text urmat pare a fi cel latin, dar cu participarea sugestiilor dinspre textul maghiar. Chiar aşa (dar şi, poate, din acest motiv) amestecul dintre versiuni face ca anumite elemente explicative să transforme sfîrşitul versetului într-un loc ambiguu. Faţă de textul românesc: „*şi nu făcură după porunca împăratului Eghipetului*, numai carii era feciori ei ţinea şi-i lăsa să viiadze", a cărui primă parte decurge din textul latin: „*et non fecerunt iuxta praeceptum regis Aegypti* sed conservabant mares", textul maghiar apare astfel: „es nem chelekedenec à kepen, mint az Egiptusnac kiralya hadta vala, hanẽ à firfiu magzatotis élni hagyac". Textul românesc pare a fi destul de neglijent construit în acest loc, deoarece lectura sa arată că moaşele nu au făcut cum le spusese faraonul (să omoare toţi nou-născuţii de sex masculin), dar că păstrau în viaţă **doar** nou-născuţii de sex masculin. Urmarea pînă la capăt a textului latin i-ar fi permis traducătorului român evitarea acestei traduceri, care este cel puţin ambiguă. Orientîndu-se către textul maghiar, dar fără a abandona textul latin, încercînd să înglobeze cele două texte într-unul, autorul PO pare a fi depăşit de situaţie. Segmentul maghiar: „hanẽ à firfiu magzatotis élni hagyac", se poate reda prin: „căci şi odraslele bărbăteşti le lăsară să trăiască". Magh. *hanẽ* este un element care leagă cele de mai sus de partea anterioară a enunţului, conţine şi implică o negaţie, dar nu una restrictivă precum în textul românesc („*numai* carii era feciori ei ţinea şi-i lăsa să viiadze"). Verbul *a ţinea*, din textul românesc nu se justifică decît prin punerea la contribuţie a lat. *conservabant*, de aceea PO conţine două verbe în partea finală, spre deosebire de cîte unul în textele model. Cele două verbe, însă, nu reprezintă altceva decît formele de redare în limba română a lat. *conservabant*, *ţinea*, respectiv a magh. „élni hagyac", „a lăsa să viiadze"[300].

3.3.11. Pe de altă parte, consultarea atentă şi la tot pasul a ambelor modele străine este o constantă care face ca traducerea românească să fie superioară unei traduceri care urmează unui singur text. Este adevărat că, aici, lipseşte un anumit nivel - primitiv, însă, precum în CV - de unitate a textului, de asemenea, în acest fel apar unele erori de traducere, date tocmai de bogăţia informaţiilor şi de pregătirea traducătorului, care nu se arată a fi un profund cunoscător al textului şi care nu reuşeşte mereu să atingă nivelul ridicat al celor două versiuni străine. La scara evoluţiei actului cultural al traducerii în limba română, însă, felul în care se desfăşoară traducerea aceasta şi în care se constituie *Palia de la Orăştie* este, în mod hotărît, rezultat al unui progres remarcabil în planul aplicativ al traducerii. O astfel de combinare apare evidentă sub: *Ex*., 34, 29: „şi nu ştiia cum obradzul lui *luciu* ară fi de **besuduitul şi soţiia** ce fu cu Domnul". Segmentul acesta urmează lat: „et ignorabat quod ***cornuta*** esset facies sua ex **consortio sermonis** Dei". Între cele două, însă, există o diferenţă de ordin semantic, rom. *luciu* nu redă nicicum lat. *cornuta*. Textul ebraic fiind acesta: קָרַן עוֹר פָּנָיו וּמֹשֶׁה לֹא־יָדַע כִּי 'şi Moise nu ştia că străluceşte pielea feţei sale', situaţia din textul latin pare a se datora, probabil, unei confuzii pe care Hieronym o face între două rădăcini consonantice, una cu sensul 'a străluci', cealaltă cu sensul 'corn'[301]. Deşi segmentul românesc urmează, precum se observă, *Vulgata*, pentru termenul

[299] Acest verb mai apare în textul latin, mai des în *Gen*., 19 (17, 19, 20, 22, 34). Sub *Gen*., 32, 8 acelaşi verb apare în *Vulgata* cu aceeaşi accepţiune precum în exemplul de mai sus. Chiar dacă, în acest ultim caz, traducerea românească urmează textul maghiar, nu se poate considera că traducătorul român nu cunoştea valenţele verbului latin. Astfel de cazuri dau seamă de nivelul de dezvoltare la care ajunsese tehnica actului de traducere, dar pot arăta şi o anumită lipsă de specializare a anumitor termeni ai limbii române, caracterul lor popular şi vag, general.

[300] Vezi şi „*şi socotiţi această dzi* în seminţele voastre **cu ţietură *de vecie***" (*Ex*., 12, 17), alături de: „tü es à tü vtãatoc valoc ***örecke valo*** **meg tartassal**" şi de: „*et custodietis diem istum* in generationes vestras ritu ***perpetuo***".

[301] Traducerile din alte limbi, vechi şi moderne, redau, în acest loc, ideea 'strălucire', şi nu 'coarne'. Ingenioasă - şi semnificativă pentru capacitatea de a (nu) pune în discuţie o posibilă confuzie făcută de către o autoritate recunoscută - apare explicaţia de la subsol din Carrières, unde se încearcă păstrarea formei lui Hieronym, cu cedarea sensului:

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

în discuţie, PO apelează la textul maghiar: „es nem tudgya vala, hogy az ö ortzainac Böre *fénleneiec*, ezért, hogy az Istennel szolot vala", care redă întocmai ceea ce apare în textul ebraic 'şi nu ştia că *pielea feţei sale străluceşte*, de aceea, căci discutase cu Dumnezeu'. Traducerea românească, aşadar, a acestui verset, a fost făcută urmînd textul latin. Obişnuita lectură paralelă a celor două texte a evidenţiat acea diferenţă importantă şi, din diferite motive, traducătorul român nu a acordat credit *Vulgatei*, preferînd soluţia din textul maghiar, cea pe care a integrat-o în versetul, de altminteri, construit pe baza *Vulgatei*.

> Acestă situaţie arată că textul românesc nu se edifica prin urmarea neajutorată, pas cu pas a unui model. Traducătorul român, autorul PO, arată că, după ce citeşte textul de tradus, înţelege conţinutul şi încearcă să-l redea, eventual, urmînd forma din versiunea pe care o traduce, construieşte, în limba română, o frază căreia încearcă să-i confere unitate şi coerenţă, în felul cerut de limba română,. Sub acest aspect, un text precum PO prezintă pe alocuri (dar în destul de multe locuri încît să putem crede că nu este vorba despre o întîmplare, ci despre un rezultat fericit al încercării de aplicare a unei concepţii) dovezi ale unui comportament care ne face să afirmăm că un text ca acesta nu era neapărat, în intenţia autorului său român, o traducere a unui text străin. PO reprezintă mai puţin o încercare de a traduce o carte şi mai mult rezultatul încercării de a avea în limba română conţinutul de gîndire aflat în textul sacru. Fireşte, acesta este o intenţie care pare a fi subsidiară, un gînd secret (conştient sau nu, dar manifest) al autorului PO, de multe ori dominat de celelalte scopuri şi de factorii prin al căror intermediu respectivele scopuri se realizau.

3.3.12. Un alt tip de compilaţie apare sub *Gen*., 4, 26. Comparînd ceea ce apare în textul românesc: „Şi Sit încă făcu un fecior, care chiamă Enos. *Acela începu a chema într-ajutoriu numele Domnului*; **în acea vreame începură numele Domnului a propovedui**", cu ceea ce apare în cel latin: „sed et Seth natus est filius quem vocavit Enos *iste coepit invocare nomen Domini*" şi în cel maghiar: „Sethis nemze egy fiat, es Enosnac neueze: **Ackor kezdetéc az Istennec Neus segetsegül hiuatnyi**", se observă că ambele modele prezintă elemente proprii. În urma consultării celor două, traducătorul român, din motive care nu pot fi argumentate - căci, alteori, nu procedează în acelaşi fel, iarăşi, din motive care nu ajung pînă la noi -, hotărăşte să înglobeze în textul său ceea ce apare în modelele străine.

> De fapt, textul ebraic are de redat ideea: 'Atunci se începu a se chema (idolii) cu numele Eternului'. Unele versiuni interpretează în acest loc sau îl lasă ca atare (în *Septuaginta*: Οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα Κυρίου τοῦ Θεοῦ), „Hic speravit invocare nomen Domini Dei", în vreme ce De Carrières prezintă următorul comentariu: „Sensus est, tunc temporis, auctore et suasore Enos, coepise homines passim, et publice certis caeremoniis, et conceptis precum formulis, Deum colere". În versiunea maghiară, la „segetsegül hiuatnyi" apare următoarea notă marginală: „Nem hogy annac elötte is segetsegül nem hittac volna. De miert hogy a Cainnac gonassagaert meg küssebedet vala, eckor vyonan meg epittetéc" 'Nu în sensul că pînă atunci ei nu ar fi crezut. Ci pentru că, după ce, datorită răutăţii (păcătoşeniei) lui Cain scăzuse, de atunci s-a întărit (au întărit-o) iarăşi'. *Enos* semnifică 'muritor'.

3.3.13. În acelaşi fel rezultă şi ceea ce apare sub *Ex*., 21, 3: „**Cu ce veşmînt va întra la tine, cu acela iasă**, *să fără muiare au mers la tine, fără muiare să meargă de la tine*, *iară să au venit cu nuiare, cu muiarea-şi iasă afară*". Partea de început a versetului nu există în textul maghiar, dar apare în *Vulgata*: „**cum quali veste intraverit cum tali exeat** si habens uxorem et uxor egredietur simul". După aceea, însă, traducătorul român nu continuă acelaşi text, ci trece la cel maghiar, poate mai exlicit pentru el, oricum mai complet decît cel latin: „*Ha feleségnékül ment hozzad, feleségnékül mẽnyenki*: *Ha kedig felességel iöt, mind felességestöl kimẽnyen*" [302].

Vezi şi M. Roques, *st.cit*., p. 530-531, unde se consideră ca fiind surprinzătoare o astfel de situaţie de juxtapunere a celor două texte. Plecînd (mai curînd datorită unui astfel de exemplu), de la ipoteza că modelul latin al *Paliei de la Orăştie* trebuie să fi fost un text de tipul celui imprimat de Osiander, M. Roques nu reuşeşte să găsească respectivul text. Fără a nega o astfel de posibilitate, privind la ansamblul *Paliei de la Orăştie* şi observînd felul în care aceasta se construieşte prin continua lectură paralelă a *Pentateuhului* lui Heltai şi a unei ediţii a *Vulgatei*, se impune cu o mai mare forţă ideea că, dincolo de posibilitatea susmenţionată, şi deasupra ei, se află marea capacitate compilatorie a autorilor PO. După ce, prin metoda

---

„*Ignorabat quod cornuta esset facies sua*. Quod fulgor emicaret, et quasi radii ac cornuta de capite ejus erumperent". În plus, verosimilitatea explicaţiei are darul de a atrage atenţia asupra limitelor actului hermeneutic, dar şi a implicaţiilor negative pe care acesta le poate avea.

[302] Precum în alte situaţii, între textele de bază există diferenţe, preluate, apoi, de traducerile ulterioare. În textul ebraic - cel puţin în versiunile pe care am avut posibilitatea de a le consulta - secvenţa iniţială din *Vulgata* nu apare. Textul maghiar, aşadar, este conform cu cel ebraic. La rîndul său, textul german se alătură acestora: „Ist er ohne Frau gekommen, so soll er auch ohne Frau gehen; ist er aber mit seiner Frau gekommen, so soll sie mit ihn gehen", de asemenea B.Orth.: „Dac'a intrat singur, singur va ieşi; dac'a venit cu femeie, odată cu el va pleca şi femeie sa", care urmează *Septuaginta*: Εὰν αὐτὸς μόνος εἰςέλθῃ, καὶ μόνος ἐξελεύσεται· εὰν δὲ γυνὴ συνειςέθῃ μετ' αὐτοῦ, ἐξελεύσεται καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

aplicată, îşi creaseră posibilitatea de a observa ambele texte, cu virtuţile, dar şi cu slăbiciunile acestora, în mod firesc, autorii PO nu au cum privi la text ca la o realitate mistică, imuabilă şi care trebuie urmată orbeşte. Traducătorul român manifestă aici o tendinţă firească pentru epoca românească respectivă şi la un individ care aflase că însuşi textul sacru poate cunoaşte variaţii şi variante, în funcţie de limba în care apare şi de traducătorul care îl furnizează. Din această perspectivă, este cît se poate de naturală încercarea sa de a îngloba în text toate elementele pe care le întîlneşte în cale şi care, unite, nu dăunează textului ca traducere.

3.3.14. Sub *Gen*., 6, 3 apare un verset deosebit de important sub variate aspecte, în primul rînd teologic şi filosofic. PO prezintă: „*Şi zise Domnul*: «**Oamenii nu sufer să fie mai certaţi de Duhul mieu, *că sînt trup***; ***şi vor fi zilele lor 120 de ani***»". În mod cert, versetul urmează ambele modele. În textul latin apare: „*dixitque* Deus non permanebit spiritus meus in homine in aeternum ***quia caro est*** *eruntque dies illius centum viginti annorum*", iar în cel maghiar: „*Es mõda az WR*: **Az emberec nem szenuedic, hogy az én Lelkemtöl meg feddettessenec ennekutãna**: ***Mert öc Husoc***: Engedec önekic még száz Husz Esztendöt".

Pentru prima parte, textul maghiar permite extragerea a două înţelesuri principale: a) Dumnezeu consideră că specia umană nu are tăria de a rezista ispitelor căci este făcută din carne, de aceea nici dojană nu are efect; b) Dumnezeu ajunge la concluzia că omul nu este capabil să pătimească în mod real (sensul este stimulat de context, căci tocmai se spusese că „fiii lui Dumnezeu" îşi luaseră soţii după voia lor, iar versetul următor ne spune că „uriaşii", făpturi materiale sau, poate, îngeri decăzuţi, se încrucişează cu fiicele oamenilor). Cum i-ar mai putea dojeni de aici înainte Duhul său? Ei sînt carne. Textul latin nu prezintă un corespondent pentru „Oamenii nu sufer să fie mai certaţi de Duhul mieu".

Finalul versetului în PO provine din versiunea latină, şi nu din interpretarea celei maghiare. Textele latine, greceşti şi altele care decurg sau s-au inspirat din acestea, prezintă o altă traducere, cu alte implicaţii, la fel de incitante. În textul grecesc apare: Οὐ μὴ καταμείνῃ τὸ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις εἰς τὸν αἰῶνα, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς σάρκας· Ἔσονται δὲ αἱ ἡμέραι αὐτῶν ἑκατὸν εἴκοσι ἔτη, „Non permanebit spiritus meus in hominibus his in aeternum, quia carnes sunt. Erunt autem dies eorum centum viginti anni". Din aceste traduceri sensul care se desprinde este că oamenii vor avea limită maximă de viaţă (120 de ani), dar Duhul lui Dumnezeu nu îi va însoţi (cel puţin nu pe toţi sau nu va fi un dat necondiţionat). Acelaşi este sensul care decurge din traducerile moderne engleze, franceze şi maghiară, de asemenea în *Biblia* lui Luther.

> Ultima parte a versetului complică lucrurile. Avînd în vedere, fie a), fie b), finalul în sine nu poate avea decît sensul 'Le mai permit încă 120 de ani'. Alături de a), aceasta înseamnă 'dată fiind situaţia că o specie care necesită corecţii aspre nu are rezistenţa necesară pentru a le suporta, aceasta mai are de trăit 120 de ani', alături de b) sensul ar fi 'dat fiind că omul nu a învăţat nimic de pe urma corecţiei, avînd „cerbicea tare", va fi lăsat să mai trăiască 120 de ani'. Se observă că, în toate situaţiile, elementul slab este carnea din care omul este făcut. Întrebarea care urmează este: ce înseamnă „va fi lăsat încă 120 de ani?" Este un răgaz în care Dumnezeu va observa cum foloseşte omul liberul arbitru sau este un răgaz pînă la extincţia finală? Textul maghiar conţine o notă care înclină balanţa către prima soluţie: Dumnezeu socoteşte că degeaba le predică oamenilor prin sufletul său, degeaba îi dojeneşte, carne fiind, ei nu ajung la înălţimea cerută. De aceea, îi va lăsa fără toate acestea, în propria lor voie. Este posibil ca, de fapt, Potopul să se afle la capătul acestui termen.
>
> Mai este posibil ca sintagmele „fiii lui Dumnezeu" şi „fiii oamenilor" să desemneze pe credincioşi, respectiv pe necredincioşi. Este foarte puţin probabil să fie vorba despre descendenţii lui Seth (al cărui nume 'desemnat' derivă dintr-un radical ce avea sensul 'a aşeza, a fonda') alături de descendenţii lui Cain. Privind la Avram şi la Lot, atît de strîns înrudiţi, dar profund diferiţi, la nenumăraţii fraţi care apar în *Biblie* avînd aceiaşi părinţi etc., se poate constata că Dumnezeu, practicînd o continuă selecţie şi rafinare, în esenţă, nu procedează urmărind neapărat spiţele, ci indivizii cu faptele lor. Chiar prima civilizaţie, edificată de Cain, despre care se sugerează că ar fi fost foarte avansată din punct de vedere material şi spiritual, suferă extincţia prin potop datorită totalei şi exasperantei lor inadecvări la cerinţele lui Dumnezeu. Oricum ar fi, ideea centrală care rezultă de aici este cea de 'conflict şi separaţie'. Conflictul dintre comportamentul oamenilor şi cerinţele divine ajunge să fie unul ireconciliabil (însuşi Dumnezeu nu mai poate tolera un asemenea grad de rătăcire), iar separaţia este inevitabilă căci Judecăţii divine nu i se poate sustrage nimeni, neexistînd nici o altă soluţie pentru actul răzvrătirii împotriva Divinităţii.

3.3.15. Simpla comparaţie a versiunilor latină şi maghiară: „*factumque est diluvium quadraginta diebus super terram et multiplicatae sunt aquae* **et elevaverunt arcam in sublimae a terra** / vehementer enim inundaverunt et omnia repleverunt in superficie terrae porro arca ferebatur super aquas / et aquae praevaluerunt nimis super terram operitque sunt omnes montes excelsi sub universo coelo" (*Gen*., 7, 17-19), respectiv: „*Es iöue az Özönuiz negyuen napig é földre*, *es a vizec meg áradanac,* ***es a Barkat felemeléc*** s' a föld fölett viselec. / Es a vizec el hatalmazának, es igen meg neuekedenec é földen, vgyannyera, hogy a Barka láb vala a vizeken. / Es a vizec olly igen eláradanac, hogy minden Hegyenec mind az egész ég allat befedeszteténec", cu cea din PO: „Atunce vine potopul 40 de zile pre pămînt şi înmulţiră-se apele **şi rădicară**

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

corabiia şi o înălţa în sus spre apă. Aşa crescură apele tare spre pământ şi acoperiră-se toţi mu‹n›ţii înalţi de supt tot ceriul" arată că scurtimea celei din urmă are cauze datorate greşelii.

După cum se prezintă lucrurile, se pare că autorul PO, a consultat ambele texte, latină şi maghiară şi a citit o porţiune de text mai mare decît întinderea unui verset. Este foarte probabil ca, pentru această porţiune a textului, versiunea maghiară să fi fost aleasă, pentru posibilităţile mai mari pe care le prezintă pentru a fi bază a unei traduceri. Părăsind temporar bunele deprinderi pe care le-a demonstrat pînă acum şi citind mai mult decît un verset, se pare că traducătorul s-a încurcat atît datorită sensurilor, cît şi datorită formelor. Astfel, versetul 17 este incomplet, după care urmează finalul versetului următor. Practic, versetul 17 are ca final sfîrşitul versetului 18: „Atunce vine potopul 40 de zile pre pământ şi înmulţiră-se apele şi rădicară corabiia / şi o înălţa în sus spre apă". Textul încadrează temporal potopul propriu-zis, după care descrie gradat creşterea apelor, cu efectele cele mai vizibile pe moment (creşterea apelor care ridicară arca de pe pământ, creşterea tumultuoasă a apelor pe care arca plutea, acoperirea tuturor munţilor de ape). Similitudinea celor trei versete nu este doar de conţinut, căci textul maghiar chiar îşi începe versetele 18 şi 19 cu aceleaşi cuvinte. Deşi, pentru versetul 19, autorul PO pare a urma textul latin, căci cele două propoziţii sînt legate prin conjuncţia *şi*, ceea ce nu apare decît în textul latinesc „operitque", în vreme ce textul maghiar prezintă în acel loc *hogy*, ceea ce se reda, prin *că*, *încît*, dacă lucrurile ar sta astfel, greşeala ar fi fost aproape sigur evitată. Datorită asemănării de conţinut dintre versete, precum şi datorită identităţii constatate pentru începutul versetelor maghiare 18 şi 19, se poate considera că, în principiu, avem a face cu două tipuri de abatere: homoeoteleuton şi anamneză eronată (două tipuri de greşeală care sînt caracteristice cazului în care autorul unei traduceri de tip compilatoriu, care urmăreşte constant cel puţin două texte, întîlneşte segmente similare ca formă sau/şi conţinut). Citind versetele 17 şi 18, şi considerînd că este mai potrivit a fi traduse pe urma versiunii maghiare, autorul PO nu a încheiat versetul 17 prin ideea textului: 'apele ridicară arca deasupra pământului'. Apoi, modalitatea în care *Vulgata* şi textul maghiar încep versetul 18, printr-un intensificator („vehementer enim", respectiv: „Es (...) olly igen") reluat mai jos: „Et aquae praevaluerunt nimis super terram", „Es a vizec el hatalmazánac, es igen meg neuekedenec é földen", creează o relaţie în mintea traducătorului român, care notează doar: „Aşa crescură apele tare spre pământ" etc.

Oricum s-ar fi petrecut lucrurile, traducătorul român s-a încurcat în acest loc, tocmai datorită consultării ambelor versiuni care, o dată, s-au amestecat în mintea sa, apoi, datorită porţiunilor asemănătoare de la interiorul fragmentului, s-a ajuns la confuziile observabile la nivelul rezultatului traducerii. Probabil că autorul PO a urmat textul latin, dar a încercat să nu piardă unele secvenţe din textul maghiar.

Acest verset continuă ideea celui precedent (unde se arată cîte zile şi nopţi a plouat). Dacă ar fi vrut să urmeze întocmai cursul relatării din *Vulgata*, autorul PO ar fi trebuit să înceapă acest verset cu un gerunziu[303].

3.4. Traducerea ca libertate asumată. După cum s-a observat deja din exemplele paragrafelor precedente, fie că urma textul latin, fie că-l urma pe cel maghiar, fie că traducea compilînd cele două texte, adeseori, traducătorul PO nu înţelegea prin traducere o activitate de înlocuire a unor cuvinte scrise într-o limbă cu cuvintele limbii sale materne. Concepţia sa asupra traducerii îi permitea - deseori pe baza observării atente a celor două surse străine - să se supună cerinţelor limbii române, să asimileze şi să adapteze elemente deprinse din studierea celor două modele, şi chiar să recreeze în formele limbii române conţinuturile la care ajungea prin intermediul surselor maghiară şi latină. Privitor la situaţiile prin care se ilustrează prezentul paragraf, precum şi la problematica sa, vom face unele observaţii preliminare. În primul rînd, dacă avem în vedere cazul concret al unui text de întinderea *Genezei* şi a *Exodului*, trebuie observat că nu este realizabilă consultarea paralelă, cu o constanţă absolută a mai multor texte, mai ales datorită următoarelor circumstanţe: **a**) entuziasmul iniţial, de a lucra la o astfel de întreprindere, este treptat colpeşit -, datorită feluritelor dificultăţi - şi estompat de către scopul practic al întreprinderii: traducerea este destinată lecturii spre înţelegere de către nişte cititori concreţi; **b**) consultarea paralelă a textelor şi găsirea de soluţii acceptabile sau chiar foarte bune, constituie, după o anumită perioadă, factori de încredere în sine, activitatea traducătorului fiind minată de rutinare; **c**) pe acest fond, deseori, traducătorul poate constata că efortul, simţitor, de a consulta versiunile paralele, rămîne nerăsplătit; **d**) scăderea temerii de a nu ajunge prin rezultat la dezideratele şi nivelul imaginate iniţial (temere care, oricum, se erodează), antrenează după sine modificarea percepţiei traducătorului asupra relaţiei dintre modalitatea de realizare a lucrului şi rezultatele obţinute, ceea ce antrenează mutaţii în consecinţă.

Aceasta este nu doar o posibilitate, una plauzibilă, de a explica anumite variaţii în comportamentul traducătorului. Aceasta este însăşi principala cauză pentru care diferiţii indici relevanţi, pe care îi urmărim în analizele noastre, prezintă schimbări de rang, aparent aleatorii şi inexplicabile, ca şi cum traducătorul ar acţiona sub imperiul unor forţe haotice şi necunoscute. Privind faptele din această perspectivă, vom obţine

[303] Vezi şi **2.2.7.20.**

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

explicaţiile reale, cele care decurg în mod ştiinţific din aplicarea în consecinţă a unor criterii de acelaşi ordin, cu o consecvenţă cerută de logica faptelor, aşa cum textele o reflectă. Totodată, astfel se scapă atît de idealizarea întregului proces (prin care traducătorul este judecat ca şi cum ar fi perfect, cunoscător perfect al unei limbi perfecte), cît şi de explicaţiile prin care s-ar alterna în mod inconsistent felurite criterii într-o succesiune lipsită de orice fir logic.

O primă chestiune care se cere schiţată aici ar fi cea a variaţiilor din cadrul vechilor traduceri româneşti de texte. Autorii de ediţii de texte vechi româneşti, istoricii limbii române au făcut observaţia că vechile traduceri prezintă numeroase cazuri de sinonimie, atît la nivel gramatical cît şi la nivel lexical. *Palia de la Orăştie* nu face excepţie, situaţiile în care diferitele elemente utilizate la construirea acesti text intră în relaţii de sinonimie fiind prezente şi în acest text. Textele de la baza vechilor traduceri româneşti pot fi avute în vedere printre factorii favorizanţi ai unei astfel de situaţii. Studiind, spre exemplu, *Psaltirea* lui Coresi, *Codicele Bratul*, *Palia de la Orăştie*, *Noul Testament de la Bălgrad*, *Biblia* de la 1688, sau alte traduceri avînd surse cunoscute, se poate observa că, deşi textele străine astfel traduse pot prezenta reţele de relaţii sinonimice, acestea nu coincid decît rareori cu care ar fi trebuit să le corespundă în traducerea românească. În plus, sînt destul de multe situaţiile în care sursele străine prezintă un grad ridicat de uniformitate a expresiei, atît la nivel gramatical, cît şi la nivel lexical. Situaţia din textele străine, în special cel grecesc şi cel latin - acestea, însă, reflectate destul de bine de textele slavon şi maghiar - se datorează mai multor cauze. În primul rînd, este vorba despre limbi exersate, ca limbi de cultură, sau capabile de a se modela în chipul unei limbi de cultură. Astfel de sisteme lingvistice îşi dezvoltă reţele complexe, dar ierarhizate, ceea ce, în planul expresiei se traduce printr-o relaţie intimă între uniformitate şi variabilitate. Există cazuri în care, în mod repetat, textele au a reda concepte clar definite, anumite relaţii bine definite, entităţi, cadre şi funcţii foarte precise. În acest caz, elementele lexicale şi gramaticale tind spre specializare şi instrumentalizare, fiind cu atît mai utile cu cît îşi joacă rolul mai rapid şi mai exact. Alteori, sînt de redat concepte complexe, care necesită nuanţări, relaţii şi entităţi greu definibile, ori care nu pot trăi decît într-o aură de vag. La acestea se adaugă situaţiile în care, în locuri în care textul nu prezintă altfel de impuneri, motive de ordin retoric solicită expresia variată (repetiţia însăşi fiind stimulativă în acest sens).

Firește că toate acestea nefiind mereu suficient de clare şi în măsură să orienteze acţiunile traducătorilor, la rîndul ei, variabilitatea expresiei fiind un element prea uşor de observat la nivel formal şi, cel puţin uneori, destul de dificil de înţeles la nivelul cauzelor şi resorturilor intime, traducătorii (precum creatorii de texte) prezintă tendinţa de a o utiliza nu neapărat pentru a nuanţa şi a contura semnificaţii, pentru a sugera sensuri prin forme, pentru a comunica metatextual, pentru a construi un edificiu în vederea transmiterii de sens şi de semnificaţie. Ca în orice situaţie în care abuzul şi uzul nepotrivit cîştigă teren, în cazul vechilor traduceri, faptul acesta a condus la apariţia unor relaţii de sinonimie prin care s-au distorsionat valorile etimologice ale unor cuvinte - ceea ce antrenează şi modificări proporţionale la nivel conceptual şi mental - au fost asaltate unele mecanisme şi paradigme ale limbii, variabilitatea expresiei a decăzut sub aspect funcţional.

Vechile traduceri româneşti ilustrează - desigur, în diferite grade, dar pe deplin - procesul şi starea mai sus descrise. Cînd nu intră în relaţii de sinonimie în mod forţat, elementele participalnte la acest act intră în astfel de relaţii datorită faptului că teritoriul dacoromân s-a situat într-o zonă de confluenţe culturale şi, într-o măsură, lingvistice. Nu în ultimul rînd, un rol important îl deţine situaţia concretă dintr-o limbă care se afla în plin proces de constituire a unui aspect literar, unde elementele aparţinînd limbii vorbite intrînd în concurenţă şi coliziune. În plus, pe fondul neînţelegerii reale a relaţiilor de sinonimie din textele model, autorii traducerilor nu manifestă discernămînt în utilizarea acestui procedeu, în primul rînd, de rafinare a realităţii, şi abia apoi expresiv. Se poate spune că, mai cu seamă la nivelul secolului al XVI-lea românesc, există o tendinţă acută de a nu utiliza acelaşi cuvînt sau aceeaşi structură gramaticală de două sau de mai multe ori, succesiv, la intervale scurte. Atunci cînd are posibilitatea (aproape cu orice preţ), traducătorii încearcă să utilizeze expresia variată. Fie că sînt lungi, fie că sînt scurte, seriile sinonimice lexicale se succed ca nişte pete de culoare, grija pentru sens aproape devenind secundară. Studiind cazuri precum cele date de: antepunerea şi a postpunerea elementelor din jurul formei verbale, apariţia formelor verbale perifrastice în opoziţie cu cele neperifrastice, posibilitatea prezenţei mai multor forme de auxiliar, de imperativ, ori existenţa a două sau mai multe sinonime lexicale, se observă că, la nivelul aceluiaşi text, uneori la intervale foarte mici, ambele situaţii posibile apar.

Deşi exemplele tuturor acestor categorii sînt numeroase, chiar la nivelul unui singur text, în cele ce urmează vom prezenta doar cîteva. La nivel gramatical, spre exemplu apar: „Ce **vei mearge** la casa mea, la neamurile meale, şi de acolo *veri lua* muiare feciorului mieu, lu Isac” (*Gen*., 24, 4); „Dă-mi feciorii miei, să nu *veri da*, ***muri-voiu***” (*Gen*., 30, 1); „**Plătit-au** mie Domnezeu, cum slujnica mea *am dat* domnu-mieu” (*Gen*., 30, 18). Este de menţionat că, de cele mai multe ori, aproape întotdeauna, astfel de situaţii nu urmează unor distincţii din textele de tradus.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Deşi, la nivel lexical, situaţia pare a fi mai complexă, în esenţă, nici aici nu se pot găsi mereu justificări în textul străin. Astfel, privind la un caz precum: „Mie, ce sînt de 100 de ani, *să nască* ficior, şi Sara 90 de ani avînd, *să plodească*?" (*Gen*., 17, 17), unde se traduce: „Ennékem szaz esztendösnec *születtetnéke* gyermec? Es Sara kilẽtzuen esztendös koraba *szüle*?", observînd şi textul latin: „putasne centenario *nascetur* filius et Sarra nonagenaria *pariet*" am putea considera că traducătorul român încearcă să opereze o distincţie pe modelul celei din textul latin. Probabil că, în acest caz, o astfel de interpretare este corectă şi de acceptat.

Un segment mai amplu, situat sub *Ex*., 29, 15-27, prezintă un conţinut în care se utilizează des doi termeni de origine latină: *arete* şi *berbece*. Pentru situaţiile corespunzătoare, textul latin prezintă exclusiv termenul *aries*, uneori, înlocuit cu un pronume, iar cel maghiar prezintă subst. *kos*. Deşi, există urme care arată că, în limba română veche, trebuie să fi existat o distincţie semantică între cei doi teremeni, unul referindu-se la animalul utilizat pentru prăsilă, celălalt la suina mascul în general, deşi încă prezintă urme ale acestei distincţii: „Că cănd au venit vreamea de-a slobodzirea într-una rădicănd eu ochii miei şi vădzuiu în vis şi iaca *areţii* suiia pre tărcate şi pistrui şi şute" (*Gen*., 31, 10), precum celelalte texte, nici PO nu reuşeşte să o păstreze: „Şi Avraam rădică ochii săi, vădzu după spate un *areate* acăţat cu coarnele întru o tufă de spini, şi mearse, luo acel *areate* şi-l giunghe pre giungheare de ardere în locul feciorului său" (*Gen*., 22, 13). Probabil că situaţia în care acestă relaţie sinonimică se arată a intra în faza totală (care premerge dispariţiei sau specializării înguste a unui dintre cei doi termeni aflaţi într-o astfel de situaţie) este cel mai bine reprezentată în exemplul următor: „Să iai, derept însă, şi unul de *areţi* şi Aaron cu feciorii săi depreună pre capul acestui *berbeace* să-şi pune mănule"[304].

O ultimă ilustrare a situaţiei pe care o discutăm aici o poate oferi utilizarea, în acelaşi mod nediferenţiat, a unei alte perechi. Alături de: „Laban, iară, era mers a tunde oile lui, şi Rahila pre *idolii* tătîni-‹s›ău furase" (*Gen*., 31 19), „Labã kedig az ö iuhai nyírni mẽt vala. Es Rahel az ö attyanac *Baluanyit* el oroza ", „eo tempore Laban ierat ad tondendas oves et Rahel furata est *idola* patris sui ", unde apare *idol*, se înregistrează: „Însă preastoalele acelora zdrobeaşte-‹l›e şi *bozii* lor frînge şi bercurele taie" (*Ex*., 34, 13), „Hanem azoc Oltarid le rontsad, es *Képeket* eltöryied, es Berkeket ki irchad.", „sed aras eorum destrue confringe *statuas* lucosque succide", unde apare pl. *bozi*. Se poate spune că, în acest caz, nici textul latin nu dă dovadă de o prea riguroasă utilizare a termenului cu care să desemneze respectiva realitate, deoarece, în ambele cazuri era vorba despre nişte statuete, imagini, idoli, care repezentau zeităţi „păgîne". Desigur, avem a face cu o distincţie destul de greu de făcut, întrucît era vorba despre nişte forme concrete de reprezentare, care, însă, erau investite cu nişte funcţii şi puteri (contestate de către cei care nu credeau în ele), aşadar cu o realitate care putea cunoaşte mai multe forme concrete de manifestare, precum şi mai multe forme de descriere şi de interpretare, chiar din aceeaşi perspectivă. În plus, nu trebuie uitat că toate textele traduceri care intră în discuţie aparţin unor creştini, ceea ce, datorită amplificării nuanţelor peiorative, amplifică şi perspectivele descriptive şi interpretative.

Cu toate acestea, situaţiile următoare indică destul de limpede că traducătorul român nu are în vedere o realitate nuanţabilă, ci doar posibilitatea de a utiliza mai multe cuvinte care intră într-o relaţie de sinonimie totală, fără a implica nuanţări. Etichetele sale au doar două roluri: acela de a varia expresia şi acela de a introduce în text termeni de mai multe provenienţe. Astfel apar: „Să nu faci legătură cu oamenii acelui ţinut, cum, cînd vor începe a curvi cu domnedzei lor şi *bodzilor* săi făcînd jirtvă, să nu te cheame cineva dentre ei şi să mănînci den jirtvele *idolilor* săi" (*Ex*., 34, 15), „Ne tégy Kötest annac à földnec népéuel, Ezért, hogy mikor az ö *Istenec* vtan paraznalkodnac, es az ö *Isteneknec* aldoznac, ne hiyianac tégedet vendégségbe, es hogy ne egyél az ö aldozatokbol", „ne ineas pactum cum hominibus illarum regionum ne cum fornicati fuerint cum *diis* suis et adoraverint *simulacra* eorum vocet te quispiam ut comedas de immolatis", respectiv: „Şi muiare încă să nu iai dentre featele lor feciorului tău, cum, căndu vor curvi aceastea după *idolii* lor, să nu curvească şi feciorii voştri după *bodzii* lor" (*Ex*., 34, 16), „es ne végy à te fiadnac feléséget azoknac Leanyi közzül, hogy mikor ezec paraznalkodnac az ö *Istenec* vtã, ne paraznalkodtassas à tü fiaitokatis, az ö *Istenec* vtan", „nec uxorem de filiabus eorum accipies filiis tuis ne postquam ipsae fuerint fornicatae fornicari faciant et filios tuos in *deos* suos".

*

Întrucît, ca orice activitate umană, actul traducerii - un tip complex de activitate, cu implicaţii de asemenea complexe[305] - constituie un efort concret îndreptat spre scopuri concrete, realizat de către oameni concreţi, cu particularităţi umane, nu se poate trece peste faptul că acei oameni, cu modul lor de acţiune, erau pîndiţi de felurite capcane dar, mai cu seamă, erau supuşi la felurite încercări, inerente oricărei activităţi umane. De aceea, nu putem judeca acest întreg proces dintr-o perspectivă ideală, fără a ne asuma pe deplin

[304] Vezi şi discuţia asupra perechii *pridvor* / *tîrnaţ*.
[305] Vezi mai sus, de asemenea, Al. Gafton, *După Luther*.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

rezultatele defectuoase ale unui astfel de raţionament. Acesta este motivul pentru care, alături de traducători şi de mijloacele lor reale, de mediul din care aceştia făceau parte şi de influenţele cărora le erau supuşi, apoi de limba în care se traducea şi de limbile din care se traducea, precum şi de situaţia reală a destinatarului versiunii româneşti, trebuie avute în vedere trăsăturile general umane cărora aceia le erau supuşi şi care erau modulate în chipul situaţiei concrete din respectiva epocă.

În acest sens, este de remarcat faptul că traducătorul, pe lîngă situaţiile în care nimic nu îl împiedica (din perspectiva cea mai importantă: a sa) să urmeze unul dintre modele, precum şi pe lîngă situaţiile în care traducerea punea la contribuţie ambele modele (cazul cel mai frecvent, deoarece punerea la contribuţie se făcea nu doar la nivel formal, ci şi la nivel de conţinut), apare şi un al treilea caz, cel în care traducătorul îşi asuma libertăţi faţă de versiunile traduse. Sub acest aspect este de menţionat că deseori, majoritatea traducătorilor se comportă după un tipar de felul următor. Întîlnind relativ constant în textul de tradus structuri şi sensuri străine limbii în care se traduce, dar nu total incompatibile cu aceasta, traducătorul ajunge să se familiarizeze cu ele, să le asimileze şi să dobîndească capacitatea de a le reproduce. Întrucît constată utilizarea relativ constantă a acestor structuri şi sensuri de către textul biblic, probabil că se poate considera că traducătorul le percepe pe acestea ca fiind caracteristici intrinseci, mărci ale textului sacru. De aceea, învăţînd să reproducă respectivele mărci astfel conotate, traducătorul îşi ia deseori libertatea de a presăra astfel de structuri şi sensuri în textul pe care-l produce, nu doar oferind cititorului garanţia că textul tradus este încărcat de sacralitate, dar, probabil, căpătînd el însuşi această convingere.

Pe de altă parte, nu doar ceea ce traducătorul putea considera că ar fi mărci ale textului sacru intră în sfera sa de interes. Deseori, ca o consecinţă a constantei consultări a surselor sale, traducătorul deprindea de aici modalităţi de exprimare pe care, apoi, după ce ajungea la conţinuturile semantice ale textului, le putea utiliza în construirea textului românesc, mai cu seamă în cazul în care, astfel, îşi atingea unele dintre scopurile sale, mai ales pe fondul lipsurilor limbii române[306].

În cele ce urmează, ne vom ocupa de acele situaţii care indică existenţa, la autorul PO, a unor tendinţe de a se manifesta în funcţie de modele, în concordanţă cu acestea, dar eliberat de constrîngerile formale ale acestora şi, uneori, eliberat de constrîngerile nuanţelor de sens, pe care termenii din textele străine păreau a-i impune la traducere.

3.4.1. O astfel de situaţie, restrînsă la nivelul unei sintagme, apare sub *Gen*., 3, 7. Deşi versetul este nediferenţiat, fiind greu de spus care dintre cele două versiuni este urmată de către traducătorul PO, (totuşi, probabil că aceea latină), finalul atrage atenţia. Ideea de redat era că Adam şi Eva făcură şorţuri din frunze de smochin, cu care se acoperiră de jur împrejur, pe o anumită porţiune a corpului. Toate acestea apar în textul latin sub forma: „consuerunt folia ficus et *fecerunt sibi perizomata*", iar în cel maghiar prin: „Es figefa leuelet fonanac öszue, *es magoknak Környülkötet chinalanac*". Autorul PO - care nu poate fi suspectat că nu a înţeles despre ce este vorba, o presupusă neînţelegere a termenului din textul latin fiind compensată de prezenţa unui compus cît se poate de transparent în textul maghiar - nu optează pentru a căuta sau construi o cale de exprimare a lat. *perizomata* (< gr. περιζώματα) sau a magh. *környülkötet* (acesta, probabil, inspirat după *Vulgata*, căci Luther spune: „und flochten Feigenblätter zusammen und machten sich Schurze"), ci se foloseşte, întrucîtva asemănător lui Luther, de prima parte a secvenţei „şi rupseră frundze de smochin", după care continuă: „şi puseră pre trupul lor".

Soluţia aceasta este expresia unui moment de libertate pe care traducătorul român şi-l ia. Probabil că nu doar dorinţa de a oferi cititorului un text clar conduce aici, ci şi voinţa de a nu opera un calc, sau de a încerca, într-o construcţie românească, refacerea uneia din cele două structuri pe care le conţineau sursele. Se vede cu acest prilej felul în care amănuntele şi nuanţele iniţiale se pot pierde la traducere, în fapt, felul în care, în actul de comunicare, fiinţa umană evită detaliile pe care nu le poate exprima în modalităţi directe şi care i-ar cere un mic discurs special. Considerînd că efortul nu ar fi răsplătit, sau că ar îngreuna chiar simpla înţelegere a textului, traducătorul ajustează particularităţile conţinutului după măsura mijloacelor de expresie pe care le are şi care sînt în măsură să transmită ce a considerat a fi esenţa conţinutului respectiv.

3.4.2. Asemănător se petrec lucrurile în exemplul următor. Versetul de sub *Gen*., 3, 8 se alătură celor care indică o versiune românească rezultată ca urmare a constantei consultări paralele a textelor latin şi maghiar. Alăturarea celor trei versiuni: „Şi audziră ***glasul Domnului Domnedzeului***, **ce îmblă în rai** *la*

[306] De altfel, dacă luăm cazul traducerii lui Luther, se cunoaşte foarte bine faptul că textul acestuia (atît *Noul Testament*, publicat în 1522, cît şi *Vechiul Testament*, apărut după alţi 12 ani) a avut nevoie de serioase revizii, din perspectivă strict lingvistică, dar şi sub aspect stilistic. Luther şi-a luat libertăţi greu de imaginat, intervenind în text, construind imagini şi forme inexistente acolo, ca un coautor, practic călcînd toate principiile pe care singur le inventase şi în numele cărora se exprimase atît de ireverenţios la adresa Bisericii Catolice, dar şi a altora. Probabil că numai reviziile echilibratului şi învăţatului Phillip Melanchthon au fost cele care au adus textul la nivelul înalt, la fidelitatea şi în limitele sobre pe care acesta le are.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

răcoare după amiadzădzi; *ascunse-se Adam şi muiarea lui denaintea feaţiei Dom‹nului› Domnezeului* supt *pomii raiului*", „et cum audissent ***vocem Domini Dei*** deambulantis in paradiso *ad auram post meridiem abscondit se Adam et uxor eius a facie Domini Dei* in medio *ligni paradisi*" şi „Es hallác ***az WR Istennec szauat***, **ki a Kerbe iár vala**, mikor a nap meg hiuesedett volna. Es Adam[307] mind Felesegestöl a Kertnec faiközett el reytezéc az WR Istẽ szine elött" arată că traducătorul român preferă formele de exprimare directe, sau, mai exact, atunci cînd în textele model găseşte construcţii neobişnuite pentru română sau dificile pentru cititorul român (care, oricum, în urma unui efort de descifrare a acestora, le-ar echivala cu o formă de exprimare caracteristică românei), preferă să echivaleze acele construcţii cu unele curent uzitate de către vorbitorul român sau inteligibile acestuia. În acest sens este semnificativ faptul că, uneori, deşi urmează preponderent un anumit model, dacă celălalt model prezintă o formă de exprimare care, tradusă ca atare în română, ar genera o structură compatibilă cu româna sau identică cu ceea ce se află în limba română, traducătorul român preferă schimbarea în acel punct a modelului şi urmarea modelului compatibil cu româna.

Astfel, în versetul de mai sus, nu „et cum audissent" este urmat (căci nu apare „şi audzind", „cum audziră"), ci „Es hallác". Mai apoi, nu este urmat „iár vala" şi, pe fondul faptului că textul latin nu mai poate oferi un model datorită concordanţei timpurilor, traducătorul român capătă libertăţi în plus faţă de cele asumate. De aceea, el va opera o echivalare cu caracter simplificator (într-o formă destul de ambiguă şi, oricum nu cea mai potrivită). În partea a doua a versetului, urmarea modelului latin redevine vizibilă, dar cu unele ajustări minore: cei doi se ascund **sub** pomii Raiului, şi nu *in medio* sau *közett*; cei doi se ascund „denaintea feaţiei", ceea ce nu este întocmai „a facie", dar este „szine elött".

3.4.3. Deşi, uneori, arată că a deprins căi de a fi scurt, alteori, traducătorul român încearcă să evite echivocurile. Faptul acesta este mai probabil să se petreacă imediat după cazurile în care se manifestă liber sau după cazurile în care concentrează expresia. Este o tehnică de alternare a formulelor explicite cu cele implicite care ţine atît de valenţele limbii de a se exprima cu subînţelesuri lipsite de echivoc, cît şi de felul în care traducătorul vede rezultatul muncii sale (în raport cu limba, privită care mijloc de vechiculare a unor conţinuturi către un cititor concret)[308]. Ceea ce este, încă, mai relevant în ceea ce priveşte libertăţile pe care şi le asumă traducătorul român, este faptul că, uneori, deşi deprinde anumite tipare din sursele care devin, astfel, módele, utilizarea noilor achiziţii nu se face neapărat în situaţiile în care ar corespunde cu ceea ce apare în textul din care a deprins modelul. De multe ori, autorul PO acţionează în acest fel: observă modelul dar nu îl utilizează în poziţia corespunzătoare celei din care l-a deprins, după care, continuînd a traduce, aplică tiparul respectiv, indiferent de situaţia prezenţei sale în textele paralele. Astfel, după versetul care s-a ilustrat mai sus, sub *Gen*., 3, 10, autorul PO pare a se hotărî să fie mai explicit: „Şi el răspunse: «Glasul tău, **Doamne**, audziiu în raiu, ce mă tem preînce sînt gol, şi mă ascunşi»"; „qui ait vocem tuam audivi in paradiso et timui eo quod nudus essem et abscondi me"; „Es õ monda: Hallam a te szodat a Kerbe es meg felemlem. Mert mezitelen vagyoc, ezokaert reytezémel".

> Versetul ridică o mică dificultare de sens, dată de tăietura sa, ceea ce se datorează felului în care diferitele limbi au reuşită să redea ceea ce apărea în textul ebraic. De aceea, în textul românesc, pare că Adam se teme pentru că este gol. De fapt, explicaţia poate fi acceptată doar la nivel psihologic (în esenţă, confruntat cu şocul perceperii stării de goliciune, la auzirea apropierii divinităţii, Adam s-a ascuns, dar pentru că era gol. Aşadar, s-a temut să apară gol înaintea Divinităţii). Din punct de vedere lingvistic trebuiau evidenţiate trei unităţi: pe fondul cunoştinţei nou-dobîndite, Adam a perceput semnalul (glasul), fiind gol s-a speriat, gol şi speriat s-a ascuns.

Se observă că începutul versetului în PO pare a concide cu ceea ce apare în maghiară, dar se poate susţine că nu este vorba despre o urmare propriu-zisă a versiunii maghiare, ci doar de un ajutor luat din aceasta în procesul de traducere a textului latin. Prezenţa vocativului *Doamne*, presupune întoarcerea traducătorului către cititor cu confirmări care oferă celui din urmă certitudini. În plus, secvenţa iniţială putea fi redată prin *spuse* sau „iară el spuse", aşa cum, în alte locuri din textul românesc se procedează. Cu toate acestea, autorul PO alege formula cea mai completă şi mai explicită.

În coerenţă cu acestea se află şi versetul următor, care confirmă cele de mai sus. Astfel, faţă de: „cui dixit" şi „Es õ monda", textul românesc prezintă: „Că-i dzise Domnul". Fireşte că se poate considera că doar teoretic şi luate izolat acestea sînt generatoare de confuzii. Dar importante sînt felul cum judecă traducătorul şi preocuparea sa de a nu îndrepta cititorul pe căi ambigui ori greşite, nici măcar o clipă, atunci cînd acest lucru poate fi evitat. Comportamentul traducătorului român - prin contrast cu alte situaţii - îndeamnă la o astfel de înţelegere a acţiunilor sale.

---

[307] Abia în acest verset începe textul maghiar să utilizeze *Adam* renunţînd la *om*.

[308] Fireşte, în fond, această modalitate decurge din principiul ritmului, care se află în întreg Universul şi al cărui tipar este săpat în orice.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

În mod natural, această situaţie se află într-o firească alternanţă cu cea opusă, cînd traducătorul stimulează (într-un mod cît se poate de minor, desigur, uneori numai aparent) gîndirea cititorului, care este solicitată să-şi obţină singur micile victorii înţelegînd despre cine este vorba. Astfel, sub *Gen*., 3, 13: „Ea zise", urmînd lat.: „quae respondit" şi nu magh.: „Es az Aszszonyállat monda" se simplifică pînă la nivelul minim posibil (deşi ni s-ar putea părea evident că pronumele nu poate semnala decît pe singura persoană de sex feminin existentă pe Pămînt în acel moment).

3.4.4. Deşi strict pentru secvenţa: „lăsa-voiu ploaia spre pămînt", se poate afirma că, aici, autorul PO urmează: „Esöt bochatoc é földre" şi nu: „ego pluam super terram", luat în integralitatea sa, versetul de sub *Gen*., 7, 4 dezvăluie unele probleme. Celor trei variante: „că încă după şapte dzile lăsa-voiu ploaia spre pămînt 40 de dzile şi 40 de nopţi şi strînge-voiu toată firea ceaea ce am făcut", alături de: „Mert hétnap mulua Esöt bochatoc é földre, negyuen napig, es negyuen eyig, es eluesztec á földröl minden Allatott, mellyet terömtettem" şi de: „adhuc enim et post dies septem ego pluam super terram quadraginta diebus et quadraginta noctibus et delebo omnem substantiam quam feci de superficie terrae", nu prezintă suprapunerea care era de aşteptat, nici sub aspectul organizării, dar nici sub cel al conţinutului. Diferenţa nu se constată la nivelul textelor latin şi maghiar. Luarea textului ebraic ca termen de comparaţie, arată că versetul este complet în cele două texte. Textul românesc prezintă urme clare ale ambelor texte. Începutul este uşor confuz deoarece *încă* se datorează lat. *enim*, în textul maghiar nefiind ceva care ar îndreptăţi respectivul element. Urmează apoi secvenţa de mai sus, după care finalul este marcat de o omisiune: „şi strînge-voiu toată firea ceaea ce am făcut", nu conţine 'de pe faţa pămîntului', precum: „es eluesztec á földröl minden Allatott, mellyet terömtettem" şi precum: „et delebo omnem substantiam quam feci de superficie terrae". Faţă de textul latin (de fapt, faţă de textul ebraic), textul maghiar prezintă o uşoară inversiune, cît se poate de firească şi din perspectiva construcţiei gîndului şi a topicii româneşti, prin care secvenţa respectivă este adusă lîngă verbul regent. Dacă latina nu era deranjată de o astfel de curgere a ideii şi a frazei, iar în ebraică aşa ceva era firesc, maghiara a voit să ofere receptorului o frază fluentă. Probabil că privind mai întîi la textul latin (din care prima parte i s-a întipărit mai bine în minte), apoi suprapunînd, prin lectură, peste acesta textul maghiar, traducătorul român a scăpat circumstanţialul de loc. Este la fel de posibil ca omisiunea să fie conştientă, opţiunea întemeindu-se pe faptul că circumstanţialul putea fi considerat uşor inadecvat[309].

Acest verset arată, mai întîi, că judecăţile pe care le facem pot fi operate avîndu-se în vedere că unitatea pe care o traducea autorul PO era versetul. Firește, trebuie avut în vedere faptul că, versetele care continuau un verset anterior, vor fi provocat uneori modificări la nivelul a ceea ce tocmai se tradusese. Important pentru metoda noastră de cercetare este faptul că ea trebuie să urmeze, pe cît se poate, calea pe care textul românesc a fost tradus, identificarea acestei căi fiind fundamentală pentru validitatea oricăror aserţiuni legate de traducere. Acest verset arată că, în modul cel mai firesc[310], puteau apărea elemente de neglijenţă, mici scăpări, principiile de traducere asumate şi puse în act intersectîndu-se nu mereu armonios cu lipsa de concentrare sau cu unele concepţii ale traducătorului. Totodată, versetul ne arată limitele procesului[311] de urmărire a două versiuni. Nefiind perfectă identitatea dintre cele două variante consultate, iar deosebirea localizîndu-se la nivelul topicii unui segment - şi aceea datorată unei trăsături particulare de sistem -, omisiunea sau tentaţia de a forţa subînţelegerea devine firească.

Sub aspectul conţinutului semantic şi ideatic, ceea ce se înţelege din lectura versetului se află în conformitate cu ideea care apare în oricare altă traducere corectă, precum şi cu ceea ce apare în textul ebraic, adică cu ceea ce era de redat. De aceea, se poate spune că, ajungînd la conţinut cu ajutorul textelor latin şi, probabil, maghiar, şi luînd ca model formal textul latin, autorul PO îşi asumă libertatea de a recrea ideea în formele şi modalităţile de conceptualizare ale limbii române. Firește, privind la conţinut şi la forma care îl generează, lucrurile nu pot fi considerate a fi complexe. Cu toate acestea, importantă rămîne asumarea, cu succes[312], a acestei libertăţi de a regîndi o secvenţă de text, în cadrul unul exerciţiu repetabil.

---

[309] Textul biblic prezintă în destul de multe locuri enumerări care trădează distincţii, referitoare la vieţuitoarele din apă, de pe pămînt şi din cer. După cum se constată, Dumnezeu nu spune că şi vieţuitoarele din ape vor suferi de pe urma potopului, doar cele de pe pămînt şi din aer. Din această perspectivă, extincţia se referă doar la ceea ce poate fi ucis prin înecare.

[310] Situaţia cu adevărat greu de înţeles ar fi fost aceea în care traducătorul ar fi dat dovadă de o constanţă neomenească, compilînd totul, nescăpîndu-i nimic, urmîndu-şi cu maximă precizie aplicarea concepţiei puse la baza traducerii. Privind lucrurile din această perspectivă, se poate observa că, în cazul PO, în general, situaţiile de neatenţie sînt foarte rare.

[311] Limitele nu pot fi extrapolate la metodă. Neajunsurile nu se datorează metodei în sine ori dificultăţilor de aplicare ale acesteia, fapt demonstrat de rezultatele obţinute de diferiţi indivizi. Probabil că principala problemă este dată de păstrarea unui anumit nivel de tensiune o anumită perioadă de timp.

[312] Un succes care este ceva mai mare decît dificultatea tehnică de a obţine acest succes, deoarece primul mare succes îl constituie capacitatea de o observa posibilitatea de a turna în formele limbii române un conţinut, apoi voinţa şi ştiinţa de

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

3.4.5. Analiza *Gen*., 17, 14: „Şi săva varecărui seminţeei bărbătească trupului bărbătesc piialea de înainte nu se va tăia împregiur", alături de: „Es ha valamelly firfiui magzatnac firfiui teste börenec elei környül nem meteltetic" şi de: „masculus cuius praeputii caro circumcisa non fuerit" indică existenţa a două probleme. În primul rînd, începutul versetelor sau, precum în alte locuri, al unei părţi a versetului prezintă tendinţe vizibile, atît în română, cît şi în maghiară, de a adapta exprimările din textul ebraic sau latin la cerinţele limbii române (respectiv maghiare) şi ale receptorului român (respectiv maghiar). De aceea, chiar acolo unde textul ebraic (şi cel latin, pe modelul celui ebraic şi grecesc) nu prezintă elemente de legătură, subordonatoare sau coordonatoare, aceste texte fac respectivele relaţii astfel încît relatarea să capete acea coerenţă necesară limbilor şi receptorilor români şi maghiari[313]. Situaţia din textele latin şi grecesc este sensibil diferită. Aceste limbi, din diferite motive, prezintă capacitatea de a reda intercissele, juxtapunerile din textul ebraic. Această capacitate pare dată de îndelungatul exerciţiu al celor două limbi, ca limbi de cultură[314].

A doua chestiune se referă la modalitatea de a reda conceptul 'prepuţ'. Neavînd un termen pentru a numi această realitate, traducătorul maghiar[315] va crea o sintagmă complicată. Caracteristica aceasta, dată de explicitarea maximă într-un limbaj voalat trădează tocmai lipsa unui termen adecvat, circumlocuţiunea avînd rolul de a-l face pe destinatarul textului să înţeleagă fără echivoc despre ce este vorba. Situaţia din PO nu diferă de cea din textul maghiar, şi ne putem întreba, dacă privim şi la alte texte, precum BB, de unde a obţinut, realmente, limba română această structură (sau de unde a obţinut mai întîi şi ce altă influenţă a contribuit la stabilizarea într-un fel a expresiei în textele vechi româneşti) (vezi şi *Gen*., 17, 23-25). Problemele textului în sine şi ale traducerii îl loveau, aşadar, şi pe traducătorul român. Nu este destul să se traducă o traducere dintr-o altă limbă pentru a se ajunge la textul construit într-o terţă limbă. Dacă prima traducere nu reuşeşte să rezolve toate problemele[316], cel puţin unele dintre acestea îl vor afecta pe traducătorului celei de-a doua, care va trebui să găsească soluţii pentru traducere, limbă şi cititorii săi. În plus, chiar urmînd o traducere reuşită, traducătorul acesteia nu are reuşita garantată, mai cu seamă datorită problemelor pe care, inevitabil, propria sa limbă le ridică.

3.4.6. Sub *Gen*., 27, 42, în textul latin apare: „ecce Esau frater tuus minatur ut occidat te", cel maghiar utilizînd termeni cît se poate de egali cu cei din *Vulgata*: „Ime Esau à te batyad halalal fenyeget tegedet". Precum se observă, secvenţa aceasta nici nu putea cunoaşte, în mod normal, posibilităţi de redare variată. Din acest motiv, o diferenţiere, sub anumite aspecte, a textului românesc ar fi deosebit de relevantă pentru discuţia noastră. În adevăr, autorul PO găseşte motive pentru a traduce uşor diferit de ceea ce apare în modelele sale: „Iaca, Isav, frate-tău, cu moarte să laudă ţie". Avînd în vedere că ar fi speculativ şi neîntemeiat să punem utilizarea vb. *a se lăuda* pe seama unei relaţii complexe între 'a ameninţa' cu sensul profund al conceptului 'răzbunare' (*a vătăma* < lat. *victimo*, *are*, relaţia dintre 'răzbunare' şi 'vindecare', 'mîngîiere', fiind evidentă dar pierdută atît la nivel de uz, cît şi la nivelul conştiinţei vorbitorului), ne vom îndrepta spre ipoteza care are şanse reale de a corespunde realităţii.

---

a pune gîndul în act şi, în final, reuşita. O astfel de situaţie este cu atît mai importantă cu cît nu este vorba despre o pornire naturală de tip entropic, ci despre un proces de prelucrare bazat pe observaţie şi tehnică dobîndită.

[313] Faptul poate fi constatat şi pentru alte versiuni, dar, chiar dacă rezultatele apar concordante, cauzele nu sînt mereu aceleaşi, mai ales datorită diferenţelor temporale dintre versiuni (textul lui Luther va prezenta anumite caracteristici din anumite motive, cel german modern va putea avea, pe alocuri, aceleaşi caracteristici, dar nu neapărat din aceleaşi cauze). Deşi, discuţia de faţă priveşte doar textele PO şi cel maghiar vechi, pentru a nu face afirmaţii care se bazează pe observarea a doar texte, ceea ce, în fapt, nu ar fi permis concluzionarea, şi pentru a nu obţine un rezultat parţial, uşor de infirmat de contextul situaţiei generale, am avut în vedere şi ceea ce se petrece în versiunile prime şi moderne din alte limbi vernaculare decît româna şi maghiara. Întrucît concluziile la care am ajuns prezintă o unitate mulţumitoare, doar pentru a nu complica prezentarea, dar şi întrucît interesul nostru priveşte textul PO şi pe cel urmat aici de PO, referirile noastre privesc textele român şi maghiar.

[314] Nivelul la care ajunseseră literatura, filosofia, dreptul, ştiinţele, exerciţiul retoric „parlamentar" constituie cîteva premise deosebit de importante în exersarea limbii nu doar în direcţia specializării acesteia în cadrele cerute de fiecare din respectivele domenii, ci şi în direcţia deschiderii către alte forme de exprimare, a cuprinderii de structuri şi mijloace de exprimare variate. Limbile neexersate, deşi prezintă, sub aspect teoretic, un potenţial ridicat de a se forma în varii direcţii, dacă nu au ajuns la un nivel destul de ridicat de dezvoltare ca limbi de cultură, se află în imposibilitatea de a face un pasul respectiv care, pentru ele, ar reprezenta un salt ce le-ar putea anula (mai puţin probabil) sau care ar rămîne o încercare nereuşită de accelerare a dezvoltării lor; altfel spus, textul astfel construit ar fi supărător de ininteligibil.

[315] De altfel, şi germana pare a calchia atunci cînd prezintă *Vorhaut*.

[316] Nu în sensul că nu a înţeles originalul ori nu l-a redat întocmai sub aspectul conţinutului, ci în acela că, la trecerea ideii din limba originară în limba primei traduceri pot rămîne resturi la nivel formal sau se pot crea probleme la nivelul frazei (toate cu implicaţii asupra conţinutului) care se observă, stînjenesc şi afectează o eventuală traducere mai departe.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

În exemplul de mai sus, după ce a citit ceea ce apărea în versiunile străine, sesizînd că avea de redat următoarea idee: 'Isav, fratele tău, ameninţă că te va omorî', traducătorul român trebuie să fi sesizat şi faptul că nuanţa fundamentală, implicită, dar care nu trebuia anulată prin forma concretă pe care o lua traducerea textului, era aceea că Isav profera acea ameninţare cînd Iacob nu era de faţă, în prezenţa altora. Avînd de ocolit ceea ce traducerea mecanică, în limba română, ar fi generat (căci Rebeca aduce la cunoştinţa lui Iacob ceea ce el nu ştia - sau, cel mult, îi confimă eventuale zvonuri, ceea ce, în esenţă este echivalent cu a-i furniza o informaţie avînd putere de adevăr -, şi nu îi aminteşte ceea ce el ştia), traducătorul PO respinge corespondentul lexical al verbelor din textele paralele şi alege un verb care, în limba română are capacitatea de a juca rolul cerut de text, contextual fiind un echivalent de sens.

Alături de situaţia în care traducătorul caută termeni adecvaţi uzurilor limbii române şi, implicit înţelegerii corecte a sensurilor textului de către cititor, este de amintit şi situaţia de sub: *Gen*., 14, 4, unde, pentru magh. „él szakadtanac vala töle" 'se rupseră, se îndepărtară de la el', şi pentru lat.: „recesserunt ab eo", autorul PO alege să întrebuinţeze un echivalent de sens, unul specializat în limba română pentru a reda respectivul proces, şi nu un echivalent formal, ori un simplu sinonim[317]: *hicleniră-se*.

3.4.7. Un caz în care unele dintre deosebirile ce separă modelele străine obligă traducătorul PO să urmeze unul dintre modele, în vreme ce alte deosebiri conduc la adoptarea unei soluţii aflate în afara textului apare în: „Aceasta dzise vrăjmaşul: «Goni-voiu pre ei şi-i voiu prinde şi voiu împărţi răpitura, *idzbîndi-voiu pre ei*, afară voiu trage arma mea şi măna mea piiarde-va pre ei»" (*Ex*., 15, 9). Textele străine prezintă: „Észt monda az ellenség: Meg üzem öket, megfogom es meg osztom à ragadomant: *Ki töltem boszszumat raytoc*: Kiuonszom fegyneremet: Es az én kezem elueszti öket" (secvenţa subliniată în textul maghiar se poate reda prin: „îmi voi vărsa supărarea/furia, asupra lor"), respectiv: „dixit inimicus persequar et conprehendam dividam spolia *implebitur anima mea* evaginabo gladium meum interficiet eos manus mea". Versetul face parte dintr-un fragment mai amplu, scris în cheie mai degrabă poetică. De aceea apar destul de multe elemente care nu sînt altceva decît nişte figuri ce necesită a fi descifrate.

Urmînd modelul maghiar, autorul PO ajunge într-un punct în care opţiunile sale simple erau, fie să urmeze, în continuare, acelaşi model, fie să-l schimbe. Cel puţin în PO, însă, o schimbare a modelului are loc atunci cînd soluţia celuilalt model este mai limpede, mai bună pentru cititor, pentru limbă sau pentru text, sau cînd nu este greşită, precum cea care se abandonează. În acest caz, diferenţa dintre cele două soluţii nu putea fi pusă pe seama greşelii de dincolo. Este probabil ca soluţia din textul românesc să rezulte dintr-un soi de redare sintetică a ideii segmentului respectiv, proces operat de către traducătorul român. În acest caz, după observarea modalităţilor în care se traduce în latină şi în maghiară, refuzînd (datorită nevoilor ori cerinţelor puse pe seama cititorului sau/şi a limbii) construirea, în limba română, a unei imagini echivalente, traducătorul român cauză un sinonim neutru al expresiei, în acest caz fiind interesat de această modalitate de a reda conţinutul textului sacru.

Fireşte, alături de aceasta se poate avea în vedere şi o altă explicaţie, validă în alte părţi, mai puţin probabilă aici. În destul de multe ediţii, secvenţa evidenţiată beneficiază de explicaţii prin felurite tipuri de note. Este foarte posibil ca ediţia latină urmată să fi furnizat traducătorului român această explicaţie, pe care a introdus-o în text. Sugestiv pentru felul în care traducătorul român înţelegea că îşi poate concepe traducerea este faptul că a introdus în text explicaţia, deşi ar fi putut să traducă ceea ce apare în textul latin şi să ofere explicaţia marginal (obicei care, ce-i drept, nu-l prea stăpînea).

3.4.8. Un exemplu ilustrativ pentru categoria în discuţie, scurt dar relevant, este dat de finalul *Ex*., 33, 17, verset care se încheie prin formula uşor obscură: „şi acmu te cunosc tine". În textul maghiar şi în cel latin apar: „es Neuedel ismerlec tégedet", precum „te ipsum novi ex nomine". Se pare că, în acest verset, în care, adresîndu-i-se lui Moise, Iahweh spune: „et verbum istud quod locutus es faciam invenisti enim gratiam coram me et teipsum novi ex nomine" i se confirmă lui Moise investitura şi puterile care-i fuseseră acordate[318]. În final, însă, Iahweh va spune, într-un total acord cu concepţia din spiritualitatea semită asupra numelui[319]: וָאֵדָעְךָ בְּשֵׁם. 'şi te cunosc pe nume'. Precum s-a văzut, ceea ce apare în textul ebraic este redat întocmai în textele de la baza PO, lucru valabil şi pentru alte texte, precum cel german, cel englez, unele din cel franceze, printre care şi B.Jer. Cel care, însă, nu redă astfel textul ebraic este *Septuaginta*. Aici apare: καὶ οἶδά σε παρὰ πάντας adică: „et scio te prae omnibus".Deşi soluţia de aici este asemănătoare celei din PO,

[317] De fapt, aceasta este una din marile cauze ale greşelilor de traducere, nu doar pentru secolul al XVI-lea, ci şi în general. Autorul PO se pare că înţelege că nu este suficientă găsirea unui termen echivalent cu cel din textul sursă, fiind necesară observarea apoi a sensurilor celor doi termeni, căutarea, la termenul străin, a sensului din context şi, apoi, căutarea, la termenul românesc a acelui sens. Dacă el nu există, este necesară găsirea cuvîntului care prezintă acel sens, realmente, acela fiind echivalentul necesar- pentru respectivul context.

[318] Probabil că aceasta este şi ultima cauză care, într-un ultim acces, îl determină să facă cererea din versetul imediat următor: „ostende mihi gloriam tuam!".

[319] Vezi, printre altele, Al. Gafton, *Numele în **Biblie***, în AUI, LI (2005), p. 165-179.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

avînd înaintea sa cele două surse şi modele (*Vulgata* şi *Pentateuhul* lui Heltai), pe care - după cum s-a văzut în nenumărate situaţii -, traducătorul român le consultă constant, este greu de crezut că s-ar hazarda cineva afirmînd că autorul PO ar fi luat soluţia aceasta din *Septuaginta*. De fapt, textul grecesc nu vrea să facă un transfer al expresiei respective, din lumea ebraică în cea greacă. De aceea, în *Septuaginta* avem a face cu o echivalare la nivel conceptual şi de sens, căci se poate spune că „te cunosc după nume" semnifică 'te cunosc în integralitatea ta, în profunzime', deşi se estompează sever o nunaţă importantă 'te stăpînesc, îmi aparţii'. Spre deosebire de aceasta, în PO avem a face cu o încercare proprie de echivalare a ceea ce apare în textele latin şi maghiar, aşadar cu luarea pe cont propriu - de către traducătorul român - a activităţii de traducător. Gîndindu-se, foarte probabil, că precizările de orice fel ar fi putut induce în eroare cititorul (limba română exprimînd mai multe „forme de cunoaştere" a unei realităţi: *după nume*, *după chip*, *după fapte* etc.), traducătorul român consideră că poate face singur o alegere, şi, în consecinţă, preferă o exprimare la modul absolut.

Este un exemplu în care, deşi se renunţă la formula din textul original (preluată şi în traducerile altor limbi), practic nu se pierde nimic întrucît, **în limba română**, obţinerea sensului pe care, în ebraică, îl stîrneşte formula respectivă, se produce în chipul în care a tradus autorul PO. Precum se vede, situaţia este distinctă de ceea ce apare în *Septuaginta*, întrucît, acolo se înlocuia o formulă generată în spiritualitatea ebraică, cu o alta, care urma să joace un rol echivalent în spiritualitatea greacă. Ceea ce ar putea avea în comun textul grecesc cu cel românesc (dar nu datorită unei relaţii de filiaţie) este ideea acestei soluţii, prin care se renunţă la o parte a formei din textul sursă (în *Septuaginta*, renunţarea este urmată de o înlocuire, în PO, renunţarea este totală), pentru a se salva conţinutul semantic[320]. Deşi nu avem la dispoziţie textul care a ieşit din mîinile celor care au conceput „originalul" *Septuagintei*, putem afirma că autorii acesteia, avînd la dispoziţie o limbă exersată, fiind cunoscători cît se poate de buni, nu doar ai textului ebraic, ci şi ai spiritualităţii respective şi avînd ca scop elaborarea unui text care să aibă un caracter de sine stătător (operînd unele mici „adaptări" şi „ajustări" ale textului la realitatea concretă în care acesta pătrundea), s-au angajat într-un proces, destul de sistematic, de echivalare a expresiilor idiomatice, nu de puţine ori avînd, ei înşişi, probleme de înţelegere a textului ebraic. Traducătorul PO poate avea în comun cu cei ai *Septuagintei* doar dorinţa de a oferi cititorului un text inteligibil, într-o formă care să evite măcar confuziile care decurg firesc din traducerea unui text. La toate acestea, traducătorul român ajunge prin cunoştinţele pe care le avea şi prin travaliu propriu.

3.4.9. La fel de relevant este unul dintre versetele în care se vorbeşte despre invazia lăcustelor: „Şi vineră lăcustele pre pămîntul Eghipetului, şi şedzură în toate hotarăle eghipteanilor fără de număr, ca carile înainte de acealea vremi n-au fost, nici după aceea sănt vietoare" (*Ex*., 10, 14). Faţă de acestea, textul latin prezintă: „quae ascenderunt super universam terram Aegypti et sederunt in cunctis finibus Aegyptiorum innumerabiles quales ante illud tempus non fuerant nec postea futurae sunt", iar cel maghiar: „Es iöue à Sáska egesz Egiptusföldere, es le szala Egiptusnac minden részébe oly nagy böueseggel, mely soha annac elötte nem volt, ennekutanna sem leszen", adică: 'şi veniră lăcustele pe întreg pămîntul Egiptului, şi coborîră (se aşezară) în toate părţile Egiptului, într-un număr atît de mare, care niciodată pînă atunci nu fusese, şi nici după aceea nu va fi'. Privind la cele două surse ale PO se poate lesne observă că, deşi traducătorul român ajunge la conţinutul versetului prin intermediul acestora, iar textul românesc chiar este modelat de ambele, rezultatul traducerii în limba română indică în mod limpede o anumită distanţare de modele, pînă se ajunge la expresia liberă. Printr-un astfel de caz - care nu este singular, de altfel -, traducătorul român face paşi în direcţia devenirii unui creator de text, în limba română.

3.4.10. Exemplele din categoria următoare, deşi par destul de eterogene, prezintă în comun cîteva elemente care obligă la încadrarea lor într-o categorie unică. Astfel de exemple sînt: „et quae ingressa sunt masculus et femina ex omni carne introierunt" (*Gen*., 7, 16), respectiv: „Es ezec valanac himoc et nöstenyec mindenfele husbol es bemenenec", alături de: „Şi era bărbătuşi şi muieruşi şi întrară"; „faciamque mirabilem in die illa terram Gessen in qua populum meus est" (*Ex*., 8, 22), precum: „Es chodalatossa teszẽ az nap Gosennec földet, melyen az én népem lakic", dar: „Şi voiu face minunat pămîntul în carele sănt oamenii miei"; „et ait Moses egressus a te (...)" (*Ex*., 8, 29), alături de: „Monda Moses: Ime ki megyec (...)", dar: „Ieşind afară de la tine (...)";„et faciet Dominus mirabile inter possessiones Israhel et possessiones

[320] Privind lucrurile din această perspectivă, avem a face cu manifestarea unei concepţii superioare asupra traducerii, care arată şi că traducătorul român era mult avansat în ceea ce priveşte înţelegerea complexităţii actului de traducere. În acest caz, arătînd că ştia să-şi asume anumite libertăţi, înţelegem şi că traducătorul român se văzuse în una din acele situaţii în care nu era necesar a se construi un conţinut semantic urmînd forma sa concretă de existenţă dintr-o limbă, deoarece şi limba în care se traduce cunoaşte exact acelaşi conţinut, pentru care are o formă la fel de intim concrescută. Dispus să urmeze formele din textele sursă, traducătorul român ne arată că, uneori, poate interveni în text, dintr-un motiv foarte simplu, dar avînd o miză cît se poate de importantă: cititorul.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Aegyptiorum ut nihil omnino intereat ex his quae pertinet ad filios Israhel" (*Ex*., 9, 4), alături de: „Es chodalatoskepen chelekedic az WR az Izrael fiainac, es az Egiptusbelieknec barmai közet, hogy mind azokbol, melyec az Izrael fiaie, egy sem halmeg" şi de: „Şi va face minune Domnul între dobitoacele ficiorilor lu Israil şi între a eghipteanilor, cum den toate den acealea carele-s a ficiorilor lu Israil nici una nu va muri"; „egrediente autem anima prae dolore et inminente iam morte vocavit nomen filii sui Benoni id estf filius doloris mei pater vero appellavit eum Beniamin id est filius dexterae" (*Gen*., 35, 18), sau: „Es mikor à lélec ki menne belöle, es meg halna, neueze ötet Benoninac: De az ö attya neueze Beníaminnac", dar: „Şi când sufletul ară fi ieşind den ia, şi ară muri, puse numele lui Veniiamin"[321].

Astfel de cazuri pot indica posibilitatea existenţei unor momente în care traducătorul român nu consulta minuţios ambele versiuni. Pe de altă parte, este greu de crezut că, din neatenţie, se poate sări exact acelaşi segment, atunci cînd se consultă mai mult decît o singură versiune. Este mult mai probabil ca, aceste situaţii să se datoreze intenţiei traducătorului român de a sacrifica traducerea întocmai, în favoarea inteligibilităţii conţinutului, chiar dacă acest lucru însemna, uneori, renunţarea la anumite elemente de conţinut. De altfel, atît ca traducător (mai ales), dar şi în calitate de cititor, autorul PO era în măsură să constate că traducerea unui anumit segment de text ar fi putut crea mult mai multe dificultăţi decît valoarea informaţiei conţinute de acesta. De altfel, din cele de mai sus s-a putut observa că practica aceasta poate fi dedusă (chiar dacă nu mereu în cadrele unor raţionamente corecte) din chiar textele urmate în constituirea traducerii româneşti. Diferenţele dintre cele două versiuni modele au fost unul din factorii catalizatori ai tendinţei traducătorului român de a lua în calcul şi abaterea conştientă, cu un scop precis.

> Sub *Gen*., 24, 41 apare: „Atunce *să fii măntuit* de *credinţă*: când la rudele meale veri sosi, să nu vor da ţie, *măntuit să fii* de *credinţă*", ceea ce redă magh.: „Ackor *ment légy a hittöl*, mikor az én rokonsaghimhoz iutz: Ha nem adgyac teneked, *ment legy a hittöl*". În alte texte, secvenţa aceasta apare după cum urmează: Τότε ἀθῶος ἔσῃ ἀπὸ τῆς ἀρᾶς μου·(...) καὶ ἔσῃ ἀθῶος ἀπὸ τοῦ ὁρκισμοῦ μου, „Tunc innocens eris a maledicto meo: (...), et eris innocens a juramento meo" (*Septuaginta*), sau: „Dann sollst du deines Eides ledig sein: Wenn du zu meiner Verwandtschaft kommst und sie geben sie dir nicht, so bist du deines eides ledig" (B.germ.), adică urmînd textul ebraic, unde apare o frază în două părţi, în care sluga condensează condiţiile în care va fi eliberată de jurămînt: onorarea angajamentului, concretizată prin depunerea tuturor eforturilor posibile şi indiferent de rezultat - dacă acesta este complet independent de vreun aspect al prestaţiei slugii[322]. Spre deosebire de acestea, *Vulgata* prezintă: „innocens eris a maledictione mea cum veneris ad propinquos meos et non dederint tibi", cu alte cuvinte nu prezintă reluarea, redundantă, de altfel, din perspectivă occidentală, a consecinţei. Chiar dacă nu a văzut decît textele maghiar şi latin, şi chiar dacă (din motivele sale) a ales să-l urmeze pe cel complet, traducătorul român a putut lua notă de faptul că, din moment ce un text de prestigiul *Vulgatei*, poate omite o astfel de reluare, şi el s-ar putea prevala de un astfel de precedent în cazul în care (din considerente proprii şi care îl privesc) ar fi într-o situaţie în care s-ar simţi îndreptăţit să apeleze la un astfel de procedeu.

Tot astfel, sub *Ex*., 5, 17 apare:„Că set leatnici, derept aceaea dziceţi", faţă de: „Hiuolkodóc vadtoc, mondom hiuolkodoc, ezert mondagyatoc", dar precum: „qui (...) vacatis otio et idcirco dicitis". Versiunea maghiară, precum cea germană („Ihr seid müßig, müßig seid ihr"), cea engleză („Ye are idle, ye are idle"), *Septuaginta* („Σχολάζετε, σχολασταί ἐστε"), B.Jer. („Vous êtes des paresseux, des paresseux"), B.Orth. („Sînteţi nişte leneşi!; nişte trîntori sînteţi"), prezintă această formă de întărire, prin care faraonul spune că evreii au şi pierd prea mult timp, fiind leneşi, deci nepreocupaţi de munca lor şi ineficienţi. Textul latin prezintă dubletul, însă destul de ambiguu. Probabil că traducătorul român a considerat că, în textul maghiar apare un insert afectiv care nu este necesar a fi redat, ori o repetiţie din greşeală. Oricum ar fi văzut traducătorul PO lucrurile, sigur este că el îşi ia libertatea de a nu traduce ambele elemente ale părţii de început a ceea ce faraonul spune, avînd un oarecare sprijin în textul latin.

Felul în care acţionează modelul asupra traducătorului român, în caz de divergenţă între cele două surse, poate fi observat şi sub: *Gen*., 48, 1: „Aceastea aşa trecînd, spuseră lu Iosif că tată-său ară fi beteag", faţă de: „Ennec vtanna meg mondac Iosephnec: Ime á te attyad beteg", adică 'după aceea îi spuseră lui Iosif: Iată, tatăl tău este bolnav', dar inspirat de: „his ita transactis nuntiatum est Ioseph quod aegrotaret pater eius".

Pe model protestant, traducătorul român îşi permitea, uneori, să se abată de la modelele sale.

În sfîrşit, relevantă este situaţia şi într-un caz precum cel de sub *Gen*., 1, 24, care se încheie, în *Vulgata*, prin „factumque est ita". Textul maghiar prezintă, la începutul versetului 25, „Es igy iön", ceea ce se poate reda prin: „şi aşa se întîmplă" sau „şi aşa fu". Tipăritura românească, în care versetele nu sînt numerotate, nu

---

[321] Versetul acesta, de altfel, prezintă diferenţe de la o versiune la alta (greacă, latină, moderne), în sensul că unele traduc numele (subst. sg. şi pl.) copilului, altele nu. Pe de altă parte, faptul acesta este irelevant pentru discuţia noastră care se referă la traducătorul PO. Ceea ce, însă, a putut acesta observa, a fost faptul că, între cele două surse ale sale existau diferenţe.

[322] Acesta poate fi tradus prin: „Atunci vei fi liber de jurămîntul meu, cînd vei merge la neamul meu; şi dacă nu vor da ţie vei fi liber de jurămîntul meu".

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

prezintă această propoziţie nici unde ar fi sfîrşitul versetului 24, nici unde ar fi începutul versetului 25. Situaţia se corelează cu altele, fapt ce se observă din traducerea de sub 1, 25. După ce, în 1, 24, se spusese: „Şi zise Domnezeu: «Rodească pămîntul jigănii, după firea sa, dobitoace, jigănii şi fieri după fealiul lor»", ceea ce este conform cu *Vulgata* şi cu textul maghiar, 1, 25 apare: „Şi văzu Domnedzeu că e bine". În textul latin, însă, apare: „et fecit Deus bestias terrae iuxta species suas et iumenta et omne reptile terrae in genere suo et vidit Deus quod esset bonum", iar în cel maghiar: „Es igy iön. Es keszite az Isten a Földi Vadakatt az ö Nemec szerent, a Barmokattis az ö Nemec szerent, es mindenféle Férget az ö Nemec szerent. Es láta az Isten, hogy ió volna".

Cazul pare a se datora unei observaţii pe care traducătorul român o face (o observaţie care are fond, dar care poate fi aplicată în contexte superficial studiate şi doar aparent echivalente cu „modelul"). El constată că, nu rareori, diferite segmente de text se repetă. Acestei observaţii îi urmează o alta, făcută asupra traducerilor de tip protestant. Pentru a face textul mai fluent, pentru a nu repeta inutil segmente tocmai intrate în text, aceste traduceri, efectuate într-un alt spirit decît cel care a generat textul biblic, practică felurite tipuri de simplificare a textului, operînd, în diferite feluri, sinteza şi omisiunea. Deprinzînd acest model (sau îndrăznind să practice omisiunea unui segment de text, practic intervenind în textul biblic), traducătorul român va proceda, nu de puţine ori, în consecinţă. În acest caz, probabil că este vorba despre un soi de „fause recollection" deoarece versetul 25 este similar celui anterior din punct de vedere al termenilor cuprinşi şi al realităţilor şi proceselor la care se referă. Fiind cele două versete în succesiune este de neconceput ca traducătorul român să fi crezut că este vorba despre o simplă repetiţie în text (ipoteza este inacceptabilă întrucît trebuie să considerăm ca acesta avea în faţă sau acces cel puţin două versiuni - latină şi maghiară). Fie fidel, fie optînd, traducătorul a urmat textul de tradus, cînd a optat, însă, a putut sări segmente de text de diferite mărimi, în funcţie de anumite considerente proprii, în special legate de cititor şi de nevoile limbii române.

Credem că exemplele de mai sus ilustrează situaţiile în care traducătorul român sintetizează exprimarea, elimină elementele pe care le consideră în măsură să ridice probleme de înţelegere pentru cititor, evitînd supraaglomerarea de informaţii pe care el, traducătorul, le considera puţin sau deloc relevante pentru cititor. Fie plecăm de la premisa suprapunerii şi a reducerii celor două modele, la nivelul segmentului respectiv, fie plecăm de la premisa acţiunii remanente a modelelor, cert este faptul că situaţiile de mai sus arată că avem a face cu încercări ale traducătorului român de a construi un text românesc eliberat de modelul imediat, exemplele acestea nefiind neapărat nişte mostre de brevitate, cît rezultate ale străduaniei traducătorului român de a oferi cititorului un text inteligibil[323].

3.4.11. Deşi, sub aspect formal, prezintă situaţia inversă, credem că exemplele de mai jos pledează în aceeaşi direcţie cu precedentele.

Cît se poate de simplu şi de sugestiv este cazul reprezentat de: „lău-se şi se rase" (*Gen*., 41, 14), alături de: „Meg borotualkozec" 'îl bărbieriră' şi de: *totonderunt* (unde se poate crede că adăugirea din textul românesc este una de tip educativ şi civilizatoriu). Apoi: „Şi du Aron şi ficiorii lui la uşa cortului şi spală ei cu apă" (*Ex*., 29, 4), faţă de: „(...) cumque laveris patrem et filiis aqua" şi: „(...) es mosd meg öket vizzel" 'şi spală-i pe ei cu apă'; „Şi dzise lor, muierilor" (*Gen*., 31, 5), faţă de: „dixitque eis" şi de: „es monda ö nekic" 'şi le spuse el lor'; „Şi întrînd la el Iosif dzise Iacov lu Iosif" (*Gen*., 48, 3), faţă de: „es monda Iosephnec" şi de: „et ingresso ad se ait"; „Şi făcu Domnezeu mari peşti, ce se chiamă chitul" (*Gen*., 1, 21), alături de: „creavitque Deus cete grandia" şi de: „Es terömte az Isten nagy Cethalakatt"[324]; „Iară să o vor fora de la dinsul, plătească stăpînu-său acel dobitoc ce au furat" (*Ex*., 22, 12), faţă de: „quod si furto ablatum fuerit restituet damnum domino" şi de: „Ha kedig elortandgác töle, fizesse meg as WRnac" 'şi dacă au luat-o de la el, să o plătească stăpînului'; „Şi voiu învărtoşa inima lu *faraon* cum să meargă după voi, şi mă voiu slăvi în faraon şi în toată gloata lui" (*Ex*., 14, 4), unde termenului subliniat nu-i corespund, în textele maghiar şi latin, decît nişte pronume (*ö*, respectiv *eius*), abia a doua ocurenţă fiind realizată prin nume.

> În primul rînd, este de remarcat că, de cele mai multe ori, în astfel de situaţii, textele latin şi maghiar urmează, în acest fel, ceea ce apare în textul ebraic, şi sînt în concordanţă cu ceea ce apare în *Septuaginta*.

Precum se observă, de această dată este vorba despre situaţii în care autorul traducerii româneşti adaugă, de la sine, elemente care nu apar în nici unul dintre cele două modele. Credem că şi de această dată, în opinia

[323] Fireşte, s-ar putea avea în vedere şi ipoteza că, cel puţin unele dintre situaţiile de aici constituie efecte ale neatenţiei, pe fondul oboselii ori al lipsei de concentrare; o anumită coerenţă internă a situaţiilor concrete, precizia tăieturii secvenţelor eliminate, coincidenţa acestora, efectele obţinute, însă, nu au cum să sprijine ipoteza care consideră că situaţiile de mai sus sînt rezultatul acţiunii hazardului, ori a acţiunii prea puţin deliberate a traducătorului.

[324] În textul românesc, nu doar aparent, ci realmente avem a face cu o glosă internă. Deosebirea de textul maghiar (deoarece, în textul latin nu apare nimic de acest fel) stă în aceea că termenul utilizat acolo s-ar putea reda prin 'peşti Chit', sau 'peşti de tipul, din categoria, Chit'.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

sa, aceste elemente aveau darul de a face textul limpede, de a feri pe cititor de eventuale neînţelegeri. Fiind actul traducerii, prin sine, un proces complex şi solicitant, ea însăşi pîndită de numeroase inconsecvenţe, credem că lipsa de regularitate, la nivelul întregului text, a unei astfel de „activităţi reparatorii şi preventive" este cît se poate de explicabilă. Mai mult, simpla prezenţă a unor astfel de procedee - însoţite de toate eforturile şi, precum se vede, destul de bine susţinute prin cunoştinţele şi abilităţile necesare -, este în măsură să facă arate un traducător competent şi cît se poate de orientat către cititor.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

Concluzii

Discuţiile de mai sus permit şi impun unele concluzii, totodată, necesitînd unele nuanţări finale.

1. După cum s-a văzut, *Palia de la Orăştie* reprezintă rezultatul unei traduceri, în limba română, a unui text maghiar (*Pentateuhul* lui Heltai) şi a unui text latin (o versiune a *Vulgatei*). La rîndul lor, textul maghiar decurge din traducerea directă din ebraică, foarte probabil cu consultarea traducerii lui Luther şi a Vulgatei, iar cel latin [foarte probabil, o ediţie revizuită şi adnotată a *Vulgatei* - textul *ne varietur*, puţin important pentru protestanţi, credem, apare la aproape jumătate de secol după Conciliul de la Trento (1546), în 1592] decurge din cel ebraic şi din *Septuaginta*.

2. Deşi este o traducere care înglobează două texte străine, *Palia de la Orăştie* nu reprezintă o simplă însumare a acestora şi nu poate fi privită ca provenind, într-un grad din latină şi în altul din maghiară. Faptul se datorează concepţiei de la baza traducerii: cele două texte-sursă participă împreună, într-o relaţie simbiotică, la edificarea traducerii, iar nu alternativ sau independent unul de celălalt. De aceea, sursele se regăsesc împreună în rezultat, contribuie la acesta luminîndu-se una pe cealaltă, se contopesc pierzîndu-şi identitatea şi devin un alt text: cel românesc.

3. Firește, actul compilatoriu a cunoscut, în mod natural, grade. Puse la contribuţie, cele două surse, au reuşit în măsuri diferite - şi din cauze relativ obiective - să-şi impună şi chiar să-şi transfere soluţiile în rezultat. Procesul este gradat, rezultatul este relativ unitar, căci între tentaţia de a culege din ambele surse şi inerţia rămînerii doar la una dintre ele, cel mai firesc lucru este lipsa uniformităţii. Atît timp, însă, cît rezultatul este un text românesc, inteligibil pentru un român, el trece de surse. Această traducere românească este una de tip compilatoriu, cu elemente de libertate, pe care traducătorul român şi le asumă în mod deliberat. Dincolo de caracterul puternic compilatoriu şi de libertăţile pe care şi le ia, această traducere asimilează şi redă forme, cîştigă şi stăpîneşte conţinuturi pe care le toarnă în forme româneşti sau modelate în chipul modelelor achiziţionate. Firește, acţiunile traducătorului nu sînt mereu încununate de succese, dificultăţile pe care le întîmpină, însă, îl copleşesc arareori.

Atît timp cît sursele participă deopotrivă, ca **o sursă complexă**, un calcul al presupuselor ponderi ale celor două în textul românesc ar deforma concluziile cercetării ştiinţifice, căci ar decurge din neînţelegerea reală a felului în care PO s-a edificat.

4. Dacă a existat o revizie, probabil că aceasta s-a operat prin lectura textului românesc rezultat, pentru a se constata cît de inteligibil era textul pentru destinatarul român. În acest caz, corectura trebuie să se fi produs, de cele mai multe ori, fără apel la vreo versiune străină şi trebuie să se fi referit la cîte un timp sau mod verbal, anumite elemente de relaţie, modulări ale frazei şi discursului etc., adică la unele din acele elemente prin care, în general, textul românesc se edifică relativ liber faţă de modele.

5. Fără a avea o versiune principală şi una secundară, urmînd două texte care suportă ierarhizări spontane, limitate şi rapide, traducătorul român a urmărit două realităţi importante şi presante: **textul** (şi nu urmarea fidelă a unei anumite versiuni), pentru ca acesta să ajungă, în conţinut, la **cititor**. Astfel, textul maghiar şi cel latin rămîn simple instrumente (cît se poate de concrete, pline de forţă, dar instrumente) şi căi de pătrundere a textului în limba română, prin care limba română dobîndeşte textul.

6. Ca orice traducere inspirată şi, foarte posibil, finanţată de Reformă, *Palia de la Orăştie* se adresează unui destinatar concret, principalul ei scop fiind accesul cititorului şi al receptorului român, în general, la textul sacru. Privind chestiunea din această perspectivă, *Palia de la Orăştie*, ca toate traducerile executate în spirit protestant, este o vulgată, în sens etimologic. Ea nu este o simplă încercare de a traduce o carte, ci rezultă din încercarea de a transla în limba română conţinutul de gîndire al textului sacru. Poate că acesta este unul dintre motivele pentru care, spre deosebire de celelalte traduceri româneşti ale *Bibliei*, *Palia de la Orăştie* reuşeşte - în mod implicit - să se edifice ca un text deosebit de coerent, construit într-o limbă română bine echilibrată, prin care se face un pas important în calea spre edificarea aspectului literar al limbii române. Aceasta este, poate, cea mai reuşită traducere românească a unui text biblic, produsă în secolele al XVI-lea − al XVII-lea.

7. În opinia noastră, *Palia de la Orăştie* este cea mai reuşită traducere a textului biblic pe care o avem în secolul al XVI-lea. Sub acelaşi aspect calitativ - deşi nu se poate compara cu *Biblia de la 1688* (datorită întinderii diferite a celor două) -, în destule locuri, *Palia de la Orăştie* este superioară primei ediţii româneşti integrale a *Bibliei*. Abia *Noul Testament de la Bălgrad* va reuşi să depăşească, sub aspect traductologic, *Palia de la Orăştie*. Pesemne, cărturarii ardeleni au reuşit să înţeleagă mai bine sensul devenirii istorice, al lucrului în continuare, care preţuieşte nu doar strădaniile, ci şi rezultatele valoroase ale antecesorilor.

8. Din punct de vedere al aspectului lingvistic, secolul al XVI-lea românesc este o perioadă de o deosebită importanţă pentru cunoaşterea istorică a limbii, frămîntările pe care le cunoaşte aspectul cult în constituire permiţînd numeroase observaţii cu caracter fundamental. Privind la traducerile secolului al XVI-

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)

lea, în special la literatura religioasă (traduceri de texte biblice, de rugăciuni, scrieri apocaliptice etc.), se observă că între acestea există destule diferenţe de concepţie, execuţie, şi care se reflectă la nivelul rezultatelor.

În general, la nivel fonetico-fonologic şi la nivel morfologic, textele secolului al XVI-lea românesc prezintă felurite oscilaţii, date de coocurenţa în aceste texte a numeroaselor variante pe care le producea un uz neîncorsetat de principiile de selecţie ale unei norme culte. Cu toate acestea, unele texte (precum CV, CS, PS.H.) reuşesc să prezinte un grad ridicat de coerenţă internă, această unitate îngustă fiind dată de asumarea normelor regionale. Astfel de texte nu sînt uşor de localizat precis pe baza criteriilor lingvistice, dar important nu este ca ele să îşi trădeze proveniența, ci faptul că analiza lingvistică le arată ca fiind construite pe baza unor seturi de norme valabile într-o anumită regiune, lipsită de deschidere la alte asemenea norme. Numai unitatea limbii române a făcut ca unele elemente prezente în aceste texte să fie coincidente cu ceea ce apare în alte texte. Dincolo de ceea ce este general românesc, astfel de texte rămîn profund grevate de trăsături particularizante.

Ca traducere ce decurge din colaborarea a două modele, produsă de cunoscători ai altor texte religioase româneşti[325], *Palia de la Orăştie* depăşeşte simplitatea acestui tipar. Chiar dacă, şi în acest text, se poate constata un flux care combină produsele uzului real de la nivel fonetic şi morfologic, situaţia se datorează altor cauze. Asemănător cu ceea ce se constată pentru CB şi pentru unele texte coresiene, aici, amestecul este unul complex. În PO, compartimentele fonetico-fonologic şi morfologic se prezintă ca atare datorită procesului de elaborare, doar pe alocuri nestăpînit sau scăpat controlului autorilor PO. De aceea, nivelul lingvistic al PO reuneşte forme ce reprezintă produse ale evoluţiei istorice ale limbii române, alături de forme ce reflectă nivelele sociale ale normei regionale contemporane traducătorilor, şi alături de forme care aparţin nu doar regiunii de proveniență a traducătorilor, ci şi altor regiuni româneşti.

Îmbinarea aceasta complexă, care pune la contribuţie rezultatele evoluţiei diacronice, cu selecţia aspectului contemporan prin grilele diastratice şi diatopice, reflectă efortul conştient al autorilor lucrării de a oferi o traducere accesibilă tuturor românilor. De altfel, o traducere care avea la bază principii ale Reformei şi care era efectuată, cu succes, de către învăţaţi competenţi, nici nu se putea constitui astfel.

9. Scrierile secolului al XVI-lea, majoritatea textelor secolului următor (dintre care, BB constituie exemplul cel mai reprezentativ) încearcă să ofere un text unui anumit public, fără a reuşi să se îngrijească de întregul public românesc. Fiecare astfel de text încearcă să impună sau să promoveze norma stăpînită de către traducătorii săi sau, în alte cazuri, se adresează doar unui public limitat regional de competenţele sau de concepţia traducătorilor şi revizorilor [cazul din *Sicriul de aur*, unde, la sfîrşitul secolului al XVII-lea! (1683), Ioan din Vinţ, conştient - ca toţi ceilalţi - de existenţa diferenţierilor regionale, optează pentru o atitudine izolaţionistă, şi nu pentru transcenderea acestora].

Spre deosebire de cele de mai sus - fără a scăpa de fireşti oscilaţii - PO decurge dintr-un travaliu de căutare şi construcţie a unei norme lingvistice care să răspundă în mod rezonabil cerinţelor publicului românesc. Această trăsătură a PO constituie rezultanta fundamentală a activităţii traducătorilor, probabil, trăsătura cea mai importantă a PO. Înainte de NTB şi de ideile pe care vlădica Simion Ştefan le afirmă în *Predoslovia* la NTB, autorii PO pun bazele concrete ale unei traduceri adresate „tuturor Românilor", avînd un nivel lingvistic care (cu inerente deficienţe date de dificultatea traducerii, de opţiuni mai puţin inspirate, de felurite confuzii etc.) reflectă travaliul de a constitui o normă care nu încearcă să se impună, ci să se propună publicului românesc. Prin aceasta, se evidenţiază preocuparea cărturarilor acelui secol de a crea, nu o normă cultivată în sens elitist, rafinat, ci o normă supradialectală, accesibilă şi acceptabilă pentru întreaga comunitate românească.

10. Rezultat al unui act de traducere, *Palia de la Orăştie* este un text românesc care propune un sistem de norme viabile sau intermediare în cadrul aspectului cultivat al limbii române. Faptul acesta se datorează unei abordări echilibrate a procesului de traducere în sine, unei bune cunoaşteri a limbii române, intuiţiei posibilităţilor reale ale acesteia. Traducătorul sau traducătorii PO îşi asumă dificilul proces de punere la lucru a limbii române, iar, prin posibilitatea oferită de a utiliza două modele culte (latin şi maghiar), precum şi pe baza cunoaşterii altor texte vechi româneşti (de extracţie grecească şi slavă), într-o manieră moderată, va fi asumat şi modelul cult străin. În felul acesta, *Palia de la Orăştie* valorifică, în mod destul de armonios, valenţele limbii române, cărora le integrează tipare formale şi de conţinut ale unor modele culte.

[325] Nu se putea ca nişte veritabili agenţi ai Reformei să nu fi cunoscut roadele date de Reformă în alte regiuni ale spaţiului românesc.

BDD-B29-2 © 2007 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 3.147.65.185 (2024-07-18 06:19:12 UTC)